

Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája

doktori értekezés

Dr. Téglásiné Dr. Kovács Júlia

Témavezetők:

Prof. Dr. Tanka Endre, professzor emeritus

Dr. Csink Lóránt, egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

Budapest

2017.

(kézirat lezárva: 2017. szeptember 28.)

Áttekintő tartalomjegyzék_Toc494390999

I. Bevezetés – a kutatás célja és tárgya, az alkalmazott kutatási módszerek.....	7
1.1. A kutatás célja.....	7
1.2. A kutatás tárgya.....	8
1.3. Az alkalmazott kutatási módszerek	9
II. Fogalmi meghatározások és viszonyrendszerek	11
2.1. Az élelem és a biztonság viszonya.....	11
2.2. A nem megfelelő ételmezés dimenziói: éhség, éhezés, éhínség, malnutritio	13
2.3. Fogalmi tisztázások: ételmiszerhez vagy élelemhez való jog?.....	18
III. Az élelemhez való jog megjelenése	22
3.1. Az élelemhez való jog megjelenésének történeti előzményei	22
3.2. Az élelemhez való jog megjelenésének társadalmi igénye.....	25
3.3. Éhínségelméleti paradigmák.....	38
3.4. Az élelemhez való jog nemzetközi jogi megjelenése	48
IV. Az élelemhez való jog alapjogi dogmatikája	70
4.1. Az élelemhez való jog alkotmányos védelmének szintje.....	70
4.2. Az élelemhez való jog elhelyezése az alapjogok rendszerében.....	82
4.3. Az élelemhez való jog alanya és címzettje	87
4.4. Az élelemhez való jog tartalma	104
4.5. Az élelemhez való joggal kapcsolatos kötelezettségek	109
V. Az élelemhez való jog kapcsolata más alapjogokkal és alkotmányos értékekkel	115
5.1. Az első generációs jogokkal való kapcsolat.....	116
5.2. Az élelemhez való jog második generációs jogokkal való kapcsolat	125
5.3. Az élelemhez való jog harmadik generációs jogokkal való kapcsolata.....	131
VI. Az élelemhez való jog garanciái	157
6.1. Az élelemhez való jog <i>menyiségi</i> oldalának garanciái – ételmezési jog	158
6.2. Az élelemhez való jog <i>minőségi</i> oldalának garanciái – ételmiszerjog	169
VII. Összegzés	188
VIII. Tézisek.....	199
IX. Rövidítések jegyzéke	204
X. Bibliográfia	205

Részletező tartalomjegyzék

I. Bevezetés – a kutatás célja és tárgya, az alkalmazott kutatási módszerek.....	7
1.1. A kutatás célja.....	7
1.2. A kutatás tárgya.....	8
1.3. Az alkalmazott kutatási módszerek.....	9
II. Fogalmi meghatározások és viszonyrendszerek	11
2.1. Az élelem és a biztonság viszonya.....	11
2.2. A nem megfelelő élelmezés dimenziói: éhség, éhezés, éhínség, malnutritio	13
2.3. Fogalmi tisztázások: élelmiszerhez vagy élelemhez való jog ²	18
III. Az élelemhez való jog megjelenése	22
3.1. Az élelemhez való jog megjelenésének történeti előzményei.....	22
3.2. Az élelemhez való jog megjelenésének társadalmi igénye.....	25
3.2.1. A megfelelő mennyiséget fenyegető tényezők	28
3.2.1.1. Társadalmi tényezők.....	28
3.2.1.2. Gazdasági és politikai tényezők.....	29
3.2.1.3. Környezeti tényezők.....	32
3.2.2. A megfelelő minőségű élelemhez való jog kihívásai	34
3.2.2.1. Társadalmi és környezeti tényezők.....	34
3.2.2.2. Gazdasági tényezők.....	35
3.3. Éhínségelméleti paradigmák.....	38
3.3.1. Populációs paradigma	39
3.3.2. Jogosultsági paradigma	41
3.3.2.1. Nemzetközi segélyezési paradigma.....	43
3.3.2.1. Emberi jogi paradigma	47
3.4. Az élelemhez való jog nemzetközi jogi megjelenése	48
3.4.1. Az első pillér: az élelemhez való jog a nemzetközi emberjogi rendszerben.....	50
3.4.1.1. Az általános emberi jogi dokumentumok: a Nyilatkozat és az Egyezségokmány...51	
3.4.1.2. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága és az általános kommentárok	52
3.4.1.3. Az élelemhez való jog megjelenése további nemzetközi egyezményekben.....	53
3.4.1.4. Az élelemhez való jog az emberi jogok regionális szintjén	55
3.4.1.4.1. Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartája.....	55
3.4.1.4.2. Az Emberi Jogok Ázsiai Kartája.....	57
3.4.1.4.3. Az Emberi Jogok Arab Kartája.....	57
3.4.1.4.4. Az Amerikai Államok Szervezetének Kartája.....	58
3.4.1.4.5. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és az Európai Szociális Karta	59
3.4.1.5. Az ENSZ szakosított szervei az élelemhez való joggal kapcsolatban	60
3.4.1.5.1. A FAO szerepe az élelemhez való jog érvényesítésében	60
3.4.1.5.2. FAO/WHO Codex Alimentarius Bizottság	61
3.4.1.5.3. Egyéb nemzetközi szervek az élelemhez való jog elősegítésében.....	62
3.4.2. A második pillér: FAO Világélelmezési Konferenciák és Nyilatkozatok	63
3.4.2.1. Világélelmezési találkozók és nyilatkozatok	63
3.4.2.1.1. 1974 – Világélelmezési Konferencia	63
3.4.2.1.2. 1996 – Élelmezési Világnap.....	64

3.4.2.1.3. 2001 – Világélelmezési csúcstalálkozó	65
3.4.2.1.4. 2009 – Élelmezési Világnap.....	66
3.4.2.2.Önkéntes irányelvek.....	67
3.4.3. A harmadik pillér: a különleges megbízottak munkássága	68
IV. Az élelemhez való jog alapjogi dogmatikája	70
4.1. Az élelemhez való jog alkotmányos védelmének szintje.....	70
4.1.1. Az élelemhez való jog alapjogi jellege.....	71
4.1.2. Az élelemhez való jog az alapjogképző kritériumok rendszerében.....	73
4.1.2.1. Az élelemhez való jog fundamentalitása.....	74
4.1.2.2. Az élelemhez való jog univerzalitása	75
4.1.2.3. Az élelemhez való jog megvalósíthatóságának követelménye	75
4.2. Az élelemhez való jog elhelyezése az alapjogok rendszerében.....	82
4.2.1. Az emberi jogok generációinak fényében	82
4.2.2. Kollektíve is gyakorolható egyéni jog?	85
4.2.3. Az élelemhez való jog szociális jogi, illetve politikai jogi jellege	86
4.3. Az élelemhez való jog alanya és címzettje	87
4.3.1. Az élelemhez való jog alanya	88
4.3.1.1. Általános alanya	88
4.3.1.2. Speciális alanyok – sérülékeny csoportok	91
4.3.1.2.1. A városi és vidéki szegénység.....	92
4.3.1.2.2. Az őslakosok.....	94
4.3.1.2.3. A gyermekek	95
4.3.1.2.4. Nők	97
4.3.1.2.5. A hontalan és menekült személyek.....	98
4.3.1.2.6. A zárt intézményekben élő, államnak kiszolgáltatott csoportok	99
4.3.1.2.7. Fogyatékossggal élő személyek, érzékeny fogyasztói csoportok védelme	101
4.3.2. Az élelemhez való jog címzettje(i).....	103
4.4. Az élelemhez való jog tartalma	104
4.4.1. Megfelelőség.....	105
4.4.1.1. Fiziológiai követelmények: az egyén táplálkozási igényeinek való megfeleléség ..	106
4.4.1.2. Élelmiszerbiztonsági követelmények: a káros anyagoktól való mentesség	106
4.4.1.3. Kulturális követelmény: az adott élelem társadalmi elfogadhatósága	107
4.4.2. Hozzáférhetőség.....	107
4.4.3. Rendszeresség	108
4.5. Az élelemhez való joggal kapcsolatos kötelezettségek	109
4.5.1. Az állam intézményvédelmi kötelezettségei.....	109
4.5.1.1. A tiszteletben tartás kötelezettsége.....	110
4.5.1.2. Védelmi kötelezettség	111
4.5.1.3. A teljesítés kötelezettsége.....	113
4.5.1.4. Az állam egyéb kötelezettségei	114
4.5.2. Az államon túli címzettek és szerepük az élelemhez való jog érvényesítésében	114
V. Az élelemhez való jog kapcsolata más alapjogokkal és alkotmányos értékekkel	115
5.1. Az első generációs jogokkal való kapcsolat.....	116
5.1.1. Az élethez és emberi méltósághoz való joggal kapcsolatos tartalmi összefüggések	116
5.1.2. A kínzás tilalmával tartalmi összefüggések	119

5.1.3. A vallásszabadsággal összefüggő tartalmi kapcsolatok.....	119
5.1.4. A diszkrimináció tilalommal kapcsolatos tartalmi összefüggések	123
5.2. Az élelemhez való jog második generációs jogokkal való kapcsolat	125
5.2.1. Az egészséghez való joggal kapcsolatos tartalmi összefüggések.....	126
5.2.2. A szociális biztonsággal kapcsolatos tartalmi összefüggések	128
5.2.3. Az oktatáshoz való joggal kapcsolatos tartalmi összefüggések.....	130
5.3. Az élelemhez való jog harmadik generációs jogokkal való kapcsolata.....	131
5.3.1. Az Alaptörvény környezet- és természetvédelmi tárgyú rendelkezéseivel való rendszerkapcsolatok.....	132
5.3.1.1. Alaptörvény P) cikke – környezeti elemek, biodiverzitás és a jövő nemzedékek védelme.....	136
5.3.1.2. Alaptörvény Q) cikke – fenntartható fejlődés és biztonságos környezet.....	140
5.3.1.3. Alaptörvény XX. cikke – GMO mentes mezőgazdaság és a vízhez való jog.....	144
5.3.1.4. Az Alaptörvény XXI. cikke – környezethez való jog	146
5.3.2. A népek önrendelkezési joga az élelmiszer-önrendelkezéssel összefüggésben	148
5.3.2.1. Az élelmiszer-önrendelkezés fogalma	149
5.3.2.2. Az élelmiszer-önrendelkezés a közvetlen demokrácia relációjában – GMO mentesség fenntartásának igénye	152
5.3.3. A fogyasztók jogainak védelmével összefüggő rendszerkapcsolatok	154
VI. Az élelemhez való jog garanciái	157
6.1. Az élelemhez való jog <i>menyiségi</i> oldalának garanciái – élelmezési jog	158
6.1.1. Jogi garanciák	158
6.1.1.1. Erkölcsi kötelezettségek jogi konvertálódása.....	158
6.1.1.2. Szociálpolitikai eszközök.....	160
6.1.1.3. Gazdaságpolitikai eszközök.....	165
6.1.1.4. Egyéb eszközök az élelmezésbiztonság előmozdítása érdekében.....	166
6.1.2. Intézményi garanciák.....	167
6.1.3. Anyagi követelmények	168
6.2. Az élelemhez való jog <i>minőségi</i> oldalának garanciái – élelmiszerjog.....	169
6.2.1. Jogi garanciák	169
6.2.1.1. Intézmény-fejlődéstörténeti kitekintés	170
6.2.1.1.1. Élelmiszerjogi előzmények Európában.....	170
6.2.1.1.2. A magyar élelmiszerjog kialakulása.....	172
6.2.1.1.3. Élelmiszerjog 80-as és 90-es években	175
6.2.1.1.4. Az EU-s élelmiszerjog kialakulásának vázlata.....	176
6.2.1.2. Kötelező jogi előírások.....	178
6.2.1.2.1. Az élelmiszerjog alapelvei	179
6.2.1.2.2. Fogyasztóvédelmi szabályok az élelmiszerjogban	181
6.2.1.2.3. Felelősségi szabályok	182
6.2.1.2.4. Sürgősségi riasztórendszer.....	184
6.2.1.2. Önszabályozás – az ún. nem kötelező jellegű szabályok	185
6.2.2. Intézményi garanciák.....	187
6.2.3. Anyagi követelmények	187
VII. Összegzés	188
VIII. Tézisek.....	199

IX. Rövidítések jegyzéke	204
X. Bibliográfia	205

I. Bevezetés – a kutatás célja és tárgya, az alkalmazott kutatási módszerek

1.1. A kutatás célja

Világunk tele van ellentétetekkel: míg a világ egyik fele az éhínségtől szenved, addig a világ másik felét a modern, jóléti társadalmak megnövekedett élelmiszerigényét kiszolgáló élelmiszerbiztonsági kockázatok, valamint a túlsúly okozta betegségek fenyegetik. Jelenleg 794,6 millió éhezőt¹ és a több mint kétszerannyi, 1,9 milliárd (!) súlytöbblettel rendelkező embert tartanak számon.² További probléma a jóléti társadalmak fejlődésével párhuzamosan megjelenő civilizációs betegségekben (cukorbetegség, a gluténérzékenység, laktózérzékenység, további élelmiszer intoleranciák, valamint az ételallergiák miatt...) szenvedő emberek számának radikális növekedése.³

Elsődleges céloom annak vizsgálata, hogy az élelmezés kérdése alapjogi minőséget nyerhet-e, és amennyiben a válasz igen, úgy az alapjoggá történő transzformálódását milyen társadalmi igények alapozzák meg. A dolgozatommal elérni kívánt legfőbb célkitűzésem az élelemhez való jog alapjog dogmatikai rendszerezése, valamint érvényesülésének és érvényesíthetőségének alapjogi szempontú vizsgálata, rendszerezni az élelemhez való jog tartalmára vonatkozó követelményeket, valamint az élelemhez való joggal kapcsolatba kerülő alapjogok és államcélok, állami önkötelezések egymáshoz való alkotmányjogi viszonyát, rendszerkapcsolatait; valamint az élelemhez való jog garanciáit. Illetve megvizsgálni, hogy az élelemhez való jog emberi jogi paradigmája mennyiben és milyen módon érvényesül a magyar alkotmányjogi rendszerben.

Az alapjogi dogmatika feltárására irányuló törekvésemet inkább kísérleti jellegűnek tartom, mintsem összegzőnek, ugyanis az élelemhez való jog kérdése azon túlmenően, hogy meglehetősen új területnek minősül az alkotmányjog-tudományban, magának az

¹ The State of Food Insecurity in the World. FAO, Rome, 2015. <http://www.fao.org/3/a4ef2d16-70a7-460a-a9ac-2a65a533269a/i4646e.pdf> (2017-01-07)

² <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/> (2017-07-28)

³ Így például világszinten 2000-ben a cukorbetegségben szenvedők száma 171 millió volt, addig ez a szám egyes jóslatok szerint 2030-ra elérheti a 366 millió főt is. Sarah Wild – Gojka Roglic – Anders Green – Richard Sicree – Hilary King: Global Prevalence of Diabetes. Estimates for the year 2000 and projections for 2030. 1051. p. Diabetes Care, Vol. 27, N. 5, May 2004. 1047-1053. p.

2014-ben Magyarországon a 2-es és 1-es típusú cukorbetegek összesített prevalenciája 2001-ben 423 000+52 000 fő (475000 beteg), 2014-ben pedig 727000+45 000 fő (772 000 beteg) volt, azaz 2014-ben az összes nyilvántartott cukorbeteg 94%-a 2-es típusú, 6%-a pedig 1-es típusú diabetesben szenvedett. Kempler Péter – Putz Zsuzsanna dr. – Kiss Zoltán–Wittmann István–Abonyi–Tóth Zsolt–Rokszin György – Jermendy György: A 2-es típusú diabetes előfordulása és költségterheinek alakulása Magyarországon 2001-2014 között. In. Diabetologia Hungarica. XXIV. évfolyam 3. szám 177-187. 180. p.

Alkotmánybíróságnak sem volt még lehetősége ezt az alapjogot értelmezni. Figyelemmel arra, hogy az alkotmányi rendelkezéseket nem lehet pusztán önmagukban, egymástól elszigetelten értelmezni, hanem kizárólag együtt, egymásra tekintettel – az élelemhez való jog dogmatikáját ezeken a rendszerkapcsolatokon keresztül is megpróbálom elhelyezni az alapjogok rendszerében.

1.2. A kutatás tárgya

A dolgozat első részét fogalmi tisztázásokkal kezdem, melynek során elsőként az élelem és a biztonság viszonyára, illetve annak egyes kapcsolataira – úgymint az élelmezésbiztonság (mennyiségi oldal), valamint az élelmiszerbiztonság és az élelmiszerlánc-biztonság (minőségi oldal) fogalmainak a tisztázására – kívánok rávilágítani. Ezt követően a nem megfelelő élelmezéssel összefüggő kihívásokat – a mennyiségi (abszolút) éhezés és a minőségi (relatív) éhezés, az éhínség, valamint a rossz tápláltság különböző dimenzióit – vizsgálom meg. Majd rátérek, hogy a dolgozatom címében miért tartottam a legmegfelelőbbnek az élelemhez való jog alkalmazását az élelmiszerhez való jog terminológiája helyett, ugyanis mindkét fordítás megfelelőnek tűnne az angol „right to food” kifejezésre.

A disszertáció harmadik fejezetében az élelmezés emberi jogi megfogalmazását életre keltő társadalmi igényeket, valamint az éhezéseméleti paradigmákat veszem sorra. Ezt megelőzően azonban kísérletet teszek az élelmezés kérdésének történeti előzményeinek feltárására. Az éhezésemleletek emberi jogi paradigmájának vezérfonalán pedig rátérek, az élelemhez való jog nemzetközi jogi megjelenésére: mely univerzális és regionális jogi dokumentumokban és milyen módon jelenik meg az élelmezés kérdése; az ENSZ milyen módon és milyen eszközökkel kívánja elérni az élelmezésbiztonságot világszerte, valamint arra, hogy milyen szakosított szervek, különmegbízottak dolgoznak még a kérdésen.

A negyedik fejezetben az élelemhez való jog alkotmányjogi dogmatikai kidolgozására teszek kísérletet. Így első körben az élelemhez való jogot az alapjogok fogalmainak rendszerében próbálom meg elhelyezni, majd ezt követően az alapjogképző kritériumoknak megfeleltetvén, megkísérelem az élelemhez való jog alapjogi meghatározását. E meghatározás és dogmatikai elhelyezést követően pedig az élelemhez való jogot megkísérelem elhelyezni az alapjogok rendszerében, mindvégig szem előtt tartva, hogy az alapjogok alkotmányjogi lényegükből fakadóan az egyén és az állam relációjában hivatottak meghatározni jogokat az egyén részére. A dogmatikai rendszerezés érdekében, vizsgálat alá veszem, hogy kik az élelemhez való jog alanyai és címzettjei, illetve hogy milyen állami kötelezettségek kerülnek előtérbe az élelemhez való jog érvényesülése kapcsán. E rendszerezések során pedig a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok

Bizottságának 12. számú általános kommentárjában foglaltak alapján teszek kísérletet az élelemhez való jog alapjogi tartalmának tisztázására.

Tekintettel arra, hogy az élelmezés kérdése számos más alapjoghoz, alkotmányos értékhez és államcélhoz kapcsolódik, a dolgozat ötödik fejezetében vizsgálat alá veszem az élelemhez való jog más alapjogokkal és alkotmányos értékekkel való kapcsolatát az alapjogi generációs csoportosítás rendszerén keresztül. A disszertáció utolsó fejezetében az élelemhez való jog mennyiségi és minőségi oldalának jogi, intézményi és anyagi garanciáit veszem sorra.

1.3. Az alkalmazott kutatási módszerek

Az élelemhez való jog alapjog dogmatikai tisztázásához leginkább a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága által 1999-ben kiadott Általános Kommentárjára támaszkodtam, amely a nemzetközi közösség részére az élelemhez való jog tartalmának és e jogból következő állami kötelezettségeknek a meghatározását vállalta magára. Felhasználtam továbbá a FAO Tanácsa által elfogadott 2004-es Önkéntes Irányelvek elnevezésű dokumentumot, valamint a releváns angol nyelvű külföldi jogirodalmi munkákat.⁴ Fontosnak tartom már a dolgozat elején leszögezni, hogy az élelemhez való jog ilyen pontos és kiterjedt definíciója egyetlen kötelező erejű nemzetközi dokumentumban sincs jelen,⁵ illetőleg ennek tartalmát alapjog dogmatikailag sem a magyar Alkotmánybíróság, sem az Emberi Jogok Európai Bírósága nem dolgozta ki.

Kutatásom egészét a tudományos vizsgálódás, dogmatikai (alapvető) és a nem dogmatikai jellegű módszer adta.⁶ Az alapvető tudományos módszernek⁷ megfeleltetvén a témámat, vizsgálatomat az alkotmányjog-dogmatika általános elveinek és rendszerezésének megfelelően folytattam. Az élelemhez való jog alapjogi dogmatikáját (IV.), alkotmányjogi rendszerkapcsolatainak (V.) valamint garanciáinak (VI.) alátámasztását, igyekeztem a hazai jogintézményeken és példákön, az

⁴ A 12. számú kommentár fordítása megjelent T. Kovács Júlia: Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya – 12. számú általános kommentár. A megfelelő élelemhez való jog. Acta humana: emberi jogi közlemények, 2014. (2. évf. (új folyam)) 4. sz. 55-64. p.

⁵ Hasonlóan a vízhez való joghoz, melynek részletes elemzését lásd Szappanyos Melinda: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében. Doktori értekezés. Pécs 2012. 22. p. <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/szappanyos-melinda/szappanyos-melinda-vedes-ertekezes.pdf>

⁶ A tudományos kutatás módszerének Szilágyi Péter szerint három szintje van. Az alapvető szint, az általános módszerek szintje, valamint a sajátos kutatási módszerek szintje. Szilágyi Péter: Jogi alaptan. Osiris Kiadó. Budapest. 2006, 56. p.

⁷ Az alapvető módszer a valamely tudományos iskolára, irányzatra jellemző paradigma olyan általános elveit és előírásait tartalmazza, amelyek megszabják a lehetséges problémák körét és megoldásuk fő módját. Érvényességük a kutatás egészére kiterjed, figyelembevételük az adott paradigma keretei között kötelező, figyelmen kívül hagyásuk az adott paradigma szerinti tudományosság elvesztésének, a gyakori tévedéseknek a veszélyével jár. Szilágyi Péter: Jogi alaptan. Osiris Kiadó. Budapest. 2006, 57. p.

alkotmánybírósági esetjogon, ombudsmani jelentéseken és rendes bírósági döntéseken keresztül is vizsgálni. Az alkotmányjogi, alapjogdogmatikai rendszerezés során megkíséreltem meghatározni annak alapjogi jellegű besorolását és elhelyezését az alapjogi rendszerben; valamint az élelemhez való jog fundamentalitása, univerzalitása mellett megvizsgálni az élelemhez való jog megvalósíthatóságát (megfogalmazhatósága és kikényszerítése tekintetében). Az alapjog dogmatikai rendszerezésen belül igyekeztem meghatározni az élelemhez való jog alanyát, címzettjét; az élelemhez való jog tartalmát, az állam kötelezettségeit az élelemhez való jog érvényesülése érdekében, valamint annak garanciáit. Az alkotmányjog dogmatikai elemzését megelőzően azonban szükségesnek láttam az alapvető fogalmi tisztázásokat (II.) elvégezni, melynek során az élelem és biztonság viszonyát, az éhezés különböző dimenzióit és az élelemmel kapcsolatos fogalmakat vettem dogmatikai/nyelvtani vizsgálat alá.

A tudományos kutatás *nem dogmatikai* módszerei közé tartozik a történeti, szociológiai és összehasonlító módszer,⁸ amelyre tekintettel elkerülhetetlennek találtam bemutatni az élelmezés kérdésének különböző megközelítéseit (III.), valamint az élelmezésbiztonság és az élelmiszerbiztonság intézménytörténeti fejlődését (III. és VI.), illetőleg az élelemhez való jog kialakulásának nemzetközi jogi fejlődését ismertetni (III.). Az élelemhez való jog rendszerelméleti kérdései kapcsán pedig vizsgálat alá vettem az élelmezés társadalmi, szociológiai és politikai oldalait is (III.). A jogösszehasonlítás módszerének alkalmazására elsőként a globális és regionális nemzetközi szerződéseket, valamint az ezekhez kapcsolódó gyakorlatot, különösen az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának, az Emberi Jogok Európai Bíróságának és Bizottságának, valamint az egyes nemzeti alapjogvédő intézményeknek (alkotmánybíróságok és ombudsmanok) a joggyakorlatát illetve jogértelmezését vettem össze.

⁸ Jakab András – Menyhárd Attila: A magyar jogtudomány helyzete és kilátásai. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): A jog tudománya – Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal. HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2015. 41. p.

II. Fogalmi meghatározások és viszonyrendszerek

A tudományos kutatási módszer megköveteli a téma feldolgozásához szükséges fogalmak előzetes tisztázását, így ebben a fejezetben elsőként az élelem és biztonság viszonyát tekintem át, illetve annak egyes kapcsolatait, mint az élelmezésbiztonság (mennyiségi oldal), valamint az élelmiszerbiztonság és az élelmiszerlánc-biztonság (minőségi oldal). Ezt követően az élelmezéssel összefüggő kihívásokat veszem sorra: az éhínség; a mennyiségi (abszolút) éhezés és a minőségi (relatív) éhezés, valamint a rosszul tápláltság különböző dimenzióit. A fejezet harmadik részében pedig az élelemmel összefüggő fogalmak, mint az élelem, az élelmiszer és az élelmiszerlánc fogalmi kerülnék tisztázásra. A fejezet végén pedig azt a prekonceptiómat szeretném alátámasztani, miszerint az élelemhez való jog terminológiai alkalmazását miért tartom megfelelőbbnek az élelmiszerhez való jog használatánál.

2.1. Az élelem és a biztonság viszonya

A robbanásszerű népességnövekedés, a gazdasági, politikai krízisek és a természeti katasztrófák, az emelkedő élelmiszerárak miatt időnként és helyenként sérül az elegendő, biztonságos és tápláló élelmiszerhez való hozzáférés.⁹ Ezekben a krízishelyzetekben a lakosság sok esetben rákényszerül a nem biztonságos élelmiszerek elfogyasztására.”¹⁰ Míg az előbbi helyzet kapcsán az *élelmezésbiztonság* sérelméről beszélünk, addig az utóbbi, az *élelmiszerbiztonság* kérdését veti fel. *Az élelmiszerbiztonság és az élelmezésbiztonság tehát szoros összefüggésben vannak egymással*, egymástól nem választhatóak el, hiszen az végső esetben az élet sérelmével járna. Azonban a dogmatikai vizsgálódásokhoz mégis szükséges e fogalmak egymástól való elhatárolása.

Az *élelmezésbiztonság* egy olyan állapot, amikor egy adott népességnek nem kell félnie attól, hogy másnap nem lesz elegendő táplálék. Az élelmezésbiztonság akkor valósul meg egy országban, illetve egy közösségben, ha a rászorultak és a fokozottan veszélyeztetettek számára is elérhető az a mennyiségű táplálék, amely a szükségletet kielégíti.¹¹

Az Európai Bizottság megfogalmazása szerint *élelmezésbiztonságról* akkor beszélünk, amikor minden ember számára, mindig, fizikai és gazdasági értelemben hozzáférhető a kellő mennyiségű,

⁹ Csáki Csaba (szerk.): *Élelmezésbiztonság – A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszerbiztonság stratégiai alapjai*. Magyar Tudományos Akadémia. 2010. 29. p.

¹⁰ Uo.

¹¹ Daniel Maxwell egy 1988-as művét idézi Nagy Attila: *Az élelmiszer-biztonság szerepe a népegészségügyi programban*. Magyar Tudomány, No. 9. (2002) 1163. p.

biztonságos és tápanyagban gazdag étel, amely megfelel az aktív és egészséges életvitelhez szükséges étrendi követelményeknek és táplálékpreferenciáknak.¹² Az Európai Parlament állásfoglalása tovább vitte ezt a gondolati kört és megállapította, hogy az élelmezésbiztonsághoz való jog alapvető emberi jog, és akkor valósul meg, ha fizikai és gazdasági értelemben minden ember mindenkor megfelelő, (egészségügyi szempontból) biztonságos és tápláló ételhez jut az aktív és egészséges életvitelt fedező napi táplálkozási szükségleteinek és preferenciáinak kielégítéséhez.¹³

Az *élelmiszerbiztonság* az étel minőségét meghatározó elsődleges tényező, amely az ételhez való jog minőségi oldalát képezi. A biztonság és a minőség egymástól el nem választható fogalmak: csak a biztonságos étel lehet jó minőségű, más oldalról viszont nem lehet jó minőségű az olyan étel, amely nem felel meg minden ételbiztonsággal kapcsolatos előírásnak.¹⁴

Álláspontom szerint egyszerre ételbiztonsági és élelmezésbiztonsági kérdés a speciális étkezési igényű személyek (ételallergiások, cukorbeteg, gluténérzékenyek...) étellel való ellátása, hiszen az esetükben nem elegendő pusztán a mennyiségi hozzáférés biztosítása; az adott ételben lévő allergiát, intoleranciát kiváltó anyag milyensége, az étel összetétele már a jelölési kérdésekkel is nagyban összefügg, amely már inkább ételbiztonsági kérdéseket vet fel.

Az *élelmiszerlánc-biztonság*, az élelmezésbiztonsággal és az ételbiztonsággal szemben, nemcsak az ételre fókuszál, hanem az egész környezeti láncra (egészen a termőföldtől az asztalig), a benne zajló folyamatokra, az előállított, kezelt termékekre, így értelemszerűen magába foglalja az ételbiztonságot teljes egészében, illetve az élelmezésbiztonság bizonyos területeit is. Ételszerlánc-biztonság annak biztosítása, hogy az ételszerlánc – annak teljes vertikumában – nem jelent elfogadhatatlan mértékű egészségügyi és gazdasági kockázatot sem az egyén, sem a társadalom számára.¹⁵ Erre tekintettel megállapítható, hogy az élelmezésbiztonság és ételbiztonság *conditio sine qua non*-ja az egészséges környezet.¹⁶

¹² A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: Az anyai és a gyermektáplálkozás előtérbe helyezése a külső támogatásokban: uniós szakpolitikai keret /* COM/2013/0141 final */

¹³ Az Európai Parlament 2011. január 18-i állásfoglalása az élelmezésbiztonsággal összefüggésben a mezőgazdaság stratégiai ágazatként történő elismeréséről [2010/2112(INI)] (2012/C 136 E/02)

¹⁴ Nagy Attila: Az ételbiztonság szerepe a népegészségügyi programban. Magyar Tudomány, No. 9. (2002) 1161–1166. p.

¹⁵ Ételszerlánc-biztonsági Stratégia 2013-2022. 20. p.

http://etelszerlanc.kormany.hu/download/4/39/70000/%C3%89LBS%204_1_20130711.pdf

¹⁶ Az ételhez való jog és az egészséges környezethez való jog rendszerkapcsolatairól részletesebben az V. fejezet harmadik felében térek ki.

Álláspontom szerint megfelelő mennyiségű és minőségű ételhez való jognak két oldala van. A mennyiségi jelző az ételmezebiztonság kérdéskörét öleli fel, amely arra összpontosít, hogy legyen megfelelő mennyiségű ételiszter és ne legyen éhínség, míg az ételiszterbiztonság pedig arra, hogy ez az ételiszter biztonságos és káros egészségügyi hatásoktól mentes is legyen, így az javarészt az ételhez való jog minőségi oldalának¹⁷ a részét képezi.

2.2. A nem megfelelő ételmezés dimenziói: éhség, éhezés, éhínség, malnutritio

Meglehetősen drámai számsorokkal szembesülünk a nem megfelelő ételmezés kapcsán. Míg naponta több tízezer ember szenved éhhalált,¹⁸ addig a világ gazdagabb felén évente sok százezer ember idő előtti halálát okozza a mértéktelen fogyasztás, a szinte járványszerűen terjedő elhízás¹⁹ és a nyomában járó civilizációs betegségek.²⁰

Az ENSZ világ népesedésére vonatkozó adatok szerint, 1999-ben, mikor megközelítőleg 6 milliárd ember élt a földön,²¹ akkor 840 millió ember szenvedett az éhségtől,²² 2016-ban amikor a népesség száma már meghaladta a 7,4 milliárd főt az éhezés megközelítőleg 795 millió embert érint. Tehát összességében azt elismerhetjük, hogy számszakilag csökkent az éhezők száma a világban, ennek ellenére az ENSZ prognózisai szerint 2050-re, amikor a világnépessége 9 milliárdra nő, az éhezők száma 2 milliárdra fog emelkedni.²³

Már a Millenniumi Fejlesztési Célok egyik fő célkitűzése volt az éhezők számának a felére csökkentése, ezt az ambiciózus vállalást az ENSZ még egy fokkal magasabbra tette és a Fenntartható Fejlesztési Célok meghatározása során az éhezés megszüntetését tűzte ki célul. Míg

¹⁷ Álláspontom szerint a minőségi oldalhoz az ételiszterbiztonsági követelményeken túlmenően a fiziológiai és kulturális követelményeknek való megfelelés is hozzá tartozik. Erről lásd bővebben az ételhez való jog alkotmányjogi dogmatikájáról szóló IV. fejezet 4.1. pontját.

¹⁸ 2017 áprilisában a FAO és a WHO arra hívta fel a figyelmet, hogy több mint 4 millió embert fenyeget a közvetlen éhhalál Dél Szudánban.

¹⁹ 2008-ban a Földön 1,5 milliárd túlsúlyos (BMI \geq 25) felnőtt élt, közülük 200 millió férfi és 300 millió nő elhízott volt (BMI \geq 30). Közel 43 millió volt az 5 éven aluli gyermekek között a túlsúlyosak száma. Ádány Róza Megelőző orvostan és népegészségtan. Medicina Könyvkiadó Zrt. 2011.

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_524_Megelozo_orvostan_nepegeszsegtan/ch10s03.html;

2016-ban 1 630 millió túlsúlyos ember él a világban. <http://www.worldometers.info/hu/> (2016-11-20)

²⁰ Fiegler Mária: Éhezés és elhízás a XXI. század küszöbén. LAM Lege Artis Medicinae. 19. évf. 3. sz. / 2009. 174-176.

²¹ The World at Six Billion. United Nations. ESA/P/WP.154, 1999.

<http://www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbillion.htm> (2016-11-20)

²² Általános Kommentár 5. pont

²³http://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2016/08/2_Why-it-Matters_ZeroHunger_2p.pdf (2016-11-05)

ugyan a mennyiségi éhezés csökkentése a harmadik világban komplex gazdasági, szociális, oktatási és egészségügyi beavatkozásokat igényel, addig az európai országok stratégiai dokumentumaiban ez a célkitűzés más aspektusokat ölel fel.²⁴ Az Európa 2020 stratégia és a hozzá kapcsolódó nemzeti stratégiák a szegénység kapcsán a jövedelmi helyzet és a foglalkoztatottság javítását, valamint az anyagi depriváció csökkentését tűzték ki célul, azonban ez utóbbin belül az élelmiszer nélkülözés alakulását csak a táplálkozás olyan minőségi ismervével mérik, mint a húsfogyasztás gyakorisága.²⁵

Egy 2009-ben született tanulmány 200 ezerre tette országunkban a szélsőségesen szegény embereknek a számát.²⁶ Egy 2014-ben született tanulmány azonban 36-54 ezerre becsülte a rendszeresen éhező gyermekeknek a számát és 200 ezerre a „kríziséhezők” gyermekek számát, vagyis azokat, akik csak időnként nem jutnak megfelelő mennyiségű élelemhez.²⁷ Ez a tanulmány azonban az ország lakosságának csak egy részére, a gyermekekre koncentrált. Mindezen megállapításokkal szemben 2015-ben a kormányfő társadalmi felzárkózásért és társadalmi konfliktusok kezeléséért felelős tanácsadója a nagy nyilvánosság előtt kijelentette, hogy Magyarországon nincs fogalmi értelemben vett gyermekéhezés.²⁸

A fenti megállapítások ellentmondanak egymásnak. Álláspontom szerint az eltérő eredmények fakadhatnak a felmérések nem-reprezentatív mivoltából, az adatgyűjtések eltérő módszertanából, valamint az eltérő fogalomhasználatból, amelyek súlyos szociológiai félrediagnosztizálásokat eredményezhetnek. A 2014-es cikk rámutat, hogy „Európában nincsenek olyan rendszeres, több országra kiterjedő mérések, amelyek alapján a mennyiségi értelemben vett élelmiszer-nélkülözés mértéke közvetlenül megállapítható lenne. A gyermekéhezés mértékét jobb híján az UNICEF által kidolgozott gyermek nélkülözési index egyik mutatója alapján szokták meghatározni, amelyik arra kérdez rá, hogy a családban minden gyermek számára biztosított-e a napi háromszori étkezés. Ez alapján Európában a gyerekeknek csak alig egy százaléka lenne érintett az éhezés kérdésében.”²⁹

A kutatásaim során megállapítottam, hogy hazánkban nem áll rendelkezésre olyan elemzés, amely reprezentatív módon felmérné a hazai mennyiségi, illetve minőségi éhezés mértékét. Így e kérdéskört közvetetten a szociális segélyeket igénybevevők számából, valamint az étkezésekre

²⁴ Husz Ildikó – Marozsán Csilla: Szociális nyári gyermekétkeztetés – egy rendelet tanulságai. Esély. 2014/5. pp. 55-78; 55-56. p.

²⁵ Husz Ildikó – Marozsán Csilla: Szociális nyári gyermekétkeztetés – egy rendelet tanulságai. uo.

²⁶ Fiegler Mária: Éhezés és elhízás a XXI. század küszöbén. LAM Lege Artis Medicinae. 19. évf. 3. sz. / 2009. 174. p.

²⁷ Husz Ildikó – Marozsán Csilla: Szociális nyári gyermekétkeztetés – egy rendelet tanulságai. uo.

²⁸ http://hvg.hu/itthon/20151112_Hegedus_Zsuzsa_Nem_letezik_az_ehezoz_gyere

²⁹ Husz Ildikó – Marozsán Csilla: Szociális nyári gyermekétkeztetés – egy rendelet tanulságai. i.m. 58. p.

visszavezethető problémákkal küzdő személyek egészségügyi ellátottságának a számából lehetne megtudni. E dolgozatnak azonban nem célja a különböző statisztikai és szociológiai felmérések során alkalmazott módszerek felülvizsgálata, így e vitába én magam nem is mennék bele, de szükségszerűnek tartom, hogy az egyes fogalmak tisztázásra kerüljenek a témakörben, hiszen attól függetlenül, hogy valaki éhes, még nem feltétlenül éhezik.

Az *éhség* az értelmező szótár szerint egy testi érzést, állapotot, szükségletet jelent.³⁰ Az éhség az egyén szintjén még nem feltételez krónikus problémát. Ugyanis ha valaki éhes, attól még nem feltétlenül éhezik, azonban az is előfordulhat, hogy valaki nem éhes, azonban mégis éhezik. Sőt, olyan is előfordulhat, hogy valaki a szomjúság érzetet keveri össze az éhséggel.

Az *éhezés*, az éhségnek egy fokkal erősebb fajtája, ami az értelmező szótár szerint huzamos ideig tartó vagy gyakori éhséget, táplálékhiányt jelent. Az éhezésen, hosszú távon át fennálló alultápláltságot értünk.³¹ Tehát megállapíthatjuk, hogy az éhség inkább egy rövidebb ideig tartó érzet, míg az éhezés egy hosszabbtávú állapot.

Az *éhínség* pedig egy következő fokozat, amely a társadalom minden vagy igen széles körére kiterjedő (s általában nyomorúsággal, betegségekkel, járvánnyal járó) éhezést jelent. Az éhínség fogalmát tovább differenciálják még azzal, hogy ez egy természeti katasztrófa, háború vagy egyéb gazdasági sokk, illetve folyamat következtében kialakuló viszonylag rövidtávú jelenség. Az éhínség fogalmi elemeként szokták még az élelmiszer hiányt, illetve a halálozási mutatók megemelkedését emlegetni, azonban Stephen Devereux rámutatott arra, hogy ezek a fogalmi elemek nem feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy éhínségről beszéljünk.³² Összességében azonban az megállapítható, hogy az éhínség egy társadalmi jelenség, míg az éhezés inkább az egyén biológiai állapotát jellemezheti.

A *menyiségi éhezés (abszolút éhezés)* abban az esetben áll elő, ha az adott egyén az egészségének megőrzéséhez szükséges napi energiamennyiséget és táplálékmenyiséget nem kapja meg, tehát a bevitt energia és táplálék minőségi összetétele sem megfelelő.³³ A „menyiségi” éhezés azt jelenti, hogy valamilyen oknál fogva, összességében túl keveset eszik az egyén. A nem kielégítő

³⁰Bárczi Géza – Ország László (főszerk.): A magyar nyelv értelmező szótára. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959-1962.

³¹Tiba Zoltán Gábor: Az élelmiszersegélyek változó környezete és élelmezésbiztonsági hatásának mérése. PhD értekezés. BCE. Budapest, 2006. 28-29. p.

³²Stephen Devereux: Theories of Famine. Harvester Wheatsheaf, 1993. 18. p.

³³A mennyiségi éhezés három szakaszát különböztetjük meg. Az utolsó étkezéstől számított 12-18 óra, mely még a felszívódás utáni szakasz. Ezt követi a korai, nem adaptált éhezés 2-3 nappal az utolsó étkezés után kezdődik, és legfeljebb egy hétig tart, majd végül a krónikus, adaptált éhezési szakasz következik 7-10 nap után Plósz János: Kóros és káros – az éhezés biológiája. <http://www.webbeteg.hu/cikkek/emesztorendszer/2262/az-ehezes-koros-es-karos-kovetkezmenyeirol>

energiafelvétel már rövidtávon is fogyást eredményez. Csak a mérsékelt alultáplálás hatását képesek a szervezet regenerációs mechanizmusai bizonyos határig kivédeni, a testtömeg csökkenése mellett azonban a szervezet akaratlagos és spontán aktivitása is csökken.³⁴

Minőségi éhezés (relatív éhezés), akkor adódik, ha az adott személy napi energiaszükséglete ugyan biztosított, azonban ezen belül egy vagy több tápanyaghoz (szénhidrát, fehérje, vitaminok vagy ásványi anyagok) nem, vagy nem megfelelő mennyiségben fér hozzá, amely hosszú távon hiánybetegségekhez vezet.³⁵ A minőségi éhezés kevésbé feltűnő, azonban jelentősége nagy, mert ebben az esetben az egyes életfontosságú tápanyagok (például fehérje, vitamin, ásványi anyag) bevitele ugyancsak kevés vagy rossz arányú; azonban a késői következmények szempontjából a hiányok gyakran pótolhatatlanok, illetve behozhatatlan hátrányokat okoznak – különösen csecsemő- és gyermekkorban. Az egészségügyben a szakemberek leggyakrabban a fehérje- és energiahíánnyal találkoznak, ennek következménye a fehérjeenergia-malnutritio.³⁶ Ebben az esetben a zsírszövet eltűnik, a fertőzéseknek kevésbé tud ellenállni a szervezet. Ha a szervezet energia-egyensúlya tartósan negatív irányba tolódik el (vagyis a táplálékkal felvett napi energia kevesebb, mint az energiafelhasználás során leadott), *soványság* alakul ki. Ha a testtömeg az optimálisnál 15-20%-kal kevesebb, és a tartalék zsírszövet mennyisége is csökkent vagy elfogyott, akkor *cachexiáról* beszélünk.³⁷

Rossztápláltság (malnutrition) a fentiekhez képest olyan fizikai állapot, amely a test tápanyag-felhasználásához kapcsolódik. Az alultápláltság olyan kóros állapot, amelyben az energia vagy legalább egy tápanyag abszolút vagy relatív hiánya jelentkezik.³⁸ Az *alultápláltság* magában foglalja a méhen belüli korlátozott növekedést, mely alacsony születési testsúlyt eredményez, a növekedési elmaradást, a lesoványodást és az éhezési ödémát; és az alapvető *mikrotápanyagok hiányát*. Az alultápláltság egyik vitaminokkal és ásványi anyagokkal összefüggő formája, a mikrotápanyag-hiány. A vitamin-hiány betegségek (A-vitamin, B-vitamin), valamint a mikrotápanyag zavarok (a vas, a jód, illetve a cink hiánya) a fejlődő országokban a tíz leggyakoribb, betegség által kiváltott halálozási ok között szerepel.³⁹ A nem megfelelő minőségű élelmiszerhez való hozzáférés esetén, a minőségi éhezés kapcsán, mikrotápanyagok hiánya következtében gyakran alakul ki túlsúly,

³⁴ Fiegler Mária: Éhezés és elhízás a XXI. század küszöbén. i.m. 175.p.

³⁵ Éhezünk és pazarolunk. Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal. <http://portal.nebih.gov.hu/web/guest/-/ehезunk-es-pazarolunk> (2016-11-20)

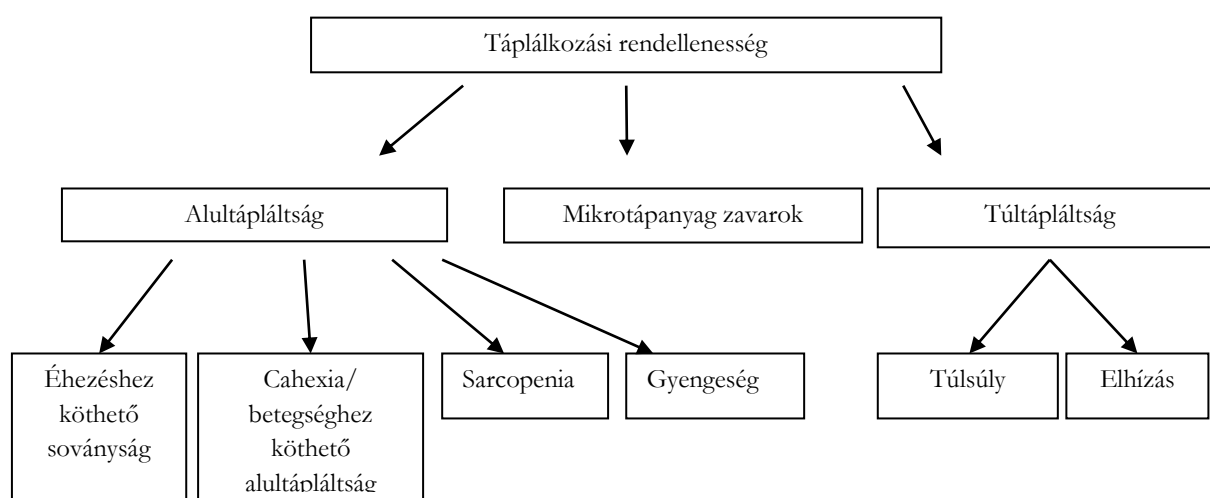
³⁶ Fiegler Mária: Éhezés és elhízás a XXI. század küszöbén. uo.

³⁷ Fiegler Mária: Éhezés és elhízás a XXI. század küszöbén. uo.

³⁸ Fiegler Mária: Éhezés és elhízás a XXI. század küszöbén. i.m. 174. p.

³⁹A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: Az anyai és a gyermektáplálkozás előtérbe helyezése a külső támogatásokban: uniós szakpolitikai keret /* COM/2013/0141 final */

ilyenkor *alultápláltsággal járó elhízásról* lehet beszélni.⁴⁰ A fejlett társadalmak legnagyobb problémája a *túltáplálás okozta elhízás és túlsúly*, amelynek a legfontosabb kiváltó tényezője, hogy felborul az egyensúly a szervezet energiafelhasználása és energiaszükséglete között. Az elhízás világszerte hasonló terjedése komoly egészségügyi és népegészségügyi problémát jelent a Föld legtöbb országában, főleg társbetegségeivel és szövődményeivel kapcsolatban, ami az elhízottak egészségügyi ellátását nehezebbé és költségesebbé teszi – ez így jelentős teher az egészségügyi ellátórendszerre és a gazdaságra, esetenként sok szociális probléma forrása is.⁴¹

A legjellemzőbb táplálkozási rendellenességek fogalmi ábrája⁴²

Az alábbi ábrán kívánom összefoglalni és egymással szembe állítani az élelemhez való jog minőségi és mennyiségi oldalának a kihívásait. Nyilvánvalóan a két oldal a jog érvényesülése szempontjából nem választható külön egymástól, de a kihívások vizsgálata szempontjából érdekes párhuzamosságokat lehet felfedezni egy-egy jellemző mindkét oldalának a meghatározásával.

⁴⁰ Ádám Veronika: Mindennapi kenyereink, mindennapi kalóriánk. Mindentudás Egyeteme. 2004. április 26-i előadása.

<http://mindentudas.hu/el%C5%91ad%C3%A1sok/tudom%C3%A1nyter%C3%BCletek/term%C3%A9szettudom%C3%A1ny/106-biol%C3%B3giai-tudom%C3%A1nyok/6001-mindennapi-kenyeruenk-mindennapi-kaloriank.html>

⁴¹ Rurik Imre – Ungvári Tímea – Szidor Judit – Torzsa Péter – Móczár Csaba – Jancsó Zoltán – Sándor János: Elhízó Magyarország. A túlsúly és az elhízás trendje és prevalenciája Magyarországon, 2015. 1249. p. Orvosi hetilap 2016.157. évfolyam, 31. szám. 1248–1255. p

⁴² Klinikai Táplálás és Metabolizmus Európai Társaságának Nyilatkozatában került elfogadásra. Diagnostic criteria for malnutrition. An ESPEN Consensus Statement. Clinical Nutrition. 2015. 335-340. p. 339. p.

Az élelemhez való jog kihívásai	
Mennyiségi oldal	Minőségi oldal
Élelmezésbiztonság	Élelmiszerbiztonság, Élelmiszerlánc-biztonság
Abszolút éhezés (se mennyiségileg, se minőségileg nem kielégítő)	Relatív éhezés (mennyiségileg igen, minőségileg nem kielégítő)
Alultápláltság	Túltápláltság (Elhízás), Élelmiszer okozta megbetegedések
Legjellemzőbben, de nem kizárólagosan a <i>fejlődő országok</i> problémája	Legjellemzőbben, de nem kizárólagosan a <i>fejlett világ</i> problémája

2.3. Fogalmi tisztázások: élelmiszerhez vagy élelemhez való jog?

A külföldi jogirodalomban az élelemhez való jogot *right to food* elnevezéssel illetik, amelyet a megfelelő, azaz az *adequate* jelzővel szoktak ellátni. A megfelelő mennyiségű és minőségű élelemhez való jog kifejezését az angol nyelvű szakirodalom ilyen összetételben nem alkalmazza. A *food* angol nyelvű főnévnek magyar megfelelője – a jogi nyelvben leginkább elfogadott szinonimák közül – az élelem, a táplálék, illetőleg az élelmiszer. Mivel már a disszertáció címében is előrevetítettem, hogy *terminológiailag az élelemhez való jog alkalmazását tartom helyesnek*, ennek a prekoncepciómnak az alátámasztására szükségesnek tartom a releváns fogalmaknak – így az élelmiszer, a táplálék és az élelem kifejezéseknek – a tisztázását.

Az *élelmiszer* fogalmát Élelmiszerjogi Rendelet 2. cikke tartalmazza, amely egyrésztől egy pozitív, másrésztől pedig egy negatív élelmiszer meghatározást is ad. Erre a definícióra utal az Élelmiszerlánc törvény mellékletének 10. pontja is. Az *élelmiszer pozitív* megfogalmazása szerint minden olyan feldolgozott, részben feldolgozott vagy feldolgozatlan anyagot vagy terméket jelent, amelyet emberi fogyasztásra szánnak, illetve amelyet várhatóan emberek fogyasztanak el. Az élelmiszer fogalmába beletartozik az ital, a rágógumi, valamint az előállítás, feldolgozás vagy kezelés során szándékosan hozzáadott bármely anyag, többek között a víz is, illetőleg a „csapvíz”

is.⁴³ Az Élelmiszerjogi Rendelet 2. cikkének második része határozza meg az *élelmiszer negatív jogi fogalmát*, vagyis azt, hogy jogilag mi nem minősül élelmiszernek. Ez alapján nem minősül élelmiszernek a takarmány; az élőállat, kivéve a forgalomba hozatalra előkészített, emberi fogyasztásra szánt állatok; a növények betakarítás előtt; a gyógyszerek; a kozmetikai termékek; a dohány és dohánytermékek; a kábítószeres és pszichotróp anyagok valamint a szermaradványok és szennyezések.

Míg a fent ismertetett negatív élelmiszer megfogalmazásának nyilvánvaló oka, hogy a felsorolt termékkörre speciális jogi szabályozás vonatkozik, így ezek kikerültek az élelmiszer fogalma alól. Addig a pozitív élelmiszerfogalom alapján szinte mindenre kiterjed a meghatározás, amit legalább várhatóan emberek fogyasztanak el. Ezen szabályozási módszernek alkalmazása az egyik legfőbb oka, hogy az élelmiszerek EU-n belüli szabad mozgása csak úgy érhető el, ha a tagállamok élelmiszerbiztonsági követelményei között nincs jelentős különbség.⁴⁴

A pozitív definíció azon rugalmas meghatározása, mely szerint élelmiszernek minősül minden olyan anyag vagy termék, amelyet emberi fogyasztásra szánnak, illetve amelyet várhatóan emberek fogyasztanak el, azonban számos problémát okoz a jogalkotók és jogalkalmazók része. Ugyanis ezen megfogalmazás alapján bármilyen anyag, amit emberi fogyasztásra szánnak, adott esetben a fakéreg,⁴⁵ avagy bármilyen emberi fogyasztásra szánt rovar élelmiszernek minősül, amelyek az európai kulturális és gasztronómiai hagyományokkal nem egyeztethetőek össze. *Az élelmiszer pozitív fogalmából egyértelműen kitűnik, hogy az élelmiszer jogi fogalmába bele tartozik az ivóvíz is.*

Az élelmiszerlánc az élelmiszer követhető útját jelenti a termőföldtől az asztalig, másfelől azt is jelzi, hogy ennek több láncszeme van, amelyek kémiai, biológiai és toxikológiai szempontból annál szorosabban kapcsolódnak össze a talaj-növény-állat-ember relációjában, minél kisebb területen kívánják előállítani, és minél több hozzáadott – főleg szellemi – érték van a végtermékben.⁴⁶ Az élelmiszerlánc – az Élelmiszerlánc törvény megfogalmazása szerint – azon folyamatok összességét jelöli, melyek szereplői közvetlen vagy közvetett hatással vannak az élelmiszerre a talajvédelem, agrár-környezetvédelem, növénytermesztés, növény-egészségügy, növényvédelem, az

⁴³ Az Élelmiszerjogi Rendelet 2. cikke szerint az élelmiszer fogalmába beletartozik a 98/83/EK irányelv 6. cikkében – a 80/778/EGK és a 98/83/EK irányelvben megfogalmazott követelmények sérelme nélkül – meghatározott megfelelőségi pontot követően a víz, vagyis a csapvíz is.

⁴⁴ Élelmiszerjogi Rendelet preambulum (3) pont

⁴⁵ E kritikát vetette fel Oravecz Márton, a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal elnöke „Az élelmiszerlánc-biztonság jövőjét meghatározó tényezők” című előadásában a Nemzeti Közzolgálati Egység, Magyarország geopolitikai helyzete az éghajlatváltozás és a migráció tükrében elnevezésű konferencián, 2015. november 26-án.

⁴⁶ Élelmiszerbiztonság – A magyar élelmiszer- gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. MTA. 2010. 8. p. http://mta.hu/data/cikk/12/70/39/cikk_127039/elelmezsebiztonsag_net.pdf

engedélyköteles termék és az állatgyógyászati termék előállítás, forgalomba hozatala és felhasználása, az élelmiszer- és takarmány-előállítás, szállítás, tárolás és forgalomba hozatal, felhasználás, az állat tartása, szállítása, forgalomba hozatala, az állat-egészségügy, a növényi és állati eredetű melléktermék kezelés, tárolás, szállítás, forgalomba hozatal és felhasználás során.⁴⁷

A táplálék, a táplál szóból fakad, amelynek eredeti jelentése a támogat, gyámolít lehetett, és ebből alakultak ki az etet, éltet, erősít értelmű használatok.⁴⁸ „A táplálék olyan anyag, mely a szervezet felépítéséhez és az anyag forgalom közben szenvedett veszteségek pótolásához szükséges alkatrészeket tartalmazza. Az ember táplálékának legalább is fehérjékből, zsírokból, szénhidrátokból, sókból, vízből és élvezeti szerekből kellene állania.”⁴⁹ A táplálék fogalma az emberi test fizikai szükségleteinek a kielégítésére szolgál anyagi szinten, amely az élelemhez való jog megfelelőségi tartalmát tekintve – amely szerint a fiziológiai szükségleteken, az élelmiszerbiztonsági követelményeknek való megfelelésen túl, a kulturális elfogadottságot is magába foglalnia – nem elegendő az alapjog tartalmának a kitöltésére.⁵⁰ A *táplálék* fogalmának ilyen meghatározás folytán a csecsemők anyatejes táplálása kapcsán van kiemelt jelentősége.

A magyar nyelv rendkívül kifejező az élelem és az élelmiszer fogalmak tekintetében is. Az etimológiai szótár meghatározása szerint az *élelem* származékszó, amely az *él* igéből és az *-elem* névszóképzőből tevődik össze; míg az *élelmiszer* tudatos szóalkotással keletkezett szóösszetétel, melynek előtagja az élelem *-i* melléknévképzős származéka, az utótagja a *–szer* ’anyag, eszköz’.⁵¹

Az *élelem* meghatározásán egy viszonylag szűkebb fogalom az *élelmiszerhez* képest. *Élelem* alatt az élethez szükséges elemi táplálékokat szükséges érteni (úgy mint a hús, tej, gabona- és zöldségfélék), melyek az egyén létfenntartásához szükséges ásványi anyagokat, vitaminokat és tápanyagokat tartalmazzák, ezáltal az élelem sokkal magasabb értékkel bír az *élelmiszerhez* képest.

⁴⁷ Az Élelmiszerlánc törvény mellékletének 21. pontja szerint

⁴⁸ Zaicz Gábor (főszerk.): Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2006. 727. p.

⁴⁹ „Csak a tej olyan tökéletes táplálék, mely legalább az élet első évében az emberi szervezet táplálék szükségletét teljesen kielégíteni képes. Később, midőn több munkát és meleget fejleszt a szervezet, nem bírjuk táplálék szükségletünket tisztán tejjel kielégíteni, mivel e célra legalább 5 liter tehéntejet kellene a felnőtt embernek naponta fogyasztania. A tejen kívül a hús és tojás szolgálnak táplálékkul mint állati, a különböző magvak és gyümölcsök, gumók, gyökerek, zöldségek és gombák mint növényi anyagok. A tojások közül legkiválóbban a tyúktojás szolgál táplálékkul. Benne kiválóan sok a fehérje, ezenkívül lecitin, nuklein, zsír, olein, koleszterin, szőlőcukor, sók s víz található benne.” A táplálékok összetételét számos munka igen kiterjedten ismerteti, a legterjedelmesebb mű e tekintetben König I., Die menschlichennahrungs- und Genussmittel (Berlin 1890) c. műve. Forrás: Pallas Nagylexikon. <http://www.kislexikon.hu/taplalek.html#ixzz3w1oZHGJA>

⁵⁰ Erről lásd bővebben az élelemhez való jog alkotmányjogi dogmatikájáról szóló IV. fejezet 4.1. pontját.

⁵¹ Zaicz Gábor (főszerk.): Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2006. 171. p.

A víz, mint a lét további elemi feltétele, szintén beletartozik az élelem fogalmába, hiszen víz nélkül ételme aligha lehetne előállítani.⁵²

Az élelemhez való jog terminológia alkalmazását azért tartom a legmegfelelőbbnek, mert már ez önmagában, fogalmi szinten is irányadó az alapjog tartalmának meghatározása tekintetében, vagyis arra, hogy nem a feldolgozott, adalékanyagokkal dúsított ételme szerre van joga az embernek, hanem annál egy eredetibb, elemibb anyagra.

⁵²A vízhez való jog kérdését a jogirodalom, egy önálló alapjogként kezeli. Lásd Szappanyos Melinda: Víz és jog. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2013. 199 p.

III. Az élelemhez való jog megjelenése

E fejezetben azt vizsgálom meg, hogy milyen tényezők hívták elő az élelemhez való jog emberi jogi megjelenésének társadalmi igényét. Ennek kapcsán az élelemhez való jog mennyiségi, illetve minőségi oldal megjelenési igényének társadalmi, gazdasági-politikai valamint környezeti tényezői kerülnek górcső alá. Ezt követően, az állam élelmezési funkciójának fejlődését veszem vizsgálódásaim alá. Sorra veszem továbbá, hogy milyen éhezéseméleti paradigmák, diskurzusok alakultak ki az éhezés problémájának felszámolására: bemutatásra kerül Thomas Malthus népesedési elmélete és Amartya Sen jogosultsági elmélete. Az éhezéseméleti paradigmák közül, az emberi jogi megközelítést alapul véve pedig a fejezet utolsó részében bemutatom, hogy az élelmezés kérdése hogyan jelenik meg a nemzetközi jog színterén: az univerzális és regionális szintű dokumentumokban, az ENSZ szakosított szerveinek és különmegbízottjainak a munkásságában.

3.1. Az élelemhez való jog megjelenésének történeti előzményei

Az élelem megszerzése, illetve megtermelése ősidőktől kezdve az ember életének fenntartását jelentő alapfeladata. Montesquieu a(z emberi) természet törvényei közé sorolta a békét követően a táplálék megszerzésének az igényét, majd csak ez után nevezte meg a természetes vonzódás, illetőleg a társadalomban való együttélés törvényét.⁵³ Locke természetjogi felfogásában pedig megjelenik az alapvető megélhetési szükségletek kielégítésének elidegeníthetlenségének gondolata, mint a munkához, és különösen az abból származó (megélhetést biztosító) jövedelemhez való jog. Ennek kiindulópontja az, hogy az eredeti állapotban minden embernek jogában állt a létfenntartásához szükséges javak munkával történő elsajátítása.⁵⁴

Az emberiséggel párhuzamosan fejlődő élelmezési igényeket és szabályokat – a természet törvényeitől kezdve a vallási szabályokon át, az adott társadalom szokásain és írott jogi normáin keresztül – a közösségek felett álló jogalkotók és egyéb gazdasági igények, követelmények határozzák meg.

Az emberiség élelmezéstörténetének elején, az állam és az írott jog előtti korban, az ember élelmezési szükségleteit azzal elégítette ki, amit talált, majd azzal, amit háziasított, illetőleg azzal, amit megtermelt. A természeti közösségek állammá szerveződésének egyik oka a létbiztonság

⁵³ Charles-Louis de Secondat Montesquieu: A törvények szelleméről. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 50-51. p.

⁵⁴ John Locke elméletét ismerteti Juhász Gábor: Szociális alapjogok? (kézirat) 2014.

megteremtése.⁵⁵ Ahogy azt Hobbes részletesen leírta,⁵⁶ a *bellum omnium contra omnes* állapotában az egyén korlátlan szabadsága végső soron a kiszolgáltatottságához vezet; mások korlátlan szabadsága folytán veszélybe kerül saját javainak és személyes integritásának a megtartása. Már az állam kialakulása kezdetén alapvető igény volt tehát, hogy a hatalom teremtsen rendet és kiszámíthatóságot, védje meg az emberek tulajdonát és személyét; azaz adjon biztonságot.⁵⁷ A szervezett társadalmak, majd az államok a biztonság megteremtésén belül az élelmezésbiztonság megteremtésére is törekedtek, hogy a munkát megosszák, biztosítsák egymás és önmaguk részére az élet alapvető feltételeit: a biztonságot és az élelmet.⁵⁸

Az élelmezéstörténet második nagy korszakát a szervezett közösségeken belüli készletgazdálkodás gondolata és a mezőgazdaság kialakítása adta, amellyel egy időben – a letelepedésre és a föld művelésére tekintettel – a külső biztonságra való igény megjelenik. A mezőgazdaság megjelenésével egy időben alakult ki, hogy a szervezett közösségekben (amelyek már nem csak a családi köteléken alapultak) a hatalom birtokosának elsődleges feladata népe megfelelő élelemmel való ellátása.

Az ókori Babilonban, Egyiptomban,⁵⁹ a Római Birodalomban és a görög városállamokban elsősorban az éhínség leküzdésére,⁶⁰ valamint katonai élelmezési célokra hozták létre a közraktárakat.⁶¹ Ezek a közraktárak hatósági kezelés alatt álltak, és amikor nagyon magasra ment fel a gabona ára, akkor a raktárakat megnyitották, hogy a közszükségletet elláthassák.⁶²

Iuvenalis szállóigévé vált szólása „kenyeret és cirkuszt” a császárság politikai eszközévé tette az élelmezést és a szórakozást az éhezésből fakadó lázongások elkerülése, valamint a fontos politikai kérdésekről való figyelemelterelés végett. Így a kenyér alapanyaga, a gabona majdhogyanem alanyi

⁵⁵ Drinóczi Tímea – Csink Lóránt – Sabjanics István: A biztonság alkotmányjogi szabályozása Magyarországon. In: *Kategoria bezpieczeństwa w konstytucjach i praktyce ustrojowej państw. Grupy Wyszehradzkiej*. Torun, 2016.

⁵⁶ Thomas Hobbes: *Leviatán*. Polis, Kolozsvár, 2001. 159-160. p.

⁵⁷ Drinóczi Tímea – Csink Lóránt – Sabjanics István: A biztonság alkotmányjogi szabályozása Magyarországon. Uo.

⁵⁸ Lásd erről bővebben: Szilágyi Péter: *Jogi alaptan*. Osiris Kiadó. Budapest. 68-105. p.

⁵⁹ Az egyiptomi gyökereket József története is alá támasztja, aki a Fáraó álmát megfejtve jóslta meg, hogy hét bőséges esztendő, hét szűk esztendő fog követni, ami felemésztja a bőséges esztendők termését és éhínséget fog előidézni Egyiptom teljes földjén. Az ínségre felkészülve a Fáraó megbízta Józsefet, hogy szedjen ötödöt Egyiptomban, és takarítsák be a következő évek gabonatermését, és azt tárolják a városokban, felkészülve a szűk esztendőkre. Mózes I. könyve 41. rész

⁶⁰ Az antik korban számos éhínséges időszak váltotta egymást. Lásd erről: Peter Garsney: *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis*. Cambridge University Press, 1993.

⁶¹ Bács Zoltán – Kozár László: *Amit a közraktározásról tudni kell*. Szaktudás Kiadó Ház. Budapest, 2002, 9. p.

⁶² Szilágyi János Ede: *Közraktári Szerződés*. In: Csák Csilla (szerk.): *Agrárjog*. I. kötet. Miskolc, 2004, Bíbor Kiadó, 200-201. p.

jogon járt a császárságban. A római jogban meghatározott rendelkezések biztosították a rómaiak élelmezésének kérdését, így például a *ius patronatus* alapján, a felszabadított rabszolga (libertinus) köteles volt az elszegényedett patrónust tartani (alimentatio), amely eltartási kötelezettség adott esetben a patrónusra is kiterjedt fordított esetben.⁶³ Brósz Róbert és Pólay Elemér a vegyes kötelmek közé sorolja az alimentatio, azaz a tartási kötelmet, amely értelmében, libertinus tartási kötelezettsége mellett a felmenők és lemenők egymás közötti kölcsönös alimentatio kötelezettsége is fennállt.⁶⁴ A principátus kori császári jog lehetővé tette, hogy a hatalom alatti gyermek tartást követeljen az apjától.⁶⁵

A feudális középkorban a föld a feudális uralom szempontjából járadékforrás és járadékszedő szerkezet volt.⁶⁶ A földközösség tagjai birtokolták és művelték a földet, akik kölcsönös egymásra utaltsággal és kölcsönös segítségükkel ún. redisztributív elvű gazdasági közösségeket hoztak létre.⁶⁷ Ezeknek a földközösségeknek a funkciója kétirányú: a belső, egymás közötti viszonyokban horizontális és segítő jellegű; míg kifelé, az alá-fölérendeltségi viszonyban érdekközösségeként lépnek fel a hűbérúrral szemben. Ez a földközösség, egymás között, mint érdekiegyenlítő intézmény jelenik meg, amely összefogás további gazdasági és erkölcsi kötelezettséget, szociális funkciót is hárít a közösség tagjaira. Ilyen intézmény például a kegyelemrész, amely az előregedett, előzvegyülteket mentesíti a kegyelemkenyérre való jutástól. A kegyelemrész lényege, hogy adómentessé válik a szociális juttatás a létminimumot biztosító élelem és egyéb megélhetési eszközök vonatkozásában.⁶⁸

A középkorban a keresztény monarcha, akinek hatalmát elsődlegesen Istentől eredeztették,⁶⁹ erkölcsileg is felelős volt alattvalói életéért, így „életbiztosító” feladatokat kellett ellátnia, így

⁶³ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 217. p.

⁶⁴ Brósz Róbert – Pólay Elemér: Római jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991, 470. p.

⁶⁵ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 244. p.

⁶⁶ Tanka Endre: Középkori földviszonyaink rendszere és az újkorra hagyományozódott, modernitási fejlődésjegyei. Budapest, 2010. (Kézirat)

⁶⁷ Polányi Károly: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. című művét idézi Tanka Endre: Középkori földviszonyaink rendszere és az újkorra hagyományozódott, modernitási fejlődésjegyei. Budapest, 2010. (Kézirat)

⁶⁸ Imreh István: A törvényhozó székely falu. című művét idézi Tanka Endre: Középkori földviszonyaink rendszere és az újkorra hagyományozódott, modernitási fejlődésjegyei. Budapest, 2010. (Kézirat)

⁶⁹ Az Úr imádsága, a Miatyánk kezdetű imádság fontos része a mindennapi kenyér jelenléte. A kenyér szimbolizálja egyben Krisztus testét, az áldozások során, mely „érettünk adatott”. A kenyér egyben fizikai, egyben szellemi táplálékot is szimbolizál. Fizikailag arra vonatkozik, hogy az Úr gondoskodik népéről és olyan természeti feltételeket biztosít, valamint olyan emberi erőt ad, hogy képes legyen az ember a napi betevőjének megszerzésére. Ez a gondoskodási kötelezettség jelenik meg a középkori keresztény Európa uralkodóinak a szerepfelfogásában is.

szélsőséges helyzetben az élelmiszer (fejadag)osztás is.⁷⁰ A középkort követően az abszolutizmusban átalakult társadalomszerkezet és a kevésbé gondoskodó államfői szerepfelfogás vezette el a népet az emberi létigények jogi megfogalmazásához, valamint a forradalmakon keresztül kivívott érvényesüléséhez.

Az élelmezéstörténet harmadik nagy korszaka, amikor az adott társadalom élelmezési szükségletein felül megtermelt javakkal elkezdtek kereskedni, már a konkrét élelmiszerbiztonsági szabályok megjelenésével járt. Voltaképpen ettől kezdve számíthatjuk az élelmiszerjog megjelenését.⁷¹

3.2. Az élelemhez való jog megjelenésének társadalmi igénye

Az alapjogok megjelenését az egyes korokban más és más prioritások, társadalmi igények hívták életre, amelyek hatására más-más alapjogok váltak hangsúlyossá, és a fejlődés során az alapjogok jellege is megváltozott.

Az alapjogok fejlődésében fontos szerepet játszott két, 18. század végén elfogadott politikai dokumentum: Amerikában a Függetlenségi Nyilatkozat, Franciaországban pedig az Ember és Polgár Jogairól szóló Nyilatkozat. A két dokumentum, bár eltérő politikai közegben, más világnézeti alapon született, központi mondanivalóját tekintve van egy lényeges egyezés: *az egyéni jogok nem az államtól származnak, az egyéneknek vannak olyan jogosultságai, amelyet tőle az állam sem vonhat el.*⁷² Ezek a dokumentumok nem csupán politikai akaratot kinyilvánító dokumentumok voltak, hanem az akkori társadalmak szabadságvágyát tükrözték. Ebből pedig egyenes út vezetett a személyes és politikai szabadságjogok (az ún. első generációs jogok) elismeréséhez és alkotmányi szintű deklarációjához. E jogok tipikusan az állami be nem avatkozást követelik meg; az állammal szemben az az elvárás, hogy ne hozzon olyan jogszabályt, ne alkalmazzon olyan egyedi intézkedést, ami sértené az egyén életét, tulajdonát, szabadságát stb.

A 19. század végén, a *Rerum Novarum* kezdetű pápai enciklikában is megfogalmazódott szociális igények, az első világháborút követően egyre inkább felerősödtek az állammal szemben. A kilátástalan gazdasági és szociális helyzet (munkanélküliség, szociális ellátórendszer fejletlensége, kórházak, egészségügyi ellátórendszerek, iskolák hiánya) új igényeket ébresztett a társadalomban, amelynek következtében megjelentek az ún. második generációs jogok: a gazdasági, szociális és

⁷⁰ Vass Csaba: Hungária, az Archiregnum. in: A magyar nemzet. A nemzet új meghatározása, avagy a nemzet új, magyar meghatározása. Jövő a Szent Korona jegyében. Magyarok Világszövetsége. Budapest, 2012. 142-143. p.

⁷¹ Az élelmiszerjogi szabályok történeti kitekintésére az élelemhez való jog minőségi oldalának intézményi fejlődéstörténeti részében kerül sor.

⁷² Csink Lóránt –T. Kovács Júlia: Paradigma váltás a környezet alapjogi jellegében? Jogelméleti Szemle 2013/4.(42-54. p.) 42. p.

kulturális jogok. Jellegüket tekintve ezek alapvetően abban különböznek az első generációsoktól, hogy aktív állami beavatkozást igényelnek, vagyis esetükben nem elegendő a pusztán alkotmányi deklaráció, hanem szükséges az is, hogy az állam tevőlegesen működjön közre az érvényesülésben (építsen iskolát, kórházat, teremtsen munkahelyeket, biztosítson szociális ellátásokat stb.). Ezen alapjogok filozófiai jellege is eltérő; a természetjogi megközelítést ebben a körben a pozitivisták megalapozás váltotta fel.

Ahogy a 18. század végén a személyes és politikai szabadságjogok kiteljesedése az egyének szabadságvágyának volt a következménye, úgy a 20. század első felében is egy társadalmi jelenség, a polgárok biztonságvágya hívta életre a gazdasági, szociális, kulturális jogokat. A második generációs jogok megjelenése nem jelentette az első generációs jogok eltűnését. Súlyponti eltolódást viszont jelentett: a társadalmi változás új alapjogokat hívott életre a korábbiak mellé.⁷³

A harmadik generációs, ún. szolidaritási jogok megjelenéséhez a globalizációs kihívások és a technikai fejlődés vezetett. A harmadik generációs jogoknak csak egy része az, amely a jog fejlődése eredményeként (nemzetközi jog vívmányai, valamint a sérülékeny csoportok jogai), és a technológiai fejlődés révén kerültek előtérbe (adatvédelem, illetve a biotechnológiai kérdések: klónozás, GMO). E szolidaritási jogok harmadik része, úgy mint az egészséges környezethez való jog, és a vízhez való jog az emberiség létének alapvető biológiai funkcióit – ahogy azt az Alkotmánybíróság a környezethez való jogot értelmező alaphatározatában, a 28/1994. (V. 20.) AB határozatában is meghatározta – az élethez való jog objektív intézményvédelmi oldalát biztosítják.

A harmadik generációs alapjogok biológiai életfeltételeket biztosító csoportjának megjelenését is az a felismerés hívta életre, hogy az emberiség fejlődésével párhuzamosan a természetben okozott károk arányosan nőttek, mely környezeti ártalmaknak számos negatív következménye van az emberiséget körülvevő élővilág jelenére, illetve jövőjére és ezáltal az egész emberiségre. Ennek hatására került előtérbe a környezethez való jog (ezen belül nemzetközi és alkotmányos állampéldokká a biológiai sokféleség védelme, a klímaváltozás folyamatának megállítása). Ekkor került egyetemesen is elismerésre, hogy a biztonságos környezet nélkül az életet biztosító víz és élelem is veszélybe kerül.

A harmadik generációs biológiai jogok az emberi lét feltételeinek az alapjait képező jogok, megjelenésüket tekintve a második világháborút követő nemzetközi emberi jogi egyezményekben

⁷³ Csink Lóránt –T. Kovács Júlia: Paradigma váltás a környezet alapjogi jellegében? Jogelméleti Szemle 2013/4.(42-54. p.) 43. p.

jelentek meg először, ezt követően szivárogtak be a nemzeti alkotmányjogi gondolkodásba, illetve jelentek meg az egyes alkotmányok szövegében.

A jelenkor legnagyobb kihívása az emberiség számára biztosítani a mindennapi betevő falatot, viszont a növekvő népesség és gazdaság, növekvő erőforrás-felhasználást kíván, amely egyre csak gerjeszti a népességnövekedést.⁷⁴ A fenntartható fejlődés, a fenntartható mezőgazdaság és élelmiszerlánc mind sokat vitatott eszmények, ugyanis csak a naiv fogyasztói társadalom képes elhinni azt a tévképzetet, hogy „minél többet vásárol, annál többet spórol”.

A környezetünk erőforrásai – benne az élőlények, a termőföld és az ivóvíz – mind végesek, így azon felfogás, miszerint a folytonos szociális jólétet az ökológiai eltartó képességgel arányos módon tudjuk megőrizni, nehezen tartható fenn.⁷⁵ Másfelől problémát jelent az ökoszisztéma szolgáltatások kiárusítása, így pl. a pusztai termőföld eladásokon túlmenően a letermelt humusz értékesítése, amelyet a szakirodalom talajrablásként (soil grabbing) ismer.⁷⁶

A nemzetközi környezetvédelmi sajtó arról ad hangot, hogy mára az iparosított mezőgazdálkodás, a zöld forradalom elérte a határait, az alkalmazott módszerek pedig egyre jobban szegényítik a talajt és rontják a termelés feltételeit. Ezért a befektetett erőforrásokat növelni kell, újabb növényvédő szerek, több műtrágya szükséges, de ezzel a termelés már harminc éve alig nő. A Föld gabonatartalékai pedig egyre csak csökkennek.⁷⁷

⁷⁴ Hetesi Zsolt: A felélt jövő. <http://www.geo-solar.net/pages/123321/contents/static/28/jovokep.pdf>
2016-11-27

⁷⁵ A fenntartható mezőgazdaság, azon belül az élelmiszerlánc olyan fejlődés, mely kielégíti a jelen igényét, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ugyanezekkel az igényekkel a jövőben ők is élni tudjanak (2010. augusztus 17–22. között Budapesten tartott, I. Fenntartható Élelmiszerlánc Világtalálkozó). Oláh János szerint csak a „fenntartható fogyasztásnak van létjogosultsága” (Oláh János: Környezetgazdálkodás. IV. Erőforrásgazdálkodás. Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas, 2006, 54–57. p.).

Bukovics István – Bessenyei Mónika – Szakács Gábor – Rakonczai Éva: Fenntarthatóság. 141-167. p. In. (Szerk.: Kaiser Tamás, Kis Norbert) A jó állam mérhetősége. NKE, Budapest, 2014.

⁷⁶ Ez eset nem a művelhető föld megszerzéséről szól, hanem a termőréteg, a humusz letermeléséről, megvételéről és a vevő rendelkezése szerinti felhasználásáról. 1 cm talaj kialakulásához akár ezer év is kell, úgy kétségtelen: a földpusztításnak ez a legdurvább fizikai módja. 52 millió hektár termőföld már így semmisült meg. Ukrajnában a világ egyik legjobb talaját, a csernozjom humuszát ma 1. 6 Ft/ kg áron árulják. Tanka Endre: A Közös Agrárpolitika várható reformja és az élelmiszer önrendelkezés. Gazdaság és jog. 25. évf. 3. sz. / 2017. 3-9. p.

⁷⁷ 2009-ben 651 millió tonna búza termett a Világon, ez 37 millió tonnával kevesebb, mint amennyi előző évben. 2010-ben a rossz időjárás miatt hazánkban is kevesebb volt a gabonatermés, mint korábban. A rendkívüli szárazság miatt Ukrajnában 40%-kal lett kevesebb a búzatermés, mint 2009-ben, míg Oroszországban a 2010. évi tűzvihar olyan rendkívüli károkat okozott, melynek következtében szinte teljesen leállt az orosz gabonaexport. Mindemelllett Ázsiában az emelkedő átlaghőmérséklet hatására a rizs is veszélybe került. (Eurek Alert: Higher temperatures to slow Asian rice production https://www.eurekalert.org/pub_releases/2010-08/uoc--htt080610.php (2016-11-27)).

Donelly szerint az emberi jogok jelentőségének kérdése nem akkor merül fel, amikor a hatályos jogszabályok azokat teljes mértékben biztosítják. Az emberi jogokra éppen akkor szokás hivatkozni, amikor megtagadják őket, vagy fenyegetik az élvezetüket.⁷⁸ Az élelemhez való jogot a globális (mennyiségi és minőségi) éhezéstől való félelem hívta életre. Bár maga az éhezés kérdése gyakorlatilag egyidős az emberiség megjelenésével, és a probléma alapvetően a szegényebb társadalmi rétegeket érintette, idővel azonban a világ fejlett országainak a minőségi éhezés és a túltápláltság problémájával is szembesülnie kellett, amely viszont már nemcsak a szegényebb társadalmi rétegeket érinti, hanem a magasabb életszínvonalon élőket is, különösen az ún. „civilizációs betegségek” által.⁷⁹

Mind az élelemhez való jog élelmezésbiztonsági oldala, mind az élelmiszerbiztonsági oldala meglehetősen nagy kockázatoknak van kitéve, így azokat a következő alfejezetekben veszem sorra.

3.2.1. A megfelelő mennyiséget fenyegető tényezők

Az élelmezésbiztonságot napjainkban számos kockázati tényező fenyegeti, melyeket egyrésztől a társadalmi, másrészt a gazdasági és politikai kockázatok közé, harmadrésztől a környezeti kockázatokhoz sorolhatjuk.

3.2.1.1. Társadalmi tényezők

Az élelmezésbiztonságot befolyásoló társadalmi tényezők a népesség rohamos tempóban történő növekedésében, a szegénységben, az egészségügyi problémákban, a betegségekben (AIDS) valamint a képzettség hiányában keresendők.

A Katolikus Egyház is⁸⁰ kiemelten foglalkozik az éhezés problematikájával.⁸¹ A Cor Unum Pápai Tanács⁸² az éhezést kiváltó társadalmi okok közé sorolja a *népesség robbanásszerű növekedését*,

⁷⁸ Jack Donelly: *Universal Human Right in Theory and Practice*. Cornell University Press, Ithaca and London.2013. 13-15. p.

⁷⁹ A civilizációs betegségekről lásd: Rend Aranka: „Civilizációs” betegségek. *Keresztény Magvető*, 1991/3. szám, 176-182. p.

⁸⁰ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy szinte minden egyház foglalkozik az elesettek megsegítésével, így az éhezés problémájával is; Felsorolhatatlanul sok egyházi es civil kezdeményezéssel találkozhatunk ország- és világszerte, amely programok élelmiszersegélyekkel igyekeznek az éhezés problémáját felszámolni.

⁸¹ Érdekes kérdésként merülhet fel ezzel összefüggésben az „erkölcsi kötelesség” törvényi szinten történő kimondása. Ennek megválaszolása elvezethet akár a jog és az erkölcs egymáshoz való viszonyának vizsgálatához is, melyhez legújabbán lásd: Rixer Ádám: *Jog és válság. A mai jog válsága – a válság joga és az új*

valamint további társadalmi és kulturális tényezőket, melyek növelik az éhezés és a krónikus rosszul tápláltság kockázatát. A *táplálkozási tabuk*, a nő társadalmi és családi státusza, – amely szorosan összefügg a családszerkezettel – valódi befolyása a családban, az anyák képzetlensége az ételmezési technika terén, az általános írástudatlanság, a korai és néha túl gyakori szülés, a foglalkoztatási bizonytalanság vagy a munkanélküliség mind olyan tényezők, melyek alul- és rosszul tápláltságot idézhetnek elő.

Az *egészségügyi problémák* és az éhezés közötti összefüggés kérdései, így az AIDS-vírus mint az éhínség egyik előidéző tényezője a 2002-es dél-afrikai éhínségek nyomán merült fel. Az ezzel kapcsolatos tanulmányok⁸³ rámutattak arra, hogy mivel a vírus elsősorban a fiatal munkaképes korosztályban pusztít, emiatt pedig az időseknek kell a gyermekeket és az árvákat felnevelni, így az idősebb korosztály – munkabíró képességéhez mérten – a kevesebb munkát igénylő termékek termelésére áll át, melyeknek a tápértéke sokkal alacsonyabb. Ennek következtében még kevesebb emberhez jut el a még alacsonyabb tápértékű élelem.

3.2.1.2. Gazdasági és politikai tényezők

Gazdasági és politikai tényező például a szélsőséges szabadkereskedelmi, az állami szabályozásoktól mentes gazdaságpolitika alkalmazása, amely melynek következtében súlyos élelmiszer-elosztási anomáliák keletkeznek szerte a világban a teljes nélkülözéstől, az erkölcsileg is elítélendő élelmiszer-pazarlásig. A további gazdasági-politikai kauzák a külföldi adósság spirálokban, a mezőgazdasági inputok (termőföld, vetőmag, gépek) elérhetőségének hiányában, a korrupcióban, a háborúkban és a biotechnológia mértéktelen felhasználásában keresendők.

Egyes elemzések szerint a jelenlegi élelmiszerválság a mezőgazdasági és élelmiszerárak körüli megnövekedett *spekuláció és korrupció* következménye. Ezzel ellentétes állásponton van Thierry Pouch, aki a mezőgazdasági termékek körül kialakult pénzügyi spekulációt⁸⁴ inkább a már

természetjog. De iurisprudentia et iure publico. Jog- és politikatudományi folyóirat. www.dieip.hu. 2010/3–4. szám.

⁸² A Katolikus Egyház Cor Unum Pápai Tanácsának egy, kifejezetten az éhezéstről szóló kiadványában az éhezés kialakulásának okait három fő kategória (gazdasági, társadalmi és politikai) köré csoportosítja, amelyek minden egyes alcsoportja egyenként is súlyos ételmezési válságot képes kialakítani. Éhezés a világban – Kihívás mindannyiunk számára: a szolidáris fejlődés. (Ford. Somorjai Ádám OSB) Római Dokumentumok XVII, Cor Unum Pápai Tanács. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2002. 10–27. p.

⁸³ Claire de Menezes – Susan Thurstans – Pamela Fergusson – Nynke Nutma: Hunger and HIV- From Food Crisis to Integrated Care, ACF International Network, London, 2007.

⁸⁴ Erre vonatkozólag indult meg egy olyanfajta törekvés az EU-ban, miszerint élelmiszer alapanyagot tilos a tőzsdére bevinni

kialakult élelmezési válság és a mezőgazdasági termékek árának emelkedésére ható és azt súlyosbító tényezőként határozta meg.⁸⁵

Az élelmezésbiztonsági krízist az „éhezéskeirodalma” szerint – többek között – a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és a Kereskedelmi Világszervezet erőszakos *kereskedelmi liberalizációjával*⁸⁶ okozta, melyet rákényszerített a fejlődő országokra, ezáltal a fenntartható élelmiszerpiaci árakat és a helyi élelmiszertermelést szinte teljesen felszámolta. Ennek hatására egyre többen veszítették el megélhetésüket, egyre többen szegényednek el és válnak éhezővé.⁸⁷ Erre a problémára reagálva a FAO 2008-as konferenciáján Florence Egal azt hangsúlyozta, hogy az élelmezési krízis elleni küzdelemnek nemcsak tűzoltásszerű programokból kellene állnia, hanem *bosszú távra szóló akcióprogramokat* is meg kellene határozni. Ehhez meg kellene érteni a helyi szinten működő rendszereket, és a helyi adottságokhoz igazodó, fenntartható termelési struktúrákat kellene kialakítani.⁸⁸

A *mezőgazdasági liberalizáció* hatására az élelmezésbiztonság államilag szabályozott rendszerének gyors leépítése, az árak emelkedése,⁸⁹ a magánkereskedő-szektor kudarca és a jövedelmek stagnálása olyan helyzetet teremtett a világban, melynek során a szegénység emelkedett és a társadalom ellenálló képessége összeomlott. A liberalizáció során magánkézbe került a mezőgazdasági termékek kereskedelmének szabályozása és ennek egész intézményrendszere.⁹⁰ (Ezen gazdasági paradigma ellensúlyozására jelent meg az *élelmiszer-önrendelkezés* igénye, melynek bővebb kifejtésére a későbbiekben kerül sor.)

Az élelmezési válság kialakulásához vezetett az is, hogy a kistermelők gyakran *nem kaphattak hitelt* termelési befektetéseik céljára. Emellett a fejlődő országok és a nemzetközi pénzügyi intézmények *nem fektettek be a mezőgazdaságba*. A legszegényebb országok átlagosan bevételeik 15%-át költik adósságok visszafizetésére, ahelyett, hogy ezt a pénzt az élelmezési biztonságukra költenék.

⁸⁵ Pallaga Viktória: Konferencia az Élelmezési Világnap alkalmából. Vidékfejlesztési Minisztérium, 2008-11-04. www.vm.gov.hu/main.php?folderID=2327&articleID=13315&ctag=articlelist&iid=1, (2010-09-13.)

⁸⁶ A WTO termékforgalmi szabályozásáról és sajátos jogértelmezési technikájáról bővebben lásd Palásti Gábor: A környezet védelme a termékek forgalmának globális szabályozási rendszerében In. Fazekas Judit – Palásti Gábor (szerk.): Globalizáció – Piacliberalizáció: A világméretű globalizáció megvalósításának jogi eszközrendszere, a piacliberalizációs szabályozás korlátai. Novotni Kiadó. 2004. 319–394. p.

⁸⁷ Simonyi Borbála – Varga Géza: Élelmiszer-önrendelkezés. Védegyelet, Bp. 2008. 1. p.

⁸⁸ Pallaga Viktória: Konferencia az Élelmezési Világnap alkalmából. i.m.

⁸⁹ Bővebben lásd: Kitta Gergely–Schultz Gábor: Agrárpolitika az élelmiszer árak szorításában. In G. Fodor Gábor és Stumpf István (szerk.) Végjáték – A 2. Gyurcsány-kormány második éve. Századvég Kiadó, 2008. 435–454. p. és Tunyoginé Nechay Veronika (szerk.) Hazai és nemzetközi élelmiszerárak összehasonlítása néhány fontosabb termékpályán. Agrárgazdasági Kutató Intézet (2006).

⁹⁰ Bővebben lásd: Karsai Gábor: Az élelmiszer-kereskedelem privatizációja. Közgazdasági Szemle, Vol. 43. (2000) No. július–augusztus 565–584. p.

Másrésről pedig csupán a népesség csekély része birtokolhatja a megművelhető földterületek nagy részét.⁹¹

Az *élelmiszerek növekvő ára* destabilizáló erőként hat a világgazdaságra, és már több országban is zavargásokhoz vezetett.⁹² A Világbank vizsgálatai szerint több mint 1,2 milliárd ember él napi 1 dolláros jövedelemszint alatt: ők nem juthatnak sem tiszta vízhez, sem megfelelő egészségügyi ellátáshoz. Elemzése szerint a felfelé tartó élelmiszerárak a fejlődő országokban több mint 100 millió embert taszítanak még súlyosabb *szegénységbe*. Az emelkedő élelmiszerárak és az élelmiszerhiány miatt egyre sürgetőbb szükség van az integrált politikai válaszlépésekre és az élelmiszerproblémák kezelését szolgáló átfogó stratégiákra.⁹³

Az *éhezést kiváltó gazdasági okok* közé sorolandó a Cor Unum Pápai Tanács szerint a szakértelem hiánya, a kedvező szolgáltatásra képtelen struktúrák, az egyes személyek bűne, a szeretet hiánya, a fejletlen országok eladósodása és a gazdasági válságokat követő strukturális átalakulás programjai is, melyek még a jól működő, eredményes szektorokat is súlyosabb válsághelyzetbe hozzák. Harmadik kiváltó tényezőként pedig a *politikai hatalomgyakorlást* nevezi meg a Katolikus Egyház. A 20. században – sajnos – számtalan éhezést kiváltó emberség elleni bűncselekmény valósult meg. 1932–1933 között Sztálin rendszeresen megfosztotta az ukrán parasztokat az élelemtől, ami körülbelül nyolcmillió ember halálát okozta. Ezt a hosszú ideig ismeretlen bűntényt (*holodomor*, amely szó szerint éhhalált jelent⁹⁴) csak a 2000-es évek elején tárták fel, amikor megnyitották a Kreml levéltárát.⁹⁵ Ide sorolható Bosznia, különösen Szarajevó körülfárása, melynek során még a humanitárius segélyeket is lefoglalták, valamint Etiópiában a népesség áttelepítése abból a célból,

⁹¹ Például Brazíliában a földbirtokosok 1%-a birtokolja a megművelhető földterület közel felét, míg 4,5 millió földműves családnak még hozzáférése sincs semmilyen földterülethez. Tiba Zoltán: Éhezés és éhínségek. Elméletek, hipotézisek és a nemzetközi jog összefüggései. Acta Humana, No. 3–4 (2006) 89–104. p.

⁹² 2010-ben Mozambik utcáin a meredeken emelkedő élelmiszerárak miatt kitört zavargások 13 halálos áldozattal jártak. Hasonlóan feszült a helyzet Egyiptomban és Szerbiában is. A pusztító árvizek közel 10 millió pakisztánit tettek hajléktalanná (John Carey: A common link among fire, floods, food riots: extreme weather. <http://www.greenjustice.org.gr/en/environment/view/a-common-link-among-fire-floods-food-riots-extreme-weather.html> (2016-11-27.)

⁹³ Az Európai Parlament 2008. május 22-i állásfoglalása az élelmiszeráraknak az EU-ban és a fejlődő országokban tapasztalt növekedéséről.

⁹⁴ Azt, hogy az emberek mennyire nincsenek tisztába ezzel a kifejezéssel, az Országos Választási Bizottság és a döntését felülvizsgáló Alkotmánybíróság is elismerte. Indítványozók 2010-ben egy olyan kérdés hitelesítését kérték az Országos Választási Bizottságtól, amelyben szerepelt a „Holodomor” kifejezés. Az OVB szerint azonban a választópolgároktól nem várható el, hogy tisztában legyenek a „Holodomor” kifejezés pontos jelentésével, ezáltal nem lennének ismereteik azzal kapcsolatban, hogy egy eredményes népszavazás esetén pontosan milyen kérdés támogatásáról vagy elvetéséről döntenének, így a kérdés nem felel meg az egyértelműség követelményének. (Lásd: 255/2010. (III. 31.) OVB határozat, 84/2011. (XI. 10.) AB határozat)

⁹⁵ Hartyányi Jaroslava: Az 1932-1933-as Ukrajnai Éhínség. Az ukránok ellen elkövetett népirtás. <http://www.mfa.gov.ua/hungary/hun/publication/content/20720.htm> (2012–02–09.)

hogy a kormány egyetlen pártjának politikai ellenőrzése alá vonják. Az eredmény többszázezer halott, ami az erőltetett migráció és a termőföldek elhagyása által kiváltott éhínség számlájára volt írható. Itt kell említést tenni az élelmiszer megvonásáról Biafrában a 70-es években: ezt a fegyvert használták a politikai szakadás megakadályozására.⁹⁶

Az éhezés jelenségének politikai vonatkozásait veti fel az a megállapítás, miszerint „a modern történelem során az éhínség mindig ott pusztított, ahol hiányzott a demokrácia.”⁹⁷ Ezt a megállapítást támasztják alá az elmúlt évtizedek nagy éhezései, azonban az is megállapítható, hogy a környezeti események során bekövetkező éhínségek nem feltétlenül az antidemokratikus politika eredményeképpen születnek, de az sem tagadható, hogy amennyiben egy állam politikája a környezeti elemekre nincs tekintettel, akkor ott előbb-utóbb egy környezeti katasztrófa által okozott éhínség is bekövetkezhet.⁹⁸

3.2.1.3. Környezeti tényezők

A környezeti tényezők közé sorolandó a klímaváltozás problémája, a kiszámíthatatlan aszályok és árvizek, a biodiverzitás csökkenése, a termőterületek sorvadása. Általánosan ismert, hogy a 2007-2008-as globális élelmiszerválság egyik kiváltó oka (a nagy szárazságok, alacsony részvények, a fosszilis üzemanyagok magas ára, a növekvő élelmiszerszükséglet, az agrárium alulfinanszírozottsága és a növekvő exportkorlátozások mellett) az volt, hogy a termények energia előállítás céljából történő gyártása terjedt el egyre inkább.⁹⁹ A *mezőgazdasági alapanyagok nem élelmezési célú felhasználása* azon túl, hogy a szűkösen rendelkezésre álló természeti erőforrások az energiatermelésben kerültek felhasználásra, a termékek árrobbanását is előidézte. A „bioüzemanyagok” – kiváltképp a mezőgazdasági alapanyagok nem élelmezési célú – felhasználása élénk diskurzust idézett elő a tudományban. Ezzel kapcsolatban rengeteg vitát generált a 2007-ben meghatározott Európai Unió célkitűzés, amely szerint a széndioxid kibocsátás csökkentésének érdekében a megújuló energiaforrások – ezen belül is a bioüzemanyagok – felhasználási arányát az EU tagállamai négyszeresére emelik 2020-ra.¹⁰⁰

⁹⁶Éhezés a világban – Kihívás mindannyiunk számára: a szolidáris fejlődés. i.m. 21. p.

⁹⁷Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária: Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948-1956. Napvilág Kiadó. Budapest. 2015. 13. p.

⁹⁸Uo.

⁹⁹ Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. p. 101

¹⁰⁰Popp József: Újabb feszültség a láthatáron az élelmiszer – és bioüzemanyag-ipar között? *Gazdálkodás* 54. évfolyam 6. szám 2010. 592-603.o Ezzel összhangban 2010. december 5-én lépett hatályba a megújuló energia

Ez a célkitűzés azonban azt jelenti az Európai Unió tagállamaira vetítve, hogy a teljes földalap közel felét e cél érdekében kell felhasználni. Ez az intenzív monokultúra képes a föld termőképességét lepusztítani, „a világ élelmezésére a természet által (ma még) életet biztosító ételmet megsemmisíteni, a talaj degradációval és egyéb környezeti károkkal vissza nem fordítható rombolást végezni.”¹⁰¹ A termőföld nem élelmezési célú hasznosítása jelentős élelmiszerár-emelkedést okoz, melynek környezeti hatásai akár még a benzinnél és a dízelnél is rosszabbak lehetnek egyes kutatások szerint.¹⁰²

Itt kell szólni az emberi tevékenység által okozott környezeti ártalmakról, melyek hatással vannak a *klimaváltozásra*. Az emberiség az ipari forradalom óta fosszilis energiahordozókat (szén, kőolajat) éget el, és ezzel üvegházhatású gázokat, főként széndioxidot juttat a levegőbe. Ennek eredményeként az utóbbi száz évben a globális átlaghőmérséklet több mint 0,7°C-kal emelkedett, és ha ez továbbra is a jelenlegi ütemben folytatódik, már a század végére 2°C-magasabb lesz az átlaghőmérséklet. 2 °C fölötti növekedés már biztos éghajlati katasztrófához vezet. Egyre gyorsabb ütemben tűnnek el végleg különböző növény- és állatfajok a Földről; elolvadnak a sarki jégtakarók; a tengerek vízszintje megemelkedik, sűrűn lakott part menti területeket mosva el; csökkentve ezáltal az élelmiszer termelésére alkalmas területeket.

Az eddigiekben ismertetett okokat és azok egymáshoz való kapcsolatát a következő ábrával lehet a legszemléletesebben bemutatni:

közlekedési célú felhasználásának előmozdításáról és a közlekedésben felhasznált energia üvegházhatású gázkibocsátásának csökkentéséről szóló 2010. évi CXVII. törvény. Az Országgyűlés 2010. október 11. és 12. ülésnapján tárgyalta T/1243. számú törvényjavaslat vitája során Oberczán Ferenc országgyűlési képviselő, a mezőgazdasági bizottság előadója kiemelte, hogy „a bioüzemanyag alapanyag-termelése nem von el területet az élelmiszer-termeléstől, így nem is gyakorolhat az élelmiszerekre árfelhajtó hatást...az élelmiszer-termelés és a bioüzemanyag nyersanyagtermelése között nem lesz konfrontáció, ugyanis az alapanyag 50-60 százaléka származhat nem élelmezési célú vagy hulladék eredetű forrásból: etanolnál például növények szára vagy gallyak felhasználásából, biodízelnél az élelmiszercélú növényi olajok és állati zsiradékok felhasználásából.” Mivel a törvény fő célja a széndioxid kibocsátás csökkentése lenne, úgy ez a probléma feloldhatóbbá válna a közlekedés-átrendezésével és a helyi piacok erősítésével, hiszen a több ezer kilométerről behozott zöldség- és gyümölcsfélék sokkal több energiát használnak fel szállításuk során, mint amennyibe maga a termelés kerül.

¹⁰¹ Tanka Endre: Az EU közös birtokpolitikája, ma és a jövő évtizedben – Az értékalapú magyar birtokpolitika uniós jogkeretei. Barankovics István Alapítvány, Van megoldás sorozat, Bp., 2007, 335. p.

¹⁰² 2007-ben az USA Stanford Egyetemének kutatói vizsgálták a bioetanol hatásait és megállapították, hogy míg néhány rákkeltő anyag mennyisége csökken, addig másoké növekszik (formaldehid és acetaldehid). Hasonló megállapításra jutott a Nobel-díjas Paul Crutzen, hogy ti. a bioüzemanyagok előállítása és elégetése nem csökkenti a légkörbe kijutó üvegházhatású gázok mennyiségét, hanem éppenséggel növeli azt (Tanka Endre: Az EU közös birtokpolitikája. i.m. 338. p.).

3.2.2. A megfelelő minőségű ételhez való jog kihívásai

A 20. század második felétől a környezet állapota drámai módon megváltozott, nagymértékben leromlott. Ezen drámai leromlás főként gazdasági, társadalmi és környezeti okoknak tudható be, melynek következtében a megfelelő minőségű élelmiszer biztosításának a kérdése is egyre nagyobb hangsúlyt kap manapság, hiszen ezek az okok számos okozatot váltanak ki. Ilyen okozatok többek között a civilizációs betegségek megjelenésének és terjedésének rohamtempóban való növekedése, a környezeti állapot leromlása, az étel tápanyagtartalmának csökkenése.¹⁰³

3.2.1.1. Társadalmi és környezeti tényezők

A társadalom átalakulásával, melyben az életfenntartáson túlmenő életcélra nőtte ki magát a személyes és szakmai önmegvalósítás igénye, egyre kisebb hangsúlyt fektetünk a mindennapokban az étel előállítására, legtöbbször egy hosszú értékesítési lánc végén, a kisebb-nagyobb üzletekben vásároljuk meg a napi táplálékunk nyersanyagait vagy félkész alapanyagait.¹⁰⁴ Mivel a napi élelmiszerfogyasztásunk alapanyagainak megtermelésénél, előállításánál nem vagyunk

¹⁰³ Így például míg 1942-ben egy kilogramm burgonya vastartalma 110 mg körül mozgott, ez a tápanyagtartalom ma 5(!) mg-ra csökkent.

¹⁰⁴ Természetesen nem általánosíthatunk e témában sem, hiszen vannak olyan teljes mértékben, vagy részlegesen önellátásra berendezkedett közösségek, amelyek tagjai saját maguk termelik meg a táplálékukat.

jelen, ezért szükségszerűen az élelmiszeriparra vagyunk rászorulva, legyen az helyi kistermelő vagy multinacionális cég, amelyekkel szemben valamiféle bizalomnak is fenn kell állnia. Ennek a vásárlói bizalomnak az erősítése ugyanakkor magának az élelmiszeriparnak, illetve az élelmiszerkereskedelemnek is „jól felfogott érdeke”, mert csak ezáltal képes a gazdasági nyereségét növelni.

Azonban a tömeges, sokszor kontinenseken átívelő fogyasztói igények kielégítése, továbbá a gazdasági racionalizáció miatt előtérbe kerülő intenzív növénytermesztési és állattartási technológiák alkalmazása nagymértékben rontja a környezet minőségét, illetve az élelmiszerbiztonsági kockázat is sokkal magasabb szinten van jelen.

A környezetszennyezés hatására felfokozódott időjárási szélsőségek komoly kihívást jelentenek az élelmiszerbiztonság szempontjából is. A fenti körülményeknek megfelelően, még több mesterséges eszköz (mint pl. növényvédő szer, műtrágya, szárazságtűrő vagy rovar rezisztens GM-vetőmagok) szükséges a folyamatosan növekvő fogyasztói igények kielégítéséhez. Ezek azonban további kockázatokat generálnak, így a kémiai szennyeződésekkel is jobban kell ez esetben számolni, úgy mint az alkalmazott növényvédő szerrel egyre csak ellenállóbb kártevők és baktériumok mikrobiológiai szennyezésével.

A környezet ipari mértékű használata a mezőgazdaság élelmiszertermelő képességének csökkenéséhez vezet. Ez azonban világméretű éhínség fenyegetését vetíti előre: az ilyen körülmények között megtermelt élelmiszer mennyisége és beltartalmi értéke (minősége) egyre csak csökken, ami szükségszerűen együtt jár az élelmiszerárak drasztikus növekedésével. Mindez a gazdagabb országokban is aránytalanul sújtja a lakosság szegényebb rétegeit, sőt még a fizetőképes fogyasztók között is növeli a rosszul tápláltságot, illetve számos civilizációs betegség kialakulását is indukálja.¹⁰⁵

3.2.1.2. Gazdasági tényezők

1945 után az USA-ban megindult iparszerű élelmiszer tömegtermelésnek alapvetően három fő oka volt. Egyrészt, hogy enyhítsék a kontinensközi élelmiszerhiányból származó szociális problémákat. Másrészt, hogy a háborúban kifejlesztett óriási technikai és vegyipari kapacitásait hasznosítsák. Harmadrészt pedig, hogy a fizetőképes élelmiszerpiac lezárásával és a piaci árak

¹⁰⁵Kondorosi Ferenc: A klímaváltozás emberi jogi aspektusai: In Debreceni Jogi Műhely 2012/4. szám, http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2012/a_klimavaltozas_emberi_jogi_aspektusai/ (2015-3-31.)

leszorításával az elsősorban mezőgazdasági termelésből élő, kulcsfontosságú nyersanyagforrásokkal rendelkező „harmadik országok” bevételeit korlátozzák.¹⁰⁶

Az iparszerűen termelő mezőgazdaság a szintetikus kemizáció alkalmazásával, a vidék, a táj értékeinek mellőzésével, a nagyterületű monokultúrás növénytermesztés és a nagy létszámú, szakosított állattartás erőtétésével veszélyezteti a megfelelő minőségű élelmiszer megteremtését.¹⁰⁷ Márai Gézával egyetértve, valóban megfigyelhető az a tendencia, hogy az ipari módon megtermelt nyersanyagok nagy víztartalmúak, nehezen tárolhatók és jelentős veszteségekkel szállíthatók, nagy a szintetikus maradványtartalmuk, viszont lecsökkent a tápláló- és hatóanyag-összetételük (pl. vitaminok, ásványi anyagok), továbbá leromlott az élvezeti értékük (gyenge íz-, illat-, és állaghatások stb.),¹⁰⁸ amelynek következtében az élelmiszerbiztonsági intézményi rendszerek fontossága egyre csak felértékelődik. A mezőgazdasági tömegtermelés eredményeképpen egyre ellehetetlenül a vidék megtartó ereje és az életlehetőség, az ipari szintű tömegtermelés pedig súlyosan károsította a természeti és környezeti értékeket, az egészség színvonalát.¹⁰⁹

Az ipari élelmiszergyártás kialakítása miatt egyre nagyobb hangsúlyt szükséges fektetni az élelmiszerbiztonsági követelményekre, ugyanis a világpiacon a rendelkezésre álló óriási mennyiségű élelmiszer-nyersanyagból a tömeg-forgalmazásra és fogyasztásra alkalmas, a nemzetközi, uniformizált igényeket kielégítő, profi kiszerelésű élelmiszerek kerülnek előállításra. A globális ipari élelmiszergyártás módszereinek jellemzői a magasfokú feldolgozottság (így az eredeti élelmiszer jellegének eltüntetése, az alkotórészekig lebontott alapanyag újra felépítése, hosszantartósítás, a jellegzetesség mesterséges adalékolása stb.), valamint a látványos, de annál környezetterhelőbb és sokszor félrevezető csomagolás alkalmazása.¹¹⁰ Az ipari élelmiszergyártás eredményeképpen az eredeti élelmiszer-nyersanyagok, a nemzeti és tájadottsági jellegek teljesen eltűnnek, mesterséges, erősen adalékolt és tartósított élelmiszerek előállítása, amelyek a világ minden táján szinte egyformán, globalizáltan kerülnek legyártásra.¹¹¹

Ahogy egyre tömegesebb mértékben jelenik meg az „egészséges”, vagyis a környezetileg¹¹² és

¹⁰⁶ Nagy Bálint: Élelmiszer-biztonság mint egészség megelőzési és nemzetvédelmi kérdés. Agrárunió, No. 3 (2008) 41–43. p.

¹⁰⁷ Márai Géza: A termőföld minősége és a táplálék értéke. In. Tanka Endre (szerk.): A magyar föld sorsa. Agroinform Kiadó, Budapest, 2014, 215. p.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Márai Géza: A termőföld minősége és a táplálék értéke. i.m. 216. p.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Lásd ehhez a vegyszer- és adalékanyag-mentes bio élelmiszereket.

társadalmilag¹¹³ is jobb körülmények között megtermelt, vagy előállított élelmiszerek iránti igény, az élelmiszeripar is rá van kényszerítve az ilyen típusú fogyasztói igények kielégítésére. Ezért szükségesnek tartom a fogyasztói igények környezettudatosabb formálását, az egyszerű gazdasági szempontok figyelembe vétele helyett. Az *élelmiszer-adalék*ipar teszi lehetővé az iparszerűen termelő mezőgazdaságot és az ipari élelmiszergyártást.¹¹⁴ Ezt úgy valósították meg, hogy a természetes tulajdonságaiktól megfosztott iparszerű élelmiszerek csak úgy kerülhetnek a tömegforgalmazásba és tömegfogyasztásba, hogy a mesterséges adalékanyagokkal látszólag visszaadják ezeket a tulajdonságokat. Ezeknek a „jótékony hatásait” pedig a reklámok sugallják a fogyasztók részére. Az adalékipar sikerét a soha nem látott választékú és mennyiségű adalékok globális alkalmazása bizonyítja, amelyből éves szinten egy átlagember mintegy 3,5 kg-ot fogyaszt el. Mindez a fogyasztók félrevezetésével, megtévesztésével és sokszor az egészségük veszélyeztetésével jár együtt, tehát a természetes minőség igénye nem érvényesíthető.¹¹⁵

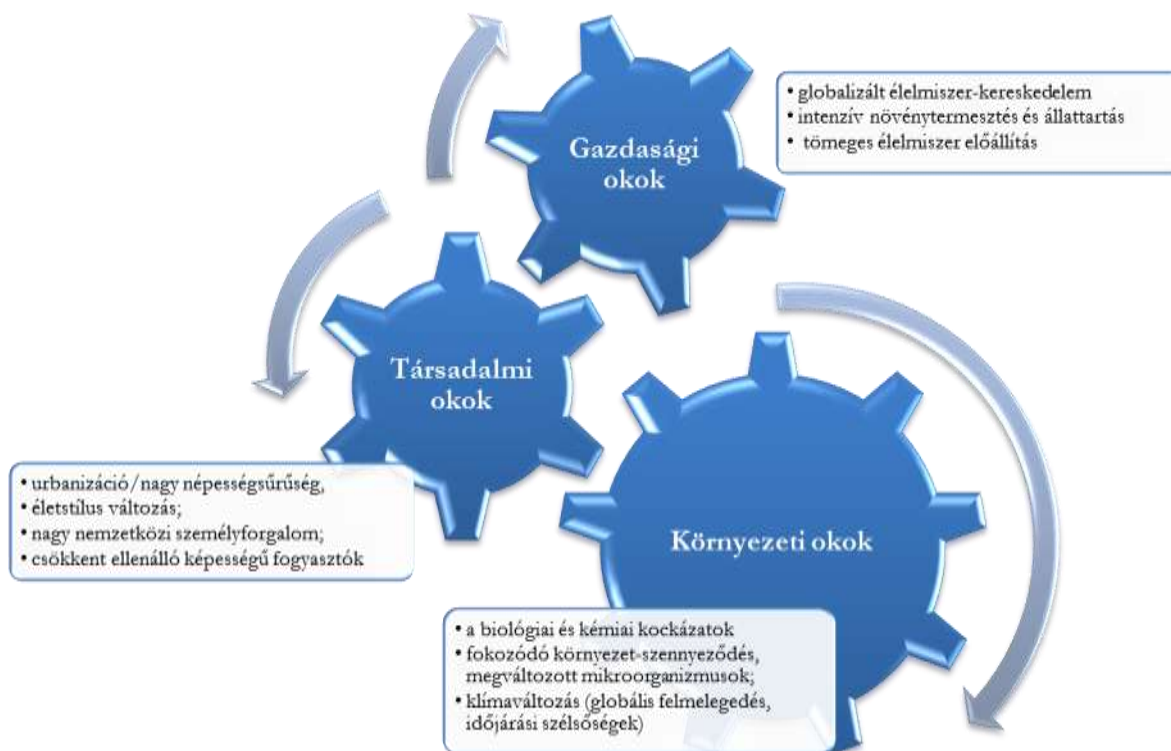
Ezért is van kivételesen nagy szerepe az állami szabályozásnak és a hatósági ellenőrzéseknek az élelmiszer előállítás, a reklámozás és a kereskedelem terén, tehát addig, amíg az adott termék megvásárlására és elfogyasztására vonatkozó döntés megszületik az emberben.

Az imént ismertetett, élelmiszerminőséget lerontó tényezőket és kapcsolataikat az alábbi ábrával kívánom szemléletesebbé tenni:

¹¹³ Ilyenek az úgynevezett fair trade termékek, valamint az UTZ jelöléssel ellátott termékek, amelyek azt jelölik, hogy az adott terméket a származási országban nem a munkavállalók alacsony bérezésével, valamint olcsó – fejlett országokban erősen elítélt és tiltott – gyermekmunkával állították el.

¹¹⁴ Ilyen adalékanyagok például a színezékek, a tartósítószerke, az antioxidánsok, a sűrítőanyagok, az emulgeálószerke, a savanyúanyagok, az aromák és ízfokozók, a csomósodást és lesülést pótlók, az édesítőszerke és cukorhelyettesítők. Ezeknek az adalékanyagoknak az igénybevételével lehetséges az egész világon ugyanazt az eper-joghurtot megvásárolni. Ennek alapja ugyanis egy Ausztráliában honos fenyőféle fűrészpörából kivont „eper-azonos” aroma felhasználása.

¹¹⁵ Márai Géza: A termőföld minősége és a táplálék értéke. i.m. 216. p.

3.3. Éhínségelméleti paradigmák

A tudományos élet többféle megközelítésből vizsgálja az éhínség problematikáját. A közgazdaságtan, a politológia és a szociológia tudományos képviselői tömegében kutatják az éhínség okait és lehetséges megoldásai, működésben tartva egy olyan diskurzust, amely az elmúlt évtizedekben sikeresen formálta át a hivatalos intézmények, illetve a nemzetközi közösség nézőpontját is. Minthogy a nemzetközi szervezetek szakemberei a probléma megoldását intézményesített nézetek alapján gondolják el, hatalmas jelentősége van az éhező milliókra nézve, hogy aktuálisan milyen paradigma uralkodik a velük foglalkozók köreiben.¹¹⁶

A közgazdasági irodalomban az éhezés okait két nagy elmélet rendszer köré építik. Az első elméletrendszer az éhínségek okozói között legfőképpen az összevont élelmiszer-kínálat csökkenését, illetve elégtelenségét veszi alapul (FAD –Food Availability Decline). Ez voltaképpen a malthusi populációs elmélet. A másik pedig a szegénységet és ezen belül az élelmiszerhez való

¹¹⁶ Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. In Kül-Világ. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata. 2006/3-4. 21-39. p. 21. p

hozzáférést vizsgálja (FED – Food Entitlement Decline), mint az éhínségek kiváltóját, amelynek elméleti alapjait Amartya Sen fektette le.¹¹⁷

E tradicionális éhínségelméletek mellett az utóbbi évtizedekben új elméletek is napvilágot láttak, mint az „új változós éhínség” (NVF – New Variant Famine), amely az élelmezési válságot az AIDS-vírus következményeinek tekinti. Az NVF szerint az AIDS-víruskövetkeztében átalakul az egész éhezés szerkezete: átalakul a társadalom demográfiai szerkezete, az idősek feladata a gyermekek és az árvák felnevelése; megváltozik a mezőgazdaság termelési szerkezete és a lakosság élelmiszerfogyasztási szokásai; jelentősen megemelkednek a családok egészségügyi kiadásai, csökkennek a jövedelmek; átalakulnak a tradicionális válságkezelési stratégiák.¹¹⁸

A másik újkeletű hipotézis az éhínséget a *mezőgazdasági liberalizáció* következményének tartja. A Világbank 1980-as években nyújtott szerkezet-átalakító hiteleinek köszönhetően a fejlődő országok mezőgazdasága jelentős átalakításon ment keresztül. Korábban a mezőgazdaság állami támogatása és szabályozása – így pl. az élelmiszerek árának központi támogatása, a mezőgazdasági inputok árának szabályozása és szubvenciója, valamint a mezőgazdasági termékpiacon állami központosítása – rendkívül fontos szerepet töltött be az országok élelmezésbiztonságában.¹¹⁹ A mezőgazdasági liberalizáció következtében az államilag szabályozott rendszerek gyors leépítése, az árak emelkedése, a magánkereskedő-szektor kudarca végső soron óriási mértékű éhínségekhez vezetett az afrikai országokban.

A következő alfejezetben a malthusi populációs elmélet, a jogosultsági paradigmák közül pedig, a nemzetközi segélyezési és emberi jogi megközelítéseket veszem górcső alá.

3.3.1. Populációs paradigma

Thomas Malthus az 1700-as években alkotta meg a *populációs paradigma* mindmáig ható felfogását, amely az éhezés és a növekvő népesedés közti összefüggést feltételezte. E felfogás adottnak vette, hogy míg a népszaporulat mértanilag nő (úgy mint 1, 2, 4, 8, 16, 32), addig a mezőgazdasági termelés csupán számtanilag (1, 2, 3, 4, 5), és mivel az ember élelmiszer-szükséglete éppúgy törvényszerű, mint a „nemek közötti vágy”, a népszaporulat csökkenését a természet fogja kikényszeríteni. Akkor ugyanis, amikor a populáció igénye meghaladja majd a rendelkezésre álló élelmiszer mennyiségét, működésbe lépnek a pozitív fékek, vagyis – Malthus teóriája szerint –

¹¹⁷ Tiba Zoltán: Éhezés és éhínségek. Elméletek, hipotézisek és a nemzetközi jog összefüggései. Acta Humana. 2006. 3-4. 89-104. pp. 97.p.

¹¹⁸ Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 21. p.

¹¹⁹ Tiba Zoltán: Éhezés és éhínségek. Elméletek, hipotézisek és a nemzetközi jog összefüggései. i.m. 98.p.

lesújtanak a háborúk, a járványok és az éhínségek.¹²⁰ E felfogás ugyan nem számolt a tudomány és a technológia fejlődésével, amely növelheti a megtermelhető élelmiszer mennyiségét, azonban a túlnépesedésre vonatkozó adatok valóban elgondolkodtatóak.

Az elmélet azonban nem számol a technikai haladás, illetve az élelmiszer-termelés intenzív növekedésével. A FAO számításai szerint a mezőgazdasági termelés jelenlegi fejlődése mellett a Földön 12 milliárd ember számára lehetne elégséges élelmiszert termelni.¹²¹ A másik probléma a túlnépesedési koncepcióval Tiba Zoltán szerint, hogy túlságosan „kínálat-orientált”, holott az éhezés nem feltétlenül csak az összevont élelmiszer-kínálattól függ, hanem annak elérhetősége, vagyis a potenciális kereslet függvénye is.¹²²

Malthus állítása szerint kizárólag a gazdasági ínség veheti rá az embereket a szaporulat önkéntes csökkentésére, mivel azonban a szegény néprétegeknek nincs félténivaló tulajdonuk, az ő esetükben nem számolhatunk a negatív fékek (mint a kései házasságkötés vagy gyermekvállalás) népesség csökkentő hatásával.¹²³ Hetesi Zsolt példája alapján, ha egy fűevő állat léte közvetlenül a legelő eltartó képességétől függne, egy-egy bő esztendő olyan szaporulatot eredményezhetne, melyet a következő évek hozama már nem tud eltartani. Ha az állatok túllegelik a rendelkezésükre álló területet, akkor emiatt az eredeti állománynak csak 10-20%-át tudja ellátni a rendelkezésükre álló legelő.¹²⁴

A fenti felfogással szemben Amrita Rangasami szerint az éhezés nem egy konkrétan elhatárolható esemény – ahogy Malthus állítja –, hanem több szakaszból – úgymint az ínség, éhínség és éhezés – álló folyamat, melyről nem állapítható meg, hogy pontosan hol és mikor kezdődött. Alex de Waal 1989-ben arról írt, hogy az éhínségek idején nem feltétlenül „ugranak” meg a halálozási mutatók, mint azt Malthus állítja.¹²⁵

Bár mára a malthusi elmélet meghaladott, hiszen Amartya Sen rámutatott arra, hogy az éhezés problémája nem feltétlenül az élelem fizikai elérhetőségének következménye, hanem sokkal inkább a hozzáférés jogosultságának a kérdése – tényként kell elfogadnunk, hogy a Föld népessége rohamos ütemben növekszik. Míg a múlt század elején a világ népessége 2 milliárd

¹²⁰ Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 24. p.

¹²¹ Tiba Zoltán: Éhezés és éhínségek. Elméletek, hipotézisek és a nemzetközi jog összefüggései. i.m. 95.p

¹²² Uo.

¹²³ Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 24. p.

¹²⁴ Hetesi Zsolt: Általános válság, avagy a rendszerek és rendszerszerveződési szintek ütközése (Kézirat).

¹²⁵ Stephen Devereux: Famine in the twentieth Century, IDS working paper 2000. 105. p.

alatti volt,¹²⁶ 1970-ben már megközelítőleg 3 milliárd ember élt a bolygón, és ez a szám 2000-ben elérte a dupláját, 2011-ben pedig már 7 milliárd lakója volt a Földnek, így amennyiben ez a tendencia folytatódik, 2040-re vagy 2050-re már 9 milliárd főnyi népességre számíthatunk.

Az ENSZ-nek a világ népességszámára vonatkozó becslése szerint 2015. július 1-jén a Föld népessége meghaladta a 7,3 milliárd főt.¹²⁷ Egyes felfogások szerint ez a népességnövekedési tendencia sokkal nagyobb ütemben nő, mint amit a Föld eltartó képessége elbír.¹²⁸ Ezzel szemben a FAO számításai szerint a mezőgazdasági termelés jelenlegi fejlődése mellett bolygónkon 12 milliárd ember számára lehetne elégséges élelmiszert termelni,¹²⁹ viszont a termelés ilyen szintű folytatása a Föld teljes kizsigereléséhez vezet. Azonban a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága – Sen jogosultsági elméletét elfogadva – rámutat az Általános Kommentárban, hogy az éhség és az alultápláltság problémája nem a táplálék hiányában gyökeredzik elsősorban, hanem abban, hogy a világnépesség nagy részének nincs hozzáférése a megfelelő élelemhez.¹³⁰

3.3.2. Jogosultsági paradigma

A *jogosultsági paradigma* szerint „éhezés az, ha bizonyos emberek nem birtokolnak elég ennivalót, nem pedig, ha nincs elegendő ennivaló. Utóbbi ugyan lehet az előbbi okozója, de nyilvánvalóan nem több mint egy a sok lehetséges befolyásoló tényező közül.”¹³¹

Amartya Sen, 1981-ben megjelent nagyhatású *Szegénység és Éhínség*¹³² című munkájában kimutatta, hogy a nagy afrikai és ázsiai éhínségek elsősorban nem azért következtek be, mert nem volt mit enni. Álláspontja szerint ugyan az éhínségek meglehetősen kiterjedt éhezést jelentenek, azonban az éhínség nem sújtotta egyformán az adott ország népességének valamennyi társadalmi csoportját. Ennek az az oka, hogy a különböző társadalmi csoportok tipikusan nagyon is

¹²⁶ Bánáti Diána – Gelencsér Éva: A modern biotechnológia agrár- és élelmiszeripari alkalmazása. In Bánáti Diána – Gelencsér Éva (szerk.): A modern biotechnológia agrár- és élelmiszeripari alkalmazása. Központi Élelmiszer-tudományi Kutatóintézet, Budapest, 2007, 8. p.

¹²⁷ Statisztikai tükör. Népesedési világnap, 2015. július 11. <https://www.ksh.hu/docs/h1un/xftp/stattukor/nepesedesi15.pdf>

¹²⁸ Tízezer évvel ezelőtt a Földnek mintegy ötmillió lakosa volt. A XVII. században, a modern kor hajnalán elérte az ötszázmilliót. Majd felgyorsult a demográfiai növekedés ritmusa: a XIX. század elején egymilliárd lakos, a XX. század elején 1,65 milliárd, 1960-ban 3 milliárd, 1975-ben 4 milliárd, 1990-ben 5,2 milliárd, 1993-ban 5,5 milliárd, 1994-ben 5,6 milliárd, 2012-ben pedig 7 milliárd.

¹²⁹ Emberi Jogi Tanács 7/14. számú állásfoglalása az élelemhez való jogról. http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_14.pdf

¹³⁰ Általános Kommentár 5. pont

¹³¹ Amartya Sent idézi: Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 28. p.

¹³² Amartya Sen: *Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation*. Clarendon Press, Oxford, 1981.

különböző hatalommal rendelkeznek az élelem fölött, a teljes élelmiszerhiány pedig nagyon élesen hozza felszínre e hatalmak szembenállását.¹³³

Amartya Sen álláspontja szerint az éhség mindenekelőtt egy olyan gazdasági jelenség, amely azért jön létre, mert azok az emberek, akik addig képesek voltak élelmiszert vásárolni, valamilyen oknál fogva nem tudják többé megvenni az élelmet önmaguk és a családjuk számára. Mindennek persze lehet oka az élelmiszer-termelés visszaesése, ám ez nem minden esetben van így. A történelem során kialakultak olyan hatalmas éhínségek, amelyek esetében az élelmiszer-termelés szintje egyáltalán nem csökkent. Az 1974-es bangladesi éhínség éppen akkor tört ki, amikor minden korábbinál több élelmiszer állt rendelkezésre.

E tétel bizonyítása során *Sen* a következő három alapfogalmat vezette be: adottságkészlet (endowment), jogosultsági-készlet (entitlement) és jogosultságleképezés (entitlement-mapping, röviden: E-mapping).¹³⁴

Az adottságkészlet azon összes javak kombinációját tartalmazza, amelyet egy személy jogszerűen¹³⁵ birtokol. Magába foglalja a tárgyi eszközöket (pl. földbirtok, munkaeszköz) és az immateriális javakat (pl. tudás és szakértelem, munkaerő) egyaránt. Jogosultsági-készleten a javaknak és a szolgáltatásoknak azon összes kombinációja értendő, amelyhez egy személy az adottságkészletében szereplő forrásokat használva törvényesen hozzájuthat. A források használatának módjai az elmélet szerint a termelés, a csere és az ún. transzfer (az utóbbi esetben a jogosult az állami támogatást váltja élelmiszere).

Amartya Sen azt a négy tulajdonszerzési (élelemszerzési) jogcímet nevezi meg, melyek a magántulajdonon alapuló piaccgazdaságban elfogadott élelemszerzési jogcímek.¹³⁶ Az első jogcím a *kereskedelmen alapul*. Ezen a jogcímen az ember egy vagy több másik féllel kötött kereskedelmi szerződésen szerzett tulajdonát érti, vagyis valaki azért jogosult tulajdonba venni azt, amit megkap, mert jogszerűen, pénzeszközön vagy egyéb termékek eladásával szerezte. A második jogcím a *termelésen alapuló jogosultság*, ez alapján az ember azért jogosult birtokolni az élelmiszert, mert megszervezi annak a termelését, a saját erőforrásainak felhasználásával, vagy bérelt eszközökkel, amit olyan személytől bérel, akivel megállapodott, hogy kereskedelmet fog folytatni. Ezért ezen a jogcímen azt az élelmiszert értjük, amit a saját termelés állít elő. A harmadik jogosultság a *saját munkavégzésen alapuló jogcím*, melynek alapján az ember jogosult saját munkájának

¹³³Amartya Sen: Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation. i.m. 46. p.

¹³⁴ Amartya Sen: Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation. i.m. 43-44. p.

¹³⁵A törvényesen kitétel jelen esetben a társadalmi normák és szokások, és nem csupán az állam által szankcionált jog betartására utal.

¹³⁶ Amartya Sen: Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation. i.m. 1981. 2 p.

gyümölcsére, arra az élelemre, amit ezen munkájával szerzett.¹³⁷ A legutolsó jogcím *az átruházáson alapul*, mely esetben az ember tulajdonába azért kerül az adott dolog, mert azt más akaratlagosan átadja neki (pl. állami vagy nemzetközi élelmiszersegélyek).

Tiba Zoltán a transzfereken alapuló jogosultságról a következőt írja: ez a jogcím azt jelenti, hogy kihez fordulhat az egyén segítségért.¹³⁸ Ide tartoznak az állam valamint az egyéb nemzeti és nemzetközi civil szervezetek segélyezési programjai is, amely egy ingyenes szerződésen alapuló tulajdonszerzéshez nyújtott segítség. *Amartya Sen* megállapítása szerint az egyén akkor éhezik vagy hal éhen, ha egyidőben mind a négy jogosultsága – valamilyen jogosultsági hiba következtében – elvész, ami egy rendkívül összetett agrárgazdálkodási, szociológiai, közgazdaságtani, politikai és jogi probléma.¹³⁹ A jogosultsági paradigmához kapcsolódik a *nemzetközi segélyezési paradigma*, illetőleg az *emberi jogi alapú megközelítés*, amelyeket részletesebben a következő alfejezetekben ismertetek.

3.3.2.1. Nemzetközi segélyezési paradigma

A nemzetközi segélyezési paradigma a humanitárius segítségnyújtás alapjain nyugszik, a nemzetközi segélyszervezetek közreműködésével. A humanitárius élelmiszersegélyezés fő célkitűzése az élelmiszerválságokkal szembenező népek ellenálló képességének javítása, az élet megmentése és megőrzése, az életfenntartás eszközeinek védelme. Mindezek erkölcsileg és jogilag is teljesen elfogadható és támogatandó céloknak tekinthetők. Azonban a nyolcvanas évektől kezdődő sikertelen fejlesztési programok, illetve a súlyos kudarcok által övezett segélyezési projektek következtében a kritikusok egyre gyakrabban kérdőjelezték meg a nemzetközi segélyrendszer egészének létjogosultságát.

Daniell Rieff alapvető állítása, hogy a humanitarizmus csupán egy utópia, és a „nemzetközi közösség” nem egy létező alany, e vonatkozásban pedig alapvetően két tendencia figyelhető meg az élelmiszersegélyezés rendszere terén.¹⁴⁰ Elsőként Szomália, Bosznia, Ruanda, Koszovó, majd Afganisztán példáján keresztül hívta fel a figyelmet arra, hogy maguk a segélyszervezetek ismerték fel azt a paradoxont, miszerint *a humanitárius problémáknak nincs humanitárius megoldása*.¹⁴¹ Ez a kijelentés annyit tesz, hogy a segély csak a kiszolgáltatott helyzetbe került egyének, társadalmi

¹³⁷ Adam Smith, aki a modern közgazdaságtudomány atyjának is tekintenek, már a 18. században leírta, hogy „saját munkája olyan tulajdona az embernek, amely minden más tulajdonának a legfőbb forrása, s mint ilyen a legszentebb és a legsérthetlenebb.” Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága*, Akadémia Kiadó, Bp. 1959. 127. p.

¹³⁸ Tiba Zoltán: Az „éhezéshez való jog” a nemzetközi jogban. *Acta Humana*, No. 4. (2003) 46. p.

¹³⁹ Amartya Sen: *Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation*. i.m. 2 p.

¹⁴⁰ Daniel Rieff művét idézi Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 32. p.

¹⁴¹ Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) korábbi vezetőjét, Sadako Oगतát idézi Rieff.

csoportok helyzetét hivatott ideig-órái orvosolni, amely a segélyért folyamodó országokat kiszolgáltatott helyzetbe hozza a nemzetközi politikával szemben, mely kiszolgáltatottság az egyének szintjén is megjelenik. Másrészt azonban az élelemhez való hozzáférés kérdése nem csak a szegényebb társadalmak sajátja, hiszen a fejlett országokban a megfelelő minőségű – biztonságos és speciális igényeket kielégítő – élelmiszerhez való hozzáférés jelenti a problémát. Rieff álláspontja szerint az ennek feloldására való törekvés magyarázza azt, hogy a nemzetközi szervezetek a segélyezés mellett egyre inkább felvállalták az emberi jogok képviselőit is. Ennek eredményeképpen a nemzetközi segélyezésben a fejlesztés ideáját felváltotta a humanitarizmus utópiája.¹⁴² Selmeczi Anna szerint természetesen van példa a fejlődésre, például Kelet-Ázsiában, de ez inkább a tőkebefektetéseknek köszönhető.¹⁴³ A fejlesztési segély intézménye viszont csődöt mondott. Még ha eltekintünk azoktól az extrém esetektől, amelyekben a „segély” hatására növekedett a szegénység vagy károsodott a környezet, akkor is be kell látnunk, hogy a fejlesztési szervezeteknek nincs túl nagy hatása a szegény országok gazdaságára. E folyamatok vezettek a humanitárius segélyszervezetek népszerűségéhez, azonban kérdésként merül fel, hogy ezen szervezetek a felvállalt feladatot, miszerint képes megoldani a világéhínséget, vajon teljes megalapozottsággal állítja-e.¹⁴⁴

Alex de Waal a túlzott elvárások elhibázottságából indul ki. Véleménye szerint korai volt a hidegháború végét követő időszak optimizmusa, amely azon a feltevésen alapult, hogy a liberális szabadságjogok biztosítása minden éhínség ellenszere.¹⁴⁵ Számos egyéb ok mellett az emberi jogi megközelítés kudarcának egyik összetevője Rieffhez hasonlóan de Waal szerint is az, hogy az utóbbi évtizedekben váratlanul megnőtt a „nemzetközi humanitarizmus” befolyása, ugyanakkor jelenlegi működése lehetetlenné teszi a felvállalt céljának elérését.¹⁴⁶ Sőt, az egyre intenzívebb és egyre kiterjedtebb nemzetközi együttműködés ellenére az éhínségek egyre kezelhetlenebbnek tűnnek.¹⁴⁷

De Waal szerint azon felül, hogy e jelenség hatására a humanitárius szervezetek működése átláthatatlanná és ellenőrizhetetlenné válik, a megbízó kormányoktól, illetve a médiától való függőségük arra kényszeríti őket, hogy saját igényeiket deklarált céljaik elé helyezték, ennek köszönhető, hogy kialakult speciális nyelvezetük, amelyet de Waal *humanitárius kódznak* nevez.¹⁴⁸

¹⁴² Daniel Rieff művét idézi Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 32. p.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 33. p.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Alex de Waal: Famine Crimes. Politics and the Disaster Relief Industry in Africa. Indiana Univ Press, 1997. 143. p.

Álláspontja szerint a humanitárius tevékenység „tényleges” nyelve jórészt kimondatlan, ez a nyelv ugyanis pragmatikus alkukból, kompromisszumokból és félrenézésekből áll. A semlegesség félreértelmezett koncepciójának hatása alatt még azoknak a szervezeteknek is álcázniuk kell viselkedésüket, amelyek egyébként képesek lennének felszámolni a humanitárius kód kettősségét azáltal, hogy jóváhagyják a helyi társszervezetek politikai napirendjét, hiszen máskülönben az egzisztenciájukat kockáztatnák.¹⁴⁹ De Waal szerint az éhínség problémáját az egész politikai hagyomány okozza – az éhínség elleni politikai szerződés hiánya, például számos afrikai ország esetében – amelynek a létező humanitárianizmus az egyik bizonyítéka. A politikai szerződés de Waal szerint többféle tényezőt foglal magában: egy kormány elkötelezettségét és a helyi lakosság olyan hozzáállását, amely szerint az éhínség elfogadhatatlan skandalum. Szükséges ezeken felül a felelősségre vonás lehetőségének biztosítása is, hiszen e nélkül kikényszeríthetetlen maradna a kötelezettség. *Éhínségellenes politikai szerződésről* akkor beszélhetünk de Waal szerint, ha az éhezés elfogadhatatlanságát hirdető tömegmozgalom és a hasonlóképpen gondolkozó helyi politikai osztály tartós koalíciója hosszútávon képes átrendezni egy kormány politikai prioritásait.¹⁵⁰

Jenny Edkins *Whose Hunger?* című könyvében annak bemutatására vállalkozik, hogy az éhínség nem antitézise, hanem tünete a modernitásnak. Edkins szerint a modernitás politikai alakzatában központi helyet foglal el az éhínség.¹⁵¹ A modern politika biopolitika, amelynek célja a népesség szabályozása és ellenőrzése: ez váltja fel a társadalmilag meghatározott életet a puszta étellel. Álláspontja szerint az élet feletti hatalom felváltja a politikai részvételt és vitát, és még a politikai intézmények is technológizálttá válnak.¹⁵² A modern szuverén államok kialakulásával az élet a megszámlálhatóságra redukálódik, így azok a legnagyobb éhínségek, amelyek a legnagyobb halálozással járnak. A segély célja a biológiai organizmus megmentése, és nem a közösség megélhetését segítő eszközök visszaállítása. Következésképpen a segélyprojektekkel szemben támasztott követelmény, hogy mérhető adatokat produkáljanak, amelyek aztán visszaigazolják és legitimálják az elvégzett munkát.¹⁵³

Edkins hasonlóságot vél felfedezni Sen és Malthus felfogása között: az élelmiszerhiányt, illetve a jogosultságvesztéséget okként tételező nézetek két ponton mutatnak rokonságot: egyrészt mindkettő hibaként beszél az éhínségről, másrészt e hibának mindkét elmélet szerint létezik

¹⁴⁹ Alex de Walt idézi Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 35. p.

¹⁵⁰ Alex de Wal *Famine Crimes* című művét idézi Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 35. p.

¹⁵¹ Jenny Edkins: *Whose Hunger? Concepts of Famine, Practices of Aid*. University of Minnesota Press, 2000, 15. p

¹⁵² Uo.

¹⁵³ Jenny Edkins idézi Selmeczi Anna: Az éhezéseméleti diskurzus alakulása. i.m. 36. p.

tudományos magyarázata.¹⁵⁴ E két feltevés alapozza meg azt a harmadikat, hogy az azonosított probléma megoldása a haladéktalan szakértői cselekvés, amellyel a rosszul működő gépezetet újra üzembe lehet helyezni. Az éhínség Malthus és Sen számára egyaránt nemkívánatos és megelőzendő, előbbi szerint a termékenység szabályozása vagy a termelés növelése, utóbbi szerint az elvesztett jogosultságok pótlása a megoldás. Úgy tartják, hogy az éhínség kivételes jelenség, tehát nem a dolgok normális menetének terméke.¹⁵⁵

Az éhínség katasztrófává minősítése lehetőséget ad arra, hogy az esemény leválasztódjék a történelem- és helyspecifikus, a gazdasági és a politikai folyamatokba való beágyazottságáról. Éppen ez a dekontextualizáló aktus az, amelyet Edkins technológizálásnak vagy depolitizálásnak nevez. „A modernitás igazságrezsimjének általánosítható, univerzális törvények utáni kutatásra épülő tudásformája teszi, hogy az éhínséget minden sajátossága ellenére szükségszerűen természeti katasztrófaaként fogjuk fel. Számítunk arra, hogy kialakulhatnak, de anakronizmusnak látjuk őket, a nem-modern múlt maradványainak, amelyeket a fejlődésnek fel kell számolnia.”¹⁵⁶

Selmeczi szerint a katasztrófa áldozatokat teremt, az áldozatoknak pedig jóléti intézményekre vagy segélyre van szüksége, nem politikai szerepre.¹⁵⁷ A segélyezéshez kapcsolódó folyamatok depolitizálják az éhínséget, és a beavatkozás, illetve az ellenőrzés terepévé teszik. Ily módon az éhínség hibaként való értelmezése, mélyen beágyazódva a harmadik világ-első világ diskurzusba, szerepet játszik a nemzetközi rendszer reprodukciójában. Ennek folyamányaként tűnik úgy, hogy például Afrika problémáinak megoldása a gazdaságilag erős Észak jóindulatának a függvénye.

Edkins állítása szerint a „komplex vészhelyzetek” teoretikusai azt sugallják, hogy a segély nem ellenszere az éhínségnek, hanem az okozója, ezt a konklúziót azonban soha nem mondják ki nyíltan.¹⁵⁸ A segély hasznossága – mivel nem tudjuk, hogy a segélyezés megoldja-e vagy súlyosbítja az éhínséget – eldönthetetlen.¹⁵⁹ A hatékony segélyezés tehát nem egy adekvátabb elmélet vagy egy kifinomultabb segélyezési eljárás, hanem politikai döntés kérdése. Ennek értelmében pedig Edkins szerint folytatni kell az élelmiszersegélyezést, a fejlesztési segélyek folyósítását és a humanitárius segélyezést, hiszen az eldönthetlenség nem azt jelenti, hogy nem lehet, vagy nem kell döntéseket hozni. Azt jelenti csupán, hogy a döntés politikai és etikai természetű, és ily módon nem ruházható a nemzetközi közösség „szakértőire”.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Jenny Edkins: *Whose Hunger?* i.m. 53. p.

¹⁵⁵ Selmeczi Anna: *Az éhezéseméleti diskurzus alakulása.* i.m. 36. p.

¹⁵⁶ Selmeczi Anna: *Az éhezéseméleti diskurzus alakulása.* i.m. 37. p.

¹⁵⁷ Selmeczi Anna: *Az éhezéseméleti diskurzus alakulása.* i.m. 37. p.

¹⁵⁸ Jenny Edkins: *Whose Hunger?* i. m. 150-151. p

¹⁵⁹ Jenny Edkins: *Whose Hunger?* i.m. 152. p.

¹⁶⁰ Selmeczi Anna: *Az éhezéseméleti diskurzus alakulása.* i.m. 37. p.

3.3.2.1. Emberi jogi paradigma

Az élelemhez való jog emberi jogi megközelítése tekintetben kétféle megközelítés van jelen az éhezéseméleti diskurzusban. Az egyik irányzat tükrözi a Sen-féle paradigmaváltást, és azt hangoztatja, hogy a jogosultsági megközelítés jól illeszkedik az emberi jogi felfogásba, mivel gondolkodásbeli váltást követel: a fókusz áthelyezését arról, hogy mi van, vagyis mi áll rendelkezésre, arra, hogy ki mivel rendelkezhet.¹⁶¹ Asbjørn Eide – aki az emberi jogi megközelítés egyik meghatározó alakja, valamint az élelemhez való jog ENSZ különleges megbízottja – szerint a jogosultsági elmélet érdeme, hogy hidat képez a jogi és a fejlődési gondolkodás között, és lehetővé teszi az olyan leegyszerűsítő feltételezések elkerülését, mint amely szerint az élelemhez való jog kielégítése elérhető a meglévő élelem egyszerű elosztása által.

Az élelemhez való jog bíróság előtti hivatkozhatóságának és érvényesíthetőségének a nehézsége indukálta az élelemhez való joggal foglalkozó diskurzus másik irányzatát, amelynek célja a jogsértés kriminalizálása. David Marcus négy fokozatát különbözteti meg az éhezést előidéző viselkedésnek, aszerint, hogy mennyire tudatos és szándékos a kormány közreműködése.¹⁶² Az *elsőfokú éhezés büntett* esetben a kormány tudatosan hoz létre olyan körülményeket, melyek következtében emberek halnak éhen. Míg a *másodfokú éhezés büntett* esetében az adott kormány szándékosan folytat és tart fenn olyan politikát, amelyről már bebizonyosodott, hogy hosszabb távon éhínséghez vagy éhezéshez vezet, itt az éhezés büntett előidézésének szándéka eshetőleges. David Marcus nézete szerint az első vagy második fokozatú közrejátszásban vétkes kormányok az emberi jogok szisztematikus megsértésén keresztül emberség elleni büntettet követnek el, és következtésképp megengedhetetlen, hogy továbbra is büntetlenek maradjanak. Az *éhezést előidéző viselkedés harmadik foka* esetében a közöny jellemzi leginkább a kormányt. Ez esetben a tekintélyelvű kormányok nem vesznek tudomást az éhezés jelenségéről, mely probléma orvoslására egyébként meglennének az eszközei.¹⁶³ Az *éhezést előidéző viselkedés negyedik fokozatába* sorolja David Marcus az olyan eseteket, amelyek függetlenek a kormány szándékától.¹⁶⁴ Ez

¹⁶¹ A lezajlott paradigmaváltás jól érzékelhető az 1974-es és az 1996-os Világélelméleti Konferenciák deklarációiban

is: míg az első úgy definiálja az élelméleti biztonságot, mint „az alapvető élelmiszerek elérhetősege világszinten”,

addig 1996-ban már minden ember elégséges élelemhez való „gazdasági és tényleges hozzáféréséről” van szó.

¹⁶² David Marcus: Famine Crimes in International Law. American Journal of International Law, No. 2. (2003) 245–281. p.

¹⁶³ David Marcus: Famine Crimes in International Law. i.m. 246-247. p

¹⁶⁴ David Marcus: Famine Crimes in International Law. i.m. 247. p

esetben az éhínséget valamilyen természeti katasztrófa, vagy drasztikus áremelkedés okozza, amely problémát az adott kormány nem tud megfelelően kezelni.¹⁶⁵

A vizsgált éhezéelméletek legnagyobb hiányossága, hogy azok szűkebb értelemben fogják fel az éhezés problémáját, középpontjában az élelmezésbiztonság, az alultápláltsággal összefüggő abszolút éhezés problémája áll, az élelmezés kérdésének rosszsultápláltsági vonatkozásaival, a relatív éhezés problémájával egyetlen elmélet sem foglalkozik, pedig a relatív éhezés is olyan súlyos egészségügyi és nemzetgazdasági következményekkel jár, mint maga az abszolút éhezés problémája. *Álláspontom szerint a relatív éhezést a jó minőségű élelemhez való gazdasági és fizikai hozzáférés hiánya idézi elő, így Amartya Sen jogosultsági paradigmája valamelyest „rábúzható” a relatív éhezés problémájára is. A fizikai hozzáférés hiánya elsősorban a klímaváltozásban és a termőtalajok elszegényedésében keresendő, melynek folytán alacsonyabb beltartalmi értékkel bíró élelmiszerek kerülnek forgalomba. A gazdasági hozzáférés hiányát pedig egyértelműen e „hiánytermékek” kirívóan magas ára adja.*

Véleményem szerint az élelmezés emberi jogi megközelítése hamarabb elősegítheti az éhezés mennyiségi és minőségi értelemben vett kihívásainak az orvoslását. A kérdés azonban, hogy a megfelelő élelemhez való hozzáférés igénye mennyiben kaphat emberi jogi minőséget. Egyes felfogások az emberi jogok létét a nemzetközi egyezményekben való megjelenésükre vezetik vissza, így a továbbiakban a dolgot az élelemhez való jog megjelenésének nemzetközi jogi bemutatásával folytatom.

3.4. Az élelemhez való jog nemzetközi jogi megjelenése

Az élelemhez való jogot Bart Wernaart rendszerezése alapján, az ENSZ jogi aktusainak három pillére mentén mutatom be.¹⁶⁶ Az első pillért az általános emberi jogi egyezmények képezik, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához (a továbbiakban: Egyezségokmány) kötődő Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának a munkássága, ide sorolva a tematikus általános kommentárokat.¹⁶⁷ A második pillér a FAO

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Az élelemhez való jog hárompilléres rendszerezéshez Bart Wernaart csoportosítását vettem alapul. Lásd: Bart Wernaart: *The Enforceability of the Human Right to Adequate Food*. Wageningen Academic Publishers, 2013. 60-61. p.

¹⁶⁷ Az Egyezségokmány a második generációs jogok bemutatásakor tipikus megoldásoknak megfelelően csak a rendszeres jelentéstételt írja elő. Ennek ellenőrzésére az Egyezségokmány az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsát jelölte meg, utalva arra, hogy az felkérheti az ő Emberi Jogi Bizottságát (Commission on Human Rights / Commission des Droits de l'Homme) a jelentések megvizsgálásában való közreműködésre. A Gazdasági és Szociális Tanács az 1985/17. sz. határozatával létrehozott egy új intézményt: a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságát, amely úgy váltotta fel a korábit, hogy közben az egyezmény szövegét nem módosították a szerződő felek. (Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*, 2., átdolgozott kiadás, Osiris kiadó,

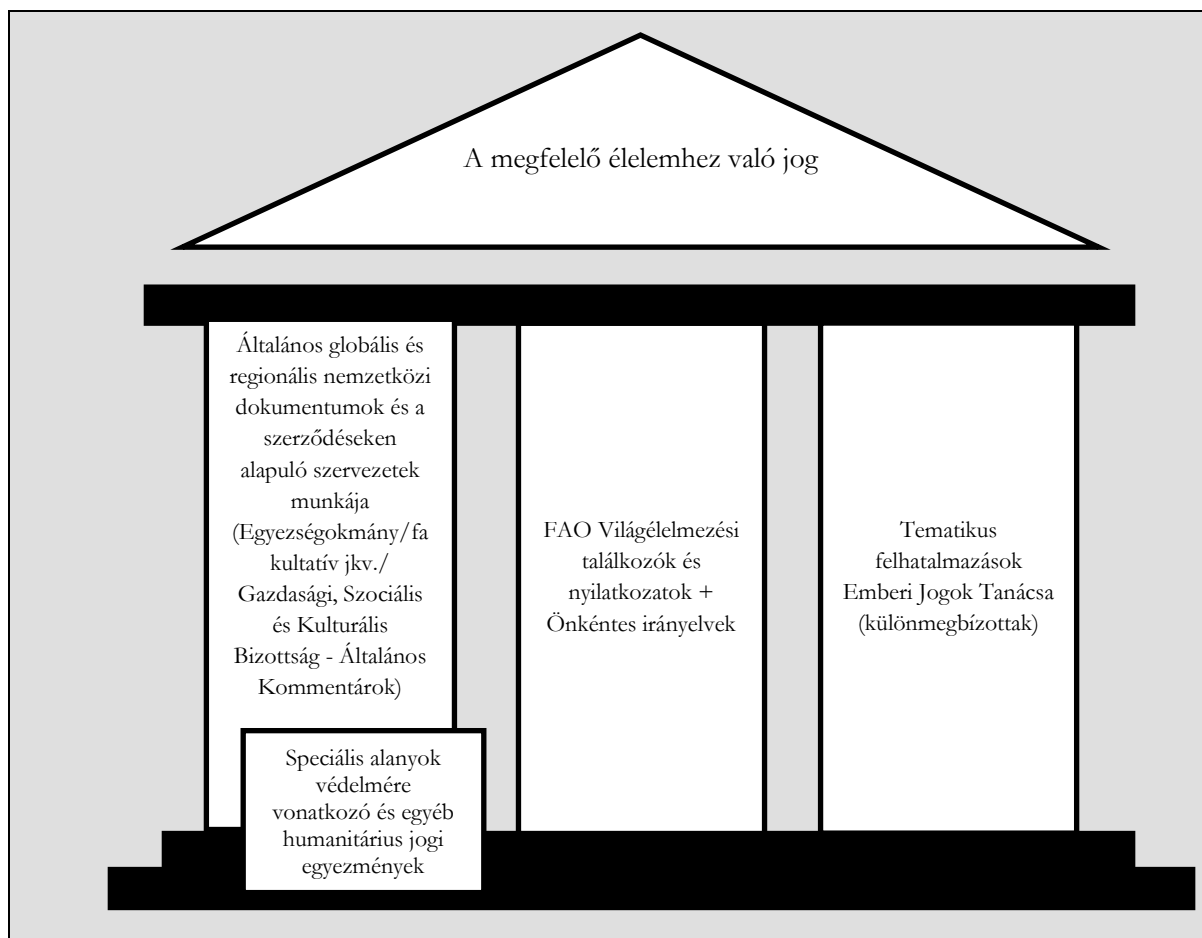
keretében végzett tevékenységre épül: ide sorolhatóak az Élelmezési világtalálkozókon elfogadott nyilatkozatok, valamint az ennek hatására elfogadott Önkéntes irányelvek¹⁶⁸ elnevezésű dokumentum. A harmadik pillér, pedig az élelemhez való jog külön megbízottjainak tevékenységén alapul.¹⁶⁹ Bár *Bart Wernaart* saját bevallása szerint is kissé önkényesnek tűnik ez az elhatárolás, ugyanakkor ennek a három pillérnek a megkülönböztetése segítheti az élelemhez való jog nemzetközi jogi fejlődésének könnyebb megértését.¹⁷⁰ Nagyvonalakban mindez úgy összegezhető, hogy az ENSZ keretében három olyan pillér különböztethető meg, amely az élelemhez való jog további fejlődését segíti elő a második világháborút követően.

Budapest, 2011. 322-323. p.) Ezek alapján az Egyezségokmány végrehajtásának ellenőrzését 1987 óta ez a 18 független szakértőből álló Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága végzi. Minden részes államnak időszaki jelentést kell előterjesztenie az Egyezségokmányban foglaltak végrehajtásáról. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága a jelentéstételt, az egyes rendelkezések helyes értelmezését az általános kommentár és különböző irányelvek kibocsátásával segíti, melynek során arra törekszik, hogy feltárja a fokozatosan teljesítendő kötelezettségekből következő, elvárható konkrét intézkedéseket. Az értékelésnél használt indikátorok egyrészt az állam végrehajtási szándékát, másrészt a képességeikhez mért eredményeket jelzik. Az első csoportba tartoznak például a belső jogban vállalt jogi kötelezettségek, míg a másodikba a legrosszabb helyzetben lévők tényleges állapotában bekövetkezett változások. A bizottság a jelentések kapcsán óvatos megfogalmazással értékeli, hogy az állam magatartása megfelelt-e az elvártnak. Megállapításai azonban nemzetközi jogilag nem kötelezőek. (Dunay Pál – Hoffmann Tamás – Jeney Petra – Kajtár Gábor – Kardos Gábor – Kende Tamás – Lattmann Tamás – Mink Júlia – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: *Nemzetközi jog*, Szerkesztette: Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László, Complex, Budapest, 2014. 474. p.)

¹⁶⁸ Voluntary Guidelines to support the progressive realization of the right to adequate food in the context of national food security. <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/009/y7937e/y7937e00.pdf> (2016-07-21.)

¹⁶⁹ Bart Wernaart: *The Enforceability of the Human Right to Adequate Food*. Wageningen Academic Publishers, 2013. 60-61. p

¹⁷⁰ Bart Wernaart: *The Enforceability of the Human Right to Adequate Food*. i.m.60. p.

3.4.1. Az első pillér: az élelemhez való jog a nemzetközi emberjogi rendszerben

A nélkülözéstől mentes élethez való jogot számos nemzetközi emberi jogi dokumentum preambuluma megemlíti, mint az egyik olyan tényezőt, ami az adott dokumentum elfogadásához vezetett. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (a továbbiakban: Nyilatkozat), a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya vagy a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: Egyezségokmány) is ebbe a körbe sorolható. Azonban számos olyan nemzetközi dokumentum van, amely kifejezetten nevesíti az élelmezés fontosságát, illetve büntetni rendeli annak elvonását. Az élelmezés kérdésének megjelenését

¹⁷¹ Ugyan Bart Wernaart rendszerezése nem vette figyelembe a különleges csoportok védelmére szolgáló egyezményeket, azonban azok jelentőségükre tekintettel nem voltak kihagyhatóak a vizsgálódások köréből, erre tekintettel a hárompilléres táblázat kiegészítésre került a speciális alanyok védelmére vonatkozó egyezményekkel. Forrás: Bart Wernaart: The plural wells of the right to food. In: Hospes, O. and Hadiprayitno, I. (eds.) Governing food security, law, policies and the right to food. Wageningen Academic Publishers, Wageningen, the Netherlands).

megvizsgáltam az általános emberi jogi dokumentumokban, valamint a további speciális jogterületet szabályozó nemzetközi dokumentumokban.

3.4.1.1. Az általános emberi jogi dokumentumok: a Nyilatkozat és az Egyezségokmány

Az élelemhez való jog csak az 1948-ban elfogadott Nyilatkozattal került elismerésre, a megfelelő életszínvonalhoz való jog részeként. A Nyilatkozat 25. cikk (1) bekezdése értelmében „[m]inden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez...” A Nyilatkozat 25. cikkét Roosevelt elnök ún. „négy szabadság beszéde” inspirálta,¹⁷² miszerint a világon minden embert megillet a szólás és az önkifejezés szabadsága, a vallás szabadsága, a szabadság a félelemtől és – témánk szempontjából a legjelentősebb – a nyomortól.¹⁷³

Az élelemhez való jog fejlődésére nagy hatással volt az 1966-ban elfogadott Egyezségokmány, amely 11. cikkében először tesz különbséget az élelemhez való jog, illetve az éhezéstől való mentesség joga között. Fontos újítása az Egyezségokmánynak, hogy külön bekezdésekben szól a „mezőgazdasági rendszerek átalakítására” való utalással a nemzeti kormányok feladatáról és a nemzetközi közösség feladatáról, miszerint „biztosítsák a világ élelmiszerkészletének méltányos és a szükségleteknek megfelelő elosztását.”

Az Egyezségokmány 11. cikke minden más nemzetközi jogi dokumentumnál átfogóbban rendelkezik az élelemhez való jogról, amelyről elmondható, hogy a Nyilatkozat 25. cikkének részletezéseként jelent meg. Az Egyezségokmány 11. cikkének 1. bekezdése szerint a részes államok elismerik „mindenkinek a jogát önmaga és családja megfelelő életszínvonalára, ideértve a kellő táplálkozást, ruházkodást és lakást, valamint az életkörülmények állandó javulását”, míg a 11. cikk 2. bekezdése értelmében a részes államok elismerik, hogy több azonnali és sürgős lépésre is szükség lehet, hogy biztosítsák „mindenkinek az alapvető jogát arra, hogy ne éhezzenek”. Így a

¹⁷² Frank Vlemminx: Dutch schizophrenic constitutional law and enlightening practices of the European Court of Human rights. In Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands’ policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 57. p.

¹⁷³ Ugyan a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát nem túl gyakran vizsgálják a gazdasági, szociális és kulturális jogok kontextusában, az Emberi Jogi Bizottság szerint, Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmány 6. cikke magába foglalja a részes államok azon kötelezettségét, hogy tegyenek meg minden lehetséges intézkedést azért, hogy csökkentsék a kiskorúak halálozását és növeljék a várható élettartamot, különösen olyan intézkedésekkel, amelyek megakadályozzák az alultápláltságot és a járványokat. „Take all possible measures to reduce infant mortality and to increase life expectancy, especially in adopting measures to eliminate malnutrition and epidemics.” UN Human Rights Committee, 30 April 1982, General Comment No. 6: Article 6, Right to Life, Section 5.

Egyezségokmány 11. cikke megkülönbözteti az élelemhez való jogot és az éhezéstől való mentesség jogát¹⁷⁴ mint ugyanazon jogosultság pozitív és negatív oldalait, továbbá a nemzeti kormányok és a nemzetközi közösség feladatává teszi, hogy azok biztosítsák a világ élelmiszerkészletének méltányos és a szükségleteknek megfelelő elosztását.¹⁷⁵ Ezzel a monista szemléletű felfogással szemben, miszerint az élelemhez való jog negatív és pozitív oldala került meghatározásra az Egyezségokmányban, a dualista felfogás szerint ezt a két különböző területet szükséges egymástól elkülöníteni, hiszen az éhezéstől való mentesség és a megfelelő élelemhez való jog más-más jellegű állami kötelezettségeket teremt. A lényege a kétféle felfogásnak, hogy a monista felfogás szerint, az élelemhez való jog minimális magja, esszenciális lényege az éhezéstől való mentesség, míg a dualista felfogás szerint az éhezéstől való mentesség és a megfelelő élelemhez való jog két külön jog.

3.4.1.2. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága és az általános kommentárok

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságát 1985-ben hozták létre¹⁷⁶ abból a célból, hogy az Egyezségokmány végrehajtását figyelemmel kíséresse. Az ENSZ-nek ez a szerve kapja meg és értékeli a benyújtott országjelentéseket. Annak érdekében, hogy a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága elősegítse a részes tagállamokat az Egyezségokmány érvényesítésére a nemzetközi jogrendszerükbe, rendszeresen ad ki *általános kommentárokat* (general comments) az egyezményhez, annak egyes rendelkezéseinek tisztázására, illetőleg javaslatot is tesz arra, hogy hogyan kell azokat végrehajtani. Az élelemhez való joggal kapcsolatban ezek közül két lényegesebb kommentárt szükséges megemlíteni: a 3. számú általános kommentárt, amely a részes államok általános kötelezettségeit határozza meg az Egyezségokmány végrehajtásával kapcsolatban, és az Általános Kommentárt, amely a megfelelő élelemhez való jog tartalmát bontja ki részletesen.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Létezik a szakirodalomban olyan álláspont is, mely a kettő között nem tesz különbséget. Lásd például: UN Committee on ESCr, E/C.12/1989/Sr.20 (discussion of Asbjorn Eide's report), 26.

¹⁷⁵ Szemesi Sándor egy cikkében rámutat arra, hogy az Egyezségokmány szövegeztésekor az eredeti javaslatban nem szerepelt az élelemhez (és ruházkodáshoz) való jogra való utalás, azt csak a kínai delegátus javaslatára emelték be a 11. cikk szövegébe. A kínai javaslat indokolása szerint a kevésbé fejlett államokban az élelem és ruházkodás szükségletei előbbre valók, mint a javaslatban már eredetileg is szereplő lakhatáshoz való jog. Szemesi Sándor: Az élelemhez való jog koncepciója a nemzetközi jogban. In: Pro Futuro. 2013/2. 88. p.

¹⁷⁶ Economic and Social Council Resolution 1985/17, 28 May 1985

¹⁷⁷ Az Általános Kommentárban meghatározottak a IV. fejezetben, az élelemhez való jog alapjogi dogmatikája kapcsán kerülnek részletesen kifejtésre. Az Általános Kommentár teljes terjedelmű szövegét lásd: T. Kovács Júlia: Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya – 12. számú általános kommentár.

3.4.1.3. Az élelemhez való jog megjelenése további nemzetközi egyezményekben

Ugyan Bart Wernaart hárompilléres rendszerezése szerint, az első pillért képező általános emberi jogi egyezmények képezik, véleményem szerint ide tartoznak a különleges csoportok védelmére szolgáló egyezmények élelemhez való jogot elismerő rendelkezései is, melyekre az élelemhez való jog alanyairól szóló fejezetben fogok bővebben kitérni. Ennek fényében utalhatunk a *Gyermek Jogairól Szóló New York-i Egyezmény*¹⁷⁸ 24. cikk 2. pontjára¹⁷⁹ és 27. cikkére,¹⁸⁰ a *fogyatékkal élők jogairól* szóló ENSZ egyezmény 28. cikkére,¹⁸¹ valamint a *nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény* 12. cikk (2) bekezdésére.¹⁸² Mind az *1951-es menekültek helyzetére vonatkozó egyezmény*, mind az *1954-es hontalan személyek jogállásáról szóló egyezmény*¹⁸³ az élelemhez való jutás jogát állampolgárságtól függetlenül, minden embernek biztosított jogként nevezi meg.¹⁸⁴

E körben szükséges megemlíteni a 2015-ös párizsi klímacsúcson elfogadott éghajlatváltozási megállapodást,¹⁸⁵ amely már a preambulumban kitér az élelmezésbiztonság védelmének és az

A megfelelő élelemhez való jog. Acta humana: emberi jogi közlemények, 2014. (2. évf. (új folyam)) 4. sz. 55-64. p.

¹⁷⁸A/RES/44/25, 20 November 1989, Convention on the Rights of the Child. Magyarországon kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény.

¹⁷⁹24. cikk 2. Az Egyezményben részes államok erőfeszítéseket tesznek a fenti jog teljes körű megvalósításának biztosítására, és alkalmas intézkedéseket tesznek különösen arra, hogy (...)c) küzdjenek a betegség és a rossztápláltság ellen, az egészségügyi alapellátás keretében is, különösen a könnyen rendelkezésre bocsátható technikák felhasználásával, valamint tápláló élelmiszerek és ivóvíz szolgáltatásával, figyelembe véve a természeti környezet szennyezésével járó veszélyeket és kockázatokat; (...)e) tájékoztassák a társadalom valamennyi csoportját és különösen a szülőket és a gyermekeket a gyermek egészségére és táplálására, a szoptatás előnyeire, (...).

¹⁸⁰ 27. cikk 3. Az Egyezményben részes államok, az adott ország körülményeit és a rendelkezésre álló eszközöket figyelembe véve, megfelelő intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy a szülőt, illetőleg a gyermek más gondviselőit segítsék e jog érvényesítésében, és szükség esetén anyagi segítséget nyújtanak, valamint segítő programokat hoznak létre különösen az élelmezéssel, a ruházkodással és a lakásüggyel kapcsolatban. (kiemelés tőlem)

¹⁸¹A/RES/61/106, 24 January 2007, The Convention on the Rights of Persons with Disabilities; Magyarországon kihirdette: 2007. évi XCII. törvény. 28. cikk [Megfelelő életszínvonal és szociális védelem]

1. A részes államok elismerik a fogyatékossgal élő személyek jogát a megfelelő életminőséghez saját maguk és családjuk számára, beleértve a megfelelő élelmet (...)

¹⁸²A/RES/34/180, 18 December 1979, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women; Magyarországon kihirdette: 1982. évi 10. törvényerejű rendelet.

12. Cikk 2. A Részes Államok a fenti 1. bekezdés rendelkezéseitől függetlenül, kötelesek a nők számára megfelelő szolgáltatásokról gondoskodni a terhesség, a szülés és a szülés utáni időszak idejére, szükség esetén ingyenes szolgáltatások, valamint a terhesség és a szoptatás alatt megfelelő élelmezés nyújtásával.

¹⁸³ Lásd az idézett Egyezmény 23. cikkét

¹⁸⁴ A speciális alanyok élelemhez való jogáról lásd bővebben a IV. fejezetben az élelemhez való jog alanyai és címzettjei című alfejezetben írottakat.

¹⁸⁵ Magyarországon kihirdetve az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleinek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről szóló 2016. évi L. törvénnyel.

éhezés felszámolásának alapvető elsődlegességére. A dokumentum elsődleges célja a globális átlaghőmérséklet emelkedését jóval az iparosodás előtti átlaghőmérsékletnél 2 °C-kal magasabb hőmérsékletszint alatt tartani, illetve „az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásaihoz való alkalmazkodás képességének növelésével, az éghajlatváltozással szembeni ellenálló képesség fejlesztésével és az üvegházhatású gázok alacsony szintű kibocsátásának támogatásával, az élelmiszer-termelés veszélyeztetése nélkül.”

Az élelemhez való hozzáférés megtagadását a nemzetközi büntetőjog népirtásként, emberség ellen elkövetett bűntettként vagy háborús bűnként rendeli büntetni. Így védett jogi tárgyként ezt szögezi le az 1948-ban elfogadott *népirtás büntetnének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezmény*.¹⁸⁶¹⁸⁷ A nemzetközi humanitárius jog is elismeri az élelemhez való jogot azáltal, hogy megtiltja olyan háborús eszközök alkalmazását, mint a civil lakosság éheztetését.¹⁸⁸ A civilek éheztetése mint nyomásgyakorlási eszköz szigorúan tilos a nemzeti és nemzetközi fegyveres konfliktusokban, akárcsak az élelmiszer vagy az ivóvíz szándékos megrongálása. Tilos a civilek olyan erőszakos elhelyezése, ami az éhezésükhöz vezet. Léteznek olyan nemzetközi szabályok, amelyek a humanitárius segítségnyújtásra vonatkoznak az elfoglalt területeken és a nem-nemzetközi fegyveres konfliktusokban. Ugyancsak lehetővé kell tenni a megélhetéshez szükséges eszközök (így az étel) szállítását, hajórakományát a hadifoglyok és a fogvatartott civilek számára. Amennyiben semleges zóna kerül kialakításra, a konfliktusban résztvevő feleknek meg kell állapodniuk – többek közt – az élelmiszerellátás szállításában a sérült és beteg harcosok, nem-harcosok és civilek részére.¹⁸⁹

Mindezek mellett az élelemhez való jog a humanitárius jogi genfi egyezmények és kiegészítő jegyzőkönyvek számos rendelkezésében megtalálható,¹⁹⁰ amelyek az élelemhez való jogot speciális

¹⁸⁶ A/RES/260 (III) (A), 9 December 1948, International Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Magyarországon kihirdette: 1955. évi 16. tvr. II. Cikk A jelen Egyezmény népirtás alatt a következő cselekmények bármelyikének, valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését érti:(...)c) a csoportra megfontolva oly életfeltételék ráerőszakolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése; (...)

¹⁸⁷ David Marcus különbséget tesz elsőfokú, illetve másodfokú éhezés bűntett között. Az első esetben egy személy tudatosan hoz létre olyan körülményeket, melyek következtében emberek halnak éhen. A második esetben az adott személy szándékosan folytat és tart fenn olyan politikát, amelyről már bebizonyosodott, hogy hosszabb távon éhínséghez vagy éhezéshez vezet [David Marcus: Famine Crimes in International Law. American Journal of International Law, No. 2. (2003) 245–281. p.].

¹⁸⁸ Első Genfi Jegyzőkönyv 54. cikk, második Genfi Jegyzőkönyv 14. cikk.

¹⁸⁹ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m. 62. p. 120. lábjegyzet

¹⁹⁰A következő genfi egyezmények és jegyzőkönyvek tartalmazzák utalást az élelemhez való jogra: a hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegek helyzetének javításáról szóló egyezmény (első genfi egyezmény, 1949. augusztus 12., Magyarországon kihirdette: 1954. évi 32. tvr.) 32. cikk; a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezmény (harmadik genfi egyezmény, 1949. augusztus 12., Magyarországon kihirdette: 1954. évi 32. tvr.) 20.,

kontextusban szabályozzák az egyezmények kedvezményezettjei számára. A négy genfi egyezményben és a három kiegészítő jegyzőkönyvében az élelemhez való emberi jog a következő személycsoportok részére került elismerésre: a semleges ország egészségügyi alkalmazottai részére, akik a konfliktusban részt vevő egyik felet segítik; a hadifoglyok részére általánosságban; azok a háborús fogvatartottak, akiket kilakoltattak vagy elszállítottak, civilek, fogvatartott civilek, és a szabadságukban korlátozott személyek.¹⁹¹

A fentebb hivatkozott speciális nemzetközi egyezmények élelmezéssel összefüggő rendelkezéseit megkülönböztethetjük a szerint is, hogy a nem megfelelő élelmezés célzatos cselekmény, avagy sem. Míg a korábbi egyezmények egyértelműen az állam és az adott egyén viszonyában határozzák meg az élelmezés követelményét, addig a humanitárius egyezmények a célzatos éheztetés, illetőleg a nem megfelelő élelmezés tilalmára hívja fel a részes államokat.

3.4.1.4. Az élelemhez való jog az emberi jogok regionális szintjén

Bár a soron következő egyezményeket nem az ENSZ égisze alatt kötötték az államok, témánk szempontjából szükségesnek tartom az élelemhez való jog regionális szinten való elismerésének vizsgálatát. Ugyanis a megfelelő élelemhez való jog nemcsak a – már ismertetett – univerzális nemzetközi emberi jogvédelmi rendszerben, hanem a regionális emberi jogi jogvédelmi rendszerbe is beágyazódott. A globális emberi jogi rendszerek létrejötte óta a világ számos részén szükségét érezték annak, hogy regionális emberi jogi rendszereket is létrehozzanak, párhuzamosan a globális rendszerrel, amely jobban figyelembe veszi az adott régió sajátos szükségleteit, történelmi háttérét, értékeit és kultúráját.

3.4.1.4.1. Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartája

Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartáját¹⁹² az Afrikai Egységszervezet (Organisation of African Unity, rövidítve: OAU) fogadta el 1981-ben, és 1986-ban lépett hatályba. A megfelelő

26., 28., 46., 51., 72. cikkek; a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény (negyedik genfi egyezmény, 1949. augusztus 12., Magyarországon kihirdette: 1954. évi 32. tvr.) 15., 23., 49., 50., 55., 59., 76., 87., 89., 100., 108., 127. cikkei; az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv (I. jegyzőkönyv, 1977. június 8., Magyarországon kihirdette: 1989. évi 20. tvr.) 54., 69., 70. cikkek; az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv (II. jegyzőkönyv) 5., 14., 18. cikkek.

¹⁹¹ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m. 62. p. 120. lábjegyzet

¹⁹²OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58, June 1981, African Charter on Human and Peoples' Rights.

élelemhez való jog kifejezetten nem került ugyan elismerésre a kartában, ám a 21. cikk kimondja, hogy „minden ember szabadon rendelkezik vagyonával és természeti erőforrásaival.”¹⁹³ Ugyanakkor az ember és népek jogainak afrikai kartájához csatolt *jegyzőkönyv a nők jogairól* már kifejezetten elismeri a nők élelmezésbiztonsághoz való jogát.¹⁹⁴

1990-ben az OAU elfogadta az *Afrikai Kartát a gyermekek jogairól és jólétéről*,¹⁹⁵ amely a 14. és a 20. cikkelyeiben rendelkezik a megfelelő élelemhez való jogról. 2009-ben az Afrikai Unió által elfogadott *Kampalai egyezményben*¹⁹⁶ a részes államok elkötelezték magukat, hogy az országon belül lakhelyükről elűzött emberek számára megfelelő humanitárius segítséget nyújtanak, ideértve az élelmet és a vizet.¹⁹⁷ Emellett a fegyveres csoportok tagjainak tilos megtagadni az országon belül lakhelyükről elűzött embereknek a jogát a megfelelő körülmények közötti, méltóságteljes élethez, a biztonsághoz, a higiéniahoz, az élelemhez, a vízhez, az egészséghez és a menedékhez.¹⁹⁸

Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartája létrehozta az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottságát az emberi jogok védelme és elősegítése érdekében, valamint, hogy segítse a Karta értelmezését.¹⁹⁹ A 62. cikk létrehozott egy jelentéstételi eljárást, amely a részes államokra olyan kötelezettséget ró, hogy két évente nyújtsák be az országjelentésüket a Kartában foglalt jogok végrehajtásáról.²⁰⁰ A Karta 1998-as kiegészítő jegyzőkönyve felállította az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bíróságát. A Bíróság jogilag kötelező érvényű döntéseket hozhat,²⁰¹ és a joghatóságába tartozik valamennyi, az Afrikai Karta által elismert emberi jogot érintő jogvita

¹⁹³ „all peoples shall freely dispose of their wealth and natural resources”

¹⁹⁴ Additional Protocol to the African Charter on Human and Peoples’ Rights and the Rights of Women in Africa, 11 July 2003, Article 15. Hatályba lépett 2005-ben.

¹⁹⁵ OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49, July 1990, African Charter on the Rights and Welfare of the Child. Hatályba lépett 1999-ben.

¹⁹⁶ African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention), 22 October 2009.

¹⁹⁷ African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention), 22 October 2009, Article 9 (2) (b).

¹⁹⁸ „shall be prohibited from denying internally displaced persons the right to live in satisfactory conditions of dignity, security, sanitation, food, water, health and shelter...” African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention). 22 October 2009, Article 7 (5) (c).

¹⁹⁹ OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58, June 1981, African Charter on Human and Peoples’ Rights, part II. Thomas Buergenthal: Nemzetközi emberi jogok. Helikon Kiadó, 2001. 198. p.

²⁰⁰ Lásd az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottságának honlapját, amelyen valamennyi periodikus riport megtalálható: www.achpr.org.

²⁰¹ Additional Protocol to the African Charter on Human and Peoples’ Rights on the establishment of an African Court on Human and Peoples’ Rights, 10 June 1998, Article 28-30.

eldöntése, továbbá bármely más releváns – az érintett államok által ratifikált – emberi jogi jogintézmény.²⁰²

A Bizottság, a részes államok és az afrikai kormányközi szervezetek is kezdeményezhetnek eljárást a Bíróságon.²⁰³ A részes államok emellett elfogadhatják a Bíróság kompetenciáját magánszemélyek vagy NGO-k által benyújtott ügyek esetében is.²⁰⁴ A Bíróság joghatósága így kiterjed a gazdasági, szociális és kulturális jogokra is, így valószínűsíthetően az élelemhez való jogra is, ami egy olyan fejlemény, amelyet az élelemhez való jog különleges megbízottja is méltatott.²⁰⁵

3.4.1.4.2. Az Emberi Jogok Ázsiai Kartája

Ázsia az egyedüli olyan régió a világon, amelynek nincs a kormányaik által széleskörűen elfogadott regionális emberi jogi egyezménye. Ugyanakkor számos nem-kormányzati kezdeményezés látott napvilágot az emberi jogok regionális elismerésének ösztönzésére.²⁰⁶ Így például az NGO-k és magánszemélyek egy nagyobb csoportja létrehozta az Emberi Jogok Ázsiai Kartáját, egyebek közt azzal a céllal, hogy elmélyítse az eszmecserét az emberi jogokról.²⁰⁷ A Karta 7.1. cikke elismeri az élelemhez való jogot, és a 14.2. cikkében hangsúlyozza, hogy *„az önkényes letartóztatás, őrizetbe vétel, szabadságvesztés, gyógykezelés, kínzás, kegyetlen és embertelen büntetés általános jelenségnek számít Ázsia számos területén. Az őrizetbe vett illetve fogvatartott személyek gyakran kényszerülnek nem higiénikus körülmények közötti létre, megtagadják tőlük a megfelelő ételmet és egészségügyi ellátást, és gyakran akadályoztatva vannak abban, hogy a családjaikkal kommunikálhassanak illetve támogatást kaphassanak tőlük.”*²⁰⁸

3.4.1.4.3. Az Emberi Jogok Arab Kartája

²⁰² Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m. 68. p.

²⁰³ Additional Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights, June 1998, Article 3.

²⁰⁴ Additional Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights, June 1998, Article 34 (6) 3.

²⁰⁵ E/CN.4/2002/58, 10 January 2002, J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food, Section 64.

²⁰⁶ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m. 68. p.

²⁰⁷ Asian Human Rights Charter, a peoples' Charter, declared in Kwangju, South Korea, 17 May 1998, preface.

²⁰⁸ „arbitrary arrests, detention, imprisonment, ill-treatment, torture, cruel and inhuman punishment are common occurrences in many parts of Asia. Detainees and prisoners are often forced to live in unhygienic conditions, are denied adequate food and healthcare and are prevented from having communication with, and support from, their families.”

Az arab világban számos emberi jogi jogintézmény került elfogadásra az elmúlt évtizedekben. Az Iszlám Emberi Jogok kairói Nyilatkozata²⁰⁹ 1990-ben került elfogadásra, és az ENSZ – a Nyilatkozaton alapuló – emberi jogi mechanizmusára adott reakcióként is felfogható.²¹⁰ A muszlim országok egy része ugyanis úgy érezte, hogy nem vonták be őket kellőképpen a Nyilatkozat megalkotásába, ezért elfogadták az ő saját emberi jogi deklarációjukat.²¹¹ A megfelelő élelemhez való jog elismerésre kerül fegyveres konfliktus esetén, gyermekek számára, és minden egyén számára a 3., a 7. és a 17. cikkekben. A nyilatkozat elődjének tekinthető Emberi Jogok Egyetemes Iszlám Nyilatkozata is elismerte a megfelelő élelemhez való jogot.²¹² Mindkét nyilatkozatot hevesen kritizálták azért, mert megerősíti, hogy a Shari'ah jog az egyenlő jogforrás.²¹³

2004-ben az Arab Államok Ligája elfogadta, az Emberi Jogok Arab Kartáját,²¹⁴ amelyben a legfontosabb ENSZ emberi jogi egyezményeket és a Kairói Nyilatkozatot erősítették meg.²¹⁵ Az élelemhez való jog a 38. cikkben kerül elismerésre, a 39. cikk pedig deklarálja az egészséghez való jogot, amely a részes államokra azt a kötelezettséget rója, hogy tegyenek lépéseket a mindenki számára biztosítandó alapvető táplálkozásra és a biztonságos ivóvízre vonatkozó jogszabályi rendelkezések megalkotása érdekében.²¹⁶ Mindezek mellett a Karta preambuluma hangsúlyozza az önrendelkezéshez való jogot, a 3. cikk (3) bekezdése elismeri a férfiak és nők közötti egyenjogúságot, a 34. cikk (3) bekezdése pedig a gyermekek számára biztosítandó különleges védelmet. A Karta végrehajtását egy bizottság felügyeli, országjelentések alapján.

3.4.1.4.4. Az Amerikai Államok Szervezetének Kartája

Az Amerikai Államok Szervezete (Organisation of American States, rövidítve: OAS) által 1948-ban elfogadott, az Amerikai Államok Szervezetének Kartája a 34. cikkében alapvető célkitűzésként említi a megfelelő táplálkozást, a vidéki élet modernizálását, valamint a

²⁰⁹ Cairo Declaration on Human Rights in Islam, 1990. augusztus 5., elfogadva a külügyminiszterek 19. iszlám konferenciáján.

²¹⁰ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m.69. p.

²¹¹ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m.69. p.

²¹² Universal Islamic Declaration of Human Rights, 1981. szeptember 19., elfogadta az Iszlám Tanács (Islamic Council) XVIII. cikk

²¹³ Lásd pl. a Kairói Nyilatkozat 24-25. cikkeit

²¹⁴ Arab Charter on Human Rights, May 22, 2004, League of Arab States. Lásd még: M. Amin Al-Midani, M. Cabanettes (translation) and S.M. Akram (revision), Arab Charter on Human Rights 2004, Boston University International Law Journal, Volume 24, Fall 2006, Number 2, pp. 147-164.

²¹⁵ Lásd az Emberi Jogok Arab Kartájának preambulumát.

²¹⁶ The obligation for Member States to take measures that include the 'Provision of the basic nutrition and safe drinking water for all.'

földreformot, egyebek közt az egyenlő esélyek, a szegénység felszámolása valamint a vagyon és a jövedelem egyenlő elosztásának elősegítése érdekében.²¹⁷

Az 1969-ben az OAS által elfogadott Emberi Jogok Amerikai Egyezménye (1978-ban lépett hatályba) a polgári és politikai jogokra helyezi a hangsúlyt, és nem megy tovább, minthogy arra kötelezze az államokat, hogy garantálják a gazdasági, szociális és kulturális jogok progresszív fejlődését.²¹⁸ Az Egyezmény eredeti szövege az élelemhez való jogról kifejezetten nem rendelkezik, ugyanakkor az 1988-ban San Salvadorban elfogadott kiegészítő jegyzőkönyv – amely már szabályozza a gazdasági, szociális és kulturális jogokat – a 12. cikkében elismeri a megfelelő élelemhez való jogot. A kiegészítő jegyzőkönyv magában foglal egy monitoring eljárást, ami a részes államokra rendszeres jelentéstételi kötelezettséget ró a jegyzőkönyv végrehajtására vonatkozólag.

3.4.1.4.5. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és az Európai Szociális Karta

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a hozzá tartozó kiegészítő jegyzőkönyv egyike sem említi meg az élelemhez való jogot. E jogforrások és az őket értelmező strasbourgi bírósági gyakorlat mind ez idáig nem rögzítik az élelemhez való jogot, mint minden embert megillető alapvető jogot. Az utóbbi bírósági határozatok az „élelmet” mindig a jogellenes fogvatartás körülményeivel hozzák összefüggésbe.²¹⁹

Az 1961-ben elfogadott Európai Szociális Karta sem tartalmaz olyan rendelkezést, amely kifejezetten elismerné az élelemhez való jogot, noha a 8. cikkében a dolgozó nőknek biztosítja a jogot arra, hogy megfelelő idő álljon rendelkezésükre kisgyermekük gondozására. A kisdetek gondozásába pedig implicite beletartozik a szoptatás, táplálás is.²²⁰ Emellett *Bart Wernaart* szerint, a Karta számos további rendelkezése is hozzájárulhat az élelemhez való jog érvényre juttatásához, mint például a 3. cikk szerinti biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jog, a 4. cikk szerinti méltányos díjazáshoz való jog, a 11. cikk szerinti egészség védelméhez való jog, a 12. cikk

²¹⁷ Bart Wernaart: *The Enforceability of the Human Right to Adequate Food*. i.m. 69-70. p.

²¹⁸ The American Convention on Human Rights, 1969. november 22., elfogadva az Emberi Jogok Amerikai Szakosított Konferenciáján.

²¹⁹ Ha egy tagállam azzal sérti meg az Egyezmény 3. cikke szerinti kínzás és embertelen bánásmód tilalmát, hogy a fogvatartottak számára vagy nem biztosították a megfelelő mennyiségű és minőségű élelmet, vagy az éhségstrájkoló fogvatartottakat akaratuk ellenére evésre kényszerítették. Lásd:

Bitiyeva and X v. Russia (N° 57953/00 és 37392/03) Judgement 21.6.2007 [Section I];

Ciorap v. Moldova (N° 12066/02) Judgment 19.6.2007 [Section IV].

²²⁰ Bart Wernaart: *The Enforceability of the Human Right to Adequate Food*. i.m. 71. p.

szerinti társadalombiztosításhoz való jog, a 13. cikk szerinti szociális és egészségügyi segítségre való jog, valamint a 14. cikk szerinti szociális jóléti szolgáltatásokból való részesülés joga.²²¹

A fent említettek mellett sem a *Lisszaboni Szerződés*, sem az *Európai Unió Alapjogi Chartája* nem mondja ki kifejezetten az élelemhez való jogot, az Európai Parlament azonban – több állásfoglalásában is – épp ezekből az egyezményekből vezeti le ezt a jogosultságot.²²²

3.4.1.5. Az ENSZ szakosított szervei az élelemhez való joggal kapcsolatban

Egyetemes szinten az „ENSZ család”²²³ több tagja is foglalkozik a megfelelő minőségű és mennyiségű élelmiszerhez való jog érvényesítésével, koordinációjával, mint globális problémával. Így ebben az alfejezetben megvizsgáljuk a FAO szerepét az élelemhez való jog érvényesítésében; FAO és az ENSZ Egészségügyi Világszervezete (a továbbiakban: WHO) által 1963-ban létrehozott WHO/FAO Codex Alimentarius Bizottság, valamint a Világélelmezési Program (a továbbiakban: WFP) munkásságát az élelmiszerbiztonság, valamint az élelmezésbiztonság megteremtése érdekében végzett munkásságát.

3.4.1.5.1. A FAO szerepe az élelemhez való jog érvényesítésében

A FAO 1945. október 16-án²²⁴ alakult meg Kanadában,²²⁵ legfőbb célja, hogy az emberiséget megszabadítsák az éhezéstől, amelynek megvalósítása érdekében három feladatot jelölt ki. Elsőként azt, hogy az alapító államok mind nemzeti, mind nemzetközi szinten mindent megtegyenek a táplálkozás és életszínvonal emelése érdekében. Második feladatként a termelés hatékonyságát és az élelemelosztási rendszer javítását, harmadik rendeltetéseként pedig a vidéki lakosság életfeltételeinek jobbítását tűzte ki. A FAO, hogy mindezen célokat megvalósítsa,

²²¹ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m. 71. p.

²²² Lásd pl. az Európai Parlament 2008. május 22-i állásfoglalását, továbbá Lenila Samuel: Alapvető szociális jogok. Az Európai Szociális Karta esetjoga. [ford.: Ottlik György] Strasbourg Európa Tanács, 1997.

²²³ Az „ENSZ család” kifejezést Bruhács János használja és érti ez alatt az ENSZ szakosított szerveinek összességét (Bruhács János: Nemzetközi jog III. Dialóg Campus Kiadó, Bp – Pécs, 2001, 22. p.).

²²⁴ 1979 óta október 16-án, Romány Pál (akkori mezőgazdasági miniszter) javaslatára, az ENSZ FAO évfordulóján tartják az Élelmezés Világnapját, a világ csekélyebb és nagyobb jelentőségű élelmezési problémáinak megvitatása és az ezekre való megoldás megtalálásának céljából. Az élelmezési világnapnak minden évben van egy konkrét témaköre, és a résztvevő 150 állam mindig e köré a téma köré szervezi a tevékenységét. Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 19. p

²²⁵ Jelenleg 194 részes állama, két szövetséges szerve és az EU, mint tag-szervezete van. Jelszava: Fiat panis! Legyen kenyér! Hazánk először 1946-ban kérte és nyerte el felvételét a FAO-ba, majd az 1950-es évek elején – a szovjet kormány nyomására – kilépett, és csak 1968-ban csatlakoztunk újra.

Bruhács János szerint két irányban tesz lépéseket: egyrészt az információs szolgáltatás, kutatás és figyelemfelhívás, másrészt a technikai segítségnyújtás terén.²²⁶ Ezt a megközelítést egy hármas szerepfelfogással egészíteném ki. Így egyrészt „agrár-információs központ”, másrészt „agropjekt-manager”, végül a kormányközi párbeszédre biztosít színteret.

Mint „agrár-információs központ” gyűjti, rendszerezi, feldolgozza és hozzáférhetővé teszi a világ mezőgazdaságára szakterületenkénti bontásban vonatkozó információkat, adatokat, az egyes országok mezőgazdaságára vonatkozó jogszabályait összegyűjti, feldolgozza és mindenki számára ingyenesen hozzáférhetővé teszi az adott ország hivatalos nyelvén, valamint kivonatos formában angolul, franciául és spanyolul.

Második feladatkörében, mint „agropjekt-manager” agrárpolitikai és tervezési tanácsadással segíti az ezt igénylő kormányok munkáját. Segít a mezőgazdasági termelés fellendítésében, a feldolgozás, elosztás és értékesítés megszervezésében, a természeti erőforrások megőrzésében és az erre vonatkozó intézmények felállításában. Harmadsorban a FAO tagállamok közötti együttműködésre biztosít vitafórumot, ahol a fejlett és a fejlődő országok egyenjogú felekként vitathatják meg a legfontosabb agrárpolitikai témákat, valamint a nemzetközi gazdasági együttműködés időszerű és hosszú távú kérdéseit. A második csatlakozást követően hazánk „kedvezményezett” státuszú államként a nagy költségvetésű FAO projektek alanyává vált.²²⁷

3.4.1.5.2. FAO/WHO Codex Alimentarius Bizottság

A WHO/FAO Codex Alimentarius Bizottság a FAO és a WHO által 1963-ban létrehozott Élelmiszer Szabványosítási Program szervezője és végrehajtója. Fő feladatai közé tartozik a fogyasztók egészségének védelme és a tisztességes kereskedelem elősegítése az élelmiszerek nemzetközi áruforgalma során. Szerepe a nemzetközi kormányzati és nem-kormányzati szervezetek által végzett szabványosítási munkálatok koordinálásának elősegítése, prioritások meghatározása, a szabvány-tervezetek készítésének irányítása, finanszírozásuk elfogadása és

²²⁶ Bruhács János: Nemzetközi jog III. i.m. 102–103. p.

²²⁷ Az első nagy projektnek köszönhetően 1969 és 1976 között az ún. Tisza II. projekt segítségével jelentős ismeretanyagot szereztünk és vettünk át az akkor korszerű mezőgazdasági üzemszervezés, öntözés és vízelvezetés, állattartás, korszerű vetésszerkezet felhasználásban. Hazánk elismerten az egyik legaktívabb FAO tagország, gazdaságunk, ezen belül elsősorban mezőgazdaságunk fejlettségi szintje miatt azonban a korábbi egyértelműen kedvezményezett kategóriából az ún. donor-recipient helyzetbe kerültünk. 1996-ban létrejött a FAO Közép- és Kelet-Európai Alregionális Hivatala, mégpedig budapesti székhellyel. 2007. március 27-én aláírásra került a FAO és a Magyar Kormány közötti Megállapodás, amely a FAO Európai és Közép-Ázsiai Regionális Hivatalának és Közös Szolgáltató Központjának Budapestre helyezéséről szól. Lásd erről a 203/2007. (VII. 31.) Korm. rendeletet.

közzététele, valamint a megjelent szabványok szükségszerű módosítása.²²⁸ Ezáltal a Codex a *legmagasabb szintű nemzetközi kockázatelemzési szervezet*, melyben a kockázatbecslési tevékenységet az általa működtetett tudományos szakértői testület végzi, míg a *kockázatkezelés* nemzetközi szerve a Codex Bizottságok és a Főbizottság.

A Codex munkájában a FAO és WHO minden tagországa részt vehet, ezen felül megfigyelőként csatlakozhat a Főbizottsághoz bármely más ország vagy nemzetközi szervezet. Tevékenységéről – a főigazgatóknak küldött jelentéseken keresztül – a FAO és a WHO Közgyűlésének kell jelentést tennie.²²⁹

3.4.1.5.3. Egyéb nemzetközi szervek az élelemhez való jog elősegítésében

A *Világélelmezési Program* (World Food Programme, röviden: WFP) az ENSZ és a FAO közös multilaterális élelmiszersegély szervezete, amely az egyre romló élelmezési világhelyzet hatására 1963-ban kezdte meg működését. A WFP vezeti az éhínség elleni globális harcot, rendkívüli élelmiszersegélyről gondoskodván a természeti és az emberek által okozott súlyos csapások legsebezhetőbb áldozatai számára. Élelmiszersegélyt is használ technikai és logisztikai tapasztalatokkal párosítva, továbbá kiemelkedő jelenléte a terepen segíti az éhínség okainak a megszüntetését.

A WFP élelmiszersegélyről, szakértelemről és forrásokról gondoskodik, hogy fenntartható közösségeket alakítson ki a világ legszegényebb és leghátrányosabb helyzetben lévő részein, ahol a Föld 854 millió alultáplált embereinek a többsége él.²³⁰ Globális iskolai étkeztetési kampányán keresztül a WFP például napi ételmet biztosít közel 20 millió iskolás gyermeknek évente. Sürgős esetekben a WFP gyors, életfenntartó segélyt nyújt a katasztrófák, valamint a háborúk áldozatainak, valamint a szárazság, az árvíz, a hurrikánok és földrengések által sújtott embereknek. A WFP az éhezés ellen átfogó harcot vív válságkezelési és fejlesztési programok keretében a világ 82 országában. 2010-es célja volt, hogy több mint 90 millió embernek juttasson

²²⁸ Katona László – Rácz Endre: Szabványosítás és a Magyar Élelmiszerkönyv. Mezőgazda Kiadó, 2000. 135–138. p.

²²⁹ Szerdahelyi Károlyné: FAO/WHO Codex Alimentarius szerepe, rendszere, dokumentumai. Vidékfejlesztési Minisztérium, 2000–02–01.

84.206.43.91/main.php?folderID=847&articleID=4130&ctag=articlelist&iid=1, (2010–09–10)

²³⁰ Az alultápláltak számát vö. a mennyiségi éhezők számával.

élelmiszersegélyt a világ 73 országába.²³¹ A 2014-2017. Stratégiai Terv célja a „zéró-éhezés” elérése, azaz az éhezés teljes felszámolása a világban.²³²

Számos egyéb emberi jogi szervezet közül többek közt a FIAN²³³ munkásságát és az Élelmiszerbank Szövetséget²³⁴ szükséges megemlíteni.

3.4.2. A második pillér: FAO Világélelmezési Konferenciák és Nyilatkozatok

A második pillér a FAO keretében végzett tevékenységre épül: ide sorolhatóak az Élelmezési Világnapon elfogadott nyilatkozatok, valamint az ennek hatására elfogadott Önkéntes irányelvek elnevezésű dokumentum.

3.4.2.1. Világélelmezési találkozók és nyilatkozatok

3.4.2.1.1. 1974 – Világélelmezési Konferencia

Az első *Világélelmezési Konferencia* megrendezésére 1974-ben került sor, ami jelentős lépés volt a nemzetközi élelmezési biztonság megteremtése felé.²³⁵ Ezen a Világélelmezési Konferencián

²³¹ A WFP Stratégiai Terve a 2008-2010-es dokumentuma alapján, öt kítűzött stratégiai cél érdekében elkötelezett. Első célként az életmentő és a vészhelyzetben a megélhetéseket biztosító akciókat tűzte ki. Ezen célból következik a második pont, mely alapján felkészül az első pontban említett veszélyhelyzetekre. Harmadik célja, hogy a katasztrófa sújtotta területeken újjáépítse és helyreállítsa az életet. Kiemelt célja a krónikus éhség és az alultápláltság csökkentése világszinten, és ehhez kapcsolódóan, hogy megerősítse az egyes országok élelmiszerellátási kapacitását, csökkentve ezáltal az éhezést.

A legveszélyeztetettebb területek Afrika Sub-Sahara vidéke, Közel-Kelet, Latin-Amerika, Ázsia és 2010-ben az egyik legnagyobb természeti katasztrófával sújtott ország, Pakisztán. Ezekre a helyekre az élelem három módon juthat el az éhezők részére. Az első lehetőség az „Élelem az életért” program keretében adódik, amely szükségállapotban gyors, hatékony segélyeket nyújt a természet, illetve az ember okozta katasztrófák áldozatainak megsegítésére. Jelenleg a WFP forrásainak 80%-át fordítják erre. A második az „Élelem a fejlődésért” projekt, amely csecsemőket, iskoláskorú gyermekeket, terhes anyákat támogat, de az élelmiszersegéllyel betegségmegelőző szerepet is betölt. Végül az „Élelem munkáért”, amelynek keretében a krónikus éhezéssel sújtott területeken a WFP az elvégzett munkáért biztosít élelmet a rászorulóknak: Ghánában és Lesothoban például út- és kikötőépítésért, Bangladesben gátépítésért, Kínában pedig hegyvidéki művelésű teraszok kialakításáért.

²³² WFP STRATEGIC PLAN (2014-2017). WFP/EB.A/2013/5-A/1, 8 May 2013.

http://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/eb/wfpdoc062522.pdf?_ga=1.183342886.1878914415.1469105176

²³³ A Food First Information and Action Network (rövidítve: FIAN) egy, az élelemhez való jogért kampányoló nemzetközi emberi jogi szervezet.

²³⁴ <https://www.foodbanking.org/>

²³⁵ A konferencián deklarálták, hogy „minden férfi, nő és gyermek elidegeníthetetlen joga, hogy az éhezéstől és alultápláltságtól mentes legyen (...) Az éhezés megszüntetése közös célja a nemzetközi közösség minden országának.” A konferencia résztvevői elfogadták továbbá, hogy „az éhezés és az alultápláltság megszüntetése

(World Food Conference) elfogadták az éhség és a rossz tápláltság végleges megszüntetéséről szóló egyetemes nyilatkozatot.²³⁶ E nyilatkozat szerint minden személynek „elidegeníthetetlen joga van megszabadulni az éhségtől és a rossz tápláltságtól, hogy teljes mértékben kifejlődhessenek és megőrizhessenek fizikai és szellemi képességeit”.²³⁷ A Világélelmezési konferencián a növekvő élelmiszertermelést és az erőforrások megfelelőbb elosztását tekintették kulcsfontosságúnak az éhezés elleni küzdelem során, mint amely a nemzetközi közösség közös felelőssége.

3.4.2.1.2. 1996 – Élelmezési Világnap

Mivel az első Világélelmezési Konferencia céljait nem sikerült véghezvinni, ezért a FAO 1996-ban megszervezte az Élelmezés Világnapját (World Food Summit), amelyen a 185 országot közel 10.000-en képviselték a legmagasabb szinten.²³⁸ E rendezvényen két záródokumentumot fogadtak el: a Világ Élelmezésbiztonságáról szóló római deklarációt²³⁹ és a Világkonferencia terveit. Mindkét dokumentum az élelmezésbiztonság elérését tűzte ki célul az egyén, a háztartás, a nemzet és a régió szintjén. A dokumentumok többször utalnak vissza az Egyezségokmány 11. cikkére, melynek betartását és végrehajtását alapvető célként tűzték ki. További jelentős célkitűzése, hogy az alultáplált emberek számát legkésőbb 2015-re a becsült 841 millióról a felére csökkentsék. Ezen célok megvalósítása azonban nem a megfelelő ütemben haladt. E szám felére csökkentéséhez azonban az alultápláltak számának évi legalább 22 millióval kellett volna csökkenni, ehelyett csak évi 6 millió volt a regisztrált eredmény.

Az Élelmezés Világnapjának legfontosabb célkitűzése, hogy *az alultáplált emberek* számát 2015-re a felére csökkentsék. Azonban a Millenniumi Fejlesztési Célok meghatározásakor már – nem a szélesebb kört felölelő alultápláltság, hanem – az éhezők számának felére csökkentése volt a cél²⁴⁰ Az Élelmezés Világnapjának résztvevői továbbá elkötelezték magukat amellett, hogy tisztázzák a megfelelő élelemhez való jog és az éhezéstől való mentességhez való jog tartalmát, és hogy különös figyelmet szenteljenek e jog érvényesítésére, teljes és progresszív megvalósítására. Erre

(...) valamennyi nemzet közös célja” Hamar Balázs: Magyarország és a FAO kapcsolatai. Vidékfejlesztési Minisztérium. 2009–06–03, www.fvm.hu/main.php?folderID=1920, (2010–09–13).

²³⁶ Universal declaration on the eradication of hunger and malnutrition, adopted on 16 November 1974 by the World Food Conference convened under General Assembly resolution A/RES/3180 (XXVIII) of 17 December 1973; endorsed by General Assembly resolution A/RES/3348 (XXIX) of 17 December 1974.

²³⁷ Éhezés a világban – Kihívás mindannyiunk számára: a szolidáris fejlődés. i.m. 7. p.

²³⁸ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m.58. p.

²³⁹Rome declaration on world food security, 13 November 1996.

²⁴⁰ Lásd: Millennium Development Goals: elfogadva az ENSZ 2000. évi Közgyűlésén, A/55/L.2., 18 September 2000, General Assembly Resolution, Secion 19.

válaszul a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága elfogadta az Általános Kommentárt, amelyben pontosan definiálta a „megfelelő élelem” fogalmát, és rámutat a részes államoknak az élelemhez való jogból eredő különféle kötelezettségeire: a tisztelet, a védelem és a teljesítés kötelezettségére. Mindezekon túl, ugyanebből a célból, az emberi jogok főbiztosa szakértői konzultációt hívott össze az élelemhez való jogról.

3.4.2.1.3. 2001 – Világélelmezési csúcstalálkozó

A FAO 2001-es *Világélelmezési Csúcstalálkozójának* összehívását 1996-os Római Nyilatkozatban lefektetett célok (2015-re éhezők számát a felére csökkentsék) végrehajtásának nem megfelelő üteme indokolta.²⁴¹ Az eseményen egy újabb nyilatkozat született, amely az *„Élelmezési Világnap deklarációja: 5 évvel később” címet viselte*. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a legfejlettebb országok legtöbbje nem a legmagasabb szinten képviseltette magát, szemben a legtöbb fejlődő országgal.²⁴² Az élelemhez való jog ismét megerősítésre került, ám ezt nem előzték meg bonyolult tárgyalások: néhány résztvevő ország jobban preferálta az élelmezésbiztonság ideáját a jogalapú megközelítéssel szemben.²⁴³ A deklaráció 10 cikkének egyik fontos eredményeként feljogosította a FAO-t egy Kormányközi Munkacsoportot megalakítására. Ennek feladata az élelemhez való alapvető emberi jog érvényesüléséhez szükséges önkéntes irányelv-rendszer kidolgozása volt, abból a célból, hogy ezáltal támogassák a részes államok törekvéseit a megfelelő élelemhez való jog – nemzeti élelmezésbiztonság kontextusában történő – progresszív megvalósításának elérésében, erősítve ezáltal valamennyi emberi és alapvető jog iránti tiszteletet.²⁴⁴

A felhatalmazásnak megfelelően a FAO a 123. ülésén felállított egy Kormányközi Munkacsoportot (Intergovernmental Working Group, rövidíve: IGWG). 2003 márciusától 2004 szeptemberéig ez a munkacsoport 4 ülést és egy ülésközi összejövetelt tartott. Éles vitákat követően,²⁴⁵ a munkacsoport elfogadta az Önkéntes irányelvek végleges változatát.²⁴⁶ Ezek az

²⁴¹H.E. Carlo Azeglio Ciampi, az Olasz Köztársaság Elnöke, 2002. június 10., az Élelmezési Világkonferencia nyitóünnepsége, 5 évvel később, elérhető: <http://www.fao.org/DOCREP/MEETING/005/Y7106E/Y7106E02.htm> (2015-10-13)

²⁴²Bart Wernaart: *The Enforceability of the Human Right to Adequate Food*. i.m. 58. p.

²⁴³A/57/356, 27 August 2002, J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, Sections 7-21. Lásd továbbá: J. Ziegler, C. Golay, C. Mahon és S.-A. Way, *The fight for the right to food, lessons learned*, Geneva: The graduate institute, 2011, Chapter 1.

²⁴⁴Declaration of the World Food Summit: five years later, 10-13 June 2002, Section 10.

²⁴⁵A/59/385, 27 September 2004, J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, Chapter III, különösen Section 27. Lásd még: A. Oshaug, Chapter 6, *The Netherlands and the making of the voluntary guidelines on the right to food*, in: O. Hospes and B. van der Meulen (eds.), *Fed up with the right to food*, Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2009.

irányelvek 19 témában szolgálnak praktikus iránymutatással, alapvetően három kiemelt aspektusból: megfelelőség (adequacy), rendelkezésre állóság (availability) és hozzáférhetőség (accessibility).

Miután már előre látható volt, hogy a Millenniumi Fejlesztési Célok²⁴⁷ között kitűzött célok elérése nem lehetséges, a FAO egyre nagyobb figyelmet szentelt a kérdésnek: az alapokmányában előírt kétévenkénti konferenciák helyett azóta évente többször is ülésezik, hogy megvitassák a világ élelmezésbiztonsági helyzetét.²⁴⁸ Ennek eredményeként több akcióterv és nyilatkozat elfogadására is sor került. 2002-ben megrendezték az *első Élelmiszer-önrendelkezési Világforumot*, melyen több mint 150 ország fogadott el nyilatkozatot,²⁴⁹ 2006-ban a *Világélelmezési Nyilatkozatot*, 2008-ban az „*Azonnali Akció Tervet*” fogadták el.

3.4.2.1.4. 2009 – Élelmezési Világnap

Az utolsó Élelmezési Világnapot 2009 novemberében tartották: „World Summit on Food Security” elnevezéssel.²⁵⁰ Ennek az eseménynek a zárónyilatkozatában megerősítették azt a korábbi, az első Élelmezési Világnapon kitűzött célt, hogy 2015-ig felére csökkentsék azoknak az embereknek a számát, akik éhezés vagy alultápláltságtól szenvednek.²⁵¹ A nyilatkozat emellett tartalmaz olyan elkötelezettségeket és akciókat, amelyek az élelmezésbiztonsághoz vezetnek. Ugyanakkor az érdeklődés szintjén aggasztó tendencia volt megfigyelhető: a résztvevő képviselők száma és szintje nem érte el azt a szintet, mint az első két Élelmezési Világnapon. Ez a zárónyilatkozat tehát alig tesz többet annál, minthogy megerősíti a már korábban meglévő célkitűzéseket és kötelezettségvállalásokat.

²⁴⁶The voluntary guidelines to support the progressive realisation of the right to adequate food in the context of national food security, elfogadva a FAO Tanácsának 127. ülésén, 2004 novemberében.

²⁴⁷ Millenniumi Fejlesztési Célok (2000-2015) mellett szükséges említést tenni 2015-2030-ig terjedő időszakot meghatározó Fenntartható Fejlődési Célokról (Sustainable Development Goals, rövidítve: SDG), melyet az ENSZ 2015. szeptember 25-i Közgyűlésén, A/70/L.1. számú határozattal fogadtak el. A Fenntartható Fejlődési Célok között az éhezés megszüntetése a 2. célkitűzésként jelenik meg, amelyet a célkitűzések alapján 2030-ra szükséges megvalósítani.

²⁴⁸ Jacques Diouf: ENSZ reformmal az éhezés enyhítéséért. Az Európai Unió agrárgazdasága 2005. 10. évf. 10. sz. 4. p.

²⁴⁹ Ebben öt fő cselekvési területet fogalmaztak meg az élelemhez való jog érvényesítése, a termelőeszközökhöz való hozzáférés elősegítése, az agrár-környezetgazdálkodás támogatása, az egyenrangú viszonyokon alapuló kereskedelempolitika és a helyi piacok erősítésének érdekében.

²⁵⁰FAO Doc. WSFS 2009/2, Rome, 16-18 November 2009, Declaration of the world food summit on food security.

²⁵¹FAO Doc. WSFS 2009/2, Rome, 16-18 November 2009, Declaration of the world food summit on food security, objective 7.1.

3.4.2.2. Önkéntes irányelvek

Az *Önkéntes irányelvek a megfelelő élelemhez való jog fokozatos biztosítása, a nemzeti élelmiszezbiztonság megalósításával összefüggésben*²⁵² elnevezésű dokumentumot 2004 novemberében, a FAO Tanácsának 127. ülésén egyhangúlag fogadták el, azzal a céllal, hogy megerősítsék az Általános Kommentárban kibontott élelemhez való jog tartalmát, valamint, hogy elősegítsék az élelemhez való jog nemzeti szintű implementációját. Ennek érdekében a nemzeti politikák meghatározására tesz ajánlásokat az élelemhez való jog érvényesülése céljából.²⁵³

E soft law-jellegű dokumentum sorra veszi az élelemhez való jog teljes érvényesüléséhez szükséges társadalmi, politikai és gazdasági környezet alapvető követelményeit. Így lefekteti, hogy a megfelelő demokratikus rend, a jó kormányzás, az emberi jogok és a jogállamiság az alapvető feltételei az élelemhez való jog érvényesülésének. Azonban mindehhez elengedhetetlen a megfelelő gazdasági fejlesztéspolitika és piaci rendszer, amely a fenntartható fejlődés elvét magába foglalja, és szavatolja az erőforrásokhoz való hozzáférést, mint a munka, a föld, a vízkészletek és genetikai erőforrások tekintetében. Mindezek mellett számos más önkéntes irányelv is elfogadásra került az élelmiszezbiztonság és a fogyasztóvédelem, a táplálás, az oktatás és tudatosságnövelése terén.

Az *Önkéntes irányelvek* c. dokumentum igen fontos fejlődési pont a nemzetközi emberi jogi viták terén. Először is azért, mert ez volt az első olyan alkalom, hogy a kormányok tárgyaltak – Nyilatkozat és az Egyezségokmány által védett – az élelemhez való jog politikai kihatásairól, illetőleg – mint azt már fentebb is említettem – a tárgyaló felek megerősítették az élelemhez való emberi jognak az Általános Kommentár szerint kialakított jogértelmezését. Másodsorban, pedig *Önkéntes irányelvek* c. dokumentum azért is jelentős, mert elismeri azokat a nemzetközi erőket, amelyek képesek támogatni vagy éppenséggel aláásni az élelemhez való jog érvényesítésére irányuló nemzeti törekvéseket. Ugyanakkor ez az elismerés Ute Hausmann szerint túlságosan tág és nem nyújt valódi segítséget, mivel kiindulópontként a nemzetközi kereskedelmi és segélyezési

²⁵² Voluntary Guidelines to support the progressive realization of the right to adequate food in the context of national food security

²⁵³ A megalkotás tekintetében a „donor országok” elkerülték a nemzetközi kereskedelem, élelmiszersegély rendszeréről szóló vitákat, és az iránymutatásokat kizárólag a nemzeti politikára szorították. Ugyanakkor a fejlődő országok, különösen Afrikában, azzal a nyilvánvaló szándékkal kezdeményeztek tárgyalásokat, hogy ezek a témakörök érintve legyenek. Így kompromisszumként egy olyan rész bekerült a Voluntary Guidelines-ba, ami az élelemhez való jog nemzetközi dimenziójáról szól. Ez a rész alapvetően csak a megismétlése a korábbi kereskedelemről és segélyekről szóló nemzetközi egyezményeknek. Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands’ policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 138. p.

megállapodásokat tekinti, és nem az Egyezségokmányt.²⁵⁴ Ute Hausmann szerint ezáltal szinte lehetetlen megtámadni a létező kereskedelmi és beruházási rendszert, amelyek a világhírség fenntartásának a legfőbb okozói.²⁵⁵ Az *Önkéntes irányelvek* elnevezésű dokumentum jó példa arra, hogy valójában mennyire nincs valódi kapcsolat a között a két tény között, hogy míg az emberi jogok szupremáciáját a nemzetközi jog általánosan elismeri, addig a nemzetközi emberi jogi intézmények mennyire eredménytelenek a nemzetközi gazdasági rend formálásában. Ute Hausmann szerint a nemzetközi közösségnek mindeközéig nem sikerült végrehajtani a Nyilatkozat 28. cikkében megfogalmazott kötelezettségvállalását, miszerint *minden személynek joga van ahhoz, hogy mind a társadalmi, mind a nemzetközi viszonyok tekintetében olyan rendszer uralkodjék, amelyben a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított jogok és szabadságok teljes hatállyal érvényesülhessenek.*

3.4.3. A harmadik pillér: a különleges megbízottak munkássága

Az élelemhez való jog érvényesülése szempontjából az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága 2000-ben létrehozta a különleges megbízotti státuszt.²⁵⁶ A különleges megbízott egy független szakértő, akit az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa jelöl e posztra – miután 2006-ban az Emberi Jogi Bizottságot 2006-ban felváltotta az Emberi Jogi Tanács²⁵⁷ – és feladata, hogy vizsgálódjon és jelentéseket tegyen az adott témakörrel, illetőleg országgal kapcsolatban.

²⁵⁴ Ute Hausmann: The hungry challenging the global elite. Extraterritorial state obligations under the Human Right to Food. In: Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 138. p

²⁵⁵ Uo.

²⁵⁶ A különleges megbízottak feladatait és jogállását lásd bővebben: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Seventeen Frequently Asked Questions about United Nations Special Rapporteurs. No. 27. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet27en.pdf>

²⁵⁷ Az ENSZ 2006. március 15-i Közgyűlésén hozta létre az új Emberi Jogi Tanácsot, amely a korábbi ENSZ Emberi Jogok Bizottságát helyettesíti. Az Emberi Jogok Bizottságának reformját – hosszú vitákat követően – a 60/251. ENSZ Közgyűlési határozata (2006. április 3.) valósította meg, mely átalakította és át is nevezte a testületet, így született meg az Emberi Jogi Tanács. A/res/60/251, 3 April 2006, 3 April 2006, Human Rights Council, Section 6. A reform célja az Emberi Jogok Bizottsága működése hiányosságainak kiküszöbölése volt. Ezen belül hangsúlyos szerepet kívántak adni az egyetemesség és pártatlanság következetesebb érvényesítésének, a kettős standardok elkerülésének. Az Emberi Jogi Tanácsnak különbségtétel nélkül és igazságos, egyenlő módon kell eljárnia az egyes tagállamok vonatkozásában, hogy ezáltal is elkerülhetővé váljon az emberi jogok átpolitizálása. Hoffmann Tamás – Kajtár Gábor – Kardos Gábor – Kende Tamás – Lattmann Tamás – Mink Júlia – Molnár Tamás – Nagy Boldizsár – Schenk Borbála – Sonnevend Pál: Nemzetközi jog, szerkesztette: Kardos Gábor – Lattmann Tamás, ELTE Eötvös kiadó, Budapest, 2010. 208. p.

A 2005. évi reform következményeként megszűnt anti-diszkriminációs és kisebbségvédelmi albizottság helyett immár az Emberi Jogi Tanács tizennyolc fős ún. tanácsadó bizottságának (Human Rights Council Advisory Committee / Comité consultatif du Conseil des droits de l'homme) öt-öt tagja alkotja a „beadványok” és a „helyzetek” munkacsoportját (Working Group on Communications és Working Group on Situations), és ők

A különleges megbízott feladatait különböző módon látja el. Legfontosabb feladatai közé tartozik, hogy figyelemmel kísérje az élelemhez való jog érvényesülését a világban és azonosítsa az élelemhez való jog trendjeit, továbbá ország látogatásokat tesz, amelyekről jelentéseket készít.

Az élelemhez való jog első különleges megbízottja, *Jean Ziegler* volt, akinek a mandátumát 2000 áprilisában az Emberi Jogi Bizottság adta.²⁵⁸ E pozíciót 2006-ban külön megerősítette az Emberi Jogi Tanács,²⁵⁹ valamint ekkor az ENSZ szervei által valamennyi korábbi, az élelemhez való joggal kapcsolatos határozata megerősítésre került.²⁶⁰ 2008-tól helyét *Olivier de Schutter*²⁶¹ vette át, 2014 óta pedig *Hilal Elver* látja el az élelemhez való jog különleges megbízottjának szerepét.

Az ENSZ emberi jogok előmozdításáért és védelmezéséért felelős albizottsága (Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights)²⁶² ugyancsak megbízásokat adott az élelemhez való jog területén: *Ashjorn Eide*²⁶³ az élelemhez való jog ENSZ különleges megbízottjának lett kinevezve.²⁶⁴

Az ENSZ különleges megbízott jelentéseket készít az élelemhez való jog helyzetéről, amely jelentések és tevékenység jelentős mértékben hozzájárult az élelemhez való jog fejlődésében.²⁶⁵

végzik a korábbi 1503-as eljárás²⁵⁷ helyébe lépett ún. panaszeljárást (Complaint Procedure). Kovács Péter: Nemzetközi közjog, 2., átdolgozott kiadás, Osiris kiadó, Budapest, 2011. 320. p.

²⁵⁸Commission on Human Rights Resolution 2000/10, 17 April 2000, Section 10.

²⁵⁹A/HRC/RES/6/2, 27 September 2007, Human Rights Council Resolution., Section 2, Mandate of the Special Rapporteur on the right to food. A megbízatásnak egy korábbi, az Emberi Jogi Bizottság által készített leírását lásd: Commission on Human Rights Resolutions 2000/10, 17 April 2000, Sections 8 – 12, and 2001/25, 20 April 2001, Section 11.

²⁶⁰A/HRC/RES/7/14, 27 March 2008, Human Rights Council Resolution.

²⁶¹De Schutter 2008. március 26-án nevezte ki az Emberi Jogok Bizottsága, a megbízatását pedig újabb 3 évvel meghosszabbították 2010 áprilisában A/HRC/RES/13/4, 14 April 2010, Human Rights Council Resolution.

²⁶²Elnevezése 1999-ig a Diszkrimináció Megelőzésével és a Kisebbségek Védelmével Foglalkozó Albizottság volt (Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities). Lásd: Az ENSZ kisebbségi kézikönyve, Fordította és a magyar kiadást szerkesztette Böszörményi Jenő, Budapest, 2004 pp. 8. <http://docplayer.hu/979674-Az-ensz-kisebbségi-kezikonyve.html> (2015-10-15) Ezt az albizottságot – amely az Emberi Jogok Bizottságának munkáját segíti 1947-től – 1999-től az emberi jogok védelmével és előmozdításával foglalkozó bizottságnak nevezték. Hoffmann Tamás – Kajtár Gábor – Kardos Gábor – Kende Tamás – Lattmann Tamás – Mink Júlia – Molnár Tamás – Nagy Boldizsár – Schenk Borbála – Sonnevend Pál: Nemzetközi jog, szerkesztette: Kardos Gábor – Lattmann Tamás, ELTE Eötvös kiadó, Budapest, 2010. 207. p.

²⁶³E/CN.4/Sub.2/1999/12, 28 June 1999, Updated study on the right to food, submitted by Mr A. Eide in accordance with Sub-Commission decision 1998/106.

²⁶⁴Reports submitted by Mr El Hadji Guissé: E/CN.4/Sub.2/1998/7, 10 June 1998; E/CN.4/Sub2/2004/20, 14 July 2004; E/CN.4/Sub.2/2005/25, 11 July 2005.

²⁶⁵ Lásd a leglényegesebb dokumentumok között:

www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/FramePage/Subject+food+En?OpenDocument

IV. Az élelemhez való jog alapjogi dogmatikája

E fejezetben az élelemhez való jogot az alapjogok dogmatikáján keresztül igyekszem bemutatni. Így első körben az élelemhez való jogot az alapjogok fogalmainak rendszerében próbálom meg elhelyezni, majd ezt követően megkíséreltem az élelemhez való jog elhelyezését az emberi jogok rendszerén belül keletkezése, valamint a joggyakorlás jellege, valamint az állami szerepvállalás jellege alapján. Ezt követően, az élelemhez való jogot megpróbálom elhelyezni az alapjogok rendszerében, így az emberi jogi generációk között, az egyéni és kollektívan is gyakorolható jogok között, valamint azt szeretném megvizsgálni, hogy van-e az élelemhez való jognak polgári és politikai jogi jellege és amennyiben igen, akkor ezek a jegyek mennyire hangsúlyosak a vizsgált alapjog tekintetében.

A harmadik alfejezetben vizsgálat alá veszem, hogy kik az élelemhez való jog alanyai és címzettjei. Ezt követően pedig az élelemhez való jog alapjogi tartalmának tisztázására teszek kísérletet. Tekintettel arra, hogy az alapjogok alkotmányjogi lényegükből fakadóan az egyén és az állam relációjában hivatottak meghatározni jogokat az egyén részére és ezzel szemben az állam részéről aktív és passzív kötelezettségek teljesítését – e fejezet ötödik alfejezetében kitérek arra, hogy milyen kötelezettségek kerülnek előtérbe az élelemhez való jog érvényesülése kapcsán.

4.1. Az élelemhez való jog alkotmányos védelmének szintje

Az élelemhez való jog alapjogi dogmatikai elhelyezése kapcsán elsőként az alkotmányos védelem és az alanyi jog kapcsolatából létrejövő kategóriákban kíséreltem meg elhelyezni az élelemhez való jogot. E körben szükségesnek tartom leszögezni, hogy a dolgozat eme részében nem az alapjogi kategóriák dogmatikai meghatározására vállalkozom, hanem egyszerűen a hazai alapjogi irodalomban használt fogalomrendszerekben kívánom az élelemhez való jogot elhelyezni.

Az Alkotmánybíróság a 28/1994. (V. 20.) AB határozatában az alapjogokat érvényesíthetőségükre tekintettel négy nagy csoportba sorolta. A klasszikus alapjogokat (alkotmányos alanyi jogokat) elkülönítette a szociális jogoktól, magától a környezethez való jogtól, valamint az államcéloktól.²⁶⁶

Schanda Balázs és Balogh Zsolt az alkotmányos védelem és az alanyi jogi jogosultság szempontjából négy csoportot különböztet meg, így az *alapjogok* csoportját, az *alapjognak nem minősülő alkotmányos jogok* csoportját, az *államcélokat*, és legvégül pedig az *egyéb jogok* csoportját, amelyeket törvények és más jogszabályok biztosítanak, de az alkotmányra nem vezethetőek

²⁶⁶ Sári János-Somody Bernadett: Alapjogok. Alkotmánytan II. Osiris, Bp. 45. p.

vissza.²⁶⁷ A dolgozatomban e fejezetében kitűzött kategorizálási kísérletnek a folyamatoként első körben összevettem, hogy az alkotmányjog tudomány egyes képviselői – a teljesség igénye nélkül – mit értenek alapjog, alapvető jog, emberi jog, államcél fogalmak alatt és ezek közé mennyiben lehet beilleszteni az élelemhez való jogot.

4.1.1. Az élelemhez való jog alapjogi jellege

Az alapjogoknak több kategóriáját is meg lehet különböztetni: az alapvető jogok és az emberi jogok csoportját. Amennyiben az alapvető jog fogalmát olyanképpen fogjuk fel, hogy az az alapjogok azon csoportját képezi, amelyet a nemzeti alkotmányok alapvető jogként ismernek el,²⁶⁸ úgy az élelemhez való jog *alapvető jogi* voltát csak az egyes nemzeti alkotmányokban való rögzítettsége esetén lehet megállapítani.

Emberi jogok alatt azt értjük, hogy léteznek olyan jogosultságok, amelyek az embereket emberi mivoltuknál fogva illetik meg, amelyeket nem az állam teremt, de köteles elismerni és tiszteletben tartani, és amely jogok minden embert egyenlően illetnek meg.²⁶⁹ Az emberi jogok olyan erkölcsi és egyben alanyi jogok, amelyek azon alapulnak, hogy a jogosult emberi lény, akit emberhez méltó bánásmód illet meg.²⁷⁰ Ma már azonban emberi jogok csoportja nem csupán az egyénnek az államhoz fűződő viszonyáról nyújt eligazítást, hanem az egyén és közösségei viszonyáról *más*

²⁶⁷ Schanda Balázs-Balogh Zsolt: Alapjogok-Általános rész. In: Alkotmányjog – Alapjogok. (Szerk. Schanda Balázs – Balogh Zsolt) Pázmány Press Budapest 2014. 25. p.

²⁶⁸ Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila szerint az „alapvető jogok” kifejezés és az „alapjogok” szó szinonimák, s gyakran még az alkotmányos jogok kifejezés is ezzel azonos jelentésben fordul elő. Halmai Gábor – Tóth Attila: Emberi jogok. Budapest, Osiris Kiadó 2008. 29. p. Ez a megállapítás Gárdos-Orosz Fruzsina álláspontja szerint téves, mert „alkotmányos jognak nevezhető minden, az alkotmányon alapuló alanyi jog, így azok is, amelyek nem az emberi jogok alkotmánybeli megfogalmazásai (például az országgyűlési képviselők jogosultságai)”. Gárdos-Orosz Fruzsina: 8. § [Alapjogok korlátozása]. In: Jakab András (szerk.): Az Alkotmány Kommentárja. Századvég Kiadó. Budapest, 2009. 392. p. Az Alaptörvény ezen fogalmi meghatározásokhoz képest leginkább az alapvető jog terminológiáját alkalmazza, ezen belül is az ember alapvető egyéni és közösségi jogait, illetve ezen jogok és kötelezettségek természeténél fogva a törvény alapján létrehozott jogalanyok jogait nevezi meg.

²⁶⁹ Az emberi jogok általános jellegét illetően három nézetet különböztet meg Takács Péter. Az első nézet szerint – Mauric Cranston Cranston: What are Human Rights? című műve alapján – az emberi jogok gyakorlatilag természetes jogok, csupán más az azokat alátámasztó érvek rendszere. A másik – szélesebb körben elterjedt – felfogás szerint az emberi jogok valójában erkölcsi jogok. „Egy emberi jog úgy határozható meg, mint egy egyetemes erkölcsi jog; mint valami olyasmi, amivel minden embernek, mindenütt és mindig rendelkeznie kellene; valami, amitől senkit sem lehet megfosztani anélkül, hogy súlyosan meg ne sértenék az igazságosságot; s ami minden emberi lényt pusztán azért illet meg, mert ember.” Végül, egy harmadik álláspont szerint az emberi jogok a jogok önálló csoportját jelentik, melyben a természetes és az erkölcsi jogok egyes elemei csak kiegészítő szerepet játszanak. Takács Péter: Az emberi jogok jogelméleti kérdései. http://jog.unideb.hu/documents/tanszekek/jogbolcseleti/tansegdtetek/2011-12/2011-12-2/takacs_p_-az_emberi_jogok_jogelmleti_krdsei__a_jogok.pdf (2016-01-29.)

²⁷⁰ Halmai Gábor – Tóth Attila: Emberi jogok. i.m. 28. p.

egyénekhez és közösségeihez is. A különféle, méltánylást érdemlő emberi igényeket egyre nagyobb számban minősítik emberi jogoknak, és fokozatosan bővül az emberi jogok érvényesülési köre.²⁷¹ Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila elutasítja azokat a nézeteket „amelyek a legkülönfélébb méltányolható emberi igényeket és humanitárius törekvéseket az emberi jogok fogalmi keretei közé kívánják beilleszteni.”²⁷² Ezen felfogással részben egyetértve Sajó András megállapítása szerint sem igazolható az emberi lét minden alapvető feltételéről, hogy az emberi jog; hanem *az emberi állapot univerzalizálható alapfeltételeiről, amelyek a méltóságteljes életnek (az autonóm, szabad választásból álló létnek) nem egyszerűen külső feltételei, mint az oxigén a lézésnek, hanem annak alkotó elemei.*²⁷³

Az élelemhez való jog hazai alkotmányjogi elismertségét tekintve vannak olyan felfogások is, amelyek nem alapjognak, hanem pusztán államcélnek fogják fel ezt a jogot. Így, Juhász Gábor az Alaptörvény XX. cikkében megfogalmazott egészséges élelmiszerekhez és ivóvízhez való hozzáférés követelményét államcél jellegűnek minősíti, ami nem biztosít alanyi jogot a megjelölt forrásokra.²⁷⁴ Az élelemhez való jog alapjog dogmatikai osztályozását tekintve vitatom Juhász Gábor megállapítását, nem értek egyet azzal, hogy az élelemhez való jognak ne lenne *egyéni* is közvetlenül érvényesíthető, alanyi oldala.

Az alapjogok fejlődésének tapasztalata – ahogy arra az élelemhez való jog megjelenésének társadalmi igénye c. fejezetben is utaltam – azt mutatja, hogy a fejlődési pálya nem lineáris, egyes korokban más és más társadalmi igények kerültek előtérbe, amelyek hatására más alapjogok váltak hangsúlyossá, és a fejlődés során az alapjogok jellege is megváltozott.

Az alapvető emberi szükségletek emberi jogi megalapozása magában hordozza az emberi jogok inflálódásának a lehetőségét magában hordozza, azonban megítélésem szerint, az élelemhez való jogot a mai kor kihívásai közepette – amikor több milliárdra rúg az alul- és a túltápláltsági problémákkal küzdő egyének és társadalmak száma szerte a világban – nem lehet azt pusztán méltányolható emberi igényként felfogni, ugyanis az élelemhez való jog „szükséges alkotóeleme” az emberi élet- és méltósághoz való jog érvényesüléséhez, amely egyszerűen nem nélkülözheti az alapjogi megközelítést.

Rixer Ádám az élelemhez való jogot az Alaptörvény lényeges sajátosságainak egyikeként említi, a befolyásolt életviszonyok „újszerűségével” összefüggésben, hogy ti. az Alaptörvényben az elemi

²⁷¹ Halmai Gábor – Tóth Attila: Emberi jogok. i.m. 29. p.

²⁷² Halmai Gábor – Tóth Attila: Emberi jogok. i.m. 30. p.

²⁷³ Sajó András: Szegényjogot – szegényjogon. Világosság 1997/3. 73. p.

²⁷⁴ Juhász Gábor: A gazdasági és szociális jogok védelme az alkotmányban és az alaptörvényben. In: Fundamentum 2012. 1. szám, 43. p.

létfeltételek alaposabb, körültekintőbb és újszerű szabályozása hangsúlyosabbá válik az élelemhez való jog rendezése révén, amennyiben ezek korábban évtizedekig nem jelentettek hangsúlyos, középponti jelentőségű (jogi) problémát Magyarországon.²⁷⁵

Ugyan az Alaptörvény szövegében az élelemhez való jog önállóan nevesített alapjogként nem jelenik meg, ugyanakkor álláspontom szerint önálló alkotmányos jognak kell tekinteni, amely az Alaptörvény védelmét kell élvezze, hasonlóan a szerződési szabadsághoz. Az Alkotmánybíróság ugyanis a 13/1990. (VI. 18.) AB határozata óta a szerződési szabadságot, mint a piacgazdaság lényegi elemét, önálló alkotmányos jognak tekinti.²⁷⁶ Ezt a testület az Alaptörvény hatálybalépését követően többször is megerősítette, azon az alapon, hogy az Alaptörvény M) cikke által védett vállalkozás és verseny szabadsága működésének elengedhetetlen feltétele,²⁷⁷ valamint azért, mert az Alaptörvény tulajdonhoz való jogot garantáló XIII. cikk (1) bekezdéséből is következik.²⁷⁸ A fentiekből látható, hogy az élelemhez való jog egyes részjogosítványai az Alaptörvény több – alapjogot biztosító – rendelkezéséből is levezethető (úgy mint az élethez és emberi méltósághoz való jog, az egészséghez és szociális biztonsághoz való jog stb.), ezért a nemzetközi jog alapján emberi jognak, a hatályos magyar Alaptörvény rendszerében pedig önálló (nevesítetlen) alkotmányos jognak tekinthető,²⁷⁹ aminek sérelmére – a szerződési szabadsághoz hasonlóan – alkotmányjogi panasz is alapítható, ám a korlátozásának alkotmányossága nem az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése alapján, hanem – figyelemmel a közérdekre is – az ésszerűségi tesztet alkalmazva bírálendő el.²⁸⁰

4.1.2. Az élelemhez való jog az alapjogképző kritériumok rendszerében

Az alapjogi megközelítés elemzéséhez elengedhetetlenül fontos, hogy megvizsgáljuk milyen kritériumoknak kell ahhoz megfelelni egy alapvető emberi igénynek, hogy arról alapjogként beszélhessünk.

²⁷⁵ Rixer Ádám: A magyar jogrendszer jellegzetességei 2010 után. Patrocinium, Budapest 2012. 107. p.

²⁷⁶ Az Alkotmánybíróság 2010 előtti alapjogvédelmi gyakorlatáról lásd: Patyi András: Protecting the Constitution (The Characteristics of Constitutional and Judicial Review in Hungary 1990-2010), Passau: Schenk Verlag, 2011.

²⁷⁷ 3192/2012. (VII. 26.) AB határozat, Indokolás [21]

²⁷⁸ 33/2015. (XII. 3.) AB határozat, Indokolás [25]–[26]

²⁷⁹ Kukorelli István ilyen – a szerződési szabadsághoz hasonló – önálló alkotmányos jognak tekintette a – korábbi Alkotmányban még szövegszerűen sem említett – fogyasztói jogokat, amelyek az egyén piaci autonómiáját hivatottak védeni. Lásd: Kukorelli István alkotmánybíró párhuzamos indokolása a 1270/B/1997. AB határozathoz.

²⁸⁰ Lásd: 33/2015. (XII. 3.) AB határozat, Indokolás [26] Az alapjogok korlátozásáról átfogó elemzést nyújt Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája c. könyve. (HVG Orac, Budapest, 2016.)

Kiss György szerint ahhoz, hogy egyes, eredendően partikuláris értékek, illetve érdekek az alapjog szintjére emelkedjenek, három feltétel teljesülésére van szükség, az érték fundamentalitására, univerzális jellegére és meghatározott legáldefinícióra.²⁸¹ Drinóczi Tímea és Juhász Gábor ezeket a feltételeket alapjogképző kritériumoknak nevezi, amelyek mentén az államoknak fel kell ismerniük annak szükségességét, hogy az adott jogot alapjogként tételizzék.²⁸² Az alapjogok alapjogként történő felismeréséhez az államnak segítséget nyújtanak az alapjogképző kritériumok (fundamentalitás, univerzalitás, gyakorlati megvalósíthatóság), és ezzel összefüggésben a nemzetközi dokumentumok és az alkotmányok közti kölcsönhatás, illetve az államnak a nemzetközi életben az alaptörvénye alapján vállalt kötelezettségei.²⁸³

Az alapjogképző kritériumokat Maurice Cranston nevesítette először.²⁸⁴ Cranston hármas kritériumrendszer elemei a következők: fundamentalitás, univerzalitás és gyakorlati megvalósíthatóság.

1. Az emberi jogoknak kiemelkedő jelentőséggel kell bírniuk az emberi lét feltételeinek biztosításában. Ezért tekintik az emberi jogokat minden embert megillető alapvető, vagy másképp fundamentális jogoknak.
2. Az emberi jogoknak egyúttal univerzálisnak (vagyis minden embert mindenki mással szemben megilletőnek) kell lenniük.
3. Az emberi jogoknak a gyakorlatban is megvalósíthatónak, vagyis jogilag kikényszeríthetőnek kell lenniük. A gyakorlati megvalósítás követelménye a későbbi vitákban olyan további szempontokkal gazdagodott, mint a többi emberi joggal, illetve a rendelkezésre álló forrásokkal való összeegyeztethetőség, továbbá a legáldefinícióra való alkalmasság.

Az alábbiakban az élelemhez való jogot a fenti alapjogképző kritériumok tesztjén keresztül is vizsgálat alá veszem.

4.1.2.1. Az élelemhez való jog fundamentalitása

²⁸¹ Kiss György: Alapjogok kollíziója a munkajogban. *Justis Bt.*, Pécs, 2010. 69-70. p. Salamon László alkotmánybíró 8/2014. (III. 20.) AB határozathoz írt párhuzamos indokolása szerint az alapjogi szintre emeléshez elengedhetetlen a jog Alaptörvényben történő definitív meghatározása, az alanyi kör megjelölése és az alanyi körhöz kapcsolódóan alanyi jognak történő minősítése.

²⁸² Drinóczi Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Dialog Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2007. 105. p.

²⁸³ Drinóczi Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. i.m. 257. p.

²⁸⁴ Cranston Maurice: *Human Rights: Real and Supposed*, In: D. D. Raphael (ed.): *Political Theory and the Rights of Man*, Indiana University Press, Bloomington, 1967, pp. 43-51

Az első, ezeknek az értékeknek a *fundamentalitása*,²⁸⁵ amely meghatározza, hogy egy adott időszakban, egy adott közösség kapcsolataiban melyek a leglényegesebb, az emberi lét és méltóság szempontjából a legfontosabb törekvései.²⁸⁶ Cranston szerint a fundamentalitás azt jelenti, hogy csak azok a jogok tekinthetők valódi emberi jogoknak, amelyek olyannyira fontosak az emberi létezéshez, hogy hiányukban az életet egyáltalán nem nevezhetjük emberinek. Ezeknek az értékeknek az adott közösség életében vitán felül kell állniuk, legalábbis, ami lényeges magjukat, tartalmukat illeti.²⁸⁷ Az élelmezés kérdésének az értéke, mind az egyén, mind a közösség számára abszolút mértékű. Másrészt a kérdés fundamentalitását az egészség szempontjából az élelmezés világméretű forradalmasítása is alátámasztja. *A fentiek alapján megállapítható, hogy az élelmezés, valamint az éhezéstől való mentesség kérdése mind az egyén léte, mind a közösség léte szempontjából alapvető, fundamentális jelentőséggel bír.*

4.1.2.2. Az élelemhez való jog univerzalizációja

A második kritérium szükségszerűen kapcsolódik a fundamentalitáshoz, amennyiben ezeknek az értékeknek – szintén adott korszakban – általános elismertségben kell részesülniük, azaz *univerzálisaknak* kell minősülniük.²⁸⁸ E kritérium azt fejezi ki, hogy meghatározott értékek és érdekek nem csupán az adott közösség számára fontosak, hanem azt is, hogy a közösségtől függetlenül más közösségek is elismerjék.²⁸⁹ Ez azt jelenti, hogy az emberi jogok az egyént minden körülmények között feltétel nélkül, mindenki mással szemben megilletik. *Az élelmezés és az éhezés kérdése e tekintetben, az emberi lét feltételeiből fakadóan abszolút univerzálisnak tekinthető. Az élelemhez való jog azért is teljesíti ezt a feltételt, mert ez nem csak a szükséglet szenvedőkre korlátozódik, hanem az egészséges élethez minden embernek szüksége van megfelelő élelemre.*

4.1.2.3. Az élelemhez való jog megvalósíthatóságának követelménye

²⁸⁵ Az alapjogok fundamentalitása kapcsán Téglási András megjegyzi, hogy az egyes alapjogi definíciók általában tartalmazzák is az alapjogok fontosságára való utalást. Azonban – álláspontja szerint – ezzel kapcsolatban a probléma az, hogy nincs meghatározva ki dönti el és milyen szempontok alapján, hogy az adott időszakban melyik jog lényegesebb (esetleg a leglényegesebb) a többinél, vagyis mi alapján tudjuk meghatározni, hogy a jogok közül melyek tekinthetők alapvető fontosságúnak. Ezt álláspontja szerint az adott állam alkotmánya alapján lehet megállapítani, idevéve azonban a nemzetközi dokumentumokat, illetve az ezekhez esetlegesen kapcsolódó nemzetközi jogvédő mechanizmusokat. Téglási András: A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2014. 37. p

²⁸⁶ Drinóczi Tímea: Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. i.m.105. p.

²⁸⁷ Kiss György: Alapjogok kollíziója a munkajogban. Justis Bt., Pécs, 2010.69. p.

²⁸⁸ Drinóczi Tímea: Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. i.m.105. p.

²⁸⁹ Kiss György: Alapjogok kollíziója a munkajogban. i.m. 69. p.

Cranston emberi jogi tesztjének utolsó kritériuma a megvalósíthatóság (practicability) követelménye, ami alapvetően az alapjogok bírói úton történő kikényszeríthetőségét jelenti. A szociális jogok megvalósíthatóságával kapcsolatban merült fel továbbá a többi alapjoggal való összeegyeztethetőség, a forrásfüggőség kérdése, illetve az, hogy lehetséges-e a tartalmuk jogilag pontos meghatározása.²⁹⁰

Az élelemhez való jog többi alapjoggal való összeegyeztethetőségének kérdésére a következő fejezetben térek ki, ahol az alapjogok generációinak mentén csoportosított alapjogokkal, alkotmányos értékekkel, valamint állami önkötelezésekkel vetem össze az élelemhez való jog egyes részeleleit. A forrásfüggőség kérdésére pedig az élelemhez való jog mennyiségi és minőségi oldalának az anyagi garanciái kapcsán térek ki részletesebben. Így a következőkben a megvalósíthatósági követelmények közül a jogi megfogalmazhatóság és a kikényszeríthetőség követelményeit vizsgáljuk meg közelebbről.

4.1.2.3.1. Az élelmezés jogi megfogalmazhatósága

Az értékeknek, illetve érdekeknek rendelkezniük kell azzal a körülírható *legáldefinícióval*, amely által pontosan meg lehet határozni tartalmukat, és ehhez képest az állam kötelességét – beavatkozását vagy tartózkodását.²⁹¹ Ezen a ponton Kiss György szerint lényeges magának az emberi méltóságnak a jogi megfogalmazhatósága, levezethetősége, adott esetben alkotmánybeli megjeleníthetősége. Ez a kritérium Kiss György szerint azt jelenti, hogy azoknak a döntően erkölcsi alapértékeknek, amelyek a korai természetjogi felfogásoktól kezdve a 18. század végén megfogalmazott újabb eszméken át egészen a 19. század második felében erősödő szociális töltésű törekvésig napvilágot láttak, pozitív jogként kell megjeleníteniük. Ez vonatkozik mind az alkotmányra, mind pedig az ún. egyszerű törvényekre.²⁹²

Az élelemhez való jog, az Alaptörvény Szabadság és Felelősség című fejezetében, az egészséghez való jogot érvényesülését elősegítvén jelenik meg. Magyarország Alaptörvényének XX. cikk (2) bekezdése kimondja, hogy a testi és lelki egészséghez való jog érvényesülését Magyarország a genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás

²⁹⁰ Juhász Gábor: Szociális alapjogok? (kézirat) 2014. 12. p

²⁹¹ Drinóczi Tímea: Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. i.m.105. p.

²⁹²Kiss György: Alapjogok kollíziója a munkajogban. i.m. 70. p.

megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.

Az Alaptörvény megfogalmazása azonban egyedülálló az alkotmányok között, ugyanis a legtöbb alkotmány, amely kifejezetten rendelkezik az élelemhez való jogról, annak leginkább a szociális oldalára, az élelmezésbiztonságra fekteti a hangsúlyt.

Ennek a legnyilvánvalóbb okai leginkább az adott társadalom legnagyobb kihívásaiban és az adott társadalmi érképrioritásokban keresendők. Ugyanis míg az élelemhez való jogot elismerő alkotmányok országai legnagyobb kihívásai között a szegénység és az éhezés társadalmi problémája, avagy szomorú történelmi tapasztalatai állnak, és nyilvánvalóan ezek determinálták ezen alapjog alkotmányba foglalását, és leginkább szociális jogi jellegű megfogalmazását. Addig hazánkban leginkább a nem megfelelő minőségű élelmiszerek okozta problémák és civilizációs betegségek kaptak központi szerepet, melyre tekintettel az Alaptörvénybe az egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldalaként került deklarálásra. A nemzetközi emberi jogi szerződésekből eredő élelemhez való jog azonban inkább az élelmezés mennyiségi, szociális oldalára irányítja rá a figyelmet, és kevésbé hangsúlyosak a minőségi kritériumok. Az Általános Kommentár 6. pontja az *élelemhez való jog legáldefiníciója kapcsán a megfelelő élelemre vonatkozik, amely akkor valósul meg, amikor minden férfinak, nőnek és gyermeknek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen, mindig megvan a fizikai és gazdasági hozzáférése a megfelelő élelemhez, illetőleg a beszerzéséhez szükséges eszközökhöz.*

Az Általános Kommentár 8. pontja szerint az élelemhez való jog lényeges tartalma, hogy az élelem olyan mennyiségben és minőségben álljon rendelkezésre, amely kielégíti az egyén és a közösség („másokkal együttesen”) táplálkozási igényeit, az mentes legyen a káros anyagoktól, továbbá az elfogadható legyen az adott kultúrában. Az élelemhez való fizikai és gazdasági hozzáférés mellett, az Általános Kommentár a beszerzéshez szükséges eszközökhöz való hozzáférést is megjeleníti – ami lényegében nem halat, hanem a hálót is jelképezi egyúttal – vagyis a mezőgazdasági termelő eszközökhöz, valamint az élelmiszer előállításához szükséges eszközöket is érteni kell ez alatt. Ezzel kapcsolatban az élelemhez való jog gyakorlásának a korlátját is meghatározza az Általános Kommentár 8. pontja, amely szerint az élelemhez való hozzáférést oly módon kell biztosítani, hogy fenntartható legyen, és ne akadályozza más emberi jog gyakorlását.²⁹³

²⁹³ Az alapvető jogok más jogokkal szemben elsőbbséget élveznek, tehát csak más alapjog vagy legitim cél érdekében lehet őket korlátozni, de az alapvető jogok lényeges tartalma nem korlátozható. Az élelemhez való jog az élethez és emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmát képezi, és ezáltal abszolút korlátozhatatlan alapjoggá válik. Az élethez való jog védelmi alapjog. Ez alanyi oldalról, az Alkotmánybíróság gyakorlatában azt jelenti, hogy az állam nem rendelkezhet az emberi élet elvételéről, így esetünkben a megélhetéshez szükséges

Az élelemhez való jog definícióját tekintve a külföldi jogirodalomban, *Bernd van der Meulen és Otto Hospes* a következő megfogalmazást alkalmazta: *az élelemhez való jog az ember mennyiségileg és minőségileg megfelelő táplálékhoz való rendszeres hozzáféréseinek jogát jelenti – összhangban a mindenkori kulturális hagyományokkal, amelyek lehetővé teszik a méltóságteljes és félelem nélküli életet.*²⁹⁴E definíció nem tér ki külön az élelemhez való jog kollektív jellegére és nem részletezi a megszerzés eszközeihez való hozzáférést sem, csupán a hozzáférés módját.

Jean Ziegler, az ENSZ élelemhez való jog különleges megbízottja szerint az élelemhez való jog *„az ember rendszeres, ingyenes vagy gazdaságilag elérhető, mennyiségileg és minőségileg megfelelő táplálékhoz való hozzáféréseinek jogát jelenti, összhangban az adott személy kulturális hagyományaival, amely mind fizikailag, mind szellemileg, mind egyénileg, mind kollektíve lehetővé teszi a méltóságteljes és félelem nélküli életet.*²⁹⁵ Jean Ziegler definíciója már kiemeli a kollektív jelleget az Általános Kommentárhoz hasonlóan, azonban a fenti meghatározásokhoz képest már a gazdasági hozzáférhetőségen az ingyenes szerzési módot is érti.

4.1.2.3.2. A megfelelő élelmezés kikényszeríthetősége

Az élelemhez való jog bírói úton való kikényszerítésének gyakorlata mind a hazai, mind a nemzetközi gyakorlatban meglehetősen csekély mennyiségben áll rendelkezésünkre. Hazánkban sem az Alkotmánybíróság, sem a Kúria joggyakorlatában nem talákoztunk még kifejezetten az élelemhez való joggal kapcsolatos jogesettel. Az Alkotmánybíróság esetjogában mindössze egy alkalommal, Magyarország szociális nemzetközi jogi vállalásainak vizsgálata kapcsán mutatott rá Kilényi Géza alkotmánybíró úr a 26/1993. AB határozathoz fűzött különvéleményében, hogy az Egyezségokmány „11. cikk 2. pontja rögzíti: mindenkinek alapvető jogát arra, hogy ne éhezzenek.

élelem elvételéről sem. Ennek megfelelően például a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény is kizárja az állami végrehajtás alól az adós és a háztartásához tartozók részére egy hónapra szükséges élelmiszer tartalmát.²⁹³

²⁹⁴Bernd van der Meulen – Otto Hospes: Introduction: what is there to celebrate in the Netherlands on World Food Day? In: Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food (edited by: Otto Hospes – Bernd van der Meulen) Wageningen Academic Publishers The Netherlands, 2009. 125. p

²⁹⁵ „The right to have regular, permanent and free access, either directly or by means of financial purchases, to quantitatively and qualitatively adequate and sufficient food corresponding to the cultural traditions of the people to which the consumer belongs, and which ensures a physical and mental, individual and collective, fulfilling and dignified life free of fear.” Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. No. 34. 2. p. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf> (2016-07-16)

Teljesen egyértelmű, hogy az Egyezségokmány 9. illőleg 11. cikke önálló alapvető jogokat fogalmaz meg. Itt szükséges még rámutatni arra, hogy az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány alapján a 42/2000. (XI. 8.) AB határozatban az élelmezéssel összefüggésben arra a következtetésre jutott, hogy a szociális biztonsághoz való jogból konkrét ellátás iránti részjogosítványok nem vezethetők le, így a szociális biztonsághoz való jogból nem következik, hogy az Alkotmány a lakhatáshoz, a megfelelő élelmezéshez, tisztálkodáshoz, ruházkodáshoz való jogot is biztosítaná.

Az *Európai Emberi Jogi Bíróság* több esetben is foglalkozott a kínzás és embertelen bánásmód tilalmának és az élelemnek a kapcsolatával, az „élelmet” mindig a jogellenes fogvatartás körülményeivel hozta összefüggésbe. Egyes ügyekben a fogvatartottak számára vagy nem biztosították a megfelelő mennyiségű és minőségű élelmet,²⁹⁶ vagy az éhségstrájkoló fogvatartottakat akarattuk ellenére kényszerítették evésre.²⁹⁷

Az európai bírósági gyakorlatban találkozhatunk olyan esettel is, ahol az élelmezés kérdése, mint a megélhetéshez szükséges minimum része állt a jogeset középpontjába. 1996-ban a Svájci Szövetségi Bíróság kimondta a *Gebrüder v. Bern Kanton kormánya*-ügyben, hogy minden embernek joga van a megélhetéséhez szükséges minimumhoz, vagyis az olyan alapvető emberi létszükségletekhez, mint az élelem, a ruházat és lakás. Az ügyet három hontalan, cseh származású fivér indította el, akik Svájcba menekültek élelem és pénz nélkül. Nem dolgozhattak, mivel nem kaphattak engedélyt, viszont iratok nélkül nem hagyhatták el az országot. Segély iránti kérelmüket a berni kantoni hatóságok elutasították. A bíróság az ítéletében megállapította: nincs hatásköre annak meghatározására, hogy melyek a megélhetési minimumhoz szükséges feltételek, ugyanakkor kimondta, hogy nem alkalmazhatóak ebben az esetben azon jogszabályok, melyek kizárnák a szükséghelyzetben lévőket a szociális jogok élvezetéből, mert ez által megsértene az élelemhez való jogukat. A Svájci Szövetségi Bíróság kijelentette, hogy ebben az esetben az élelemhez való jog a megfelelő jogalap e szociális segélyek megítélésére. A mindeddig íratlan alkotmányos jogot átalakítva, az 1999. évi svájci alkotmány már explicit alkotmányi rendelkezést tartalmaz a szükséghelyzetben lévők segélyre való jogáról.²⁹⁸

A holland jogirodalomban is többször felmerült már az élelemhez való jog érvényesíthetőségének problematikája. Az Amsterdami Bíróság 2001-ben egy olyan ügyben hozott döntést, melyben egy szomáliai menekült - akitől minden segélyt megvontak – az Egyezségokmány 11. cikkére

²⁹⁶Bitiyeva and X v. Russia (N° 57953/00 és 37392/03) Judgement 21.6.2007 [Section I].

²⁹⁷Ciorap v. Moldova(N° 12066/02) Judgment 19.6.2007 [Section IV].

²⁹⁸Lidija Knuth – Margret Vidar: Constitutional and Legal Protection of the Right to Food around the World. FAO, (Róma) 2010.

hivatkozott, ám a Bíróság szerint ez nem egy önvégrehajtó rendelkezés, mivel a "megfelelő élelem" kifejezés túlságosan homályos. Mindezekon túl a bíróság szerint az is kérdéses, hogy hol húzható meg a határvonal a "megfelelő" és a "nem megfelelő" szint között. Frank Vlemminx, a Tilburgi Egyetem professzora élesen kritizálta a bíróságnak ezt az érvelését, hogy ti. az ilyen határ meghúzése teljesen irreleváns egy olyan szituációban, amikor egyáltalán nem áll rendelkezésre semmi; ugyanis a „semmi” mindig túl kevés.²⁹⁹

A holland jogirodalomban úgy vélik, hogy indokolt lenne az élelemhez való jogot emberi jogként is elismerni, és erre akkor van nagyobb esély, ha a politika terén is elmozdulás történik, mivel ez akkor a bíróságokat is ennek követésére ösztönözheti. A holland külügyminiszter 2008-as beszédében az Emberi Jogok Tanácsában büszkén utalt arra, hogy Hollandia csatlakozni fog azokhoz az országokhoz, amelyek elismerik a vízhez való jogot mint emberi jogot. Nem sokkal ezután a kijelentés után - és kifejezetten utalva is erre - a Heerlen-i helyi bíróság elismerte az Egyezségokmány 11. és 12. cikkeinek közvetlen alkalmazhatóságát. Az ügyben egy helyi, monopol helyzetben lévő vízszolgáltató elzár a vizet annál a fogyasztónál, akinek lejárt fizetési tartozása volt. A bíróság szerint ezzel a vízszolgáltató megsértette a fogyasztó vízhez és egészséghez való jogot, amelyeket az Egyezségokmány 11. és 12. cikkei garantálnak. Ezáltal tehát az Egyezségokmány 11. cikke közvetlenül alkalmazhatóvá vált, amire magának a bíróságnak a kezdeményezésére került kimondásra, a fogyasztó ugyanis nem hivatkozott az Egyezségokmány 11. cikkére.³⁰⁰

A *G. v. An Bord Uchtála* ügyben az ír bíróság kimondta, hogy az élethez való jog szükségképp magába foglalja a születéshez való jogot, illetőleg azt, hogy a születendő gyermeket megőrizték és megvédjék. Továbbá, e jog kiterjed – az emberi élet fenntartásához szükséges – a megfelelő élelemhez, ruházathoz és lakhatáshoz való jogosultságokra.³⁰¹

Az indiai alkotmány explicit módon is elismeri az élethez való jogot, és az élelemre vonatkozóan külön rendelkezéseket tartalmaz. Indiának hatalmas szárazsággal és aszályal kellett szembesülni a 2000-es évek elején. Ezen ínséges időben az állam nem kártalanította a kárt szenvedett embereket, pedig a felhalmozott – közel 50 millió tonnás – élelmiszerkészletből eleget tehetett volna kötelezettségének. Ezt a helyzetet megelőzve, a Népi Unió a Polgári Szabadságjogokért (The

²⁹⁹ Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 25. p

³⁰⁰ District Court of Maastricht, (Section Heerlen), 25 June 2008, LJN: BD5759. Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 76. p

³⁰¹ *Discussion document on making economic, social and cultural rights effective*. Prepared in view of an International Conference on Economic, Social, and Cultural Rights, Dublin, 9–10 December 2006. 107. p.

People's Union for Civil Liberties) keresetet nyújtott be 2001 áprilisában a Legfelsőbb Bírósághoz, követelve az ország élelmiszerkészleteinek azonnali felhasználását az aszály következményeinek enyhítésére és az éhezés megakadályozására.³⁰² A kereseti kérelem nem csak az aszály okozta kártalanításra, hanem az élelemhez való jogra, mint általános szükséglet érvényesítésére is kiterjedt. 2003 elején az Indiai Legfelsőbb Bíróság – közbenső ítéletében – hivatalosan elismerte az élelemhez való jogot, és utasította a központi és a tagállami kormányokat, hogy tegyenek lépéseket a helyzet javítása érdekében. Minden tagállam kormánya utasítást kapott, hogy kezdjék meg az állami és az államilag támogatott iskolákban a *főtt ebéd* osztását. A tagállamok kormányai és a központi kormány is utasítást kaptak, hogy *biztosítsák a támogatási programok tudatosítását és áttekinthetőségét mindenki számára*. A Legfelsőbb Bíróság szerint az indiai Kormánynak ki kell dolgoznia egy rendszert, ami biztosítja, hogy minden szegény család a „szegénységi határvonal” alattként minősüljön, hogy a szükséges ellátásokat megkapják. A jegyre árusító boltok kereskedőinek engedélyét visszavonják, amennyiben a kormány élelmiszerpolitikáját megakadályozván nem nyitnak ki időben, aránytalanul magas áron értékesítik az élelmiszert, vagy ha bekapcsolódnak a feketekereskedelembe. A szegények között különösen *sebezhető csoportokat* határoztak meg, beleértve az özvegyeket, az időseket, a betegeket, a rokkantakat, a terhes és szoptató nőket, akiknek nincsenek biztos eszközeik a megélhetésre, valamint a „természeti törzseket”. Minden tagállam kormánya utasítást kapott, hogy valósítsa meg a „*munkáért élelmet*” programot a szegény területeken.

Az 1994-ben, az apartheid megszüntetése után elfogadott *dél-afrikai alkotmány* sok tekintetben igen haladó szellemiségű. A dél-afrikai Alkotmány 7. § (2) bekezdése megköveteli az államtól az alapvető jogok tiszteletben tartását, védelmét, teljesítésének elősegítését, továbbá felhatalmazást ad az alapvető jogok bíróság előtti érvényesítésére. A szociális, gazdasági és kulturális jogok törvény általi biztosíthatóságát Dél-Afrikában egy, a *Grootboom-ügyben*³⁰³ meghozott legfelsőbb bírósági ítélet erősítette meg, amely a lakáshoz való jogra vonatkozott. Az ítélet során a Legfelsőbb Bíróság kialakított egy „ésszerűségi” próbát, amelyben a kormányzat teljesítménye mérhető a megfelelő lakás iránti jog kezelésében, és megállapította, hogy elsőbbséget kell adni azoknak, akik szükséghelyzetben vannak. Az élelemhez való jogot az alkotmány három cikkelye védi, míg az élelemhez való jog, általánosságban, a rendelkezésre álló forrásoknak van alárendelve.

A *Rarasea v. Fidzsi állam ügyben* egy fogoly szökést kísérelt meg a börtönből, azonban a büntetés-végrehajtási intézet fegyőrei elfogták őt. Büntetésül pedig lecsökkentették az élelmiszer fejadagját. Az ügy a Legfelsőbb Bíróság elé került. E testület döntése szerint a sérelmezett büntetés a

³⁰²<http://www.righttofoodindia.org>

³⁰³*Government of the Republic of South Africa v. Grootboom*2001 (1) SA 46 (CC).

Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 11. cikkébe, továbbá a Fidzsi Köztársaság Alkotmányának a megalázó és embertelen büntetés tilalmát rögzítő cikkelyébe ütközik. A bíróság kimondta, hogy a börtönökben alkalmazott olyan büntetés, mint az élelmiszerfejadagok csökkentése, sérti a megalázó és embertelen bánásmód alkotmányos tilalmát.³⁰⁴

Az élelemhez való jog bírói úton történő érvényesítése kapcsán meglehetősen csekély számú jogeset áll rendelkezésünkre. Ez adódhat a többek között abból, hogy az élelemhez való jog egy nagyon új alapjognak számít az emberi jogi jogirodalomban, és így a jogalkalmazók még nem igazán tudják, hogy milyen tartalmat is kell az élelemhez való jognak tulajdonítani; valamint abból, hogy az élelemhez való joghoz kapcsolódó más, egyéb jog kerül elsősorban a jogvita középpontjába, nem megfelelő élelmezés mögöttesen húzódik meg az adott esetben.

4.2. Az élelemhez való jog elhelyezése az alapjogok rendszerében

A következő alfejezetben az élelemhez való jogot kíséreltem meg elhelyezni az emberi jogok generációi között, illetőleg azt vizsgálom, hogy ez mennyiben tekinthető egyéni jognak vagy vannak-e az élelemhez való jognak olyan részei, amelyek kollektíve is gyakorolhatóak, harmadrésről pedig azt kívánom megvizsgálni, hogy van-e az élelemhez való jognak polgári és politikai jogi jellege és amennyiben igen, akkor ezek a jegyek mennyire hangsúlyosak a vizsgált alapjog tekintetében.

4.2.1. Az emberi jogok generációinak fényében

Az alapjogokat többféle szempont szerint rendszerezhetjük. A legelterjedtebb szisztematizálás Karel Vasak³⁰⁵ korszakoló csoportosítása, amely alapján a jogok három generációját szokás megkülönböztetni, a francia forradalom „Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!” jelszavának analógiájára.

A harmadik generációs jogok csoportjába sorolható jogokat elsősorban az köti össze, hogy az első globális jogok alig néhány évtizeddel ezelőtt jelentek meg,³⁰⁶ és megjelenésükhöz, amelyhez elsősorban a globalizáció és a technikai fejlődés vezetett. Szabályozásukra sok esetben elsőként nem nemzeti alkotmányokban, hanem nemzetközi egyezményekben és az egyes államok

³⁰⁴*Rarasea v. The State*, Criminal Appeal Case No HAA0027 of 2000; 12 May 2000.

³⁰⁵ Karel Vasak: *Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights*, UNESCO Courier, United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, Paris, November 1977.

³⁰⁶ Lásd: Salamon László alkotmánybíró 8/2014. (III. 20.) AB határozathoz írt párhuzamos indokolása,[119]

törvényeiben került sor.³⁰⁷ Ebbe a generációba tartozik például az egészséges környezethez való jog, vagy a személyes adatok védelméhez való jog. A 20. század második felének fejleményéhez tartoznak a különböző csoportjogok – a fogyatékosok, betegek, a kisebbségek és gyermekek jogai –, amelyek az első- és második generációs jogoknak egyes személyek speciális helyzetéhez igazodóan megfogalmazott katalógusai.

A fő jogirodalmi nézetek szerint a harmadik generációs jogok – melyet szokás globális vagy szolidaritási jogoknak is nevezni – lényege, hogy már nem bontható le egyes személyekre, hanem embercsoportokat megillető jogról van szó. Egyes felfogások szerint a harmadik generációs jogok nem sorolhatók az emberi jogok körébe, mert az emberi szolidaritással, békével és a fejlődéssel kapcsolatos, jogként megfogalmazott igényeknek sem alanya, sem kötelezettje, sem a tartalma nem világos.³⁰⁸

Amíg a második generációs jogoknak nevezett igényeket a 19. századi kapitalista államokon belüli gazdasági és szociális egyenlőtlenségek hívták életre, addig az emberi jogok harmadik generációjába sorolt igények a huszadik század második felében megjelent globális problémák: a „fejlett” északi és a „fejlődő” déli államok közötti különbségek, továbbá egyéb, az egyes államok keretei között megoldhatatlan nehézségek miatt jelentek meg. Ennek megfelelően Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila szerint a harmadik generációs jogok két csoportba sorolhatók.³⁰⁹ Az első a *fejlődő világbeli* nemzeti erők követeléseit és a hatalom globális újraelosztásának igényét megjelenítő jogok (népek joga a politikai, gazdasági, szociális és kulturális önrendelkezéshez, a népek joga a gazdasági és szociális fejlődéshez, a népek joga az emberiség közös örökségéből való részesedéshez). A második csoportot pedig az *államok eredménytelensége* vagy tehetetlensége miatt megfogalmazott jogok (a békéhez való jog, az egészséges környezethez való jog, humanitárius segélyhez való jog katasztrófák esetén) képezik.

A harmadik generációs jogokra vonatkozólag szűk körben találhatunk köztük olyan jogokat, amelyek *alapjogok*.³¹⁰ Ilyenek az információs önrendelkezési jog és az egészséges környezethez való jog. A jogok másik – nagyobbik – része inkább *kívánságokat* fogalmaz meg. Ilyen a békéhez való jog, a természeti javak emberi öröksége arányos hasznosításához való jog, humanitárius segélyhez való jog. Az emberi jogok mai ismérése alapján e jogok nem tekinthetők valódi jogoknak: nem határozhatók meg pontosan a jogok alanyai, a kötelezettjei, de még sok esetben tartalmuk sem.³¹¹

³⁰⁷ Sári János – Somody Bernadette: Alapjogok. Alkotmánytan II. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 42. p.

³⁰⁸ Bővebben lásd: Halmai Gábor – Tóth Attila: Emberi jogok. i.m.88. p.

³⁰⁹ Bővebben lásd: Halmai Gábor – Tóth Attila: Emberi jogok. i.m.87. p.

³¹⁰ Schanda Balázs-Balogh Zsolt: Alapjogok-Általános rész. i.m. 21. p.

³¹¹ Uo.

A harmadik generációs jogok közé sorolhatjuk az *ún. közösségi jogokat vagy csoportjogokat*. Minden bizonnyal a legrégebben megfogalmazott közösségi jogok a menekültek jogai és a nemzeti és etnikai kisebbségek védelme, de ide sorolhatjuk a betegek jogait, a fogyatékosok jogait, a fogyasztók jogait.³¹²

Ha a jogok csoportosítását nézzük, azt láthatjuk, hogy egy adott pontból nőnek ki és válnak kiterjedtté. Ezt a pontot lehet az alapjogi rendszer alapjának tekinteni, de lehet úgy is szemlélni, mint az ember lényegének jogi kifejeződései.³¹³ Az ember élete és méltósága, továbbá az a tény, hogy az ember szabadnak és egyenlőnek született, alapozza meg az emberi jogokról való gondolkodást. A jogok kiteljesedése nem más, mint az alapokhoz tartozó részletek megjelenítése, finomítása.³¹⁴ Mindebbe bekapcsolódnak az adott kor kihívásaira adandó válaszok, e kihívásokra jogok nevesítésével akkor kell válaszolni, ha azok az alapértékeket valamilyen módon veszélyeztetik.³¹⁵

Álláspontom szerint a harmadik generációs jogoknak csak egy része az, amely a jog fejlődése eredményeként (nemzetközi jog vívmányai, valamint a sérülékeny csoportok jogai), és a technológiai fejlődés révén kerültek előtérbe (adatvédelem, illetve a biotechnológiai kérdések: klónozás, GMO), a harmadik generációs jogok harmadik része (egészséges környezethez való jog, vízhez való jog, élelemhez való jog) az emberiség létének alapvető biológiai funkcióit biztosítják, az élethez való jog objektív intézményvédelmi oldalának részét képezik. *Ez alapján a harmadik generációs jogokat három kategóriába sorolhatjuk: a csoportjogok, technológiai jogok és a biológiai léthez kapcsolódó jogok.*

A harmadik generációs biológiai jogok, az emberi lét feltételeinek az alapjait képező jogok, megjelenésüket tekintve, a második világháborút követő nemzetközi emberi jogi egyezményekben jelentek meg először, ezt követően szivárogtak be a nemzeti alkotmányjogi gondolkodásba, illetve jelentek meg az egyes alkotmányok szövegében. A harmadik generációs jogok alakulófélben vannak, az alkotmányokban történő intézményesítésük még nem terjedt ki mindegyikükre, és

³¹² Salamon László alkotmánybíró a 8/2014. (III. 20.) AB határozathoz írt párhuzamos indokolásában is rámutat arra, hogy a tudományos kánon szerint a „fogyasztók jogai” az alapvető jogok harmadik nemzedékébe (generációjába), tudományos szóhasználattal a globális, vagy szolidaritási jogok kategóriájába tartozó fogalom. E kategóriát illetően Salamon László a következő jogirodalmi forrásra utal: Mavi Viktor: Szolidaritási jogok, avagy az emberi jogok harmadik nemzedéke. Állam- és Jogtudomány 30. évfolyam 1–2., illetve a fogyasztói jogok megítélése tekintetében Chronowski Nóra: Szolidaritás az Alkotmányban és azon túl? Közjogi Szemle, 2010/1, 17. p.. Salamon helyütt arra is utal, hogy – bár több alkotmány (így pl. a portugál alkotmány) is megteszi – a magyar Alaptörvény a fogyasztók jogai kategóriáját nem emelte az alapvető jogok körébe.

³¹³ Schanda Balázs-Balogh Zsolt: Alapjogok-Általános rész. i.m. 20-21. p.

³¹⁴ Schanda Balázs-Balogh Zsolt: Alapjogok-Általános rész. i.m. 23. p.

³¹⁵Uo.

abban is eltérő az egyes országok szabályozása, hogy mely jogokat emel be ezek közül az alkotmányba és melyeket (legalábbis egyelőre) nem.³¹⁶

Az élelemhez való jog alapjogi generációs besorolása nem egységes, megjelenését és tartalmát tekintve végighúzódik az alapjogok valamennyi generációján. Az élelemhez való jog a 20. század második felében, a második generációs jogokat rögzítő nemzetközi emberi jogi dokumentumokban (lásd Nyilatkozat, Egyezségokmány) került először megfogalmazásra. Így időbeli megjelenését tekintve az *emberi jogok harmadik generációjába* sorolandó, lévén, hogy az emberi jogoknak ez a generációja a 20. század második felében, kiváltképp a hetvenes-nyolcvanas években jelent meg.³¹⁷

Az élelemhez való jog *szerkezetét* tekintve azonban mind az első, mind a második generációs jogokra jellemző sajátosságokkal is bír. *Tartalmát* tekintve ugyanis jellemző rá mind a passzív állami magatartás (amely kiváltképp az első generációs jogok attribútuma); mind a második generációs jogok esetén elvárt aktív állami szerepvállalás is. Jellegét tekintve továbbá az emberi léthez kapcsolódó jog, így köthető a természetjogi felfogáshoz, pl. az elesettek megsegítésének követelménye, valamint az állami hatalom alatt álló személyekről való fizikai gondoskodás követelménye révén (pl. a fegyveres erők ellátása, a szabadságvesztésüket töltő elítéltekről való gondoskodás).

Az élelemhez való jog megjelenésének időbeliségét tekintve az *emberi jogok harmadik generációjába* sorolandó, azonban tartalmát tekintve generációs alapjogi besorolása nem egységes. Az élelemhez való jogban a jogok másik két generációjának több jellemzője is egyszerre van jelen: benne az első generációs jogokat jellemző passzív állami magatartás, és a második generációs jogokat megillető aktív állami szerepvállalás. Jellegét tekintve az emberi minőséghez kapcsolódó jog, és a természetjogi felfogásból ered, hogy pl. az állam köteles gondoskodni a szolgálatában dolgozó katonáról, a szabadságvesztésüket töltő elítéltekről, míg megjelenését tekintve a második generációs jogokat rögzítő nemzetközi emberi jogi dokumentumokban került először megfogalmazásra.

4.2.2. Kollektíve is gyakorolható egyéni jog?

A jogok osztályozásának az is alapja lehet, hogy egyénileg vagy kollektíva által gyakorolhatók-e. Ennek megfelelően például az egyesülési és gyülekezési jog kollektív jog, míg a személyes

³¹⁶ Lásd: Salamon László alkotmánybíró 8/2014. (III. 20.) AB határozathoz írt párhuzamos indokolása, [119]

³¹⁷ Sári János – Somody Bernadett: Alapjogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 27. p., Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 87. p.

szabadság sérthetlensége egyéni jog.³¹⁸ A kollektív jogi jelleg esetén azt kell megvizsgálni, hogy a jog gyakorlásához elkerülhetetlenül szükség van-e a több alanyra.

Az élelemhez való jog nemzetközi jogirodalomban meghatározott fogalma az egyén szükségleteinek kielégítése mellett, az élelmezés közösségi jellegét is kiemeli.³¹⁹

Az élelemhez való jog alapvetően az egyént jogosítja, azonban figyelembe véve az élelmezésbiztonság közösségi jellegét, illetőleg az étkezés társadalmi és kulturális jelentőségét, *az élelemhez való jog kollektív jellege sem elbanyagolható, de nem ez a meghatározó jellemzője.*³²⁰

Tekintettel arra, hogy az egyén élelmezése által biológiai szükségleteinek a kielégítéséről van szó, az élelemhez való jogot e tekintetben *kollektívan is gyakorolható egyéni jogként* kell kezelni.³²¹

4.2.3. Az élelemhez való jog szociális jogi, illetve politikai jogi jellege

Mint arra az éhezéssel foglalkozó paradigmák is rávilágítanak, az élelmezés kérdése nem pusztán szociális jellegű kérdés, hanem sok esetben súlyos politikai kérdés is, főként akkor, amikor az élelmezést, vagy annak megvonását, mint eszközt használják fel bizonyos politikai célok elérése érdekében. 1944-ben Rooseveltt is rámutatott, arra hogy *„igazi egyéni szabadság nem létezik gazdasági biztonság és függetlenség nélkül. A szűkölködő emberek nem szabad emberek. Az éhes és munkanélküli emberek teszik ki azt az anyagot, amelyből a diktatúra kicsírászik.”*

Kardos Gábor a polgári és politikai jogok tényleges gyakorlása kapcsán megállapította, hogy azok gyakorlása aligha képzelhető el a minimális szociális biztonság nélkül.³²² Az emberi méltóság érvényesülése szükségessé teszi legalább a minimális mértékű szociális jogosítottságot.³²³ Itt fontos kiemelni, hogy nem csupán a nélkülözők, hanem a *többiek* emberi méltóságáról is szó

³¹⁸ Sári János – Somody Bernadette: Alapjogok. i.m. 43. p.

³¹⁹ Lásd az élelemhez való jog legáldefiníciójánál az Általános Kommentár meghatározását, valamint Jean Ziegler meghatározását.

³²⁰ Az élelemhez való jog kollektív jogi jellege legmarkánsabban az őslakosok jogaival, illetve a termőföldhöz, természeti erőforrásokhoz való hozzáféréssel kapcsolatban jelenik meg. Lidija Knuth: The right to adequate food and indigenous peoples. How can the right to food benefit indigenous peoples? FAO, Róma, 2009. 17-18. p.

³²¹ Tekintettel arra, hogy az élelemhez való jog az élelmiszertermeléssel is összefüggésben áll és az élelmiszertermelés gyakorlatilag kivitelezhetetlen egyénileg. Az élelemhez való hozzáférés biztosítása (termelés, szállítás, elosztás) is szükségszerűen több alanyt feltételez.

³²² Kardos Gábor: Üres kagylóhéj? A szociális jogok nemzetközi jogi védelmének egyes kérdései. Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003, 33. p.

³²³ Kardos Gábor: Üres kagylóhéj? i.m. 34. p.

van.³²⁴ A politikai jogok esetében közvetlen közösségi haszon, ha az állampolgárok felelősen és nem demagóg erőknél kiszolgáltatva döntenek.³²⁵

A polgári- politikai jogok és a szociális jogok közvetlen összefüggésére mutatott rá Herman Schwartz. Véleménye szerint ez részben azzal magyarázható, hogy a valódi képviselői demokrácia feltételezi a polgárok széleskörű részvételét, illetve toleranciáját és kompromisszumkészségét. Azonban az elszegényedett, éhező emberek nem szavaznak, és a kihasználatlan, éhező embereknek nincs türelmük kivárni a demokráciához szükséges lassú, gyakran fárasztó alkudozást az élesen eltérő véleményen levő csoportok között.³²⁶ Amartya Sen hasonló megállapításra jut: „a világ iszonyú nagy éhínségeinek történetében alig találunk olyan esetet, hogy demokratikus rendszerben, szabad sajtó és aktív ellenzék jelenlétében tört volna ki éhínség.”³²⁷

A fentiek alapján nyilvánvaló az éhezés és élelmezés kapcsolata a polgári és politikai jogokkal, azonban, álláspontom szerint, alkotmányjogi szempontból sokkal erősebb a szociális jellegű kapcsolat az élelemhez való joggal összefüggésben, mint a polgári és politikai jogokkal, illetőleg tartalmát és jogi jellegét tekintve is több hasonlóságot mutat a második generációs jogokkal, mint az első generációs jogokkal.

4.3. Az élelemhez való jog alanya és címzettje

Az alapvető jogok legfőbb alkotmányjogi funkciója, hogy az egyén életének és emberi mivoltának kiteljesedése érdekében, az államhatalommal szemben korlátokat állítsanak fel. Az első generációs jogok jellemzően egy tartózkodó, passzív cselekvést várnak az államtól, vagyis azt, hogy az állam engedje a jogalanyokat a jogaikat szabadon gyakorolni. Ezzel szemben a második generációs jogok esetében már aktív állami szerepvállalásra van szükség, mind az anyagi garanciák, mind az írott jogi garanciák tekintetében, ugyanis például a munkához kapcsolódó alapjogok azon túl, hogy az egyén foglalkozását szabadon, az állam befolyásától mentesen megválaszthatja, másodsorban a munkáltatóval szemben védelmezik a munkavállalók jogait (minimál bér, pihenő

³²⁴Uo.

³²⁵Kardos Gábor: Üres kagylóhéj? i.m. 34. p. Kardos utal H. L. Wilensky megállapítására, aki szerint a kormányzat által garantált minimális jövedelem, élelem, egészségügyi ellátás, lakhatás és oktatás politikai jog. H. L. Wilensky: *The Welfare State and Equality. Structural and Ideological Roots of Public Expenditures*. Berkeley, University of California Press, 1975, 1. p.

³²⁶ Herman Schwartz: Van-e helyük a gazdasági és szociális jogoknak az alkotmányban? *Fundamentum*. 1998. 3. szám. 8. p.

³²⁷ Amartya Sen: Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. http://www.esely.org/kiadvanyok/1992_1/azegyeni_szabadsag.pdf

idő biztosítása, munkavédelmi szabályok bevezetése), melynek garanciáját elsősorban a jogi biztosítékok (tilalmak és szankciók) adják.

A harmadik generációs biológiai jogok (az egészséges környezethez való jog, a vízhez és az élelemhez való jog) esetében azonban az államnak szükségszerűen további államokkal, illetőleg más szereplőkkel is együtt kell működnie, hogy azok az emberiség védelme érdekében érvényesülni tudjanak. Tehát az állam és az egyén viszonya ezen harmadik generációs jogok esetében csak látszólagosan kétpólusú, ugyanis számos más szereplő is közbeiktatódik az állam és az egyén jogviszonyába. Ezek a szereplők, akiknek további kötelezettségei keletkeznek ezen globális jogok érvényesítése érdekében: a társadalmi szféra szereplői (család, civil szervezetek, egyházak), a nemzetközi közjogi szféra (így más államok, illetve azok szövetsége, a nemzetközi szervezetek), illetőleg a gazdasági szféra (nacionális és multinacionális vállalatok) szereplőinek lesz egyre hangsúlyosabb feladata. Az alapjogok két végpontján azonban alkotmányjogi aspektusból továbbra is az állam, mint a kötelezettségek címzettje és az egyén, mint a jog alanya áll.

A következőkben azt vizsgálom, hogy az élelemhez való jog szempontjából kik vannak az alanyi oldalon, vannak-e olyan sérülékenyebb csoportok, amelyeknek az élelemhez való joga érvényesülése érdekében fokozottabb, illetőleg speciálisabb védelemre van szükség. Az élelemhez való joggal kapcsolatos kötelezettségek címzettjeként pedig elsősorban az államot, majd az államon túl az egyéb politikai, gazdasági és társadalmi szféra szereplőinek a kötelezettségeit veszem vizsgálat alá.

4.3.1. Az élelemhez való jog alanya

Az élelemhez való jog *fundamentalitásából* és *univerzalitásából* fakad, hogy az élelemhez való jog minden embert megillető alapjog, ami az élelem ellátására tekintettel mind a nemzetközi egyezmények szövegei, mind az alkotmányok szövegei alanyát általánosan határozzák meg. Másfelől azonban az élelem megfelelősége tekintetében lényeges különbségek vannak az egyes egyének fiziológiai, kulturális, egészségügyi igényei között, melyre tekintettel szükséges megvizsgálni a speciális társadalmi csoportok élelmezési igényeinek a biztosítására vonatkozó követelményeket.

4.3.1.1. Általános alanya

Az élelemhez való jog alanyi oldalát a lehető legszélesebb értelemben szükséges értelmezni. A jog forrását képező nemzetközi jogi dokumentumok is az élelemhez való jog természetéből fakadóan

minden embert megillető jogként definiálják az élelemhez való hozzáférést. Az egyetemes emberi jogokat deklaráló Nyilatkozat cikk 1. pontja szerint „*minden személynek* joga van a megfelelő életszínvonalhoz, nevezetesen az élelemhez”, e megfogalmazás alapján elvileg minden személyre kiterjedhetne, azonban e jog természetéből és nyilván az egyezmény jellegéből is fakad, hogy ez a jog természetszerűleg is csak a természetes személyekre vonatkozik, a jogi személyek fogalmilag kizártak az élelemhez való jog gyakorlásából, ami persze nem jelenti azt, hogy ne működhetnének közre ennek az alapjognak az érvényesülésében.

Az 1966-ban elfogadott Egyezségokmány az élelemhez való jogtekintetében nem a „minden személy”, hanem annak szinonimáját, a *mindenki* kitételt alkalmazta. Az Egyezségokmány 11. cikkének 1. bekezdése szerint a részes államok elismerik „*mindenkinek a jogát önmaga és családja* megfelelő életszínvonalára, ideértve a kellő táplálkozást, ruházkodást és lakást, valamint az életkörülmények állandó javulását”. Az Egyezségokmány 11. cikk 2. bekezdése az élelemhez való a jog negatív oldalát is meghatározza, miszerint *mindenkinek joga* van arra, hogy ne éhezzenek. Az Egyezségokmány kiterjeszti mindenki jogát önmaga és családja élelméhez, amely megfogalmazás az Általános Kommentár szerint szintén az Emberre vonatkozik, illetőleg a 11. cikk 1. bekezdésében lévő „önmaga és családja” fordulat semmilyen korlátozást nem jelent sem az egyénekre, sem a nők által vezetett háztartásokra.³²⁸ Tehát az élelemhez való jog esetében a lehető legtágabb értelemben vett, a minden megkülönböztetés és jogi kategóriára való szűkítés nélküli Embert kell érteni.

Ezt az általános alanyi meghatározást tartalmazza Zimbabwe alkotmányának 77. cikke,³²⁹ az ukrán alkotmány 48. cikke,³³⁰ a Dél-Afrikai Köztársaság alkotmányának 27. cikke,³³¹ Kenya alkotmányának 43. cikke, a Moldovai Köztársaság 37. cikke, illetőleg a világ első szociális alkotmánya, az 1917-ben elfogadott Mexikói alkotmány, amely 2011. évi módosítása révén ma már az élelemhez való jogot is tartalmazza mindenkit megillető jogként.³³²

A nemzetközi egyezményekhez hasonlóan a magyar Alaptörvény XX. cikke szintén mindenki egészséges élelemhez való hozzáférését fogalmazza meg, azonban ez a kitétel fogalmilag nem

³²⁸ Általános Kommentár 1. pont

³²⁹Article 77 b): “Every person has the right to sufficient food; and the State must take reasonable legislative and other measures, within the limits of the resources available to it, to achieve the progressive realisation of this right.”

³³⁰ Article 48:“Everyone shall have the right to a standard of living sufficient for themselves and their families including adequate nutrition, clothing, and housing.”

³³¹Article 27 (1) b): “(1) Everyone has the right to have access to sufficient food and water; (2) The state must take reasonable legislative and other measures, within its available resources, to achieve the progressive realisation of each of these rights.”

³³² Article 4,“All individuals have the right to nutritional, sufficient and quality nourishment. The State shall guarantee this.”

tartozik az I. cikk (4) bekezdése alá – miszerint a törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak. A magyar Alaptörvény tehát nem mint önálló szociális jogot, hanem rendszertanilag az egészséghez való jog részeként fogalmazza meg az élelemhez való jogot.

A fenti általános alanyi meghatározáson túl az élelemhez való jogot explicit módon tartalmazó alkotmányok azonban több esetben leszűkítik az élelemhez való jog alanyi körét és azt, mint *állampolgári jogot biztosítják*. Egyiptom alkotmányának 79. cikke szerint minden állampolgárnak joga van az egészséges és a kielégítő élelemhez és a tiszta vízhez.³³³ Haiti alkotmányának 22. cikke szerint az Állam elismeri minden állampolgár jogát a megfelelő lakhatáshoz, az oktatáshoz, az élelemhez és a szociális biztonsághoz.³³⁴ Szintén állampolgári jogként határozza meg a maldív alkotmány 23. cikk a) pontja a megfelelő és tápláló élelemhez és tiszta vízhez való hozzáférést.³³⁵ Nepál alkotmánya egy teljes cikket szentel az élelemhez való jognak, melynek 36. cikk (1) bekezdése szerint minden állampolgárnak joga van az élelemhez.³³⁶ A vizsgált alkotmányok, melyek állampolgári jogként határozzák meg az élelemhez való jogot, azt a szociális jogi jellegére teszik, hiszen nyilvánvalóan egy állam a saját gazdasági teherbíró képességéhez mérten tud csak szociális jogokat biztosítani.

A jogirodalomban nem találtam arra vonatkozólag semmilyen utalást, hogy bármely nemzetközi szervezet támadólag lépett volna fel azon államokkal szemben, melyek nem minden embernek, hanem „csak” állampolgári jogként biztosítják elsősorban az élelemhez való jogot. Az eltérő alanyi kör differenciálásában, az elképzelhető, hogy míg az állampolgári jogként definiáló alkotmányok szociális juttatásként értékelik az élelemhez való jogot, addig a mindenki jogaként rögzítő államok, úgy közelítenek a kérdéshez, hogy az létfeltétel.

³³³ Article 79: “Each citizen has the right to healthy and sufficient food and clean water. The State shall ensure food resources to all citizens. The State shall also ensure sustainable food sovereignty and maintain agricultural biological diversity and types of local plants in order to safeguard the rights of future generations.”

³³⁴ Article 22: “The State recognizes the right of every citizen to decent housing, education, food and social security.”

³³⁵ Article 23 a): “Every citizen the following rights pursuant to this Constitution, and the State undertakes to achieve the progressive realisation of these rights by reasonable measures within its ability and resources: adequate and nutritious food and clean water.”

³³⁶ Article 36: “(1) Each citizen shall have the right to food.

(2) Every citizen shall have the right to be protected from a state of starvation, resulting from lack of food stuffs.

(3) Every citizen shall have the right to food sovereignty as provided for in law.”

4.3.1.2. Speciális alanyok – sérülékeny csoportok

Meghatározott társadalmi csoportok azonban csak korlátozott hozzáféréssel bírnak az élelemhez, amely vagy élettani helyzetükből (korukból illetve nemiségükből), vagy más társadalmi-gazdasági helyzetükből fakad. Az élelemhez való jog, illetőleg az esélyegyenlőség alapelve és a diszkrimináció tilalmának elve alapján különleges figyelemben kell részesíteni azon sérülékeny csoportokat és egyéneket, amelyek ilyen korlátozott hozzáféréssel rendelkeznek az élelemhez.³³⁷

Az élelemhez való jogot explicite deklaráló további nemzetközi egyezmények és alkotmányok azonban a fenti általános alanyon túlmenően a sérülékeny csoportok élelemhez való jutásának a kérdésére külön is felhívják a figyelmet. Maga az Általános Kommentár is kifejezésre juttatja, hogy az államnak gondoskodnia kell a *különösen sérülékeny társadalmi csoportok* – úgy, mint az éhínség áldozatai, a betegek, az idősek vagy a gyermekek – ellátásáról.

Az Általános Kommentár fizikai hozzáférhetőség kapcsán világított rá a sérülékeny csoportok védelmére, így ide sorolta *a szociálisan sebezhető egyéneket, mint a csecsemőket, a kis gyermekeket, az idős embereket, a mozgáskorlátozottakat, a halálos betegeket, az állandó egészségi problémáktól szenvedő személyeket, a mentálisan gyengébbekkel együtt. A természeti katasztrófák áldozatainak, a katasztrófának kitett területeken élő embereknek és más, különösen hátrányos helyzetű csoportoknak szükségük lehet a különleges figyelemre, és néha elsőbbséget kell kapjanak az élelem hozzáférhetősége tekintetében. Az őslakos népcsoportoknak sajátos kiszolgáltatottságot jelent az, hogy ősi földjeikhez való hozzáférésük veszélyeztetve van.*

A FAO ezeket a sérülékeny csoportokat négy kategóriába sorolta. Az első csoportba sorolta a vidéki és városi szegénységet (amely összességében a világ 795 millió éhezőjének a 80%-át adja), a második csoportot a bennszülöttek, illetőleg az őslakosok alkotják; a harmadik csoportot a gyermekek, míg a negyedik csoportot a nők alkotják.³³⁸ A holland jogban az Egyezségokmány 11. cikke olyan esetekben kerül felhívásra, amelyekben az egyének alacsony jövedelműek, fogyatartottak, idősek, fogyatékosok vagy menekültek.³³⁹

A fentiekre tekintettel a FAO négyes csoportosítása, további négy személyi kör vizsgálatával egészíteném ki: a fogyatékossgal élő személyek csoportjára, a hontalan és menekült személyek

³³⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet. No. 34. 9. p. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>

³³⁸. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. 9 -17. p.

³³⁹Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 73. p.

csoportjára, valamint a zárt intézményekben élők csoportjára (börtönök, nevelőotthonok, árvaházak, idősek otthona, kórházak, elmegyógyintézetek...).³⁴⁰

4.3.1.2.1. A városi és vidéki szegénység

„A városi és vidéki szegénységben élők nem élvezhetik teljességében az élelemhez való jogukat, ugyanis sok esetben vagy nem tudják megvásárolni maguknak a megfelelő élelmet, vagy meg sem tudják termelni azokat a maguk részére.”³⁴¹

A FAO adatai szerint az éhezésnek, illetve az alultápláltságnak kitett személyek jelentős része, megközelítőleg 80%-a a vidéki lakosság. Az éhezők több mint 50 %-a kisbirtokos, 20 %-a föld nélküli, és 10 %-a állattenyésztésből, halászatból és erdőgazdálkodásból él. A városi szegénység az éhezők nagyjából 20%-át teszi ki.³⁴² Véleményem szerint a FAO ezen csoportosítása túlságosan tág, és nem meglepő az éhezők számának kimagasló 80%-os értéke sem, hiszen ebbe a kategóriába önmagába beletartozik minden más kategória is, hiszen az, aki nem városban él, az

³⁴⁰ Azon túlmenően, hogy nyilvánvalóan az írott jog, mint olyan az ember életének és az őt körül vevő világnak a kérdéseit hivatott elsősorban rendezni, vannak olyan alkotmányos berendezkedések, amelyek magának a természetnek is jogokat adományoznak, amelynek az érvényesítése kétségkívül rengeteg kérdést vet fel, azonban azon logika mentén, amely szerint fiktív személyek, azaz jogi személyek is rendelkezhetnek alapjogokkal, miért ne vizsgálhatnánk meg azt a kérdést, hogy vajon az állatoknak vannak-e jogi, illetőleg beszélhetünk-e vajon az állatok esetében élelemhez való jogról?

Annak ellenére, hogy az állatok alapjogainak kérdése meglehetősen vitatott téma a jogtudományban, mind a nemzetközi állatvédelmi egyezmények, mind az uniós szabályok, mind a hazai állatvédelmi rendelkezések külön felhívják a jogalkalmazót arra, hogy az állatokat megfelelő táplálékkal kell ellátni. Ezen jogszabályok általános kiindulópontja az, hogy ezek az élőlények szeretni és érezni képes lények.

Megjegyzem az állatok nem megfelelő táplálása, illetőleg éheztetése a magyar jogban is eredményezett több olyan jogerős bírósági ítéletet, melyben állatkínzás miatt ítélték el. Állatkínzás büntetével vádolt férfi ügyében hozott jogerős másodfokú ítéletet 2014. február 28-án a Zalaegerszegi Törvényszék. Mely esetben egy dél-zalai telephelyen összesen 26 szürkemarha és 20 mangalica maradt élelem és víz nélkül 2010 tavaszán. Mire észrevették, 17 állat hullott el kegyetlen körülmények között. A vádlottat első fokon a Nagykanizsai Járásbíróság bűnösnek találta 1 rendbeli állatkínzás büntetében, s 8 hónap börtönbüntetésre ítélte, valamint 1 évre eltiltotta a közügyek gyakorlásától. A Zalaegerszegi Törvényszék – kisebb pontosításokkal – az első fokú ítéletet helyben hagyta, és megállapította, hogy az elpusztult állatok nagy számára tekintettel, s arra a nagyfokú közömbösségre, melyet a vádlott az állatok sorsa iránt tanúsított, a kiszabott végrehajtandó szabadságvesztést a törvényszék is szükségesnek tartotta az általános megelőzés érdekében. Ilyen eset volt 2014-ben, amikor három csontig lesóványodott kutyát egy borgátai kertben. Akkor ezek a kutyák már majdnem másfél hónapja nem kaptak rendszeresen enni. A bíróság ez ügyben a férfit nyolc hónap börtönre ítélte, amit egy év próbaidőre felfüggesztettek.

³⁴¹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. No. 34. 10. p. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>

³⁴² Pedro Sanchez – M.S. Swaminathan – Philip Dobie – Nalan Yuksel: Halving hunger: it can be done. Achieving the Millennium Development Goals. 2005. http://www.unmillenniumproject.org/documents/HTF-SumVers_FINAL.pdf

vidéken és fordítva, de ebben benne vannak a további csoportok is: a „vidéken” élő őslakosság, a nők és a gyermekek is.

A *vidéki lakosság* éhezésének és alultápláltságának elsődleges oka, hogy ezeknek a személyeknek nincs meg a megfelelő termelési eszközökhöz a hozzáférésük – így sem a megfelelő termőföldhöz, a vízhez, magokhoz – hogy megtermeljék önmaguk és családjuk számára a mindennapi betevőt. Másrészt pedig meglehetősen korlátozott ezen személyeknek a megfelelő gazdasági vagy fizikai hozzáférése a kereskedelemhez, az információhoz és a megfelelő technológiához.³⁴³

A FAO rámutat arra, hogy az élelemhez való jog érvényesülését a föld tekintetében például a nagy mezőgazdasági nagyvállalatok, a kitermelő ipar tisztességtelen gazdasági magatartása okozza.³⁴⁴ Ugyanis ezek a tisztességtelen magatartások sok esetben nem közvetlenül az élelemhez való jogot sértik meg elsősorban, hanem a diszkriminatív magatartás és a további alapjogok sérelme, így a döntéshozatalból való kivonás, illetve a bírói jogérvényesítés lehetőségének az ellehetetlenítése okozza annak sérelmét. Másfelől, amennyiben elő is tudják állítani a mezőgazdasági termékeiket a vidékiek, úgy a piac hiánya megakadályozza a termékek értékesítésének a lehetőségét, illetve további élelmiszerek vásárlását.³⁴⁵

További problémát jelent világszinten, hogy a föld nélküli mezőgazdasági munkások bére meglehetősen alacsony, amely tovább generálja a már meglévő szegénységet. Az alacsony jövedelemmel rendelkező munkások részére pedig, ha a fizikai hozzáférés az élelemhez meg is lenne, anyagilag nem engedhetik meg maguknak a megfelelő tápértékkel rendelkező élelem megvásárlását, így vagy a kevésbé tápláló, vagy nem a biztonságos élelmiszereket vásárolják meg a maguk, illetve a családjuk részére.³⁴⁶

Az éhezés és alultápláltság mindennapos kihívásai szorosan összefűzik a vidékiek életét a várossal, ugyanis akinek lehetősége van rá, a vidékiek közül, az a szegénység elől a városokba menekül és

³⁴³ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. No. 34. 10. p. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>

³⁴⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. No. 34. 11. p. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>

³⁴⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. No. 34. 11. p. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>

³⁴⁶ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. No. 34. 11. p. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>

ott keres magának jobb életkörülményeket. Azonban ezek a remények sokszor a városokban sem valósulnak meg.

Nyilvánvalóan a városokban sokkal több szociális lehetősége van a rászorulóknak, akár a munkavállalás kapcsán, akár a segélyezési rendszeren keresztül, azonban a városi életben már kevésbé, vagy egyáltalán nincs lehetőség az élelem megtermelésére, így csak a kereskedelmi úton történő beszerzés az egyetlen lehetőség.

Mіндеzen problémákra az Egyezségokmány 11. cikk 2. bekezdés a) pontja kimondja, hogy az Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenkinek alapvető az jogát arra, hogy ne éhezzen, továbbá önállóan és a nemzetközi együttműködés útján – a konkrét programokat is ideértve – megteszik a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy megjavítsák az élelmiszerek termelésének, tartósításának és elosztásának a módszereit, a technikai és tudományos ismeretek teljes kihasználásával, a táplálkozás elveinek elterjesztésével és a mezőgazdasági rendszerek olyan fejlesztésével vagy átalakításával, amely lehetővé teszi a természeti erőforrások leghatékonyabb fejlesztését és hasznosítását.

A magyar Alaptörvény a fentiekkel összhangban, a XIX. cikkben foglalt szociális biztonságon keresztül segíti a rászoruló állampolgárait. Az Alaptörvény e rendelkezése kimondja, hogy Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegység, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. Azonban a szociális intézmények és intézkedések igénybevételére a XIX. cikk (2) bekezdése szerint nem csak az (1) bekezdésben meghatározott rászorulókat, hanem *más rászorulókat* – így álláspontom szerint a nemzetközi kötelezettségvállalásokat is figyelembe véve az éhezők – is jogosultak.

4.3.1.2.2. Az őslakosok

A FAO külön védelemben részesíti az őslakosokat. A magyar társadalom szerkezetétől teljesen távolinak tűnik az őslakos és bennszülött kategória, azonban lévén, hogy a világ hetven országában több mint 370 millió őslakos él, a FAO álláspontja szerint külön védelemben kell őket részesíteni, azonban egy-egy kérdést mégis érdemes e körben vizsgálat alá vetni.³⁴⁷

³⁴⁷ Lidija Knuth: The right to adequate food and indigenous peoples. How can the right to food benefit indigenous peoples? i.m. 8. p.

Az őslakosoknak számos esetben megvan a maguk felfogása arról, hogy számukra mit jelent a megfelelő ételhez való jog, azonban ez a felfogás sok esetben eltér a hagyományos értelemben vett „megfelelőségtől.” A számukra megfelelő étel és annak előállításuk sokszor annyira fontos eleme a kultúrájuknak, identitásuknak, amely nélkül nem beszélhetünk az ételhez való jog emberi méltóságot képező teljesüléséről. Többek között ezek miatt is szükséges a biológiai sokféleség védelme, fenntartása és megóvása, amely az Alaptörvény preambulumban, a Nemzeti hitvallásban és a P) cikkben is helyt kapott.

4.3.1.2.3. A gyermekek

Az UNICEF 2008. évi jelentésében megállapította, hogy az ötéves kor alatti gyermekhalálozások több mint felét az alultápláltság okozza.³⁴⁸ Ez a szám azóta nagymértékben lecsökkent a frissebb jelentések szerint, azonban a gyermekek kiszolgáltatottságára tekintettel a jog speciális védelmet biztosít a számukra.

A gyermekek vonatkozásában az élelmezés kérdése már sokkal erősebb jogokat keletkeztet, mint az előző két alanyi kör esetében. A Gyermekek jogairól szóló 1989-es New York-i egyezmény³⁴⁹ annak biztosítására, hogy a gyermek „*lehető legjobb egészségi állapotához való joga*” megvalósulhasson, a rossztápláltság felszámolására, valamint a tápláló élelmiszerek és ivóvíz szolgáltatására hívja fel a figyelmet.³⁵⁰ A New York-i egyezmény 24. cikk 2. bekezdés e) pontjában pedig a gyermek táplálására vonatkozó széleskörű ismeretterjesztésre helyezi a hangsúlyt.

A New York-i egyezmény 27. cikk 3. bekezdése viszont már a megfelelő életszínvonalhoz való jog kapcsán mondja ki, hogy az Egyezményben részes államok, az adott ország körülményeit és a rendelkezésre álló eszközöket figyelembe véve, megfelelő intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy a szülőt, illetőleg a gyermek más gondviselőit segítsék e jog érvényesítésében, és szükség esetén anyagi segítséget nyújtanak, valamint segítő programokat hoznak létre különösen az élelmezéssel, a ruházkodással és a lakásüggyel kapcsolatban. A Gyermekről szóló Egyezményben jól kirajzolódik az élelmezés kérdésének összetettsége, amely egyfelől az egészséghez való joghoz kapcsolódik, míg másfelől a szociális biztonsághoz. A holland bírói

³⁴⁸ The State of the World's Children 2008. 1. p. <http://www.unicef.org/sowc08/docs/sowc08.pdf>

³⁴⁹ A Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény

³⁵⁰ A gyermekéhezéssel szemben a WHO a kórosan elhízott gyermekek riasztóan magas számára hívja fel a figyelmet. Az UNICEF, a WHO és a Világbank közös kiadványában foglaltak szerint közel 43 millió gyermek túlsúlyos, ami többek között a nem megfelelő minőségű élelmiszerek fogyasztásával függ össze. Levels & Trends in Child Malnutrition. UNICEF – WHO – Világ Bank közös kiadványa. http://www.who.int/nutgrowthdb/jme_unicef_who_wb.pdf

gyakorlat a Gyermekek Jogairól Szóló Egyezmény 27. cikkének közvetlen alkalmazhatóságát ismerte el.³⁵¹ Fidzsi alkotmánya azon túlmenően, hogy a 36. cikkében meghatározza, hogy az államnak fokozatosan kell megvalósítani azt, hogy senki ne éhezzen, illetőleg azt, hogy mindenkinek hozzáférése legyen a megfelelő élelemhez és a tiszta és biztonságos vízhez, a 41. cikkében kiemeli, hogy minden gyermeknek joga van az alapvető táplálékhoz, a ruházódáshoz, védelemhez, a szanitációhoz és az egészségügyi ellátásokhoz.³⁵² Fidzsi alkotmányához hasonlóan, az általánosan biztosított élelemhez való jogot a gyermekek esetében külön is kiemeli Kenya alkotmányának 53.cikke,³⁵³ Egyiptom alkotmányának 80. cikke,³⁵⁴ Dél-Afrika alkotmányának 28. cikke³⁵⁵ és Zimbabwe alkotmányának 81. cikke.³⁵⁶

Costa Rica alkotmánya egyedülálló módon nem általánosságban a gyermek élelemhez való jogát ismeri el, hanem azt leszűkíti a *rászoruló tanulók* élelméhez, melynek megfelelően a 82. cikk kimondja, hogy az állam törvényben meghatározottak szerint biztosítja a rászoruló tanulók részére az élelmet és a ruházatot.³⁵⁷

Annak ellenére, hogy a magyar Alaptörvény explicite nem terjeszti ki a gyermek jogait az élelemhez való jog biztosítására, az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdésében foglaltak alapján – miszerint „*minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz*” – implicit módon, az XX. cikkben foglaltakkal összhangban a gyermek élelemhez

³⁵¹ Rotterdami Kerületi Bíróság LJN:BB5715. számú ügye. Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands’ policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 75. p.

³⁵² Article 36: “(1) The State must take reasonable measures within its available resources to achieve the progressive realisation of the right of every person to be free from hunger, to have adequate food of acceptable quality and to clean and safe water in adequate quantities. (2) In applying any right under this section, if the State claims that it does not have the resources to implement the right, it is the responsibility of the State to show that the resources are not available.”

Article 41: “(1) Every child has the right (b) to basic nutrition, clothing, shelter, sanitation and health care.”

³⁵³ Article 43.(1): “Every person has the right: (c) to be free from hunger, and to have adequate food of acceptable quality.”

Article 53.(1): “Every child has the right: (c) to basic nutrition, shelter and health care.”

³⁵⁴ Article 79: “Each citizen has the right to healthy and sufficient food and clean water. The State shall ensure food resources to all citizens. The State shall also ensure sustainable food sovereignty and maintain agricultural biological diversity and types of local plants in order to safeguard the rights of future generations.”

Article 80: “Anyone under the age of 18 shall be considered a child. Each child shall have the right to a name, identity documents, free compulsory vaccination, health and family or alternative care, basic nutrition, safe shelter, religious education, and emotional and cognitive development.”

³⁵⁵ Article 28: “(1) Every child has the right (c) to basic nutrition, shelter, basic health care services and social services.”

³⁵⁶ Article 81 (1): “Every child, that is to say every boy and girl under the age of eighteen years, has the right (f) to education, health care services, nutrition and shelter.”

³⁵⁷ Article 82: „The State shall provide food and clothing for indigent pupils, in accordance with the law.”

való joga, hiszen az a gyermek szellemi és fizikai fejlődése szempontjából abszolút nélkülözhetetlen.³⁵⁸

4.3.1.2.4. Nők

A nők társadalmi szerepének kapcsolata az élelemhez való joggal kapcsolatban három szempontból merül fel. Mint *egy különösen sérülékeny csoport* a diszkrimináció szempontjából, ugyanis számos fejlődő társadalom és kultúrában elfogadott a női alárendeltség, amely az étkezési hagyományokon keresztül is megjelenik, ti. a nők csak a férfiak után étkezhetnek, ami sok esetben nem jelent kielégítő mennyiségű táplálékot. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának 7/14. számú állásfoglalása szerint a lánygyermek két-szer nagyobb valószínűséggel hal meg alultápláltságban és megelőzhető gyermekkori betegségekből, mint a fiúgyermek, valamint az ENSZ becslései szerint majdnem kétszer annyi nő szenved az alultápláltságtól, mint férfi. Ezen diszkriminációs megkülönböztetés felszámolására hozták létre 1974-ben az ENSZ égisze alatt az *egyezményt a nőekkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről*.³⁵⁹

A nők társadalmi szerepének második aspektusát veti fel a *nőekkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről* szóló egyezmény 12. cikkének 2. pontja, amely szerint az egyezményt aláíró állam köteles a nők számára megfelelő szolgáltatásokról gondoskodni a terhesség, a szülés és a szülés utáni időszak idejére, szükség esetén ingyenes szolgáltatások, valamint a terhesség és a szoptatás alatt megfelelő élelmezés nyújtásával. A nők anyai szerepéből fakadóan a Gyermek jogairól szóló 1989-es New York-i egyezmény 24. cikk 2. pont d) alpontja a gyermek „lehető legjobb egészségi állapothoz való joga” megvalósításának biztosítása érdekében az államok kötelezettséget vállalnak az anyák terhesség alatti és szülés utáni gondozására, amely az anyagi ellátásokon túlmenően a megfelelő élelmezés kérdését is magába foglalja.

A nők és a gyermekek speciális csoportjának kiemelése kapcsán szükséges e két alanyi kör közötti kapcsolatot is megemlíteni. A gyermekek megfelelő fejlődése érdekében, a magzati éhezés és a csecsemőkori éhezés felszámolásaképpen *kiemelkedően fontos a megfelelő élelemhez való hozzáférése mind*

³⁵⁸ A gyakorlatban ez a magyar állam részéről elsősorban a gyermekek közétkeztetésén keresztül valósul meg, melyet mind mennyiségi szempontból, mind minőségi szempontból szabályoz a hazai jog. A gyermekek élelemhez való jogának fokozatos érvényesítését a hazai ingyenes bölcsődei, óvodai és iskolai gyermekétkeztetési projektek kiterjesztésével (napi többszöri étkeztetés, szünidőben is), az egyre magasabb költségvetési hozzájárulásokkal segítik elő, míg a gyermek-étkeztetés minőségi oldalát a közétkeztetés reformjával, a só fogyasztás csökkentésével, a népegészségügyi termékadó (ismertebb nevén „chipsadó”) bevezetésével és a transzsavak élelmiszer-előállításból történő száműzésével segíti elő. Bővebben a VI. fejezetben, az élelemhez való jog intézményvédelmi oldalánál lesz ezekről szó.

³⁵⁹ Isabella Rae: Women and the Right to Food. FAO, Róma, 2008.

<http://www.fao.org/docrep/016/ap549e/ap549e.pdf>

*a terhes nőknek, mind a csecsemőket anyatejvel tápláló anyáknak,*³⁶⁰ amelyet az államnak meghatározott élelemhez való hozzáféréssel és megfelelő egészségügyi ellátásokkal kell támogatnia.³⁶¹ A csecsemők anyatejes ellátását segíti elő a WHO közgyűlése által 1981-ben elfogadott anyatej helyettesítő anyagok marketingjének nemzetközi kódex. A kódex fő célkitűzése, hogy megvédje és támogassa a szoptatást azáltal, hogy felszámolja az anyatejet helyettesítő anyagok (tápszerek, fél éves kor előtt ajánlott bébiételek, cumik, cumisüvegek) nem megfelelő forgalmazását és elosztását. A tagállamok ezáltal elismerték továbbá, hogy minden gyermeknek, minden terhes és szoptató nőnek joga van a megfelelő táplálkozáshoz, hogy a szoptatás páratlan módja a csecsemők egészséges fejlődéséhez és növekedéséhez ideális táplálék biztosításának.

Az magzat megfelelő táplálása és a csecsemők anyatejes ellátása kapcsán tehát közvetlenül a terhes nőknek, valamint anyáknak kell védelemben részesülniük, hiszen a magzat, illetve a csecsemő megfelelő élelemmel való ellátása biológiailag az édesanyától függ.

4.3.1.2.5. A hontalan és menekült személyek

Az elmúlt időszakban a menekültek kérdésköre egyre központibbá válik és nyilvánvalóan a témánk tekintetében megkerülhetetlen ezen személyek élelemhez való hozzáféréseinek a vizsgálata, speciális védelmi igényük nyilvánvalóan a társadalmi helyzetükből, kiszolgáltatottságukból adódik.

Mind az 1951-es menekültek helyzetéről szóló egyezmény, mind az 1954-es hontalan személyek jogállásáról szóló egyezmény³⁶² az élelemhez való jutás jogát állampolgárságtól függetlenül, minden embernek biztosított jogként foglalja magába. Az explicit alkotmányok kifejezetten nem rendelkeznek a menekültek és a hontalanok élelemhez való jutásának a kérdéséről, lévén, hogy magát a jogot vagy minden embert, vagy minden állampolgárt megillető jogként deklarálták. Az állampolgárokat megillető jogosultságok azonban a fent idézett nemzetközi egyezmények alapján a menekülteket és a hontalanokat is megilletik, amennyiben az adott államok ratifikálták az egyezményt.

³⁶⁰ A megfelelő minőség tekintetében – lévén, hogy a fogalom-meghatározások kapcsán az élelmiszer fogalma alá tartozik a táplálék-kiegészítők kérdése is – felmerül a várandós anyák terhességük ideje alatt elfogyasztott táplálék-kiegészítők és egyéb elfogyasztott élelmiszerek magzatra gyakorolt hatásainak kérdése is, illetőleg annak gazdasági és fizikai hozzáféréseinek biztosítását – társadalombiztosítási támogatás nyújtásával – az állam részéről.

³⁶¹ Ezzel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy a büntetés-végrehajtási intézményekben biztosítják a fogvatartott terhes nők részére a szükséges táplálék-kiegészítőket, terhes vitaminokat.

³⁶² Lásd az idézett Egyezmény 23. cikkét

Hollandiában rendes körülmények között azok a menedékkérők, akik jogellenesen, illetve tartózkodási engedély nélkül tartózkodnak Hollandia területén, a legtöbb általános szociális ellátásra nem tarthatnak igényt, így az élelemhez való jogra hivatkozással sem nyújthatnak be eredményes keresetet.³⁶³ Ha formális értelemben nem is, *de facto* viszont úgy néz ki, hogy mégis létezik az élelemhez való joga azoknak a menedékkérőknek, akik jogszerűen, azonban tartózkodási engedély nélkül tartózkodnak Hollandiában, ám nyomorúságos körülmények között élnek vagy gyermekek.³⁶⁴ Ugyanakkor azokat a menedékkérőket, akik illegálisan tartózkodnak Hollandiában, sem formálisan, sem ténylegesen nem illeti meg az Egyezségokmány 11. cikk szerinti élelemhez való jog. Ugyanez a gyakorlat érvényesül Svájcban.³⁶⁵

A jövő megválaszolatlan kérdései közé tartozik a globális felmelegedés hatására hazájukat hátrahagyni készülő, úgynevezett *klímamenekültek élelmezésének* a problémája.

4.3.1.2.6. A zárt intézményekben élő, államnak kiszolgáltatott csoportok

Magyarországon az alapvető jogok biztosának 2015. évi jelentése szerint több mint 120 ezer személy van valamilyen fogvatartási intézményben. Ezen intézmények közé tartoznak a különböző szociális intézmények, a büntetés-végrehajtási intézmények, a gyermekvédelmi szakellátó intézmények, a kórházak zárt osztályai, a fogvatartotti várók, a menekültügyi őrzött befogadó központok.

Ezen személyek megfelelő élelmezésére az államnak sokkal közvetlenebb ráhatása van, mint a fentebb meghatározott csoportok esetében, hiszen sokkal jobban rá vannak utalva az államra. Ezen személyek étkeztetése a közétkeztetés körébe tartozik, amelynek hazánkban nagyon

³⁶³Otto Hospes a következő jogeseteket hívja fel példaként: District Court of Amsterdam, 13 March 2001 LJN: AB0942. 157 For instance, Central Court of Appeal, 21 November 2007 LJN: BB9625. 158 District Court of Amsterdam, 13 March 2001, LJN: AB0942. 159 Central Court of Appeal, 26 June 2001, LJN: AB2324. 160 For instance: Central Court of Appeal, 25 May 2004 LJN: AP0561; 8 July 2005, LJN: AT9102; 11 October 2007, LJN: BB5687; 21 November 2007, LJN: BB9625; District Court of The Hague 30 August 2000, LJN: AA6959; 23 January 2006 LJN: AV0548; District Court of Arnhem, 25 May 2007; LJN: BA6562; District Court of Rotterdam, 24 December 2007, LJN: BC0852, District Court of Haarlem 8 April 2008 (summary trial), LJN: BD3399; District Court of Amsterdam: 4 August 1999, LJN: AA4043. Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 74. p

³⁶⁴ Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 75. p.

³⁶⁵ BGE 121 I 367, 27 October 1995, www.servat.unibe.ch/dfr/c1121367.html Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 76. p.

előremutató szabályozása van, azonban sok esetben ez a gyakorlatban nem valósul meg megfelelően.

A zárt intézményekben élő személyek megfelelő étellel való ellátásán túl, több esetben merült fel az éhségstrájkoló személy kényszerítésének problémája, amely cselekmények az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének, az a kínzás és embertelen bánásmód tilalmának a sérelmét idézték elő. Kérdés, hogy ez esetben beszélhetünk-e egyben az emberi méltóság részét képező étellel való jog sérelméről?

Az egyik ilyen ügy *José Ignacio de Juana Chaos* esete volt, akit a spanyol büntetés-végrehajtó hatóságok 2006 őszén, húsz napon át az orrán át bevezetett csövön keresztül kényszerítésnek vetettek alá. José Ignacio de Juana Chaos 114 napos éhségstrájkot folytatott, amikor a börtönorvosok úgy döntöttek, hogy az életének védelmében az elítélt akarata ellenére szükséges táplálni, így a spanyol hatóságok 2006 őszén, húsz napon át az orrán át bevezetett csövön keresztül kényszerítésnek vetették alá.³⁶⁶

Egy másik hasonló eset a *Nevmerzhitsky v. Ukrajna –ügy*.³⁶⁷ Az egykori bankelnököt két éven át, 1998-tól 2000-ig fogva tartották, aki letartóztatása ellen az étkezések megtagadásával tiltakozott. Nevmerzhitskyt a fogvatartása idején többször vetettek alá kényszerítésnek, miközben több Európa Tanácsi ajánlást megszegtek a börtönbeli egészségügyi és orvosi kezeléssel kapcsolatban.

A *Ciorap-ügyben*³⁶⁸ egy moldovai börtönben egy személyt kényszerítésnek vetettek alá. Az éhségstrájk oka az volt, hogy a fogvatartott nem tartotta megfelelőnek a börtön elhelyezési körülményeit, így többek között az étel minőségét és mennyiségét is kifogásolta. A fent ismertetett ügyekben az Emberi Jogok Európai Bírósága egyértelműen megállapította az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének, az embertelen bánásmód és kínzás tilalmának sérelmét.³⁶⁹

A *Bitiyeva-ügyben*³⁷⁰ azonban nem volt szó kényszerítésről, inkább a fogvatartás körülményeivel összefüggésben többek között azt kifogásolták az érintettek, hogy nem biztosították számukra a

³⁶⁶ Fliegauf Gergely: A börtön és a kábítószer kapcsolata: európai és hazai kriminológiai helyzetelemzés (PhD értekezés). Miskolc, 2010. 105. p.

http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_6314_section_1696.pdf

³⁶⁷ *Nevmerzhitsky v. Ukrajna* (54825/00) Judgment 12.10.2005 [Section II].

³⁶⁸ *Ciorap v. Moldova*(12066/02) Judgment 19.6.2007 [Section IV].

³⁶⁹ Fliegauf Gergely: A börtön és a kábítószer kapcsolata: európai és hazai kriminológiai helyzetelemzés (PhD értekezés). i.m. 105. p.

³⁷⁰*Bitiyeva and X v. Russia* (N° 57953/00 és 37392/03) Judgment 21.6.2007 [Section I]

megfelelő élelmet,³⁷¹ ami az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint szintén az Egyezmény 3. cikkének a sérelmét idézi elő.

Álláspontom szerint, míg a *Ciorap-ügyben és Bitiyeva-ügyben* felmerülhet az élelemhez való jognak a sérelme, addig a többi ügyben nem beszélhetünk egyértelműen az élelemhez való jog megsértéséről. Álláspontom szerint az éhségstrájk sokkal inkább a véleménynyilvánítás egyik eszközeként fogható fel – hiszen sérelmet szenvedettek táplálkozásuk megtagadásával szerették volna magukra és az általuk közvetített üzenetre felhívni a figyelmet - mint az élelemhez való jog sérelmének. Azonban ez esetben kollízió áll fenn az állam életvédelmi kötelezettsége (a hatóságok életvédelmi kötelezettségüket ellátva bírták táplálkozásra a demonstrálót) és az emberi méltósággal között. Az éhségstrájk nem tekinthető az élelemhez való jog részének, maga az Egyezségokmány 11. cikk 2. bekezdése szerint az embereknek arra van meg a joguk, hogy ne éhezzenek, azonban ez a jog egyúttal nem eredményez táplálkozási köteleességet.

4.3.1.2.7. Fogytékossággal élő személyek, érzékeny fogyasztói csoportok védelme

Míg fentebb elemzett csoportok tagjai társadalmi, szociális vagy politikai helyzetükből fakadóan jutnak nehezebben az élelemhez az egyes társadalmakban, addig szükséges említést tenni azokról a személyekről, akiknek speciálisabb táplálékra van szükségük

A 2006-os fogytékossággal élő személyek jogairól szóló New York-i egyezmény³⁷² az élelemhez való jogot szintén két részre osztotta: egyrészt az egészséghez való joggal kapcsolatban, a 25. cikk f) pontjában kötelezi a részes államokat arra, hogy „megakadályozzák az (...) élelmiszer vagy folyadék fogytékosságon alapuló, megkülönböztető megtagadását.” Míg az Egyezmény 28. cikkének 1. bekezdése, amely a megfelelő életszínvonal és a szociális védelem kapcsán megjegyzi, hogy „a részes államok elismerik a fogytékossággal élő személyek jogát a megfelelő életminőséghez saját maguk és családjuk számára, beleértve a megfelelő élelmet, ruházatot és lakhatást, továbbá az életkörülmények folyamatos javításához, és megteszik a megfelelő lépéseket annak érdekében, hogy e jog érvényesülését bármiféle fogytékosságon alapuló hátrányos megkülönböztetéstől mentesen védjék és támogassák.”

³⁷¹ Az eset szerint egy négyfős cellába többször volt, hogy egyszerre tíz embernek is együtt kellett lennie, így amellet, hogy felváltva aludtak az ágyakban, egy cellára négy liter vizet osztottak ki egy nap és egy tál ételen kellett osztoznia három főnek. *Bitiyeva and X v. Russia* (N° 57953/00 és 37392/03) Judgment 21.6.2007 [Section I] 16.

³⁷² A Fogytékossággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény

A vizsgált alkotmányok nem tesznek kifejezetten említést a betegek, fogyatékos személyek speciális étrendi igényeiről, azonban az élelemhez való jog érvényesülésének az is feltétele, hogy a speciális étkezési igényű személyek hozzáférhessenek mind fizikailag, mind gazdasági értelemben a számukra megfelelő speciális minőségű élelmiszerhez.

Az Alaptörvény a beteg, rokkant illetve fogyatékkal élő személyeket a XIX. cikkben meghatározott *szociális biztonság* intézményrendszerén keresztül támogatja. Hazánkban a cukorbetegség, a gluténérzékenység, a laktóz érzékenység és még további számos élelmiszereredetű, illetőleg élelmiszerfogyasztással összefüggő betegség súlyos fogyatékoságnak minősül a 335/2009. (XII. 29.) Korm. rendelet alapján. Azonban hiányosságként állapítható meg, hogy ezen beteg személyek számára a speciális, dietetikailag megfelelő élelemhez való hozzáférés mind gazdasági, mind fizikai értelemben meglehetősen nehézkes. Bár a hatályos uniós és hazai élelmiszerbiztonsági szabályok előírják, hogy meghatározott allergén és érzékenységet okozó összetevők a terméken jelölésre kerüljenek, az élelmiszervállalkozók a felelősséget a fogyasztóra terhelik, az által, hogy a terméken feltételes módon tüntetik fel azt, hogy az adott termék meghatározott összetevőt tartalmazhat.

Jelenleg világszerte már legalább 8%-ra becsülik a táplálékallergiások³⁷³ előfordulását, míg a táplálékintoleranciák gyakorisága a táplálékallergia 2–4-szeresére tehető.³⁷⁴ Ez azt is jelenti, hogy legalább minden negyedik-ötödik embernél jelentkezik valamilyen étel fogyasztását követően nem várt, kellemetlen reakció.³⁷⁵ A magyar Élelmiszerlánc-biztonsági Stratégia 2013-2022. elnevezésű 1703/2013. (X. 8.) Korm. határozat, amely ugyan jogilag nem bír kötelező erővel, azonban a kormány élelmiszerlánc-politikáját meghatározza hosszútávra, kimondja, hogy ezeknek a csoportoknak szánt élelmiszerek esetében még alaposabb ellenőrzési rendszer fenntartására van szükség, hiszen a szándékos élelmiszerhamisítások vagy véletlen hibák az ő esetükben nagyon súlyos következményeket eredményezhetnek.³⁷⁶

³⁷³ Az Európai Allergológiai és Klinikai Immunológiai Akadémia 2011. évi jelentése szerint Európában több mint 17 millióan szenvednek az élelmiszerallergia különböző típusaitól, míg a táplálékallergiás gyermekek száma megkétszereződött.

http://www.eaaci.org/images/files/Pdf_MsWord/2011/Press_Release/17%20million%20Europeans%20allergic%20to%20food;%20allergies%20in%20children%20doubled%20in%20the%20last%2010%20years.pdf

Az USA-ban 2017-ben 15 millió élelmiszerallergiás beteget diagnosztizáltak. Food Allergy Facts and Statistics for the U.S. Food Allergy Research and Education. <http://www.foodallergy.org/file/facts-stats.pdf>

³⁷⁴ Élelmezésbiztonság – A magyar élelmiszer- gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. MTA. 2010. 29. p. http://mta.hu/data/cikk/12/70/39/cikk_127039/elelmezésbiztonság_net.pdf

³⁷⁵ Uo.

³⁷⁶ Az Élelmiszerlánc-biztonsági stratégia 2013-2022-ről szóló 1703/2013. (X. 8.) Korm. határozat

4.3.2. Az élelemhez való jog címzettje(i)

Amint azt kiindulópontként a fejezet elején is meghatároztuk, az alapjogok alkotmányjogi jellegéből fakad, hogy elsősorban a közhatalom birtokosával, azaz önmagával az állammal szemben védelmeznek. Ez a megállapítás a harmadik generációs jogok tekintetében meghaladott, azon belül is kiváltképp és leginkább a biológiai jogok³⁷⁷ (az egészséges környezethez való jog, a vízhez és az élelemhez való jog) tekintetében, hiszen az államnak és szükségszerűen az államok közösségének az emberiséget kell védelmezni és megóvnia a saját maga által okozott károk következményeitől. Azonban ez csak egy látszólagosan kétpólusú jogviszony, ugyanis számos más szereplő is közbeiktatódik a két végpont, az alanyi és a címzetti oldal közé. Az alapjogok egy részének mindenképpen – s minden viszonyban – érvényesülnie kell, melyre tekintettel azonban az államnak szabályozási és jogvédelmi kötelezettségei állnak fenn.³⁷⁸

A Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának álláspontja szerint annak ellenére, hogy a nemzetközi szerződések részesei csak államok lehetnek, a társadalom összes tagja – egyének, családok, helyi közösségek, nem kormányzati szervezetek, civil szervezetek, valamint a magántulajdonú üzleti szektor – felelős a megfelelő élelemhez való jog érvényesüléséért. Az Önkéntes irányelv is külön kitér az élelemhez való jog érvényesítésében szereplő további szereplőkre, így azon túl, hogy elismeri az állam elsődleges felelősségét a megfelelő élelemhez való jog fokozatos megvalósításában, kimondja, hogy „az államok ösztönözve vannak a nemzeti élelmiszerbiztonsággal kapcsolatos többszereplős megközelítés alkalmazására annak érdekében, hogy minden releváns érintett – köztük a civil társadalom és a privát szektor – szerepét azonosítsa és őket bevonja, összehozva ezzel a know-how szaktudásukat az erőforrások hatékony felhasználásának megkönnyítése érdekében.”³⁷⁹

A fentiekre tekintettel az élelemhez való jog államon túli címzettjeit három csoportba lehet sorolni: a társadalmi, a gazdasági és a nemzetközi közjogi szektor szereplőire.

A *társadalmi szektor* résztvevői közé sorolandó a civil szervezetek és az egyházak szerepe az élelemhez való jog érvényesítése terén, valamint a család szerepe. A család funkciója az élelemhez való jog érvényesítésében elsősorban erkölcsi jellegű kötelezettségként jelent meg, ám idővel jogi kötelezettséggé is konvertálódott, mind a gyermekek gondozása, mind a szülők tartása terén. A *gazdasági szektor* szereplői közé elsősorban a multinacionális vállalatok, azonban a kisebb helyi

³⁷⁷ A harmadik generációs jogok csoportosítására vonatkozó felosztást lásd részletesebben „Az élelemhez való jog elhelyezése az alapjogi rendszerben” című fejezetben.

³⁷⁸ Schanda Balázs–Balogh Zsolt: Alapjogok – Általános rész. In. Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. i.m. 34. p.

³⁷⁹ Voluntary Guideline 6. pont

vállalatok is idetartoznak. A *nemzetközi közjogi szektorba* elsősorban az élelemhez való jog érvényesülésére létrejövő nemzetközi szervezetek tartoznak (FAO, WHO, UNICEF), de ide tartoznak a további külföldi államok is, ha az élelmiszer-önrendelkezésre gondolunk, vagy az egyéb humanitárius segítségnyújtásra.

4.4. Az élelemhez való jog tartalma

Az élelemhez való jogot értelmező Általános Kommentár 6. pontja, meghatározza e jog alanyi oldalát, miszerint a megfelelő élelemhez való jog akkor valósul meg, amikor minden férfinak, nőnek és gyermeknek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen, mindig megvan a fizikai és gazdasági hozzáférése a megfelelő élelemhez, illetőleg a beszerzéséhez, illetve a megtermeléshez szükséges eszközökhöz. Az objektív intézményvédelmi oldal meghatározása tekintetében az Általános Kommentár szerint az élelemhez való jog lényeges tartalma, hogy az élelem olyan mennyiségben és minőségben álljon rendelkezésre, amely kielégíti az egyének táplálkozási igényeit, az mentes legyen a káros anyagoktól, továbbá az elfogadható legyen az adott kultúrában.³⁸⁰

A fentiekre tekintettel tehát megállapítható, hogy az élelemhez való jog lényeges tartalma, a megfelelő élelemhez való rendszeres hozzáférés biztosítása. Attól függetlenül, hogy az alapjogok lényeges tartalma esetről esetre eltérően alakul,³⁸¹ az élelemhez való jog kapcsán mégiscsak megállapítható, hogy annak a legszűkebb értelemben vett minimális magja, esszenciális lényege pedig *az éhezéstől való mentesség*, ugyanis az éhező emberek esetében semmiképpen sem beszélhetünk az emberi méltóság érvényesüléséről.

Ezzel kapcsolatban az élelemhez való jog gyakorlásának a korlátját is meghatározza az Általános Kommentár 8. pontja, amely szerint az élelemhez való jog gyakorlását oly módon kell biztosítani, hogy fenntartható legyen, és ne akadályozza mások alapvető jogainak gyakorlását. Ezt az utóbbi korlátot az Alkotmánybíróság által kidolgozott, az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében is megjelenő szükségességi-arányossági mércével tartom szükségesnek kiegészíteni, ugyanis nyilvánvalóan alapvető jog a gyülekezési jog, de hogy ez előnyben részesüljön a lakosság élelmezési ellátásával szemben nem tartom reálisnak.

³⁸⁰Általános Kommentár 8. pont

³⁸¹ Az általános teszt szükségképpen elvont módszertani szabály, amely adott ügyben adott jogszabályra vonatkoztatva nyer konkrét megállapítást, ehhez képes az alapjogok védett tartalma esetről esetre eltérően alakul. 6/1998. (III. 11.) AB határozat, ABH 1998. 91, 98.]. Gárdos-Orosz Fruzsina: „8. § [Az alapjogok korlátozhatósága.]” In: Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja, i. m. 416. p.

4.4.1. Megfelelőség

Az Általános Kommentár szerint a *megfelelőség* fogalmának definiálása különösen jelentős szereppel bír az élelemhez való jog meghatározásával kapcsolatban, mivel az arra szolgál, hogy kiemeljen egy sor tényezőt és jellemzőt, amelyeket figyelembe kell venni, amikor meghatározzák, hogy a meghatározott rendelkezésre álló élelmiszerek vagy étrendek megfelelőnek tekinthetők-e az Egyezségokmány 11. cikkben meghatározottak elérésére az adott körülmények között.

Az Általános Kommentár szerint az élelem megfelelősége magába foglalja az alábbi kritériumokat:

- az egyének táplálkozási igényeit kielégítő mennyiségben és minőségben kell hozzáférhetőnek lennie,
- mentesnek kell lennie az egészség károsítására alkalmas anyagoktól, valamint
- elfogadhatónak kell lennie az adott kultúrában.³⁸²

A fentiekre tekintettel megállapítható, hogy ahhoz, hogy az *élelem megfelelőségéről* beszélhessünk alapvetően három kritériumnak, egy objektív és két szubjektív kritériumnak kell megfelelnie, így az adott tápláléknak biztonságosnak, illetve káros anyagoktól mentesnek kell lennie; míg az egyén oldaláról lényeges különbségek vannak a fiziológiai és kulturális értelemben vett megfelelőségnek.

A *fenntarthatóság* fogalmának lényegét tekintve kapcsolatban áll az élelem megfelelőségének, illetőleg az élelmezésbiztonság fogalmával, mely magában foglalja az élelem rendelkezésre állását mind a jelen, mind a jövő generációi számára.³⁸³

Az Általános Kommentár szerint az élelem „megfelelőségének” pontos tartalmát nagy mértékben az adott ország szociális, gazdasági, kulturális, éghajlati, ökológiai és egyéb körülményei határozzák meg, míg a „fenntarthatóság” magában foglalja a hosszú távon való rendelkezésre állás és a hozzáférhetőség fogalmát is.³⁸⁴

³⁸²Általános Kommentár 8. pont

³⁸³ Tehát ez egyben azt is jelenti, hogy nem lehet olyan, a termőföldet kizsigerelő mezőgazdasági termelést folytatni, amely a talaj teljes tápanyag-kiüresedéséhez vezet, nem lehet olyan halászati technikát folytatni, amely a tengerek kiüresedéséhez vezet, nem alkalmazhatóak olyan vegyi anyagok és technológiák az élelmiszertermelésben és előállításban, amelyek alkalmasak arra, hogy a természetben olyan károkat okozzanak, melyek következtében a természet nem lesz később termelő képes. Erre tekintettel álláspontom szerint GMO-k abszolút ellentétesek a fenntarthatóság koncepciójával.

³⁸⁴Általános Kommentár 7. pont

4.4.1.1. Fiziológiai követelmények: az egyén táplálkozási igényeinek való megfelelés

Az *egyén táplálkozási igényének* fogalma magába foglalja azt, hogy az adott személy étrendje teljes egészében tartalmazza a *fizikai és szellemi növekedés, fejlődés, fenntartás és fizikai aktivitás céljából mindazon mikro és makro tápanyagok összességét, amely a nemi és foglalkozási sajátosságok figyelembevételével, megfelel az ember fiziológiai szükségleteinek a teljes életciklus minden szakaszában.*

Ez a követelmény tehát az élelem megfelelő tápértékére és mikro tápanyagaira vonatkozik, amely biztosítja az egyénnek az egészséges és aktív életet.³⁸⁵

Amint azt már az alanyok esetében kifejtettem nyilvánvalóan teljesen más étrendi igénye van egy csecsemőnek, egy várandós anyának vagy egy gluténérzékenynek, mint egy középkorú, erős testfelépítésű, fizikai munkát végző férfinak.

Az Általános Kommentár szerint az államnak az egyén táplálkozási igényének megfelelésével kapcsolatban olyan *intézkedéseket* kell tenni, amelyek fenntartják, és a meghatározott körülményekhez alkalmazzák, illetve erősítik a kiegyensúlyozott étrendet, a megfelelő étkezési és ételmezési mintákat – beleértve az anyatejes táplálást –, miközben ezen intézkedések biztosítják, hogy az ételmezérellátás rendelkezésre állásának és a hozzáférésnek a változásai ne hassanak negatívan az étrend összetételére és a táplálékfelvételre.³⁸⁶

4.4.1.2. Élelmiszerbiztonsági követelmények: a káros anyagoktól való mentesség

A *káros anyagoktól való mentesség* fogalma követelményeket állít fel az élelmiszerbiztonságra, továbbá egy sor állami és magán eszközzel végzett védelmi intézkedésre vonatkozólag, melyeknek feladata, hogy megakadályozzák az élelmiszerek – a rossz környezeti higiénia és az élelmiszerlánc különböző szakaszaiban okozott nem megfelelő kezelés által történő – szennyeződését, hamisítását.³⁸⁷

Az Általános Kommentár szerint az élelmiszerbiztonsági követelmények meghatározása során gondoskodni kell arról, hogy felismerhetőek, elkerülhetőek illetőleg megsemmisítőek legyenek a természetben előforduló mérgező anyagok.³⁸⁸

³⁸⁵ Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 21. p.

³⁸⁶Általános Kommentár 9. pont

³⁸⁷Általános Kommentár 10. pont

³⁸⁸Általános Kommentár 10. pont

4.4.1.3. Kulturális követelmény: az adott élelem társadalmi elfogadhatósága

Egyes esetekben a meghatározott élelmiszerek korlátozása is bizonyos fokú derogációnak minősülhet, mely az adott népesség kultúrájától függ, hogy korlátozott-e az élelemhez való hozzáférésük, avagy sem. Mivel minden népnek megvan a maga „mindennapi kenyér” fajtája, mely mélyen gyökerezik hagyományaikban és szokásaikban, úgy minden nép számára más, és más jelentőségű a „népi étel” fontossága.³⁸⁹ A *kulturális vagy a fogyasztói elfogadhatóság* magában foglalja azt a szükségletet, hogy amennyire az lehetséges, figyelembe kell venni az élelem tápanyagokon túli értékeit, és a tájékozott fogyasztói vonatkozásokat a hozzáférhető élelmiszerkészletek tekintetében.³⁹⁰

A kulturális követelménynek való megfelelés magába foglalja a vallási szabályoknak megfelelően előállított élelmiszerek követelményét is.³⁹¹

A fentiekre tekintettel, amennyiben az államnak kell biztosítania a megfelelő ételmezt, és olyan ételmezt biztosít, ami nem felel meg az egyén vallási szabályainak, akkor ott már az élelemhez való jognak a kulturális megfelelőségi oldala sérül, nem a szabad vallásgyakorlás, hiszen a vallásszabadsághoz általában nem tartozik hozzá az adott étel elfogyasztása, kivéve, ha ezt valamelyik vallás kifejezetten előírja. Vagyis ilyenkor azt kell megvizsgálni, hogy az adott vallásnak mennyire képezi integráns részét az, hogy annak gyakorlói nem fogyaszthatnak bizonyos élelmiszereket. Másfelől azonban pl. a rituális vágásnak a kérdése nem feltétlenül az élelemhez való jog sérelmét idézné elő elsősorban, hanem a szabad vallásgyakorlásnak a sérelmét.

Véleményem szerint a kulturális megfelelőség sérelme nem fogadható el abban az esetben, ha az állam minden egészségügyi, vagy vallási indok nélkül, az egyéni ízléseknek, belső meggyőződéseknek, preferenciáknak megfelelő ételmezt nem biztosít.

4.4.2. Hozzáférhetőség

A hozzáférhetőség magába foglalja mind a gazdasági, mind a fizikai értelemben vett hozzáférhetőséget.

³⁸⁹ Malawiban legutóbb 2001-ben tört ki éhínség a rossz kukoricatermés miatt, mert a kukorica számukra oly mértékben az egyetlen étel, hogy még a rizst és egyéb élelmiszereket is csak „másodlagosnak” tekintik. (Tiba Zoltán: Éhínség Malawiban 2001–2002. In Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára, Publikon Könyvek – ELTE-BTK, Afrikaisztikai Oktatási Program, Pécs, 2006, 404–413. p.).

³⁹⁰Általános Kommentár 11. pont

³⁹¹ Lásd erről A vallási szabályok hatása az élelmiszerjog fejlődésére című fejezetet.

Az Általános Kommentár szerint a gazdasági hozzáférhetőség alapján a megfelelő étrendhez szükséges élelmiszerek beszerzésével kapcsolatos személyes, illetve háztartási pénzügyi költségeknek olyan mértékűeknek kell lenniük, hogy más alapvető szükségletek elérését és kielégítését ne fenyegezzék vagy veszélyeztessék. A gazdasági hozzáférhetőség minden olyan beszerzési mintára vagy jogosultságra vonatkozik, amely által az emberek beszerzik ételmüket és egyben mértéke annak, amely elégséges, hogy gyakorolják a megfelelő ételhez való jogot. A szociálisan rászoruló csoportok, mint a föld nélküli emberek vagy a népesség elszegényedett rétegei speciális programok általi figyelmet igényelhetnek.³⁹²

A fizikai hozzáférhetőség magába foglalja, hogy a megfelelő ételnek mindenki számára hozzáférhetőnek kell lennie, beleértve a szociálisan sebezhető egyéneket, mint a csecsemőket, a kisgyermekeket, az idős embereket, a mozgáskorlátozottakat, a halálos betegeket, az állandó egészségi problémáktól szenvedő személyeket, a mentálisan gyengébbekkel együtt. A természeti katasztrófák áldozatainak, a katasztrófának kitett területeken élő embereknek és más, különösen hátrányos helyzetű csoportoknak szükségük lehet a különleges figyelemre, és néha elsőbbséget kell kapjanak az étel hozzáférhetősége tekintetében. Az óslakos népcsoportoknak sajátos kiszolgáltatottságot jelent az, hogy ősi földjeikhez való hozzáférésük veszélyeztetve van.

A hozzáférhetőség fogalmával összefüggésben az Általános Kommentár kitér a rendelkezésre állás meghatározására is, amely egyrészt arra vonatkozik, hogy az emberek közvetlenül használják a termőföldet vagy más természeti forrásokat, másrészt arra, hogy egy jól működő elosztó, feldolgozó és piaci rendszer képes az élelmiszert a termelés helyéről oda szállítani, ahol szükség, illetőleg kereslet van az adott termékre.³⁹³

4.4.3. Rendszeresség

Bár maga az Általános Kommentár nem tér ki külön a rendszeresség fogalmának meghatározására, azonban az ételhez való jog definíciójának meghatározásakor szerepet kap a rendszeresség követelménye is. A rendszeresség tekintetében ugyan nem lehet meghatározni pontos időközöket, a különböző helyzetben lévő személyek számára a rendszeresség fogalma relatív.

Álláspontom szerint a megfelelő ételhez való hozzáférés rendszeressége alatt az egyén napi többszöri étkezésének a lehetőségét kell érteni. Így, például a közétkeztetési rendszeren belül a zárt intézményekben a személyek étkeztetéséről napi legalább három, gyermekek esetében öt

³⁹²Általános Kommentár 13. pont

³⁹³Általános Kommentár 13. pont

alkalommal szükséges gondoskodni. A napi többszöri étkezés rendszeressége objektív módon nem határozható meg, az étkezés gyakoriságára való igény egyénenként, a fiziológiai szükségleteknek megfelelően teljesen eltérő: más egy csecsemő, egy kisgyermek, egy fiatal felnőtt, vagy egy várandó nő szubjektív étkezési igénye és megint más pl. egy cukorbeteg étkezési igénye, akinek, ha leesik a vércukor szintje és nem jut megfelelő szénhidrát-tartalmú étlemhez, még eszméletét is veszítheti.

Ezzel szemben azonban nyilvánvalóan meg kell különböztetni a közétkezési rendszeren kívüli magán étkeztetés kérdését, ahol a háztartásoknak szükséges úgy berendezkedniük, hogy az a napi többször étkezési igényt kielégítse, így e körben a rendszeresség kérdését nagy mértékben befolyásolja az egyének háztartásainak élelmiszerraktározási képessége. Azonban míg a vidéki lakosság számára az erőforrásokhoz való hozzáférés rendszeressége az erőforrás jellegétől függően változó, ti. a vidéki háztartásokban meghatározó szerepe van az étlem raktározásának, ezzel szemben a városokban élő lakosság már kevésbé van berendezkedve a raktározásra, így szükségszerű a város élelmiszerellátásának a megszervezése.

4.5. Az étlemhez való joggal kapcsolatos kötelezettségek

4.5.1. Az állam intézményvédelmi kötelezettségei

Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése szerint az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége. E rendelkezés az alapjogok tekintetében egy negatív és egy pozitív állami magatartást is előír.³⁹⁴ Az Alkotmánybíróság a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatában kimondta, hogy „[a]z állam kötelessége az alapvető jogok »tiszteletben tartására és védelmére« a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy *gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről.*

Az Általános Kommentárban megfogalmazottak szerint, az állam elsődleges kötelezettsége az étlemhez való jog teljes megvalósításának fokozatos érvényre juttatása. Az államnak megkülönböztetés nélkül, minden joghatósága alatt élő embernek hozzáférhetővé kell tennie a minimálisan szükséges élelmiszert. Az államnak az Általános Kommentár alapján alapvetően egy kötelezettségi triászra áll fenn: *tiszteletben kell tartania* az étlemhez való jogot, tartózkodnia kell e

³⁹⁴ Hajas Barnabás: A gyülekezési jog egyes aktuális elméleti és gyakorlati kérdései. PhD értekezés. Pécs, 2012. 78. p.

jog élvezetébe történő beavatkozástól, valamint *védelmi kötelezettsége* alapján garantálnia kell, hogy az egyes csoportokat ne zárhassák ki az ellátásból. Az államnak az élelemhez való jog *teljesítési kötelezettsége* alapján szintén garantálnia kell, hogy az emberek hozzájuthassanak az ellátásukhoz szükséges erőforrásokhoz. Ezen felül gondoskodnia kell azon sérülékeny csoportokba tartozó egyénekről, illetőleg azok csoportjáról, akik nem képesek a saját élelemhez való jogukat érvényesíteni. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága úgy fogalmaz, hogy az államoknak az élelemhez való jog minimális magját – amelynek teljesítése mentesít az éhezéstől – elsődlegesnek kell tekinteniük. Az Általános Kommentár alapján háromféle kötelezettséget lehet elkülöníteni az élelemhez való joggal kapcsolatban: a tiszteletben tartás (be nem avatkozás), a védelmi és a teljesítési kötelezettségét.

Ezen kötelezettségeken túlmenően, az élelemhez való joggal kapcsolatban az államnak extraterritoriális kötelezettségei is megjelennek e jog érvényesülésének biztosítása kapcsán, melyet Jean Ziegler, az élelemhez való joggal foglalkozó ENSZ különleges megbízott dolgozott ki 2005-ben.

Egyrészt az alapjogok „tiszteletben tartása” – speciális címzett hiányában mindenkitől, állami szervtől, természetes és jogi személyektől egyaránt – tartózkodást, passzív magatartást követel; addig az alapjogok „védelme” aktív állami magatartást is feltételez.³⁹⁵ Így az Alaptörvény – valamennyi alapjogra irányadóan – kimondja, hogy az alapjogoknak van egy alanyi (az adott alapjoggal való élés lehetősége, amelyet mindenki köteles tiszteletben tartani) és van egy objektív intézményvédelmi oldala, amely a jogok védelmével, illetve érvényesülésével összefüggő állami kötelezettségekben lelhetők fel.³⁹⁶ Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből eredő intézményvédelmi kötelezettség egy összetett garanciarendszert támaszt az állammal szemben az alapjogok érvényesülésére, amelynek részletesebb kifejtésére az élelemhez való jog garanciái elnevezésű fejezetben kerül sor.

4.5.1.1. A tiszteletben tartás kötelezettsége

A be nem avatkozás követelménye alapján az adott államnak tiszteletben kell tartania a már meglévő élelmiszer-hozzáférési csatornákat.³⁹⁷ Ez alapján tilos minden olyan állami intézkedés,

³⁹⁵ Hajas Barnabás: A gyülekezési jog egyes aktuális elméleti és gyakorlati kérdései. PhD értekezés. Pécs, 2012. 78. p.

³⁹⁶ Uo.

³⁹⁷ Vö. az élelmiszer-önrendelkezés koncepciójának azon részével, amely alapján az állam nem határozhat meg olyan mezőgazdasági és élelmiszerpolitikát, amely más államok piacát dömpingáruval árasztana el.

amely megakadályozza a politikai ellenfeleknek az élelemhez való hozzáférését.³⁹⁸ Másrésztől viszont a tiszteletben tartás kötelezettsége, a területi hatályon túlmutatóan azt követeli meg az államoktól, hogy ne alkalmazzanak olyan politikai döntéseket és ne hagyjanak olyan gyakorlati cselekményeket megvalósulni, amelyek az élelemhez való jog *más országokban* történő megsértéséhez vezet.³⁹⁹

Tehát sem jogszabály, sem politikai döntés alapján nem felfüggeszhető fel az élelemhez való hozzáférés biztosítása. Az államoknak gondoskodniuk kell arról, hogy az állami intézmények – ideértve az állami tulajdonban lévő vállalatokat, illetve a katonaságot – ne akadályozhassák az emberek élelemhez való hozzáférését az olyan cselekményekkel, amelyek a környezeti elemek (így a víz, a termőföld vagy a levegő) elszennyeződését, esetleg megsemmisülését eredményezné.⁴⁰⁰

4.5.1.2. Védelmi kötelezettség

Az Általános Kommentár szerint a *védelem kötelezettsége* olyan intézkedések meghozatalát követeli meg az államtól, amelyek biztosítják, hogy a vállalatok vagy a magánszemélyek ne foszthassák meg az egyéneket a megfelelő élelemhez való hozzáféréstől.⁴⁰¹ Az állam, tehát *védelmezni köteles* az egyének élelemhez való jogának élvezetébe történő, más személyek (akár más természetes személyek, vagy azok csoportja, vagy magánvállalatok) általi beavatkozástól.⁴⁰²

Ha a polgároknak az önellátási képességét mások veszélyeztetik, a kormánynak mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy megvédje a polgárait a többiektől.⁴⁰³ Ilyen eset lehet például az élelmiszertermelés erőforrásainak a talajnak, a víznek, vagy a levegőnek a szennyezésére irányuló

³⁹⁸ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. 18. p.

³⁹⁹ Ute Hausmann: The hungry challenging the global elite. Extraterritorial state obligations under the Human Right to Food. In: Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 138-139. p

⁴⁰⁰ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. 18. p.

⁴⁰¹Általános Kommentár 15. pont

⁴⁰² Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. 18. p.

⁴⁰³ Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food (edited by: Otto Hospes – Bernd van der Meulen) Wageningen Academic Publishers The Netherlands. 22. p.

cselekedet, vagy mulasztás.⁴⁰⁴ Ide tartozhat az olyan állami védelmi intézkedés, amely arra terjed ki, hogy pl. gyülekezés vagy sztrájk nem veszélyeztetheti az élelmiszer alapellátás biztosítását.

Másrészről az állam intézményvédelmi kötelezettségbe benne foglalják az élelmiszerbiztonsági követelmények meghatározása és azoknak érvényesítése. Végül a védelmi kötelezettségben benne foglalják, hogy védelmezni szükséges a sérülékeny csoportokat, azon belül is leginkább a gyermekeket, az egészségtelen élelmiszerek fogyasztására felhívó reklámoktól; ezen túlmenően a gyermekek megfelelő fizikai és szellemi fejlődése érdekében a szülőket támogatni kell a gyermekeknek megválasztandó megfelelő étrend kialakításában.⁴⁰⁵

Míg a fentiekben az állami védelmi kötelezettségének a közvetlen kötelezettségeit vizsgáltam meg, szükségesnek tartom megemlíteni e körben az állam közvetettebb védelmi kötelezettségét is. A védelmezés extraterritoriális kötelezettsége a fentiekhez képest azt követeli meg az államoktól, hogy olyan jogi környezetet alakítsanak ki, amellyel biztosítják, polgáraik és vállalataik, valamint a joghatóságuk alá tartozó harmadik személyek, ideértve a transznacionális vállalatokat is, ne sértsék meg az élelemhez való jogot *más országokban*.⁴⁰⁶

Ez összhangban áll az élelmiszer-önrendelkezés koncepciójának azon részével, mely szerint államnak olyan jogi környezetet kell kialakítania, amellyel biztosítja, hogy a joghatósága alá tartozó személyek ne sérthessék meg más államok élelmezés- és élelmiszerbiztonságát.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. 18. p

⁴⁰⁵ Uo.

⁴⁰⁶ Az élelemhez való jog gyakran kapcsolatba kerül olyan különleges ügyekkel vagy problémákkal, amelyek az emberi jogok kombinációit is magukban hordozzák. Így például a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága az olyan speciális helyzetekben is kiemelte az élelemhez való jog fontosságát, amikor a gazdasági szankciók és a gazdasági, szociális és kulturális jogok tiszteletben tartása közötti viszony kérdése merült fel. Általában az élelemhez való jog különleges megbízottjai is hangot adnak jelentéseikben olyan témaköröknek, amelyek az élelemhez való joggal és valószínűsíthetően más emberi jogokkal is összefüggésben vannak. A 2012-ben elfogadott élelmiszersegély egyezmény ugyan nem szabályozza kifejezetten az élelemhez való jogot, ám célul tűzi ki az élet megmentését, az éhezés csökkentését, az élelmezésbiztonság javítását, valamint a legsérülékenyebb csoportok táplálkozási helyzetének javítását. Ute Hausmann: The hungry challenging the global elite. Extraterritorial state obligations under the Human Right to Food. In: Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 138-139. p

⁴⁰⁷ Vö. az élelmiszer-önrendelkezés fogalmával

4.5.1.3. A teljesítés kötelezettsége

Az Általános Kommentár szerint a *teljesítés* kötelezettsége magába foglalja a *hozzáférés elősegítésének*, valamint a hozzáférés *biztosításának* kötelezettségét.⁴⁰⁸ Tehát a teljesítés kötelezettségét egyrészt egy politikai kötelezettség, másrésztől egy segélyezési kötelezettség alkotja.⁴⁰⁹

A *teljesítés (elősegítés) kötelezettsége* azt jelenti, hogy az államnak proaktívan kell bekapcsolódnia az olyan tevékenységekbe, amelyek megerősítik az emberek hozzáférését azon erőforrásokhoz, eszközökhöz és azok felhasználásához, melyek biztosítják megélhetésüket, az élelmezésbiztonságot is ideértve.⁴¹⁰ Jellemzően ilyen intézkedése az államnak a földprogramjai, illetve a megélhetési minimum szabályozása.⁴¹¹ Ez alapján a kormányzattól elvárható, hogy a népesség önálló képességének támogatását és elősegítését fokozó politikát fogadjon el.⁴¹²

A teljesítés kötelezettségének másik részlete a *biztosítás kötelezettsége*, így amikor az egyén vagy az egyének egy csoportja önhibáján kívül nem képes gyakorolni az élelemhez való jogát, az állam kötelessége, hogy ezt a jogot közvetlenül biztosítsa számukra.⁴¹³ Másrésztől mindent meg kell tennie, hogy segítséget nyújtson, ha az emberek olyan helyzetben találják magukat, amelynek során önhibájukon kívül nem tudják ellátni önmagukat.⁴¹⁴

Az élelemhez való jog megvalósulásának extraterritoriális támogatási kötelezettsége, pedig azt kívánja meg az államoktól, hogy az erőforrásaik függvényében, segítsék elő az élelemhez való jog érvényesülését más országokban és biztosítsák a szükséges segélyeket, amikor azt igénylik.⁴¹⁵

⁴⁰⁸Általános Kommentár 15. pont

⁴⁰⁹ Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. p. 21. p.

⁴¹⁰Általános Kommentár 15. pont

⁴¹¹ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. 18. p.

⁴¹² Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. p. 21. p.

⁴¹³Általános Kommentár 15. pont

⁴¹⁴ Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 21. p.

⁴¹⁵ Ute Hausmann: The hungry challenging the global elite. Extraterritorial state obligations under the Human Right to Food. In: Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 138-139. p

4.5.1.4. Az állam egyéb kötelezettségei

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága – nem taxatív módon – azonosítja az élelemhez való jog megsértésének tekintendő állami magatartásokat. Ilyennek tekinti például a *diszkrimináció megakadályozásának* sikertelenségét, vagy a humanitárius élelmiszersegélyekhez való hozzájutás megakadályozását.⁴¹⁶

A Bizottság az élelemhez való jog megvalósulása terén kiemeli az államok nemzetközi felelősségét egymás megsegítésében, továbbá jelentősnek tartja a *nemzetközi szervezetekben való együttműködést*.

4.5.2. Az államon túli címzettek és szerepük az élelemhez való jog érvényesítésében

Annak ellenére, hogy az alapjogok kötelezettje – történeti kialakulásukat figyelembe véve – elsődlegesen az állam lehet, a társadalom valamennyi tagjának – így egyének, családok, helyi közösségek, nem kormányzati szervezetek, civil szervezetek, valamint a magántulajdonú üzleti szektor szintjén – is felelőssége van a megfelelő élelemhez való jog érvényesüléséért.

Az államnak e szereplőkkel kapcsolatban a feladata kettős. Egyrészt olyan jogi környezetet kell kialakítania, amely elősegíti e felelősség és elszámoltathatóság valóra váltását. A magántulajdonú nemzeti, illetve transznacionális üzleti szektor köteles egy magatartási kódex keretein belül úgy gyakorolni tevékenységeit, hogy az elősegítse a megfelelő élelemhez való jog tiszteletben tartását, amelyről megállapodott az állammal és a civil társadalommal. Az élelemhez való jog nemzeti szintű védelme megkívánja a törvényhozói aktusok – így a célokat kijelölő keretszabályozás – meghozatalán túl konkrét *stratégia*,⁴¹⁷ *akciótervek megalkotását*, valamint ezek végrehajtásának ellenőrzését is.

Az Általános Kommentár szerint kiemelkedő az indikátorok használata, amelyek segítségével mérhető az élelmiszertermelés és ellátás helyzete. Másrészt pedig az államnak biztosítania kell az egyes címzettek általi élelemhez való jog sérelme esetén a megfelelő jogorvoslati fórumokhoz való hozzáférést. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága szerint a jogorvoslatok, az információáramlás, a társadalmi konzultációk garantálhatják az élelemhez való jog tényleges érvényesülését.

⁴¹⁶ 2002-ben Zambia kormánya visszautasított egy 50 millió dollár értékű – az Amerikai Egyesült Államokból érkező – élelmiszersegély-szállítmányt, azonban a kormány ilyesfajta cselekedete nem vont maga után nemzetközi jogi felelőségre vonást, mivel az élelmiszersegély nagy része génmanipulált kukoricát tartalmazott.

⁴¹⁷A 2011. április 8-án társadalmi vitára bocsájtott Nemzeti Vidékstratégiai Konceptió – 2020 stratégiai célkitűzése az élelemhez való jog két részjogosítványának – az élelmiszer-biztonság és az élelmiszer-biztonság – biztosítása. Tehát Magyarországon stratégiai koncepcióként is megjelenik az élelemhez való jog.

V. Az élelemhez való jog kapcsolata más alapjogokkal és alkotmányos értékekkel

Az egyes alapjogok mögött az ember van. Az Alaptörvény I) cikk (1) bekezdése szerint „az EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.” Azonban ezek az alapvető jogok nem érvényesülnek önmagukban: egy alapjog megfelelő érvényesüléséhez, a jogrendszer húrjain lévő számos alapjognak és alkotmányos értéknek mozgásba kell lendülnie, ahhoz hogy azok hozzásegítsék az *EMBERT* személyiségének kiteljesedéséhez. Ehhez a kiteljesedéshez az emberi létezés szükséges biológiai feltételek (élet, környezet, élelem, ivóvíz...), mind az emberi minőséget kiteljesítő feltételek (méltóság, diszkrimináció tilalom, gondolat- és lelkiismereti szabadság...), mind az emberi együttélést segítő feltételek (véleménynyilvánítás, tulajdon, választójog, békéhez való jog, közteherviselés...), mind a megfelelő állami berendezkedést biztosító alkotmányos alapkövetelmények (demokrácia, jogállamiság...) együttes biztosítására van szükség. A bécsi nyilatkozat hangsúlyozza, hogy minden emberi jog egyetemes, oszthatatlan és független, és egymással kapcsolatban van.⁴¹⁸ Az alapjogi dogmatika szerint, az alapjogok rendszere nem szétszórt garanciák halmaza, hanem egy összetartozó értékrendszer. Az állami kötelezettség nemcsak az egyes alapjogok vonatkozásában, hanem az alapjogi rendszer egésze védelmében fennáll.⁴¹⁹

Az élelemhez való jog érvényesülése nélkülözhetetlen fontossággal bír az összes többi jog élvezetéhez.⁴²⁰ *Bart Wernaart* szerint, az élelemhez való jog elválaszthatatlan módon kapcsolódik más emberi jogokhoz,⁴²¹ ezért gyakran más emberi jogok kontextusában kerül említésre, hangsúlyozva a megfelelő élelem fontosságát más emberi jogok érvényesítésében és *vice versa*.⁴²²

Juhász Gábor szerint a szociális jogok kétféleképpen élvezhetnek alapjogi védelmet: saját értékükön, illetve járulékosan, más alapjogok vagy alkotmányos alapelvek védelmével

⁴¹⁸ „All human rights are universal, indivisible and interdependent and interrelated.’ A/CONF.157/23, 12 July 1993, the world conference on human rights, Vienna declaration and programme of action.

⁴¹⁹ Schanda Balázs – Balogh Zsolt: Alapjogok – Általános rész. In. Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány press, Budapest, 2015. 35-36. p.

⁴²⁰ Általános Kommentár 1. pont

⁴²¹ E témához kapcsolódóan *Bart Wernaart* utal még a következő forrásra: A. Eide, Chapter 11, Adequate standard of living, Section 5, in: D. Moeckli, S. Shah, S. Sivakumaran (eds.), D. Harris (cons. ed.), International human rights law, Oxford University Press, 2010.

⁴²² *Bart Wernaart*: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m. 61. p.

összefüggésben.⁴²³ Erre tekintettel a következő fejezetben megvizsgálom, hogy az élelemhez való jog, járulékosan mely más alapjogokkal és alkotmányos értékekkel élvezhet alapjogi védelmet.

Az Alaptörvény egyes rendelkezései tartalmilag szoros rendszerkapcsolatban állnak az élelemhez való joggal, melyek magukba foglalják az élelemhez való jog egyes részelemeit. Az élelemhez való jog mennyiségi oldalához más rendszerkapcsolattal és más alapjogok kapcsolódnak, mint az élelemhez való jog minőségi oldalához.

5.1. Az első generációs jogokkal való kapcsolat

*Az élelemhez való jog mennyiségi oldala az élethez és emberi méltósághoz való joggal, a kínzás és embertelen bánásmód tilalmával, a diszkrimináció tilalmával és az egyenlő bánásmód követelményével áll legszorosabb kapcsolatban.*⁴²⁴ Míg az *élelemhez való jog minőségi oldala az első generációs jogok közül az élethez és emberi méltósághoz való joggal, valamint a vallásszabadsággal áll különböző erősségű kapcsolatban.*⁴²⁵

5.1.1. Az élethez és emberi méltósághoz való joggal kapcsolatos tartalmi összefüggések

XVI. Benedek pápa, 2009-ben a *Caritas in veritate...* kezdetű enciklikájában megerősíti az Általános Kommentárban foglaltakat, miképpen kimondta, hogy „*[a]z élelemhez, illetve a vízhez való jog lényeges szerepet tölt be más jogok, elsősorban és mindenkéfelett az élethez való jog érvényesítésében. Ezért*

⁴²³ Juhász Gábor: Gazdasági globalizáció, a jóléti államok modernizációja és a szociális jogok védelme. Állam-és Jogtudomány. I. évfolyam 2009, 307-327, 314. p.

⁴²⁴ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 6. cikke – az Emberi Jogi Bizottság szerint – magában foglalja a részes államok azon kötelezettségét, hogy megtegyenek minden lehetséges intézkedést annak érdekében, hogy csökkentsék a kiskorúak halálozását és növeljék a várható élettartamot, különösen olyan intézkedésekkel, amelyek megakadályozzák az alultápláltságot és a járványokat. „Take all possible measures to reduce infant mortality and to increase life expectancy, especially in adopting measures to eliminate malnutrition and epidemics.” UN Human Rights Committee, 30 April 1982, General Comment 6: Article 6, Right to Life, Section 5.

⁴²⁵ Másfelől az elsőgenerációs jogok második nagy csoportjának, a politikai jogoknak a kapcsolata sem elhanyagolható az élelemhez való joggal összefüggésben. Így néhány gondolat erejéig szükséges az egyes első generációs szabadságjogok vizsgálatát követően áttekinteni a politikai jogokkal való rendszerkapcsolatokat, így az élelemhez való jog, gyülekezési joghoz, valamint a népszavazáshoz való joghoz. Álláspontom szerint a gyülekezési jog gyakorlásának legitim korlátját képezheti az élelemhez való jog érvényesítésének az ellehetetlenítése, olyan módon hogy a gyülekezés maga ellehetetlenítene az élelmiszerhez való hozzáférést. Így amennyiben 1990-ben a taxisblokádn idején a tüntetők nem biztosították volna az élelmiszerszállítást végző gépjárműveket áthaladását a blokádon, felmerülhetett volna az élelemhez való jognak a sérelme. (A népszuverenitást biztosító közvetlen hatalom gyakorlás kérdéseinek élelemhez való joggal való összefüggéseit az élelmiszer-önrendelkezéstről szóló alfejezetben vetem vizsgálat alá).

*szükséges, hogy megérlelődjön az a közösségi tudat, amely az élelemhez és a vízhez való jogot minden mérlegelés és megkülönböztetés nélkül valamennyi emberi lény egyetemes jogának fogja fel.*⁴²⁶

Az élelemhez való jognak az élethez és emberi méltósághoz való joggal való kapcsolata – e jogok szubszidiaritásából eredően is – az egyik legszorosabb, hiszen ha egy személy nem képes a megfelelő élelemhez hozzájutni, úgy az éhség, a rosszultapláltság következtében, akár annak következményeibe bele is halhat.⁴²⁷

Az élethez és emberi méltósághoz való jogot több aspektusból is érinti az élelemhez való jog korlátozása, valamint nem megfelelő biztosítása, hiszen egy éhező ember az teljesen kiszolgáltatott és emberi méltóságában sértett is egyúttal.⁴²⁸

Az Alkotmánybíróság a 42/2000. (XI. 8.) AB határozatban kimondta, hogy *a megélhetési minimum* alkotmányos alapkövetelményeként meghatározott emberi élethez és méltósághoz való jog védelmében az állam az emberi lét feltételeiről köteles gondoskodni. A 37/2011. (V. 10.) AB határozat azt is megfogalmazta, hogy az államnak „be kell avatkoznia, ha az egyén nem képes a maga számára az anyagi értelemben vett méltó életet biztosítani, és az anyagi létminimum alatt él, vagyis az emberi méltóságnak van egy ellátási igényt megalapozó funkciója is”.

A hajléktalanok esetében, akik élelmiszermaradékok után kutatnak, guberálnak a szemétben, ismételten felmerül az emberi méltósághoz való jog kapcsán az élelemhez való jog kérdése, ugyanis amennyiben ezeknek a személyeknek ez az egyetlen fizikai hozzáférése az élelemhez, úgy annak megtagadása sértené az élelemhez való jogot. A 176/2011. (XII. 29.) AB határozatban a guberálás szabálysértéssé minősítésével kapcsolatosan az Alkotmánybíróság hajléktalanok kriminalizációját megvalósító, speciálisan őket sújtó szabálysértési vagy büntetőjogi tényállásokról foglalt állást, melynek során megerősítette, hogy [...] a szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó olyan megélhetési minimum állami biztosítását tartalmazza, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához, az emberhez méltó élethez. [32/1998. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1998, 251, 254.]” Az Alkotmánybíróság

⁴²⁶ XVI. Benedek pápa enciklikája a püspököknek, papoknak és diakónusoknak az Istennek szentelt személyeknek, a krisztushívő laikusoknak és minden jóakarátú embernek. Az ember teljes értékű fejlődéséről a szeretetben és az igazságban. 27. pont. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397>

⁴²⁷ Az élethez való jog és az élelemhez való jog szoros kapcsolatáról lásd Jack Donnelly: *Universal Human Right in Theory and Practice*. Cornell University Press, Ithaca and London.2013. 44.p.

⁴²⁸ Sajó András mindezt a másik oldalról világította meg és arra a következtetésre jutott, hogy „az emberi méltósághoz, a saját méltóságomhoz is hozzátartozik, hogy ne hagyjam az éhezőt elpusztulni, a beteget szenvedni, sőt az is, hogy egyáltalán ne kelljen éhezőt vagy segítség nélküli elmebeteget látnom. (ezen méltóságigényt aligha elégíti ki, hogyha a koldusokat kitiltják, láthatatlanná teszik, vagy az elmebetegeket lehetetlen körülmények közé bezárják.” Sajó András: *Szociális jog és kölcsönös öngyilkossági ígéret*. 36. évf. 1995. 10. szám. 10-11. p

kimondta, hogy „[a] rendelkezésre álló közös javak és a költségvetés teherbíró képessége azonban behatárolja a szociális szolgáltatás mértékét. Emellett mindig vannak – rendszerint testileg és szellemileg végsőkéig leépült – rászorulóknak, akik különféle okokból nem veszik igénybe a szociális ellátórendszer szolgáltatásait. Ilyen esetekben a létminimum alatt élők arra kényszerülhetnek, hogy megélhetésükről maguk gondoskodjanak, adott esetben az elhagyott, eldobott tárgyak kiválogatásával, felhasználásával. A guberálási tevékenység többnyire az életben maradáshoz szükséges javak megszerzésére irányuló, mások jogait és a közrendet nem sértő kényszerű cselekvés, amelynek a társadalomra való veszélyessége nem állapítható meg. Ezért az a rendeleti szabály, amely pénzbírsággal (és annak meg nem fizetése esetén a személyi szabadságot korlátozó közérdekű munka és elzárás kiszabásával) fenyegeti a guberálókat, súlyosan veszélyezteti az érintett magánszemély és a vele együtt élő közeli hozzátartozók létfenntartását.”⁴²⁹

Az Alaptörvény II. cikk (1) bekezdésének második mondata kimondja, hogy „[m]inden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” Az élethez és emberi méltósághoz való jog terén ma már elsősorban nem a halálbüntetés, az abortusz vagy az eutanázia megengedhetősége az elsődleges kérdés, hiszen ezek alkotmányos keretek közé szorítása – többé-kevésbé – minden modern demokratikus országban megtörtént.⁴³⁰ Az élethez való joggal összefüggésben hiába sikerült elérni az ún. *pro life* mozgalmaknak⁴³¹ az abortusz korlátok közé szorítását a magzati élet védelme érdekében, ha ugyanakkor az anya – és ez által a magzat – nem jut megfelelő mennyiségű és minőségű táplálékhoz.⁴³²

A csecsemő nagyon súlyos megbetegedéssel, illetőleg fogyatékossgal is születhet, amennyiben az édesanya terhessége alatt akár relatív értelemben, akár abszolút értelemben éhezett, vagy nem

⁴²⁹176/2011. (XII. 29.) AB határozat

⁴³⁰ 2016-ban Lengyelországban ismét felmerült az abortusz lehetőségének a teljes betiltása, ami alapján sem a magzat súlyos betegsége miatt, sem akkor, ha a terhesség bűncselekmény elkövetésének következménye.

⁴³¹ Az abortusz jogi szabályozásának megítélésében Európában, a második világháborút követően két meggyőződés állt szembe egymással: a „pro choice” (választás pártiak), a nő önrendelkezési jogának adnak elsőbbséget, a „pro life” (életvédők) a méhmagzat életjogának. Az életvédő álláspont képviselői a magyar jogirodalomban pl. Jobbágyi Gábor: A méhmagzat Életjoga. Szent István Társulat, Bp. 1997; Hámosi Antal: A magzat élethez való joga. Logod, Bp. 2000. A két álláspont ütköztetését lásd Kis János: Az abortuszról. Érvek és ellenérvek. Cserépfalvi Kiadó, Bp. 1992.

⁴³² Ha csecsemőkorban, különösen az első hónapokban, elégtelen a táplálkozás, akkor a későbbi normális táplálás ellenére kisebb lesz a testhossz, továbbá helyreállíthatatlanul károsodik az agy és az idegrendszer: a normálisnál kisebb lesz a súlya, kisebb lesz a sejtszám és lemarad az idegrostok fejlődése is. Gács Gábor: A csecsemőkorai éhezés késői következményei (Bo Vahlquist előadása) Magyar tudomány, 1973. [(18. (80.) köt.)] 1. sz. 54–55. p. A magzatkori éhezésről és következményeiről lásd bővebben: Heim Tibor – Szelényi Zoltán: A szüléstől tartó éhezés hatása a fejlődő szervezet hőszabályozására. Gyermekgyógyászat: gyermek- és ifjúság-egészségügyi szaklap, 1965. (16. évf.) 7. sz. 212–220. p.

táplálkozott megfelelően. A fogyatékossgal született gyermeknek az orvossal szemben támasztott kártérítési igénye tekintetében a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE. számú jogegységi határozatban megállapította, hogy a fogyatékos gyermek saját jogán kártérítést nem igényelhet. Érdekes kérdést vethetne fel a kérdés abban az esetben, ha az anya hibájából károsodott a magzat, hogy ez esetben a megszületett fogyatékos gyermeknek lehet-e kártérítési igénye a szülők felé?

Az élelemhez való jog minőségi oldala – vagyis, hogy minden embernek alanyi joga van a biztonságos élelemhez – az emberi méltósághoz való alapjogból azért is következik, mert e jognak fontos alkotóelemét jelenti a személyek testi integritáshoz való joga is, amely megköveteli, hogy a termékek és szolgáltatások a fogyasztók életét, egészségét, testi épségét ne veszélyeztessék.⁴³³

5.1.2. A kínzás tilalmával tartalmi összefüggések

Az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdése kimondja, hogy „[s]enkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgaságban tartani.” A kínzás és embertelen bánásmód tilalmával kapcsolatban, az Emberi Jogok Európai Bírósága több esetben is megállapította az Egyezmény sérelmét, amelyet a nem megfelelő ellátási (élelmezési) körülményekkel, valamint az éhségsztájkoló kényszerítésével összefüggésben állapított meg.⁴³⁴ Másrészt pedig az éheztetés is egy olyan eszköz, amely önmagában kínzásra alkalmas lehet. A kényszerítés, az éheztetés és a nem megfelelő ellátás, elsődlegesen kínzásnak minősül, azonban e mögött szubszidiáriusan az emberi méltóság sérelme húzódik meg.

5.1.3. A vallásszabadsággal összefüggő tartalmi kapcsolatok

Az Alaptörvény VII. cikkében foglalt vallásszabadság joga magába foglalja, hogy az egyén teljes életvezetését hite szerint alakíthassa, illetve a vallási közösség önértelmezése szerint működjön.⁴³⁵

Az Alaptörvény szerinti meggyőződés kinyilvánítása, amely a „vallásos cselekmények,

⁴³³ Az Alkotmánybíróság már a 75/1995. (XII. 21.) AB határozatában megerősítette, hogy az emberi méltósághoz való jog magában foglalja az önrendelkezés szabadságához való alkotmányos alapjogot csakúgy mint a személy testi integritásához fűződő alapjogot. Lásd: Kukorelli István párhuzamos indokolása a 1270/B/1997. AB határozathoz

⁴³⁴ Nevmerzhitsky v. Ukrajna (54825/00) Judgment 12.10.2005 [Section II].; Ciorap v. Moldova(12066/02) Judgment 19.6.2007 [Section IV].

⁴³⁵ Schanda Balázs: A vallásszabadság, a lelkiismeret szabadsága. In. Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány press, Budapest, 2015. 165. p.

szertartások” mellett „egyéb módon” is kifejeződhet, magában hordozza, hogy a „jog nem meghatározott magatartásokat véd, hanem azt a meggyőződést, amelyből a magatartás fakad.”⁴³⁶

A megfelelő élelem biztosításának *kulturális megfelelősége* a vallásszabadság kérdéskörével is kapcsolatba hozható. Ugyan az Alaptörvénybe foglalt egészséges ételmezés biztosításának követelménye expressis verbis nem tartalmazza a vallási követelményeknek megfelelően előállított ételmezés kötelezettségét, azonban ezek egyrészt a vallási „étkezési normák” a tabu ételmezéseken túl, nagyrészt olyan szabályokat tartalmaznak, amelyeket a mai modern ételmezésbiztonsági szabályrendszer is magába foglal.⁴³⁷

A nagy világvallások közül a judaizmus,⁴³⁸ a kereszténység,⁴³⁹ a hinduizmus,⁴⁴⁰ a buddhizmus, valamint az iszlám⁴⁴¹ is tartalmaz étkezési törvényeket, azonban ezek a vallási előírások az

⁴³⁶ Schanda Balázs: A vallásszabadság, a lelkiismeret szabadsága. In. Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány press, Budapest, 2015. 165. p.

⁴³⁷ A „tabu ételmezések” és a rituális ételmezés előállításra vonatkozó kérdések az ételmezésben az ételmezések jelölésében mutatkozik meg, amely esetében az adott ételmezésen – meghatározott tanúsítási eljárást követően – feltüntetésre kerülnek a halal-, avagy a kóser ételmezés szabályoknak megfelelően történt előállításra utaló jelölés.

⁴³⁸ A zsidó vallásban az Ószövetség kifejezett előírásokat alkalmaz az ételmezés-előállítási eljárásokra, ennek megfelelően az ételmezések termelésére, előállítására, feldolgozására, felhasználására és fogyasztására. Meghatározza továbbá, hogy mely ételek azok, amelyek abszolút tiltottak, szabályozza a „kóser vágás” eljárási rendjét az ételmezés-előállító helyiségek és az edények tisztántartási rendjét (mint például a húsos és tejes edények abszolút külön kezelése, külön edényben való tisztítása). Kifejezett tilalmakat alkalmaz a tisztátalan állatok húsanak fogyasztására és a vérevesésre. Lásd bővebben erről bővebben: Magyar Zsidó Lexikon. Zsidó étkezési törvények (1306. címszó): <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/11306.htm> (2015-06-08)

Az jogfejlődés eredményeként az állatjóléti kérdések figyelembe vételével Európában a 19. század vége óta az állatok klasszikus vágása mellett megjelent az állatok előzetes kábításának a követelménye, mely a rituális (kóser és iszlám) vágásmódokkal nem egyeztetők össze. Az Európai Közösség a zsidók, majd a muszlimok számára a vallásszabadság biztosítása érdekében a Vágóállatok védelméről szóló európai egyezményben bevezette a „vallási rítusok szerint végzett vágás” fogalmát, hogy biztosítsa a vágás előtti kábítás alóli mentességet. Az állatok leölésük során való védelméről szóló 1099/2009/EK Tanácsi rendelet a vallási szertartások által előírt különleges vágási módszereket szintén kiveszi a kábítási kötelezettségek alól, nemzeti hatáskörbe utalva a kérdés eldöntését. Ennek megfelelően az Európai Unió legtöbb országa, köztük hazánk is lehetővé teszi a kábítás elhagyását, míg például a skandináv országok törvényei tiltják a kábítás nélküli vágást.

A hatályos ételmezésláncjog, egyrészt a vallási jellegű szabályai, így a rituális vágás kivételeket állapítanak meg az általános szabályoktól, másrészt a jog lehetőséget biztosít a meghatározott feltételekkel rendelkező termékek megkülönböztető jelzés alkalmazására, így a Halal tanúsítvánnyal, valamint a „Kóser” védjeggyel ellátott ételmezések forgalomba hozatalára

⁴³⁹ Annak ellenére, hogy az Ószövetség a Biblia része az ószövetségi étkezési törvényeket nem kötelezők a keresztényekre, azonban az év bizonyos szakaszaiban megtartóztatják magukat a vad- és haszonállataik húsától, csak növényi eredetű ételmezést, esetleg halat, rákot vagy kagylót fogyasztanak például a böjt idején. A Karácsonyt megelőző időszakot a szegényesebb böjtös ételek, az ünnepeket gazdag, többfogásos étrendek jellemzik. A nagyböjt a keresztény húsvétot előkészítő negyvennapos vezeklő és böjti idő. Az evangéliumi leírások szerint Jézus is negyven napig böjtölt a pusztában. A húsvét előtti böjt az első időben rendkívül szigorú volt. A hústelektől tartózkodtak, napjában csak egyszer étkeztek. A böjti fegyelem - elsősorban a nyugati egyházakban - idővel enyhült, a hústiltalom csak a pénteki napokra vonatkozott, a napi egyszeri étkezés helyébe

élelemhez való jog vizsgálata szempontjából inkább élelmiszerbiztonsági előírások, mint élelmezésbiztonsági szabályok.

Nyilvánvalóan a vallási étkezési előírások elsődlegesen szakrális jelleggel bírnak, azonban a vallási előírásokban rejlő higiéniai követelmények, proto-élelmiszerbiztonsági előírások racionalitása, végső soron az egyén és a közösség testi egészségét is szolgálta.

Az Európa Tanács keretében a Miniszterek Bizottsága által 1987-ben elfogadott ajánlás az Európai Börtön szabályokról az élelmezés kapcsán kimondja, hogy fogvatartottakat a táplálkozástudomány és a modern higiénia követelményeinek megfelelő minőségű és mennyiségű élelemmel kell ellátni. Az élelmezésnél figyelembe kell venni a fogvatartottak életkorát, egészségi állapotát és a végzett munka jellegét, és amennyiben lehetséges a *vallási és kulturális* igényeket.

A vallásszabadság védelmére tekintettel Schanda Balázs szerint a védelem kiterjed az étkezési szabályok és szokások tiszteletben tartására (ezzel összefüggésben a rituális vágásra). Így a megalapozott étkezési igényeket (valóban zsidó vallású fogvatartottak igényét a kóser étkezésre) a büntetés végrehajtás során is biztosítani kell.⁴⁴²

2005-ben, az állampolgári jogok országgyűlési biztosának helyettese - későbbi igazságügy miniszter Takács Albert - a büntetés-végrehajtási intézményekben nem biztosított vallási élelmezéssel kapcsolatban, megállapította, *hogy a vallásgyakorlás szabadságának részét képező vallási előírásoknak megfelelő étkezés biztosítására vonatkozó törvényi szabályozás hiánya visszásságot okoz a*

az egyszeri jóllakás lépett. A Húsvét tulajdonképpen a Húsvét vasárnapja a keresztény egyházakban Krisztus feltámadásának emlékünnepe. A magyar elnevezés onnan származik, hogy a hívők nagybőjt után e napon kezdték meg a húsevést.

⁴⁴⁰ A hinduizmusban a teheneket szentként tisztelik, melyek húsának elfogyasztása egyenesen a kannibalizmussal egyenértékű bűnnek számít. A hinduizmusban és a buddhizmusban elterjed vegetáriánus étkezési kultúra vallási szemléletéből és nem vallási étkezési előírásként alakult ki. Mivel ezek a vallások a vágyakról való lemondást, az abszolút erőszakmentességet, az élet tiszteletét követelik meg a híveiktől, az az ember, aki állatokat öl meg, nem tett eleget ezeknek a követelményeknek. Ezért terjedt el az említett vallások hívei között a hús nélküli étkezés, a vegetarianizmus. Tusor András: Gasztonómia. Vallási étkezési előírások. <http://mek.niif.hu/00100/00129/html/4fejezet.htm#A> fejezet tartalma. (2015-09-15)

⁴⁴¹Az étkezési előírások a Koránban és a Sunna-ban vannak rögzítve. Azokat az élelmiszereket és szolgáltatásokat, amelyek megfelelnek az iszlám előírásoknak, „Halal” gyűjtőnév alatt foglalják össze. A „Halal” szó az arab nyelvből származik, fordítása „megengedett, tiszta”. A muszlim hívők a zsidókhoz hasonlóan nem fogyaszthatnak sertéshúst. Ennek az egyik élelmiszerbiztonsági oka az lehet, hogy a sertés – különösen a déli országokban – több állatról emberre terjedő betegséget (zoonózist) hordozhat, ami az emberi egészséget veszélyeztet, mely végső soron akár halált is okozhat. Több WHO-jelentés is rámutat arra, hogy a délkelet-európai országok nem mohamedán lakosai között (akik sertéshúst fogyasztanak) súlyos járvány alakult ki. Falus Gabriella: Napjaink prioritása: az élelmiszer-biztonság. Agrárágazat. 2002. 8. sz. 49-56. p.

⁴⁴²Schanda Balázs: A vallásszabadság, a lelkiismeret szabadsága. In. Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány press, Budapest, 2015. 166. p.

*vallásszabadsághoz való joggal összefüggésben.*⁴⁴³ Ezért 2005-ben javaslatot tett az igazságügy-miniszternek, hogy az új büntetés-végrehajtásról szóló kódexben dolgozza ki a vallásgyakorlás e területének szabályozását.⁴⁴⁴ A jelentésben kiemelten felhívta a figyelmet arra is, hogy a vallási igényeknek megfelelő élelmezéssel egyidejűleg a szükséges anyagi fedezetet is biztosítani kell a büntetés-végrehajtási intézetek számára. Más kérdés azonban, hogy a magasabb összegű normatívából előállított és jobb minőségű élelmiszerek elérése érdekében a büntetés-végrehajtási intézményekben mennyien vallják magukat zsidó, vagy muszlim hitet gyakorlóknak.

A vallásszabadság és az élelemhez való jog kérdését feszegette a lengyel parlament, amely állatvédelmi indokokra hivatkozva 2013-ban betiltotta a rituális vágásokat Lengyelországban. A lengyel alkotmánybíróság azonban 2014. december 10-én megsemmisítette a rituális vágás tilalmára vonatkozó jogszabályt, a vallásszabadságra hivatkozással.⁴⁴⁵ Álláspontom szerint helyesen, hiszen ez inkább a vallásszabadsághoz tartozik inkább, mint az élelemhez való jog kulturális megfelelőségéhez, abban az esetben merülhetett volna fel az élelemhez való jog sérelme, ha általában véve került volna betiltásra a disznóvágás.

Másfelől azonban, ha az államnak kell biztosítani a megfelelő ételmezt, és olyan élelmiszert biztosít, ami nem felel meg az egyén vallási szabályainak, akkor ott már az élelemhez való jognak a kulturális megfelelőségi oldala sérül, nem a szabad vallásgyakorlás, hiszen a vallásszabadsághoz általában nem tartozik hozzá az adott étel elfogyasztása, kivéve, ha ezt valamelyik vallás kifejezetten előírja. Vagyis ilyenkor azt kell megvizsgálni, hogy az adott vallásnak mennyire képezi integráns részét az, hogy annak gyakorlói nem fogyaszthatnak bizonyos élelmiszereket. Ha például a Korán vagy a Biblia előír ilyet, akkor az elfogadható, de attól, mert valakinek az aktuális belső meggyőződése, hogy ő lelkiismereti okokból nem fogyaszt húst, akkor ott már nem sérti meg az állam az érintett élelemhez való jogát, ha nem biztosít neki vegetáriánus étrendet.

A gyermekek étkeztetése kapcsán kérdésként merül fel, hogy a nevelési-oktatási intézményeknek a közétkeztetés során figyelemmel kell-e lenniük a gyermekek kulturális, illetve vallási igényeire,

⁴⁴³ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének jelentése az OBH 6670/2004. sz. ügyben. Lásd erről: Haraszi M. Katalin: A lelkiismereti és vallásszabadság az általános ombudsman vizsgálatainak tükrében.

<https://www.ajbh.hu/documents/10180/125038/Dr+Haraszi+Margit+Katalin+A+lelkiismereti+%C3%A9s+vall%C3%A1sszabads%C3%A1g+az+%C3%A1ltal%C3%A1nos+ombudsman+vizsg%C3%A1latainak+t%C3%BCkr%C3%A9ben/676f7376-ed29-415f-b22f-89642aff431e?version=1.1>

⁴⁴⁴ A fentiekkel összefüggésben megállapítható, hogy az élelemhez való jog kulturális megfelelőségének részét képezi a vallási követelményeknek való megfelelés, így erre tekintettel az élelemhez való jog ezen része is sérült. Takács Albert javaslata ellenére azonban az új büntetés-végrehajtásról szóló 2013. évi CCXL. törvény, továbbra sem tartalmazza a fogvatartottak vallási irányultságának megfelelő élelmezés követelményét.

⁴⁴⁵ K 52/13. számú alkotmánybírósági ügy. Az ügy összefoglalását angolul lásd:

<http://trybunal.gov.pl/en/news/press-releases/after-the-hearing/art/7278-uboj-rytualny/>

melyre tekintettel a gyermekétkeztetés során az intézményeknek biztosítaniuk kellene-e a vallásuknak megfelelő ételmehez való hozzáférést.

Álláspontom szerint a vallásszabadságra, valamint az ételmehez való jogra tekintettel az államnak gondoskodnia kell az olyan ételmezési szabályrendszer kialakításáról, amely biztosítja, hogy a vallását gyakorló személy hozzáférjen az ő vallásrendszerében elfogadottnak minősülő ételmehez. Másrészt pedig a zárt intézményekben, valamint az ételmszer előállítás szabályrendszerben, illetőleg az állami ételmszersegélyezési rendszerben is biztosítani kell a vallásnak megfelelő ételmehez való hozzáférést.

5.1.4. A diszkrimináció tilalommal kapcsolatos tartalmi összefüggések

A hátrányos megkülönböztetés tilalma az alapjogok rendszerében sajátos helyet tölt be. Egyrészt az alapjogok kiegészítője, amennyiben az alapjogokban eleve benne rejlő tulajdonság az egyenlő érvényesülés követelménye. Másrészt pedig magukon az alapjogokon túlmutat, s áthatja az egész jogrendszert.⁴⁴⁶ Meghatározott társadalmi csoportok azonban csak korlátozott hozzáféréssel bírnak az ételmehez, amely vagy élettani helyzetükből, vagy más társadalmi-gazdasági helyzetükből fakad. Az ételmehez való jog, illetőleg az esélyegyenlőség alapelve és a diszkrimináció tilalmának elve alapján különleges figyelemben kell részesíteni azon sérülékeny csoportokat és egyéneket, amelyek ilyen korlátozott hozzáféréssel rendelkeznek az ételmehez.⁴⁴⁷ XVI. Benedek pápa a 2007. évi Ételmezési Világnap alkalmára írott üzenetében,⁴⁴⁸ valamint a *Caritas in veritate* kezdetű enciklikájában is kifejtette, hogy az ételmehez való jog a minden emberi lény egyetemes joga kell legyen, bármilyen mérlegelés és megkülönböztetés nélkül, továbbá felhívta a figyelmet arra is, hogy minden társadalom kötelessége e jog tiszteletben tartása, amelynek nem-teljesülése az emberi méltóság sérelméhez vezet.⁴⁴⁹

Az Általános Kommentár is felhívja a figyelmet arra, hogy azon túlmenően, hogy minden ember számára biztosítani kell a megfelelő ételmezt, a *különösen sérülékeny társadalmi csoportok* – úgy, mint az

⁴⁴⁶ Balogh Zsolt: A diszkrimináció tilalma. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány press, Budapest, 2015. 129. p.

⁴⁴⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. 9. p. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>

⁴⁴⁸ Kálmán Zoltán: Az Ételmezési Világnap ünnepe a FAO Központjában. Vidékfejlesztési Minisztérium, 2007–10–17.

www.vm.gov.hu/main.php?folderID=847&articleID=11199&ctag=articlelist&iid=1 (2010–10–18)

⁴⁴⁹ XVI. Benedek pápa enciklikája a püspököknek, papoknak és diakónusoknak az Istennek szentelt személyeknek, a krisztushívő laikusoknak és minden jóakarátú embernek. Az ember teljes értékű fejlődéséről a szeretetben és az igazságban. 27. pont. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397>

éhínség áldozatai, a betegek, az idősek vagy a gyermekek – esetében különös figyelmet kell fordítani az élelemhez való jog érvényesülésére.

Az Alaptörvény XV. cikk (2) bekezdése is tartalmazza a diszkrimináció tilalmát, miszerint Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja. Az Alaptörvény harmadik módosításával pedig a (4) bekezdésben foglaltatik, hogy *Magyarország az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását külön intézkedésekkel segíti.*

Álláspontom szerint a hátrányos megkülönböztetés tilalmával ellentétes gyakorlatot folytatnak az olyan oktatási-nevelési intézmények, ahol nem biztosítják a speciális étkezési igényű gyermekek részére a megfelelő táplálékot, vagy nem vállalják ezen gyermekeknek felvételét az intézményekbe, mert a nevelők, pedagógusok nem vállalják a felelősséget ezen gyermekek étkeztetésével, esetlegesen a gyógyszerelésüknek (inzulin adagolásuknak) a felügyeletével kapcsolatban. Az ombudsman 2011-ben foglalkozott a speciális étkezési igényű gyermekek étkeztetésével, melynek során megalapította, hogy a közétkeztetés átfogó szabályozásának hiányában nem megoldott a minőségi étkezési szolgáltatás. Az ombudsman szerint szükséges egy egységes, a gyermekétkeztetésre vonatkozó jogszabály megalkotása, amely a közétkeztetést komplex módon, annak valamennyi területére – így a közétkeztetés fogalmára, intézményi körére, forrásaira, költségeire, térítési díjak megállapítására, minőségi és mennyiségi követelmények meghatározására, a speciális igényű gyermekek étkezésének biztosítására, az iskolai büfék ételmiszer és ital kínálatára, a párhuzamos hatósági ellenőrzések megszüntetésére, az egészséges ivóvíz használatára, az iskola-egészségügy e téren való megerősítésére, a főzés és kulturált étkezés tárgyi és személyi feltételeire – egyaránt kiterjed.⁴⁵⁰

Az alapvető jogok biztosa az AJB-3378/2017. számú jelentésében megállapította, hogy jogsértő módon járt el az a nyugat-magyarországi város önkormányzata akkor, amikor a fenntartásában működő óvodában nem biztosította egy speciális étkezési igényű kisgyermek számára a diétás közétkeztetést. A biztos jelentésében hangsúlyozta, hogy a speciális igényű gyermekek étkeztetése nem múlhat az intézmények helyzetén, belátásán, nem hárítható át a szülőkre, nem függhet attól, hogy együttműködő-e a feladatellátás megkönnyítésében. Az ombudsman megállapította, hogy a jogállami követelmények és az esélyegyenlőség elve mellett a gyermek jogait is sérti az önkormányzat, egyben a gyermek egészségét is közvetlen veszélynek teszi ki azzal, hogy jogszabályban egyértelműen előírt kötelezettsége ellenére nem biztosítja valamennyi

⁴⁵⁰ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése az AJB 560/2011. számú ügyben

köznevelésben résztvevő számára az egészséges fejlődéséhez szükséges speciális közétkeztést.⁴⁵¹

Az oktatási jogok biztosa is kiemelt figyelmet fordít a speciális étkezési igényű gyermekek helyzetének a javítására. 2011. évi beszámolójában több olyan ügyet is kivizsgált amelyben a panaszos gyermekeket, valamilyen speciális étkezési igényük (cukorbetegség, ételallergia) miatt ért hátrányos megkülönböztetés. Az oktatási jogok biztosa ezen ügyekkel kapcsolatban megállapította, hogy „számos nehézséget vet fel azon tanulók oktatása, akik valamilyen egészségügyi problémával küzdenek, de részt kívánnak venni az óvodai nevelésben, illetőleg a tankötelezettségüket iskolába járással kívánják teljesíteni. Amennyiben ezen gyermekek közoktatási intézményben történő ellátása egészségi állapotukra tekintettel nincs kizárva, úgy az intézmény köteles őket fogadni. Sok esetben azonban speciális helyzetek alakulnak ki, melyek kezelése, megoldása kizárólag a szülők, továbbá a gyermekek ellátásával foglalkozó szakemberek szoros együttműködése, kompromisszumkészsége alapján lehetséges.”⁴⁵²

5.2. Az élelemhez való jog második generációs jogokkal való kapcsolat

Az élelemhez való jog mennyiségi oldalának a második generációs szociális jogok közül, az egészséghez való joggal, a szociális biztonsággal, valamint a megfelelő életszínvonalhoz való joggal áll tartalmi összefüggésbe; a kulturális jogok kapcsán, pedig az oktatáshoz való joggal a gazdasági jogok közül egyrészt a tisztességes gazdasági verseny követelményével (az élelmiszer gazdasági hozzáféréseinek biztosítása, dömping jellegű kereskedelmi politika visszaszorítása) áll fenn szorosabb rendszerkapcsolata, illetve konkurál azokkal. Míg *az élelemhez való jog minőségi oldalát* a második generációs gazdasági jogok közül egyrészt a vállalkozás szabadságának a kérdéseit, a fogyasztók védelmét, valamint a tulajdonhoz való jog vonatkozásait lehet rendszerszinten összevetni a minőségi élelmiszer kérdésével; a szociális jogok közül, az egészséghez való joggal, míg a kulturális jogok közül pedig az oktatáshoz való joggal hozható kapcsolatba.

⁴⁵¹ Az alapvető jogok biztosának AJB-3378/2017.számú jelentése

⁴⁵² Az oktatási jogok biztosának beszámolója 2011. évi tevékenységéről. 28-29. p.
http://www.oktbiztos.hu/ugyek/jelentes2011/ojb_2011_beszamolo.pdf

5.2.1. Az egészséghez való joggal kapcsolatos tartalmi összefüggések

Az élelemhez való jog szoros kapcsolatban áll az egészséghez való joggal. Az Alaptörvényben foglalt meghatározás szerint, voltaképpen az élelemhez való jog az egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldalát képezi.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában a korábbi Alkotmány 70/D. §-ában rögzített lehető legmagasabb szintű testi- és lelki egészséghez való jog az államnak azt az alkotmányos kötelezettségét jelentette, hogy a nemzetgazdaság teherbíró képességéhez igazodva, olyan gazdasági és jogi környezetet alakítson ki, amely a legkedvezőbb feltételeket biztosítja az állampolgárok egészséges életmódjához és életviteléhez.⁴⁵³ Az Alkotmánybíróság az egészséghez való jogot jellegében így önmagában alanyi jogként értelmezhetetlennek, tartalmilag üresnek tartotta, amely csupán állami kötelezettségként fogalmazódik meg.⁴⁵⁴

Az Alaptörvény – 2011. március 14-én, T/2627. irományszámon benyújtott tervezete – eredetileg nem tartalmazta semmilyen formában az élelemhez való jogot. Az ezt követően benyújtott módosító javaslat⁴⁵⁵ alapján az Alaptörvény XX. cikkének szövege a következő lett volna:

„XX. cikk (2) Az (1) bekezdés szerinti jog érvényesülését Magyarország természetes, génmódosításmentes, egészséges élelmiszerekkel és tiszta ivóvízzel, munkavédelemmel, egészségügyi intézményekkel, orvosi ellátással, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint az épített és természeti környezet védelmének biztosításával segíti elő.”

A módosító és később visszavont javaslat indokolása szerint, az életfolyamatokat károsító ágensek több, mint 70 %-a a táplálékkal és az ivóvízzel kerül a szervezetbe, ezért az egészség megőrzésének – a felsoroltakon túl – egyik legfontosabb feltétele a szermaradvány-mentes, egészséges, biztonságos, természetes úton előállított (GMO-mentes) élelmiszerek és a tiszta ivóvíz.

Az egészséghez való jog az Alaptörvény hatálybalépésével azonban jelentős átalakuláson ment keresztül az előző Alkotmányhoz képest: „a lehető legmagasabb szintű” – jogilag értelmezhetetlen – kitétel „lemorzsolódott” és az egészséghez való jog alanyi jogi oldalát meghatározó XX. cikk (1) bekezdése mellett, az objektív intézményvédelmi oldal sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a (2) bekezdésben, amelyben a testi és lelki egészséghez való jog érvényesülése

⁴⁵³56/1995. (IX. 15.) AB határozat

⁴⁵⁴ 54/1996. (XI. 30.) AB határozat

⁴⁵⁵ T/ 2627/159. számú kapcsolódó módosító indítványt Lázár János, a Fidesz frakcióvezetője 2011. április 4-én terjesztette az Országgyűlés elé, azonban ezt a javaslatot egy héttel később, 2011. április 11-én visszavonta.

részének tekinti a GMO-mentes mezőgazdaságot, az egészséges élelmiszerhez és ivóvízhez való hozzáférés biztosítását.

Így a 2012. január 1-én hatályba lépett Alaptörvényünk kifejezetten deklarálja az élelemhez való jogot, kiemelve annak a minőségi oldalát. Az alkotmányozó felismerte, hogy az egészséghez való jog nem biztosítható a megfelelő minőségű élelem garantálása nélkül, és ennek megfelelően a 2011. április 25-én kihirdetett Alaptörvényünk a megfelelő minőségű élelemhez való jogot implicit módon, az egészséghez való joghoz történő kapcsolással határozza meg. Az Alaptörvény indokolása szerint a testi és lelki egészséghez való jog, mint elidegeníthetetlen emberi jog érvényesüléséhez, az Alaptörvény nemzetközi jogi koherenciájához nélkülözhetetlen feltétel a kiváló minőségű, sokféleségükből következően a társadalom igényeit kielégítő génmódosítás-mentes szervezetekkel előállított egészséges élelmiszerekhez, valamint az ivóvízhez való hozzáférés feltételeinek biztosítása. Ezen alkotmányi megfogalmazás ezt mindenkire kiterjeszti, azaz nem emel ki egyetlen speciális alanyi kört sem, szemben más alkotmányokkal.⁴⁵⁶

A rossz étkezési szokások, illetve az alultápláltság kedvezőtlen egészségi állapothoz vezet, amely gátolhatja az egyént a megfelelő fogyasztásban.⁴⁵⁷ Az egészség megőrzéséhez való jog különös jelentőséggel bír a társadalom sérülékenyebb csoportjai számára, így ezen csoportok számára kiemelkedően fontos a megfelelő élelemhez való hozzáférés ahhoz, hogy az egészséghez való joguk érvényesülhessen.⁴⁵⁸ Kiváltképpen igaz ez a nőkre és a gyermekekre,⁴⁵⁹ így velük összefüggésben az anyatejjel való táplálás különösen fontos.⁴⁶⁰

Egy másik ilyen eset, ha a *speciális étkezési igényű személy* (cukorbeteg, glutén-, laktózérzékeny, élelmiszerallergiás személy) megfelelő élelemhez való hozzáférése, ugyanis amennyiben ahhoz nem fér hozzá, úgy a kényszerítő helyzet esetén, el kell fogyasztania az adott élelmiszert, azonban az olyan, az egészségi állapotát negatívan befolyásoló helyzetbe hozza őt, hogy nem megfelelő, azonnali egészségügyi beavatkozás nélkül az egészségi állapotát súlyosan károsíthatja

⁴⁵⁶ Pl. Fidzsi, Kenya, Egyiptom, Dél-Afrika és Zimbabwe alkotmánya is kifejezetten rendelkezik a gyermekek élelemhez való jogáról.

⁴⁵⁷ Lásd pl. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights and the World Health Organisation, factsheet no. 31, The right to health, Geneva: UN, 2008.

⁴⁵⁸ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m.62. p.

⁴⁵⁹Lásd például A/RES/34/180, 18 December 1979, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, Article 12; A/RES/44/25, 20 November 1989, Convention on the Rights of the Child, Article 24 (c); A/CONF.177/20, Beijing, China, 4-15 September 1995, Report of the fourth world conference on women, különösen Chapter IV C.

⁴⁶⁰ Például: European Social Charter (revised), Strassbourg, 3.V.1996, Article 8; A/RES/44/25, 20 November 1989, Convention on the Rights of the Child, Article 24 (e). Lásd még: Arun Gupta, Chapter 5, International Obligations for Infants' Right to food, in: G. Kent (ed.), Global obligations for the right to food, Lanham: Rowman and Littlefield Publishers Inc, 2008.

(cukorbetegség esetén kómához is vezető magas vércukorszintet eredményező ketoacidózis), egyéb súlyos esetben (pl. mogyoró allergia esetén) az adott személy életét is veszítheti.⁴⁶¹

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága rámutatott arra, hogy az egészséghez való jog a szociális és gazdasági tényezők széles körét foglalja magába, amelyek elősegítik azokat a feltételeket, amelyek között az emberek egészségesen élhetnek, továbbá kiterjed az egészségnek olyan alapvető tényezőire, mint az élelemhez, illetve a biztonságos ivóvízhez való hozzáférés.⁴⁶² A Bizottság álláspontja szerint az államok kötelezettsége minimálisan magában foglalja a megfelelő tápanyagértékű és biztonságos alapvető élelmiszerekhez való minimális hozzáférést és az éhezéstől való mentesség biztosításának kötelezettségét.⁴⁶³⁴⁶⁴

Az egészséghez való jog és az élelemhez való jog további rendszerkapcsolatainak (ivóvíz, GMO mentesség és környezetvédelem) az elemzésére a harmadik generációs jogok kapcsán térek ki bővebben.

5.2.2. A szociális biztonsággal kapcsolatos tartalmi összefüggések

Az élelemhez való jog érintetlen lényege az éhezéstől való mentességhez való jog, amely álláspontom szerint a megélhetési minimum részét képezi. Tekintettel arra, hogy a megélhetési minimum állami garانتálása a szociális biztonság alapjogi tartalmát adja, nem tekinthetünk el az élelemhez való jog és a szociális biztonság kapcsolatait felett.

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány 70/E. §-ban garantált szociális biztonsághoz való jog részének tekintette a megélhetéshez szükséges ellátás biztosítását, amelyet az állam a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósít meg. Az élethez és emberi méltósághoz való jogot, valamint a szociális biztonsághoz való jogot az Alkotmánybíróság

⁴⁶¹ A különleges táplálkozási igényű személyek támogatásával az Alkotmánybíróság a 3132/2013. AB határozatában foglalkozott. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy nem sérül az általános egyenlőségi szabály amiatt, hogy a 32/2004. (IV. 26.) ESzCsM rendelet a betegek köréből kiemelte a cukorbetegség körét, és meghatározott gyógyszerrel történő kezelésük folytatásának támogatását feltételhez kötötte.

⁴⁶² „the right to health embraces a wide range of socio-economic factors that promote conditions in which people can lead a healthy life, and extends to the underlying determinants of health, such as food and nutrition, access to safe and potable water...” E/C.12/2000/4, 11 August 2000, CESCR, General Comment 14, The right to the highest attainable standard of health, Section 4.

⁴⁶³ „to ensure access to the minimum essential food which is nutritionally adequate and safe, to ensure freedom from hunger to everyone.” E/C.12/2000/4, 11 August 2000, CESCR, General Comment 14, The right to the highest attainable standard of health, Section 43 (b).

⁴⁶⁴ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m.63. p.

is összekapcsolta, amikor kimondta, hogy a szociális biztonság minimuma az emberi méltóság része.⁴⁶⁵

Az Alkotmánybíróság értelmezésében a szociális biztonsághoz való jog olyan megélhetési minimum biztosítást tartalmazza, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához.⁴⁶⁶ Azonban az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint az Alkotmányban deklarált *szociális biztonsághoz való jog nem alapjog, hanem állami kötelezettségvállalás, államcél, melynek teljesítése tekintetében a kormányzat széles, de csak alkotmányos korlátok között gyakorolható eszköztárral rendelkezik.*

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány alapján az élelemhez való joggal összefüggésben arra a következtetésre jutott, hogy a szociális biztonsághoz való jogból konkrét ellátás iránti részjogosítványok nem vezethetők le, így a szociális biztonsághoz való jogból nem következik, hogy az Alkotmány a lakhatáshoz, a megfelelő élelmezéshez, tisztálkodáshoz, ruházódáshoz való jogot is biztosítaná.⁴⁶⁷ Az Alaptörvény XX. cikkének (2) bekezdése azonban megnyitja a lehetőséget az Alkotmánybíróság előtt, hogy az élelemhez való jog biztosításának követelményrendszerét – immáron nem az államcélként felfogott szociális biztonsághoz való jogból, hanem a szövegszerűen is alapjogként deklarált egészséghez való jogból levezetve – ismét átgondolja, és mint *megfelelő mennyiségű és minőségű élelemhez való jogot* minden ember számára biztosítandó *emberi jogként* ismerje el. Egyúttal kimondja, hogy a szociális biztonságnak része az élelmezés biztonság.

Mindemellett szükséges kiemelni Lenkovics Barnabás, az Alkotmánybíróság korábbi elnökének a 45/2012. (XII. 29.) AB határozatához fűzött különvéleményét, melyben kifejtette, hogy „[a] körülmények lényeges megváltozása következtében a 2008–2009 óta zajló nemzeti, uniós és globális válságkezelés, kiútkeresés új irányokat vett. Ez a folyamat jelentős, nagyarányú, szokatlan változásokkal, alapvető jogok tartalmának újrafogalmazásával, alanyi jogosultságok megvonásával vagy korlátozásával, kötelezettségek, terhek telepítésével, az egyéni felelősség előtérbe helyezésével jár. A gyors és jelentős változások új kihívások elé állították a jogalkotást, a jogalkalmazást és a kormányzati cselekvést is, a társadalmi élet minden területén. Ebben a közegben, ilyen körülmények között zajlott a magyar alkotmányozás 2010-ben és született meg Magyarország új Alaptörvénye 2011-ben. Ugyanezen körülmények között zajlik ma is az alkotmányos jogrendszer újraalkotása, melynek keretében szintén új és szokatlan megoldások tanúi lehetünk. A válság különösen súlyosan érinti az ún. második generációs (gazdasági, szociális,

⁴⁶⁵ 32/1998 (VI. 25) AB határozat

⁴⁶⁶ Zakariás Kinga: Az élethez és emberi méltósághoz való jog. In. Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány press, Budapest, 2015. 93. p.

⁴⁶⁷ 42/2000. (XI. 8.) AB határozat

kulturális) emberi jogokat (alkotmányos alapjogokat). Ezeket a társadalom jogkorlátozásként, szerzett jogok megvonásaként vagy mértékük csökkenéseként éli meg. Összességében azt lehet mondani, hogy a » szociális jogállam« – objektív és szubjektív, belső és külső kényszerek hatására – visszavonulóban van.”

Lenkovics Barnabás jövőképe az egyén felelősségére helyezi a hangsúlyt, az állam szerepét pedig visszaszorítja a szociális ellátások terén. A megfelelő élelmezés azonban nem csak az egyéneken múlik, egyre nagyobb szerepe van az állami szabályozásnak és ellenőrzéseknek a minőség területén. Az élelemhez való jog garanciális rendszerének tárgyalása során a későbbiekben kitérek arra is, hogy az állam az egyéni felelősség kérdését – az erkölcsi kötelezettségek jogi konvertálódása kapcsán - milyen jogi eszközökkel erősíti.

5.2.3. Az oktatáshoz való joggal kapcsolatos tartalmi összefüggések

A külföldi jogi irodalomban gyakran érvelnek azzal, hogy az élelemhez és az oktatáshoz való jog kéz a kézben járnak, amikor egy adott ország fejlődéséről van szó.⁴⁶⁸ Az éhség kihatással lehet a diákok tanulási képességére, különösen fiatal korban, amikor a gyermekek a fejlődésüknek olyan meghatározó szakaszában vannak, amelynek hosszú távon helyrehozhatatlan hatásai lehetnek az egyénre, de nagyobb távlatban a régió gazdasági lehetőségeire is.⁴⁶⁹ Mind az abszolút, mind a relatív éhezés negatívan befolyásolja a fejlődésben lévő gyermekek tanulási képességeit, amelynek következtében ezek a gyermekek könnyebben kieshetnek az iskolából és a tanulás helyett választhatják inkább a munka világát

Másrésről pedig az iskolai étkeztetés ösztönzőleg hathat az órákon való részvételre, és ezáltal általánosságban növeli az adott régió oktatásának színvonalát, aminek az adott terület gazdasági teljesítőképessége szempontjából hosszútávon pozitív hatásai lehetnek.⁴⁷⁰

Az Alaptörvény XI. cikk (2) bekezdése szerint Magyarország a művelődéshez való jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja.

⁴⁶⁸ Lásd pl. S. Vivek, Chapter 8, Global Support for School Feeding, in: George Kent (ed.), Global obligations for the right to food, Lanham: Rowman and Littlefield Publishers Inc, 2008.

⁴⁶⁹ Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m.65. p.

⁴⁷⁰ Az iskolai étkeztetésnek a fejlődésre és a békére gyakorolt hatásait nyomatékosan hangsúlyozza: G. McGovern: Third freedom, ending hunger in our time, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc, 2001.

Bár az oktatáshoz való jog intézményi érvényesülését valóban a köznevelési intézmények adják, azonban álláspontom szerint a fentiekben kifejtett probléma nem az oktatáshoz való joggal, hanem inkább a gyermekek jogaival áll szorosabb kapcsolatban. Az alapvető jogok biztosa az AJB-1147/2012. számon kiadott jelentésében – a gyermekétkeztetés kérdését vizsgálva – megállapította, hogy a gyermek egészségügyi állapotának megfelelő étkezés megszervezése – amennyiben szülője igényli – a köznevelési intézmény feladata, a közétkeztetés biztosítására pedig a települési önkormányzat kötelezett.

A gyermekek étkeztetésével kapcsolatban népszavazási kezdeményezés is volt, amely arra irányult, hogy a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek számára az év minden napján ingyenes gyermekétkeztetést biztosítson az állam.⁴⁷¹ A kérdés felülvizsgálata során a Kúria megállapította, hogy a gyermekekről való gondoskodás az állam kötelezettsége, valamint a gyermekeknek a testi és szellemi fejlődéshez való joga a jövő generációért való felelősséget közvetíti. A gyermekéhezés megszüntetése a társadalom tagjainak az egymásért vállalt szolidaritását is kifejezi. A népszavazásra feltenni kívánt kérdés valójában arra vár választ, hogy ezt a szolidaritást a magyar társadalom felvállalja-e, azaz támogatják-e a választópolgárok, hogy az állam az év minden napján biztosítsa a rászoruló gyermekek megfelelő táplálékhoz jutását. A kérdés értelemszerűen a rászorultakról való gondoskodásról szól. Így ha a hatályos szabályok alapján a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosultak köre ezen túlmutat, az állam nincs elzárva attól, hogy a jogosultságot a valós rászorultsághoz igazítsa a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosultak körének újradefiniálásával.⁴⁷²

5.3. Az élelemhez való jog harmadik generációs jogokkal való kapcsolata

Az élelemhez való jog a harmadik generációs jogok közül a élethez való jog objektív intézményvédelmi oldalát meghatározó „zöld jogokkal”, mint a környezethez való joggal és vízhez való joggal – hiszen biztonságos és egészséges környezet nélkül nem lehet megfelelő minőségű élelmiszert előállítani – és az olyan környezeti államcéllokkal függ össze, mint a biológiai sokféleség védelme, a GMO mentes mezőgazdaság, a fenntartható fejlődés alapelveinek érvényesítése a jövő generációk érdekeinek érvényesítése érdekében, valamint csoport jogokat képező fogyasztók, gyermekek, fogyatékos személyek jogai.⁴⁷³

⁴⁷¹ Knk.IV.37.456/2015/3.szám

⁴⁷² A kérdés kapcsán nem gyűlt össze a szükséges aláírás, melynek kapcsán országos népszavazást lehetett volna tartani a tárgykörben.

⁴⁷³ A gyermekek és fogyatékos személyek jogainak élelemhez való jogával kapcsolatos elemzését lásd az élelemhez való jog speciális alanyaira vonatkozó fejezetben.

5.3.1. Az Alaptörvény környezet- és természetvédelmi tárgyú rendelkezéseivel való rendszerkapcsolatok⁴⁷⁴

A természet olyan környezeti alapszolgáltatásokat nyújt, amelyek elengedhetetlenek az élelemhez való jog érvényesüléséhez. A természet biztosítja az élelem előállításához szükséges termőföldet, vizet, levegőt, növény- és állatvilágot. Így a környezet- és természetvédelme biztosítja a jelen, az utánunk jövő és jövő generációk életfeltételeit, amelyek egyúttal elválaszthatatlanok az élelemhez való jog mennyiségi és minőségi oldalától.

Az Alaptörvény normaszövege több helyen is említést tesz a környezet védelméről. A Nemzeti hitvallástól egészen az Állam című fejezet végéig, az Alaptörvény minden részének megvan a maga környezeti értékek iránti elköteleződést kifejező rendelkezése. A normaszöveget tekintve elsőként az Alapvetésben jelenik meg a környezetvédelem, amely a társadalmi berendezkedésre vonatkozó általános értékeket, elveket, célokat kijelölő rendelkezéseket tartalmazza, amelynek P) cikkében elsőként kerül megjelenítésre a természet védelmének kiemelt szerepe.

A környezet védelme ezt követően az alapjogokat rögzítő Szabadság és Felelősség XX. és XXI. cikkében jelenik meg. Ez utóbbi (1) bekezdése a korábbi Alkotmánnyal tartalmilag azonos módon rögzíti az egészséges környezethez való jogot. Ezt az Alkotmánybíróság is megerősítette a 3068/2013. (III. 14.) AB határozatában. Eszerint: „Az Alaptörvény szövege az egészséges környezethez való jog tekintetében megegyezik az Alkotmány szövegével, ezért az egészséges környezethez való jog értelmezése során az Alkotmánybíróság korábbi határozataiban tett megállapítások is irányadónak tekinthetők”.⁴⁷⁵ Mindezek alapján a 13/2013. (VI. 17.) AB határozatot⁴⁷⁶ figyelembe véve az Alkotmánybíróság felhasználhatja a korábbi határozataiban kidolgozott érveket, jogelveket és alkotmányossági összefüggéseket.⁴⁷⁷

Ehhez képest az Alkotmánybíróság a 16/2015. (VI. 5.) AB határozatban már úgy foglalt állást, hogy az Alaptörvény nem csupán megőrizte az egészséges környezethez való alkotmányos alapjog védettségi szintjét, hanem az Alkotmányhoz képest e *tárgykörben lényegesen bővebb rendelkezéseket is tartalmaz*.⁴⁷⁸ Az Alaptörvény ezáltal az Alkotmány és az Alkotmánybíróság környezetvédelmi

⁴⁷⁴ A jelen fejezetben használt környezeti rendszerkapcsolatokra támaszkodó megközelítésre lásd Csink Lóránt –T. Kovács Júlia: Paradigma váltás a környezet alapjogi jellegében? Jogelméleti Szemle 2013/4., 42-54. p.

⁴⁷⁵ 3068/2013. (III. 14.) AB határozat, Indokolás [46]

⁴⁷⁶ 13/2013. (VI. 17.) AB határozat, Indokolás [32]

⁴⁷⁷ 16/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás [90]

⁴⁷⁸ 16/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás [91]

értékrendjét és szemléletét tovább is fejlesztette.⁴⁷⁹ Az alaptörvényi rendelkezéseknek a mai körülmények közötti értelmezése, tartalmi kifejtése az Alkotmánybíróság feladata.⁴⁸⁰ Ebben a határozatában az Alkotmánybíróság a több mint húsz évvel korábban meghozott természetvédelmi alaphatározatban – azaz a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban – foglaltakat, illetőleg a korábbi határozatokban kimunkált visszalépés tilalmának alkalmazhatóságát is megerősítette.⁴⁸¹ Egyes vélemények szerint ezért a 16/2015. (VI. 5.) AB határozat az alkotmányos környezetvédelem legjelentősebb döntése a *Sólyom László* vezette testület – imént idézett – 1994-es alaphatározata óta.⁴⁸²

Juhász Imre alkotmánybíró a határozathoz írt párhuzamos indokolásában ugyanakkor úgy véli, hogy az Alaptörvény nem pusztán megismétli az Alkotmány – alkotmánybírósági gyakorlattal feldúsított – szövegét, hanem érdemben is meghaladja azt, ti. az Alaptörvény hatályba lépésével jelentős koncepcionális váltás következett be a környezetvédelem, az egészséghez való jog és az egészséges környezethez való jog alkotmányos szabályozásában.⁴⁸³

Környezeti érték	Alaptörvényben való elhelyezkedése	Az Alaptörvény releváns szövege
I. A természetes és épített környezet értékei, védelme	Nemzeti hitvallás	„Vállaljuk, hogy örökségünket, [...]a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.”
	Alapvetés	P) cikk (1) <i>A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.</i> (2)A termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása (1) bekezdés szerinti célok eléréséhez szükséges korlátait és feltételeit, valamint az integrált mezőgazdasági termelészervezésre és a családi gazdaságokra,

⁴⁷⁹16/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás [91]

⁴⁸⁰16/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás [91]

⁴⁸¹Sulyok Katalin rámutat arra, hogy az Alaptörvény alapján az Alkotmánybíróság korábban a 3086/2013 (III.14.) határozatában már irányadónak tekintette a visszalépés tilalmát, ám a 16/2015. (VI. 5.) AB határozat azért is külön kiemelendő, mert ebben az Alkotmánybíróság az elért természetvédelmi szinttől való visszalépés tilalmát az Alaptörvény – korábbi Alkotmányon alapuló AB-döntéseket hatályon kívül helyező – negyedik módosítását követően is irányadónak tekinti az egészséges környezethez való jog tekintetében. Sulyok Katalin: A természetvédelem védelmében – a nemzeti park igazgatóságok vagyonkezelését érintő törvény előzetes normakontrolljának margójára. *Arsboni elektronikus folyóirat* 2015/2. 88. p..

⁴⁸²Sulyok Katalin: A természetvédelem védelmében – a nemzeti park igazgatóságok vagyonkezelését érintő törvény előzetes normakontrolljának margójára. *Arsboni elektronikus folyóirat* 2015/2. 88. p..

⁴⁸³Juhász Imre alkotmánybíró párhuzamos indokolása a 16/2015. (VI. 5.) AB határozathoz, [145]-[153]

		továbbá más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.	
	Az állam - A közpénzek	<i>38. cikk (1) [...] A nemzeti vagyon kezelésének és védelmének célja a közérdek szolgálata, a közös szükségletek kielégítése és a természeti erőforrások megóvása, valamint a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevétele.</i>	
Fenntarthatóság	Gazdasági, fiskális fenntarthatóság	Alapvetés	<i>N) cikk (1) Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti.</i>
		Szabadság és felelősség	<i>XVII. cikk (1) A munkavállalók és a munkaadók – a munkahelyek biztosítására, a nemzetgazdaság fenntarthatóságára és más közösségi célokra is figyelemmel – együttműködnek egymással.</i>
		Állam – A közpénzek	<i>38. cikk (1) Az állam és a helyi önkormányzatok tulajdona nemzeti vagyon. A nemzeti vagyon kezelésének és védelmének célja a közérdek szolgálata, a közös szükségletek kielégítése és a természeti erőforrások megóvása, valamint a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevétele. A nemzeti vagyon megőrzésének, védelmének és a nemzeti vagyonnal való felelős gazdálkodásnak a követelményeit sarkalatos törvény határozza meg.</i>
	Környezeti fenntarthatóság (jövő nemzedékek és környezetvédelmi kötelezettség)	Alapvetés	<i>P) cikk (1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelezettsége.</i>
	Fenntartható fejlődés	Alapvetés	<i>Q) cikk (1) Magyarország a béke és a biztonság megteremtése és megőrzése, valamint az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.</i>
Jövő generációk	Nemzeti Hitvallás	Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.	
	Alapvetés	<i>P) cikk (1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelezettsége.</i>	
	Az állam – A közpénzek	<i>38. cikk (1) Az állam és a helyi önkormányzatok tulajdona nemzeti vagyon. A nemzeti vagyon kezelésének és védelmének célja a közérdek szolgálata, a közös szükségletek kielégítése és a természeti erőforrások megóvása, valamint a jövő nemzedékek</i>	

		<i>szükségeinek figyelembevétele. A nemzeti vagyon megőrzésének, védelmének és a nemzeti vagyonnal való felelős gazdálkodásnak a követelményeit sarkalatos törvény határozza meg.</i>
A környezethez való jog	Szabadság és felelősség	<i>XXI. cikk (1) Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.</i>
Környezetvédelem és egészség (élelemhez való jog, ivóvízhez való jog, GMO-mentesség)	Szabadság és felelősség	<i>XX. cikk (1) Mindenkinnek joga van a testi és lelki egészséghez. (2) Az (1) bekezdés szerinti jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.</i>
A szennyező fizet elve	Szabadság és felelősség	<i>(2) Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.</i>
Szennyező hulladék behozatalának tilalma	Szabadság és felelősség	<i>(3) Elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni.</i>
Az alapvető jogok biztosának helyettese	Az állam – Az alapvető jogok biztosa	<i>(1) Az alapvető jogok biztosja alapjogvédelmi tevékenységet lát el, eljárását bárki kezdeményezheti. (2) Az alapvető jogok biztosja az alapvető jogokkal kapcsolatban tudomására jutott viaszásokat vizsgálja vagy vizsgálta, orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményez. (3) [...]A helyettesek a jövő nemzedékek érdekeinek, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét látják el.”</i>
Környezetvédelmi kötelezettség	Alapvetés	<i>P) cikk (1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.</i>

484

⁴⁸⁴ Az összefoglaló táblázat Antal Attila: Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája című írásában megjelent táblázat alapján készült el. Lásd Antal Attila: Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája. Közjogi szemle 2010/3. 48. p.

5.3.1.1. Alaptörvény P) cikke – környezeti elemek, biodiverzitás és a jövő nemzedékek védelme

Az Alaptörvény P) cikkében megjelenik a környezethez való jog tárgya, alanya, címzettje, tartalma és az objektív intézményvédelmi oldala. A környezethez való jog tárgya – egyben a nemzet közös öröksége is – a természeti erőforrások, a biológiai sokféleség és a kulturális értékek, azaz maga a *környezet*. Természeti erőforrások alatt az Alaptörvény elsődlegesen a termőföldet,⁴⁸⁵ az erdőket és a vízkészletet érti, mely védendő értékekre külön törvények jöttek (és jönnek) létre.⁴⁸⁶ E rendelkezésben az alkotmányos védelem alá kerülnek az alapvető környezeti elemek: a föld, a víz, az élővilág (flóra, fauna), a levegő kivételével. Az Alaptörvényben a levegő (annak ellenére, hogy a szélenergiában jelentős energiatartalékok vannak), sem mint környezeti elem, sem mint természeti erőforrás nem jelenik meg, szemben a Luganói egyezményben⁴⁸⁷ és a hazai környezetvédelmi törvényben foglaltakkal⁴⁸⁸ és az általános természettudományi felfogásokkal úgyszólván a levegő, mint természeti erőforrás „köddé vált”. Bándi Gyula véleménye szerint azért sem szerencsés a környezet fogalmának normatív erejű definiálása, mert az tartalmilag leszűkítené a védendő környezeti tárgyak körét, amely miatt csökkenhet az alapjog védelmi szintje.⁴⁸⁹ Az Alaptörvény ezzel szemben a természeti erőforrás tekintetében egy exemplifikatív jellegű felsorolást alkalmaz és a „különösen” kitételrel szerencsére a levegő mégsem szorul ki a védendő környezeti elemek köréből.

Tartalma szerint a természeti erőforrások, a biológiai sokféleség és a kulturális értékek (itt megjelenik tehát a természetes és épített környezet védelme is) a nemzet közös örökségét képezik, amelynek *védelme, fenntartása és megőrzése* az elsődleges feladat, a környezeti alapértékek védelme az

⁴⁸⁵ Itt megjegyzendő, hogy míg az termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény a termőföld fogalma alá sorolta az erdőt, addig az Alaptörvény P) cikke a termőföldet és az erdőt külön nevesíti. Lásd erről bővebben Téglási András: A földtulajdon alaptörvényi védelme a 2014-ben lejárató moratórium tükrében. Jogtudományi Közöny 2012/11. 449–460. p.

⁴⁸⁶ A termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény, a vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény, a víziközmű-szolgáltatásról szóló 2011. évi CCIX. törvény, az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény

⁴⁸⁷ Az Európa Tanács környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezménye (Lugano, 1993) szerint „a környezet magába foglalja a természetes erőforrásokat, legyenek azok élők, vagy élettelenek, mint amilyen a levegő, a víz, a talaj, a flóra és a fauna és mindezek közötti kölcsönhatások; ugyancsak idetartoznak mindazok a vagyontárgyak, amelyek a kulturális örökség részeit alkotják; illetve a tájkép meghatározó jellemzői.”

⁴⁸⁸ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 4. § értelmű rendelkezései szerint környezeti elem: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői; környezet: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete; természeti erőforrás: a – mesterséges környezet kivételével – társadalmi szükségletek kielégítésére felhasználható környezeti elemek vagy azok egyes összetevői.

⁴⁸⁹ Bándi Gyula: Környezetjog. Szent István Társulat. Budapest, 2011. 12. p.

elsődleges cél. *Juhász Imre a P) cikk (1) bekezdésének értelmezése kapcsán* – a 16/2015. (VI. 5.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában – kimondja, hogy a három részelemre bontott a környezetvédelmi feladat triász – úgymint a védelem, fenntartás, megőrzés - a környezetvédelmet a konkrét védelmen túl kibővíti egyrészt a fenntartással, amely értelmezhető pusztán a korábbi védelmi szint fenntartásaként, de felfogható a környezetvédelem és a fenntartható fejlődés összehangolásaként is, másrészt a megőrzés fordulattal összeköt minket a jövőnkkel, felelősségvállalást jelent a még meg sem született embertársaink felé.⁴⁹⁰ Három tevékenységben is megnyilvánuló köteletség jelenik meg az objektív intézményvédelmi kötelezettségen belül. A P) cikk szerint a környezet védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megóvása a tevékenységi-triász.

Míg az állam környezetvédelmi tevékenysége mind az aktív magatartásokban – mint a jogalkotás, a szervezetrendszer kialakítása és működtetése, valamint a védelem biztosításában – mind pedig a passzív magatartásokban, mint a jövő generációk jogainak tiszteletben tartásában, környezeti jogok csorbításától való tartózkodásában merülnek ki, addig a többi jogalany kötelezettsége a gondos és kíméletes környezethasználat, összhangban az Alaptörvény XXI. cikkének (2) bekezdésében foglalt környezeti kártérítési kötelezettséggel.⁴⁹¹

A harmadik tevékenység, a „megőrzés” kedvezményezettje pedig a „jövő nemzedékek”, mely alanyi kategóriával kapcsolatban, az Alkotmánybíróság megállapította – az élethez való jog vonatkozásában – hogy az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége az emberi életre önmagában is kiterjed, s ebbe beletartozik a jövő generációk életfeltételeinek biztosítása is, mely objektív védelem a 28/1994. (V. 20.) AB határozat szerint „nemcsak szélesebb, hanem minőségileg is más, mint az egyéni alanyi jogok védelmének összeadása.” Nem találó azonban a környezetre pusztán a „jövő nemzedékek számára” nyújtott feladatként tekinteni, a futurisztikus alany megnevezése ugyanis elidegeníti a jelen nemzedékeket a környezet megóvásától.

A *jövő nemzedékek* életfeltételei védelmének igényét alkotmányos szintre emelő 64/1991. (XII. 17.) AB határozat állapította meg a magzat élethez való jogával összefüggésben, az első abortusz-határozatban, hogy az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége kiterjed a jövő generációk védelmére, amely objektív életvédelmi kötelezettség azonban nem abszolút, ezért lehetséges, hogy vele szemben más jogokat is mérlegeljének. Bár annak ellenére, hogy a jövő nemzedékek alanyisága jogilag nehezen definiálható,⁴⁹² jogaik védelmének intézményvédelmi oldala az

⁴⁹⁰ 16/2015. (VI. 5.) AB határozat [152]

⁴⁹¹ Horváth Gergely: *Környezetvédelem*. NKE VTKI. Budapest 2014. 8. p..

⁴⁹² Majtényi Balázs: 18.§ Az egészséges környezethez való jog. In: Jakab András: *Az Alkotmány kommentárja*. Századvég Kiadó, Budapest, 2009. 523. p..

Alaptörvényben egyre erősebbé válik, hiszen az Alapvetés P) cikkében is megjelenik a védelmi igény, azáltal, hogy kimondásra kerül: „[a] természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”⁴⁹³ Az utánunk jövő nemzedékek jogainak intézményi védelmét pedig alkotmányos szinten az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettese, a jövő nemzedékek szószólója látja el. A jövő generációk életfeltételeinek védelme szükségszerűen magába foglalja a *jelen generációnk életfeltételeinek* a biztosítását is, mint arra már az Alkotmánybíróság az egyik legkorábbi környezetvédelmi alaphatározatában, a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban is utalt - hiszen ennek hiányában a jövő generációkról sem lehet beszélni.

Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a Nemzeti hitvallás hetedik fordulatában foglalt „*utánunk jövő nemzedékek*” védelmében benne foglaltatik a gyermekeink és az unokáink iránti felelősség is a környezeti értékeink fenntartása érdekében. Az Alkotmánybíróság szerint az utódokért való felelősségvállalás nem kizárólag a jövő nemzedékek életfeltételeinek a védelmét jelenti, hanem egyfajta szociális jellegű értelmezést is kaphat. Az Alkotmánybíróság erre az Alaptörvény XVI. cikk (4) bekezdése szerinti szülőtartási kötelezettség értelmezése során mutatott rá, hogy ti. ez az alapvető kötelesség – az Alkotmánybíróság szerint – csak akkor áll összhangban a Nemzeti hitvallásban foglalt elvekkel, ha az utódokra rótt tartási kötelesség nem hárít rájuk aránytalan és a teljesítőképességüket meghaladó terheket, ezért a nagykorú gyermek tartási kötelezettségének teljesítése nem veszélyeztetheti a kötelezett saját megélhetését, önmaga fenntartását.⁴⁹⁴

Mint az a P) cikk megfogalmazásából is látható, a környezethez való jog címzettjeként e rendelkezés már nem kizárólag az államot jelöli meg, hanem „mindenkit”, ebből az következik, hogy a környezet védelme a jövőben már nemcsak az állam feladata, hanem alapvető kötelességként minden ember, sőt, a „mindenki”, mint általános jogalany fogalma alá beletartozó egyéb jogalanyok (jogi személyek, jogi személyiség nélküli társaságok) kötelessége is. Az alkotmányozó a kötelezetti kör meghatározásával voltaképp egy pozitív utópisztikus (ökotópikus)

⁴⁹³ Az Alaptörvény megkísérli meghatározni azokat a jogokat, melyeknek a jövő nemzedékek alanyai lehetnek. Sólyom László álláspontja szerint a jövő nemzedékek jogalanyiségéhez elengedhetetlen annak tisztázása, hogy pontosan milyen jogok is illetik meg őket, azonban e jogok kapcsán leginkább szimbolikusan szabad csak beszélni. A jövő generációknak „(...) döntési autonómiájának tiszteletben tartása éppen arra kell, hogy vezessen, hogy minél kevesebb tartalmi döntést hozzunk meg helyettük, s inkább a választás szabadságát őrizzük meg számukra.” Sólyom László: A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselője a jelenben. In: Jávor Benedek (szerk.): A jövő nemzedékek jogai. Védegylet, Budapest, 2000. 37. p.

⁴⁹⁴27/2013. (X. 9.) AB határozat, Indokolás [23]

elképzelést épít be, miszerint az egészséges környezethez való jog érvényesülésének előfeltétele az lenne, ha annak betartását valamennyi jogalany, az egyéntől az államokig célul tűzné ki maga elé.⁴⁹⁵

A P) cikk a természeti erőforrások között elsőként nevezi meg a termőföldet, amelynek elsődlegességét annak élettani jelentősége is adja.⁴⁹⁶ A jövő nemzedékek szószólójának a talaj védelméről szóló elvi állásfoglalása rámutat az élelem és a talajvédelem szoros kapcsolatára, miképpen kijelenti, hogy „[a]z egészséges talaj használatára épülő mezőgazdaság képes az egészséges élelmiszer előállítására. (...) A talaj minőség helyreállításának egyik természetes következménye az élelmiszer minőségének javulása, a táplálkozás eredetű hiánybetegségek csökkenése.”⁴⁹⁷

A környezet védelmének kérdéskörén belül az állatvédelem részben mint állatjóléti és állategészségügyi kérdésként merülhet fel, hiszen megóvásuk érdekében szükséges ezen szempontok figyelembe vétele is.⁴⁹⁸ A *biodiverzítás* kérdésével kapcsolatban az Alaptörvény kiemeli a honos növény- és állatfajok védelmét. Ezen alkotmányos kötelezettség teljesítése és ezen nemzeti értékeknek az összegyűjtése már megkezdődött az úgynevezett hungarikum törvénnyel,⁴⁹⁹ hiszen az utódaink részére történő megóvás azon előzetes lépés nélkül, hogy számba vennénk védendő nemzeti értékeinket, szinte lehetetlen küldetés volna.

⁴⁹⁵Majtényi Balázs idézi Ernest Caltenbach: *Ecotopia* című utópisztikus regényét. Majtényi Balázs: 18.§ Az egészséges környezethez való jog. In: Jakab András: *Az Alkotmány kommentárja*. Századvég Kiadó, Budapest, 2009. 527. p.

⁴⁹⁶ A talaj minőségétől és mennyiségétől függ a növény- és állatvilág, élelmiszerünk mennyisége és minősége, vizeink tisztasága, mennyisége. A talaj hő-, víz- és tápanyagraktár, amely tompítja a szélsőséges időjárási viszonyok hatásait, és amely megújulása révén biztosítja az emberi élet természeti alapjait. A talaj mással nem helyettesíthető, helyhez kötött érték, amelyből 10 cm vastag réteg 1000 év alatt képződik. A jövő nemzedékek szószólójának a talaj védelméről szóló elvi állásfoglalása. 2016. november 29.
http://www.ajbh.hu/documents/10180/2584047/talaj_allasfoglalas_vegleges_melleklet_nelkul.pdf/c6453bbe-e20b-4f3b-b042-5879ca7b068b

⁴⁹⁷ A jövő nemzedékek szószólójának a talaj védelméről szóló elvi állásfoglalása. 12. p.

⁴⁹⁸ Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény, az állategészségügyi és további növény-egészségügyi szabályok tekintetében jelenleg az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény az irányadó, melynek oka az egységes láncszemlélet, a termőföldtől az asztalig.

⁴⁹⁹ A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény.

5.3.1.2. Alaptörvény Q) cikke – fenntartható fejlődés és biztonságos környezet

Az Alaptörvény Q) cikke kifejezetten is nevesíti a fenntartható fejlődés követelményét, valamint magába foglalja a biztonságos környezet követelményét is.⁵⁰⁰ Eszerint „Magyarország a béke és a *biztonság* megteremtése és megőrzése, valamint az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.”

A Nemzeti hitvallás hetedik fordulatában is megjelenik a fenntartható fejlődés követelményének a triásza, amely a gazdasági, társadalmi és környezeti fejlődést és fenntartást foglalja magába. Emellett a költségvetési gazdálkodás elvei között is megjelenik a fenntarthatóság követelménye az Alaptörvény N) cikkében.

A fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés követelménye esetenként megjelenik más nemzetek alkotmányában is. A svéd alkotmány is rögzíti, hogy a közintézményeknek támogatniuk kell a fenntartható fejlődést, amely „jó” környezetet teremt a jelen és a jövő generációi számára, és állami kötelességként deklarálja a környezetvédelmi célok megvalósítását. Továbbá több állam alkotmánya nevesíti a fenntartható fejlődést, mely államcélként szerepel a svájci alkotmányban, illetve az általános rendelkezések között kap helyet a lengyel alkotmányban, Litvánia alkotmánya pedig az állam kötelezettségei között nevesíti.

A fenntarthatóság a jövőről való gondolkodást meghatározó szemléletmód, amelyben a környezettel, a társadalommal és a gazdasággal kapcsolatos megfontolások egyensúlyban vannak egymással a fejlődés és egy magasabb életszínvonal elérésére való törekvés során. Ez a három szféra – társadalom, környezet és gazdaság – szorosan összefonódik. Például, egy gazdag társadalomnak egészséges környezetre van szüksége ahhoz, hogy polgárai számára élelmiszert, erőforrásokat, tiszta ivóvizet és levegőt tudjon biztosítani. A fenntarthatósági paradigma lényeges változást jelent a gazdasági fejlődésre fókuszáló korábbi szemlélettel szemben, amely súlyos társadalmi és környezetvédelmi következményekkel járt.⁵⁰¹

A fenntartható fejlődés követelményének gyökerei, a környezethez való joggal párhuzamosan a nemzetközi jogból erednek. 1983-ban az ENSZ Közgyűlés határozata alapján kezdte meg munkáját az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága, amely 1987-ben „Közös jövőnk”

⁵⁰⁰ Ebben az alfejezetben kifejezetten a környezethez való joggal összefüggésben született nemzetközi egyezmények vizsgálatát tartottam szem előtt, ugyanis az élelemhez való jog nemzetközi jogi megjelenését és elhelyezkedését, már egy külön fejezetben elemzés alá vettem.

⁵⁰¹ A fenntartható fejlődés jogáról Isabella D. Bunn: *The Right to Development*. American University of International Law Review. Vol. 15. (1999-2000), 1425-1467. p., Szabó Marcel: *A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat*. In: Raisz Anikó (szerk.): *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012, 161–174.; Bándi Gyula: *A fenntartható fejlődés jogáról*. *Pro Futuro*, 2013/1, 11–30;

címmel kiadott jelentésében a gazdasági növekedés olyan új korszakának lehetőségét vázolta fel, amely a fenntartható fejlődés globális megvalósítására épít, megőrzi a természeti erőforrásokat, s amely megoldás lehetne a fejlődő országok nagy részében elhatalmasodó szegénység leküzdésére is. A jelentésben megfogalmazottak szerint „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációinak szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését.” A fenntartható fejlődés definícióját a magyar Alkotmánybíróság, közel harminc év távlatából a következőképpen fogalmazta meg: fenntartható a fejlődés akkor, ha a gazdaság fejlődése folyamatos szociális jobblétet eredményez az ökológiai eltartóképesség határain belül, megőrizve a természeti erőforrásokat a jövő generációk számára.⁵⁰²

A harmadik generációs jogok fő jellemzői, hogy azok az egész emberiség tekintetében, globális kívánalmakat fogalmaznak meg és, hogy ezen jogok nemzetközi szerződésekből, a nemzetközi jogban elismert nemzetközi jogi dokumentumokból erednek. Ez a harmadik generációs alapjogi jelleg húzódik meg ebben a rendelkezésben, amely a békéhez való jog mellett, a környezetvédelemhez való jognak a fenntartható fejlődést képező részét helyezi előtérbe.⁵⁰³

A Q) cikk az állam nemzetközi felelősségére is utal, ami már a Nemzeti hitvallásban is megjelenik a Kárpát-medence többi államával való együttműködés kapcsán, de a környezethez való jog alanyából is levezethető.⁵⁰⁴ A Kárpát-medence európai viszonylatban is kiemelkedő gazdagsággal, mozaikos élővilággal rendelkezik, amely hazánk hegyvidékekkel övezett földrajzi helyzetéből és a klimatikus viszonyokból adódik. A Kárpát-medence területét, a Pannon régiót az Európai Unió hét biogeográfiai Natura 2000 régiója között kiemelt védelemben részesíti, amely kis területi kiterjedése ellenére, rendkívül sok állat- és növényfajnak ad otthont.⁵⁰⁵

A Pannon régió biológiai sokféleségének megőrzésében kiemelkedő a felelősségünk, hiszen a környező országokba is átnyúló Pannon régió több mint háromnegyede hazánkhoz tartozik.⁵⁰⁶ A Pannon régióba tartozik Magyarország teljes területe, Szlovákia, a Cseh Köztársaság és Románia, illetve Szerbia, Horvátország és Ukrajna peremterületei.

⁵⁰²16/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás [77]

⁵⁰³ Bándi Gyula a Q) cikkel összefüggésben rámutat arra, hogy annak (1) bekezdése sokban követi az Európai Unió működéséről szóló szerződés 191. cikk (3) bekezdésének gondolatmenetét. Bándi Gyula: A fenntartható fejlődés jogáról. *Pro Futuro*, 2013/1, 11–30. p.

⁵⁰⁴ Fodor László: *Környezetjog*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2014. 112. p.

⁵⁰⁵ Az Európai Bizottság is elismeri, hogy noha a Pannon régió az EU területének alig 3%-át fedi, mégis az élőhelyvédelmi irányelvben felsorolt 118 állat- és 46 növényfajnak, valamint a madárvédelmi irányelv I. mellékletében felsorolt mintegy 70 madárfajnak ad otthont. Kerstin Sundseth: *Natura 2000 a Pannon régióban*. Az Európai Unió Kiadóhivatala, Luxembourg, 2010. 5. p.

⁵⁰⁶ Greguss Ditta – Gyulai Iván – Bertrand Sansonnens – Friedrich Wulf: *A biológiai sokféleség megőrzése. Az élet sokszínűsége*. Magyar Természetvédők Szövetsége, Budapest. 2012.

A Nemzeti hitvallás hetedik fordulataival kapcsolatban *Juhász Imre* alkotmánybíró a 16/2015. (II. 9.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában megállapította, hogy ez jelzi, hogy „Magyarország a fenntartható fejlődés keretei között elkötelezett a Kárpát-medence természeti és épített környezetének megóvása iránt, tekintettel úgy a jelenkor emberére, mint a jövő nemzedékekre is. Magyarország tehát kiáll a fenntartható fejlődés mellett, biztosítandó a jövő nemzedékek számára is az egészséges környezetet, ugyanakkor, mivel a környezeti problémák függetlenek az államhatároktól, a természet és környezet védelmét globális kérdésként kezeli. Másrészt megváltozott az egészséges környezethez való jogért való felelősség alanyi köre is. Az Alkotmánybíróság ugyanis az egészséges környezethez való jogra lényegében mint az állam intézményvédelmi kötelezettségének esszenciájára tekintett.”⁵⁰⁷

Ezzel a fordulattal az alkotmányozó mind a természetes, mind az épített környezet védelmét kiemeli. A Kárpát-medence adta természeti értékek megóvásának a kötelessége – Magyarország államhatárait figyelembe véve – egy *extraterritoriális hatályú* önkötelezést vállal, amely összhangban van a már idézett Q) cikk világ népeinek együttműködési kötelezettségével. Ez természetvédelmi és környezetvédelmi értelemben is egy helyes hozzáállás, ugyanis az államhatárokon átívelő környezeti kihívásokat globális rendszerszemlélettel lehet kezelni.

A környezethez való jog nemzetközi szabályozása tekintetében alapvetően három csoportra oszthatjuk a releváns nemzetközi dokumentumokat abból a szempontból, hogy milyen súlyúak az emberi jogok rendszerében.⁵⁰⁸

Az első csoportba az emberi jogok hivatalos katalógusai tartoznak, úgymint pl. az ENSZ egyezségokmányai és az Emberi Jogok Európai Egyezménye. Ezek általában nem tesznek közvetlen említést a környezetvédelemről és a környezethez való jogról, ti. ezen egyezmények régebbiek, mintsem hogy a környezet védelmének világméretű problémája felmerült volna.⁵⁰⁹

A második csoportba tartoznak azok a nem kötelező erejű nemzetközi dokumentumok, amelyek alapelvi szinten fogalmazzák meg a környezethez való jogot. Elsőként az ENSZ 1972-es

⁵⁰⁷ 16/2015. (II. 9.) AB határozat [146]

⁵⁰⁸ Bándi Gyula: Környezetjog. Szent István Társulat, 2011. 98. p.

⁵⁰⁹ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 25. cikke szerint: „Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz...” A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 7. cikk szerint: „...(elismerik) mindenkinek jogát az igazságos és kedvező munkafeltételekhez, melyek különösen az alábbiakat biztosítják... b) biztonságos és egészséges munkakörülményeket.” A 12.1. cikk szerint „...(elismerik) mindenkinek jogát arra, hogy a testi és lelki egészség elérhető legmagasabb szintjét élvezze...” A 12.2. cikk szerint „...(a fentiekkel kapcsolatos) intézkedéseknek különösen az alábbiakra kell kiterjedniük ... b) a környezet és az ipar egészségügyének minden vonatkozásában történő megjavítása...”

Stockholmi Környezetvédelmi Világkonferenciája említette az 1. sz. alapelvben, kimondva, hogy „Az embernek alapvető joga van a szabadsághoz, egyenlőséghez és a megfelelő életfeltételekhez egy olyan minőségű környezetben, amely emberhez méltó és egészséges életre ad lehetőséget, ugyanakkor pedig ünnepélyes kötelezettsége, hogy e környezetet a jelen és jövő nemzedékek számára megóvja és javítsa.” Húsz évvel később, a Riói Nyilatkozat 1. sz. alapelve tulajdonképpen megismétli a fentieket: „Az emberek állnak a fenntartható fejlődés középpontjában. Joguk van az egészséges és produktív életre a természettel harmóniában.” Az Emberi Jogok Bizottsága 2003-ban határozatot hozott az emberi jogok és a környezetvédelem vonatkozásában a fenntartható fejlődésre figyelemmel.⁵¹⁰ Ebben a béke, biztonság, stabilitás (harmadik generációs problémák) és a fejlődéshez való jog kérdését a fenntartható fejlődéssel hozták összhangba.

A nemzetközi dokumentumok harmadik csoportjába sorolhatjuk azokat a nem globális nemzetközi szerződéseket, amelyek a környezetvédelmi kérdésekről szólnak. A környezethez való jog procedurális elemeit széles körben megteremtő Aarhus-i Egyezmény, melynek preambuluma mintegy hivatkozási alapként állapítja meg: „felismerve szintén, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy egészségének és jólétének megfelelő környezetben éljen, továbbá mind egyénileg, mind pedig másokkal együttesen kötelessége a környezet védelme és javítása a jelenlegi és a jövőbeli generációk javára.” Ez az Egyezmény összekapcsolja az emberi jogokat és a környezeti jogokat, elismeri, hogy kötelességünk áll fenn a jövő generációk felé, megalapozza azt az álláspontot, hogy fenntartható fejlődés csak minden érintett bevonásával érhető el.

Az Alaptörvény Q) cikkéből az is következik, hogy a hazánk által ratifikált nemzetközi környezetvédelmi egyezmények mellett, a további soft law jellegű, harmadik generációs környezeti jogok védelmére irányuló nyilatkozatok és állásfoglalások is az emberiség fenntartható fejlődése, valamint a jövő nemzedékek érdekében figyelembe veendő a magyar jogalkotó által.

Bándi Gyula véleménye szerint a környezethez való jog nélkülözhetetlen tartalmi elemei attól függetlenül jelennek meg, hogy milyen jelzővel ruházzuk fel a kérdéses jogot, így beszélhetünk egészséges, zavartalan, esztétikus és biztonságos környezethez való jogról, illetve a környezet egészségéről.⁵¹¹

Az Alaptörvény Q) cikkének a biztonságos környezethez való joggal való kapcsolata folytán szükséges kiemelni, hogy Bándi Gyula szerint „a biztonságos környezethez való jogban benne van, hogy a globális és regionális nemzetközi dokumentumok összekapcsolják a környezethez

⁵¹⁰ Human rights and the environment as part of sustainable development, Commission on Human Rights resolution 2003/71. idézi Bándi Gyula: Környezetjog. Szent István Társulat. Budapest, 101. p.

⁵¹¹ Bándi Gyula: Környezethez való jog. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt: Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány Press. Budapest, 366-367. p.

való jogot a békéhez, leszereléshez, nukleáris fegyverkezés elleni fellépéshez fűződő megfontolásokkal.”⁵¹²

5.3.1.3. Alaptörvény XX. cikke – GMO mentes mezőgazdaság és a vízhez való jog

Az Alaptörvény Szabadság és Felelősség című része voltaképpen az alapvető jogok és kötelességek katalógusa, melynek XX. és XXI. cikkében is megjelenik a környezethez való jog. Az Alkotmányban meghatározott egészséghez való jog,⁵¹³ annak az Alkotmánybíróság által kidolgozott tartalmával összefüggésben megváltozott az Alaptörvény kontextusában. Az egészséghez való jog ilyen értelemben már nemcsak az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférést jelenti, hanem a megelőző, egészségmegőrző eszközökre is nagyobb figyelmet fordít.

A XX. cikk (2) bekezdésében jelenik meg az egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldala. Eszerint az egészséghez való jogot az állam a GMO-mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszer⁵¹⁴ és ivóvíz hozzáféréssel biztosítja, továbbá – a munkavédelem, az egészségügyi ellátás és sport mellett – a környezet védelmével segíti elő.

Ez a rendelkezés összefüggésbe hozható Magyarország nemzetközi szerződésekből eredő kötelezettségeivel: az egészséghez való jog intézményvédelmi oldalaként megjeleníti az élelemhez és a vízhez való jogot. A megfelelő mennyiségű és minőségű élelemhez való jog és az ivóvízhez való jog már a második generációs alapjogok alapokmányában, az 1966-os Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában is megjelenik explicit módon.⁵¹⁵ Másrészt, Magyarország GMO-mentes alkotmányjogi státuszával⁵¹⁶ hazánk az európai uniós szinten favorizált GMO-mentességért folytatott harc „úttörőjévé” vált,⁵¹⁷ ti. rajtunk kívül eddig

⁵¹² Bándi Gyula: Környezethez való jog. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt: Alkotmányjog – Alapjogok. i.m. 366. p.

⁵¹³ 70/D. § (1) A Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez.

(2) Ezt a jogot a Magyar Köztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, a rendszeres testedzés biztosításával, valamint az épített és a természetes környezet védelmével valósítja meg.

⁵¹⁴ Itt megjegyezzük, hogy helyesebb lenne a biztonságos élelem szókapcsolat használata, hiszen egészséges csak egy élő szervezet lehet és jó esetben nem kerül az asztalra biológiai értelemben vett élő szervezet.

⁵¹⁵ A vízhez való jogról lásd: Fodor László: Víz az alaptörvény környezeti értékrendjében. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Tom. XXXI. (2013), pp. 329–345.; Kecskés Gábor: A vízhez való jog nemzetközi koncepciója. Állam- és jogtudomány. 2009/4.; Szappanyos Melinda: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében. Doktori értekezés. Pécs 2012.

⁵¹⁶ Julesz Máté: GMO-mentes alkotmány. Orvosi Hetilap, 2011/31. 1255. p.

⁵¹⁷ Tahyné dr. Kovács Ágnes: A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó európai és magyar jogi szabályozásról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében. Doktori értekezés, PPKE, 2013.

mindössze Ecuador 2008-ban elfogadott új alkotmánya rögzíti *expressis verbis* a genetikailag módosított organizmusok tilalmát.⁵¹⁸

A vízhez való jog, mint emberi jog különféle elnevezések alatt jelenik meg a különböző okmányokban, például tiszta vízhez való jog, ivóvízhez való jog, vízhez való hozzáférés joga. Utóbbi időben azonban az alapvető közegészségügyi ellátásokat is beleértik.⁵¹⁹

A vízhez való jog, az élelemhez való jog ikerjoga,⁵²⁰ amely mind jellegét, mind fejlődését tekintve hasonló pályát járt be; valamint szervesen kapcsolódik több alapjog érvényesüléséhez, amit az ENSZ 64/292. számú közgyűlési határozata is elismer, miszerint a vízhez való jog alapfeltételként szolgál más emberi jogok teljesüléséhez. Emellett e jogot különböző emberi jogokkal is összefüggésbe hozzák a különböző egyezmények: ilyen jog az élethez való jog, az emberi méltósághoz való jog, az egészséghez való jog, az élelemhez való jog és az egészséges környezethez való jog. Ezen jogokon belül megvalósul a vízhez való jog védelme is, azonban napjainkban a víz szerepe egyre jobban felértékelődik, emiatt szükségessé válik egy sui generis meghatározott emberi jog is.⁵²¹

A XX. cikkre vonatkozólag Juhász Gábor megállapította, hogy „az Alaptörvény a korábbiakhoz képest két új elemmel bővítette az egészséghez való jog tartalmát: egyfelől alkotmányos követelményként rögzítette a mezőgazdaság génmódosított élőlényektől mentesen tartását, másfelől kötelezte az államot az egészséges élelmiszerekhez és ivóvízhez való hozzáférés biztosítására.”⁵²² Ezeket az új elemeket Juhász Gábor kifejezetten a génmódosítástól mentes mezőgazdasághoz való jogként és egészséges ivóvízhez való jogként nevezte meg.⁵²³

⁵¹⁸Article 15. [...] The development, production, ownership, marketing, import, transport, storage [...] and genetically modified organisms that are harmful to human health or that jeopardize food sovereignty or ecosystems, as well as the introduction of nuclear residues and toxic waste in to the country's territory, are forbidden.

⁵¹⁹ Szilágyi János Ede: Vízhez való jog – ábránd vagy immáron valóság? Igényből az alapvető emberi jogként elismerés útján. 2015. (<http://kozjavak.hu/vizhez-valo-jog-abrand-vagy-immaron-valosag-igenybol-az-alapveto-emberi-jogkent-elismeres-utjan>) Letöltés ideje: 2016. március 22.

⁵²⁰ Az ikerjog elnevezést Kis János használta a gyülekezési jog és az egyesülési jog közötti kapcsolat és hasonlóságok találó megnevezésére. Álláspontja szerint e két jog a lehető legszorosabb kapcsolatban áll egymással, keletkezési időpontjuk is egymás tőzsomszédságába helyezi a két törvényt, továbbá az Alkotmányban is egymás mellett szerepel a két jog. Kis János: A gárda és az állam. Népszabadság 2007. szeptember 15.

⁵²¹ Szilágyi János Ede: Vízhez való jog – ábránd vagy immáron valóság? II. 2015. (<http://kozjavak.hu/vizhez-valo-jog-abrand-vagy-immaron-valosag-ii>) Letöltés ideje: 2017. március 22.

⁵²² Juhász Gábor: Államcélok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. Esély – Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat. 2015/1. 3-31. p.

http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_1/2015-1_1-1_juhasz_allamcelok_paradigmavaltas.pdf

⁵²³ Juhász Gábor: Államcélok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. i.m. 2. p.

5.3.1.4. Az Alaptörvény XXI. cikke – környezethez való jog

A környezeti elemek védelmének kérdése elengedhetetlen a megfelelő élelemhez való jog érvényesülése szempontjából. Az élelem előállításához szükséges termőföldet, vizet, levegőt, növény- és állatvilágot, a természet szolgáltatja, így az egészséges környezet előfeltétele a megfelelő élelemhez való jog mennyiségi és minőségi oldalának érvényesüléséhez.

A környezethez való jog dogmatikája tekintetében⁵²⁴ a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban foglaltak⁵²⁵ bírnak meghatározó jelentőséggel, melyben az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a „környezetvédelemhez való jog [...] elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezet elért védelme korlátozhatóságának feltételeit is. E jog sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.”⁵²⁶ A 28/1994. (V. 20.) AB határozatban az Alkotmánybíróság azt is megállapította, hogy a környezethez való jog a környezet védelmére és az élet természeti alapjának fenntartására vonatkozó állami köteletséget jelenti. Ebben a tekintetben az „alanyi jogok feladatát is jogalkotási és szervezési garanciákkal kell az államnak pótolnia.” Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta azt is, hogy a környezethez való jog intézményes védelmének mértéke nem tetszőleges. „A környezethez való jog tárgyából és dogmatikai sajátosságából az következik, hogy a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét az állam nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alkotmányos jog vagy érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.”⁵²⁷ Kimondta továbbá azt is, hogy a környezethez való jog érvényesítése azt is megkívánja, hogy az „állam a preventív védelmi szabályoktól ne lépjen vissza a szankciókkal biztosított védelem felé. Ettől a követelménytől is csak elkerülhetetlen szükségesség esetén, és csak arányosan lehet eltérni.”⁵²⁸

A XXI. cikk (1) bekezdése az Alkotmány 18. §-ban foglalt rendelkezés szövegével tartalmilag azonos, azzal az eltéréssel, hogy korábban a környezethez való jog nem az alapjogi fejezetben

⁵²⁴ A környezethez való jog dogmatikája tekintetében: Fodor László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. Miskolci Jogi Szemle. 2007/1.

⁵²⁵ Megerősítette a 16/2015. (VI. 5.) AB határozat

⁵²⁶ 28/1994. (V. 20.) AB határozat

⁵²⁷ 28/1994. (V. 20.) AB határozat

⁵²⁸ 28/1994. (V. 20.) AB határozat

foglalt helyet, ami jelentős befolyást gyakorolt az alkotmánybírósági értelmezésre, valamint a jog jellegének megállapítására.⁵²⁹

Az Alaptörvény XXI. cikkének további bekezdéseiben az egyik, legszembetűnőbb alkotmányjogi nívó a „szennyező fizet” elvének deklarálása, mely szerint, aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.⁵³⁰ A „szennyező fizet” elve mint alapelv az OECD és az Európai Unió által alkalmazott elvként is megjelenik. Az EU-hoz kapcsolódva először 1975-ben határozták meg az elvet. Az Alaptörvény ezzel az alapvető kötelességgel összefüggésben azonban érdemi mércét nem határoz meg, hanem törvényre bízta annak megvalósítását. E körben a Ptk. és a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LXXXI. törvény rendelkezéseinek van relevanciája.

Szintén újdonság az Alaptörvény XXI. cikk (3) bekezdése, amely szerint elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni. A „tilos” kifejezésből az következik, hogy a bíróságok és a közigazgatási hatóságok által közvetlenül is alkalmazható valódi normáról van szó. Ugyan a magyar környezetvédelmi jog nem ismer olyan fogalmat, hogy „elhelyezés”, nem világos, hogy az „elhelyezés” fogalma miként viszonyul a hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. törvény szerinti „ártalmatlanításhoz” (azon belül a „lerakáshoz”) és a „tároláshoz”, vagyis, hogy magában foglalja-e az elhelyezés a tárolást. Ez a szabály azonban csak olyan esetekre alkalmazható, amelyek összeegyeztethetők az EU-jognak az áruk szabad mozgására vonatkozó derogációival.

A (2) bekezdés az (1) bekezdés szankciója, a környezeti károkozásért való felelősséget rögzíti. A környezethez való jog tehát egyrészt mindenkit megillető emberi jogként kerül deklarálásra, másrészt e jog deklarálása mellett megjelenik az egyén „felelőssége” is a környezetvédelemmel – ide értve ez alatt a P) cikk által leírtakat is – összefüggésben. Fontos különbség ugyanakkor, hogy amíg a P) cikk egy alapvető, univerzális erkölcsi kötelességet nevesít az Alaptörvényben, addig a XXI. cikk az egészséges környezethez való jog alanyi oldalát is meghatározza.

Annak ellenére, hogy mind az Alkotmány, mind az Alaptörvény elismeri az egészséges környezethez való jogot, lényeges különbség van a két norma között. Az Alaptörvény ugyanis

⁵²⁹ Drinóczi Tímea – Csink Lóránt – Sabjanics István: A biztonság alkotmányjogi szabályozása Magyarországon. In: Agnieszka Bień-Kacala, Jiří Jirásek, Lubor Cibulka, Tímea Drinóczi (szerk.) *Kategoria bezpieczeństwa w regulacjach konstytucyjnych i praktyce ustrojowej państw grupy wyszehradzkiej*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Torun, 2016.332. p.

⁵³⁰ A „szennyező fizet” elvével összefüggésben gyakran felmerül a jogi személyek illetve magának az államnak a környezeti károkozásokért való felelőssége. Lásd erről bővebben Csapó Orsolya: *A környezeti felelősség határai. A közösségi jog hatása a magyar szabályozásra az irányelvek tükrében*. PhD értekezés. Piliscsaba. 2015.; Kecskés Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban*. Doktori értekezés. Győr. 2012.

már konkretizálja a környezet védelmének feladatát azáltal, hogy védi az egyes környezeti erőforrásokat, valamint megtiltja, hogy az országba elhelyezés céljából szennyező hulladékot hozzanak be. Míg a korábbi Alkotmány inkább az állam intézményvédelmi kötelességére fektette a hangsúlyt, állampolgári kötelességet azonban nem fogalmazott meg, addig az Alaptörvény már mindenki számára kötelezővé teszi a környezet megóvását.

Ezen kívül az Alaptörvény számos, a fenntartható fejlődés érvényesülése érdekében fontos előírást alkotmányos alapelvvé emelt, azonban néhány kiemelkedően fontos elv – melyek többnyire az egészséges környezethez való jog további részjogosultságai – továbbra is hiányzik az Alaptörvényből, úgymint például a *környezeti információkhoz való hozzáférhetőség*, illetve a *döntéshozatalban való részvétel joga*.

Az Alaptörvény eme cikke alapján a környezethez való jog alanya „mindenki”, azaz minden ember – függetlenül, attól, hogy már megszületett avagy sem, hiszen a születendő élet feltétele az egészséges környezet – így a jövő generációk is ebbe a kategóriába tartoznak, noha ez itt nem kerül kifejezetten megjelölésre, szemben a P) cikkben írottakkal.

5.3.2. A népek önrendelkezési joga az élelmiszer-önrendelkezéssel összefüggésben

A szuverenitással kapcsolatban – főként azon országokban, ahol elismerésre kerül, hogy minden hatalom forrása a nép – a népszuverenitás kérdése megkerülhetetlen, melynek az élelmiszer-önrendelkezéssel (food sovereignty) kapcsolatban mind a közvetlen, mind a közvetett formája górcső alá kerül, azonban előtte vegyük szemügyre a népek önrendelkezési jogát az élelemhez való joggal kapcsolatban, amely az élelmiszer-önrendelés koncepciójához vezet el.

Szoros összefüggés található az élelemhez való jog és az önrendeléshez való jog, illetve általában az emberi jogok érvényre juttatása között. Az Emberi Jogok Bizottsága kimondta, hogy, *„az önrendeléshez való jog különös fontosságú, mivel ennek realizálása esszenciális feltétele az egyéni emberi jogok hatékony garantálásának és betartásának, valamint ezen jogok elősegítésének és erősítésének. Ez az oka annak, hogy az államok az önrendeléshez való jogot a pozitív jog részévé tették azáltal, hogy mindkét 1966-os egyezségükben bekerült, még hozzá annak 1. cikkelyeként, a többi jogtól különálló, azt megelőző jogként.”*⁵³¹

⁵³¹„the right to self determination is of particular importance because its realisation is an essential condition for the effective guarantee and observance of individual human rights and for the promotion and strengthening of those rights. It is for that reason that States set forth the right of self-determination in a Provision of positive law in both Covenants and placed this Provision as Article 1 apart from and before all of the other rights in the

Az Általános Kommentár szerint az élelemhez való jog érvényesülése érdekében, a részes államoknak eleget kell tenniük az önrendelkezéshez való jogot elismerő rendelkezéseknek. A jog gyakran az élelemhez való hozzáférés tekintetében kerül megjelölésre, és ebben a vonatkozásban gyakran egy speciális probléma kontextusában kerül említésre a különmegbízottak jelentéseiben: mint például a termőföldtulajdon megszerzése,⁵³² vagy az erőforrásokhoz való hozzáférés a szegényebb halász közösségekben.⁵³³ A jelentések szerint az erőforrásokhoz való hozzáférés különösen problémás a bennszülöttek⁵³⁴ és nők esetében,⁵³⁵ akiknek gyakran nehézségekbe ütközik az élelmiszer előállításához szükséges erőforrásokhoz való hozzáférés, főként a diszkriminatív körülményeknek köszönhetően.⁵³⁶

5.3.2.1. Az élelmiszer-önrendelkezés fogalma

Az élelmiszer-önrendelkezés „*jog arra, hogy emberek, régiók, államok vagy azok uniója maguk határozzák meg mezőgazdasági és élelmiszer politikájukat úgy, hogy közben ne árásszák el dömpingáruval más nemzetek*

two Covenants.” The Human Rights Committee, 13 March 1984, General Comment 12, The right to self-determination of peoples (Article 1), Section 1.

⁵³²A/57/356, 27 August 2002, J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, Chapter III. A termőföldtulajdon megszerzésének alkotmányossági összefüggéseiről lásd: Téglási András: A termőföldtulajdon alkotmányjogi aspektusai. In Szécsi Gábor (szerk.): De iuris peritorum meritis 7. Studia in honorem Endre Tanka. Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Budapest, 2010. 107 – 114. p.; Téglási András: Termőföldvédelem az Alkotmánybíróság gyakorlatában és az Alaptörvényben. in: Korom Ágoston (szerk.): Az új magyar földforgalmi szabályozás az uniós jogban. Konferenciakötet. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest, 2013. 93 – 107. p.; Téglási András: The constitutional protection of agricultural land in Hungary with special respect to the expiring moratorium of land acquisition in 2014. Jogelméleti Szemle 2014/1. szám, 155 – 175. p.; Téglási András: A földtulajdon alaptörvényi védelme a 2014-ben lejárató moratórium tükrében. Jogtudományi Közlöny 2012/11. szám. 449–460. p.

⁵³³A/59/385, 27 September 2004, J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, Chapter IV.

⁵³⁴Lásd pl. A/RES/61/295, 2 October 2007, United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples; A/HRC/RES/7/14, 27 March 2008, Human Rights Council Resolution, Section 12; A/RES/62/164, 13 March 2008, General Assembly Resolution, Section 12; A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol.1.), Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, Agenda 21, Chapter 26: Recognising and strengthening the role of indigenous people and their communities; The voluntary guidelines to support the progressive realisation of the right to adequate food in the context of national food security, adopted by the 127th session of the FAO Council, November 2004, preamble, Section 8.1; A/60/2005, 12 September 2005, J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, Chapter III. Lásd még: L. Knuth, The right to food and indigenous people, how can the right to food help indigenous people? Rome: FAO, 2009, különösen: Section 1.3.1.

⁵³⁵A/58/330, 28 August 2003, J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, különösen: Section 22; A/CONF.177/20, Beijing, China, 4-15 September 1995, Report of the fourth world conference of women; A/HRC/RES/7/14, 27 March 2008, Human Rights Council Resolution, Sections 4-5.

⁵³⁶Bart Wernaart: The Enforceability of the Human Right to Adequate Food. i.m. 62. p.

*piacát.*⁵³⁷ A világon az első élelmiszer-önrendelkezést alkotmányos szinten is deklaráló ország Ecuador volt, 2008-ban. Azóta mindmáig öt további ország alkotmánya, köztük Venezuela, Mali, Bolívia, Nepál és Szenegál foglalta az alkotmányába az élelmiszer-önrendelkezés kérdését.

Az élelmiszer-önrendelkezés koncepcióját a ViaCampesina dolgozta ki még 1996-ban, amely a WTO gazdaságpolitikájának ellensúlyaként jelent meg.⁵³⁸ Azonban fontos leszögezni, hogy az élelmiszer-önrendelkezés nem a nemzetközi szabad kereskedelmet utasítja el, hanem arra mutat rá, hogy ez nem kedvez a kistermelőknek,⁵³⁹

Az élelmiszer-önrendelkezés azt jelenti, hogy az embereknek, közösségeknek, államoknak és népeknek legyen joga önállóan dönteni saját mezőgazdasági, élelmezési és termőfölddel kapcsolatos szabályozásukról úgy, hogy mindez ökológiai, társadalmi, gazdasági és kulturális körülményeiknek is megfeleljen.⁵⁴⁰ Ez nem járhat azzal, hogy más országok piacait dömpingáruval árasztják el.⁵⁴¹

⁵³⁷ Simonyi Borbála – Varga Géza: Élelmiszer-önrendelkezés. Védegylet, Bp. 2008.1. p.

⁵³⁸ 2007. Február 27-én elfogadott Nyéleni Nyilatkozat a következőképp határozza meg az élelmiszer-önrendelkezés fogalmát: „Az élelmiszer-önrendelkezés a népek joga az ökológiailag megfelelő és fenntartható módon előállított, egészséges és kulturálisan megfelelő élelmiszerhez, valamint ahhoz, hogy meghatározzák a saját élelmiszer- és mezőgazdasági rendszereiket.

Azokat helyezi az élelmiszerrendszerek és szabályozás középpontjába, akik termelik, elosztják és elfogyasztják az ételt, és nem a piacok és vállalatok követeléseit.

Védi a jövő generációk érdekeit. Stratégiát kínál arra, hogyan bontsuk le a jelenlegi vállalatok által uralt kereskedelmi és élelmiszer rendszert és irányutatót ad a helyi termelők által meghatározott élelmiszer, gazdálkodási, legeltetési és halászati rendszerek kialakítására vonatkozóan. Az élelmiszer-önrendelkezés a helyi és nemzeti gazdaságokat és piacokat helyezi előtérbe és erősíti a paraszti és családi gazdálkodáshoz kötődő mezőgazdaságot, a kézműves halász, extenzív, hagyományos legeltetési rendszereket és élelmiszertermelést, elosztást és fogyasztást, a környezeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatóság alapján állva. Az élelmiszer-önrendelkezés elősegíti az átlátható kereskedelmet, amely méltányos jövedelmet biztosít minden nép számára és biztosítja a fogyasztók számára az élelmiszerük és táplálkozásuk feletti ellenőrzést. Biztosítja, hogy a földeink, területeink, vizeink, vetőmagvaink, állatállományunk és biodiverzitásunk használati és rendelkezési jogai azok kezében legyenek, akik részt veszünk az élelmiszer előállításában. Az élelmiszer-önrendelkezés új, elnyomástól és nemi, nemzetközi, faji, osztály, és generációk közötti egyenlőtlenségtől mentes társadalmi viszonyokat foglal magában. <http://www.nyeleni.org/spip.php?article344> (2014-03-12.)

⁵³⁹ Tanka Endre: Az értékalapú földpolitika intézményi érvényesítése. In Magyar nemzetstratégia. Püski, 2008. 428–431. p.

⁵⁴⁰ „Élelmiszerfüggetlenségről akkor beszélünk, ha az emberek meghatározott csoportja képes a számára szükséges élelemmennyiség előállítására – mely sokkal inkább az állami szuverenitás elvének gyakorlati megvalósulását jelenti mintsem emberi jogi kérdések felvetését. Az élelmiszerfüggetlenséghez való jogot több amerikai állam is például Bolívia Ekvádor és a Venezuelai alkotmány és tartalmazzák azonban álláspontom szerint nem jelenthető ki hogy jelenleg ezen jogosultság létezése tekintetében volna a nemzetközi jogban belül.” Szemesi Sándor: Az élelemhez való jog koncepciója a nemzetközi jogban. Pro Futuro – a jövő nemzedékek joga. 2013/2. 90. p.

⁵⁴¹ Az élelmiszer-önrendelkezés főbb pillérei: A tápláló, egészséges, biztonságos és kulturálisan is megfelelő ételhez való jog. Az étel alapvető szükséglet – az élelmiszer-önrendelkezés elutasítja azt az elképzelést, amely szerint az étel csupán egy árucikk vagy az agrobiznisz része.

Az élelmiszer-önrendelkezéssel összhangban a Cor Unum pápai tanács megállapította, hogy „[a]z éhezés csak a helyi táplálkozás biztonságának megteremtésével számolható fel, amelynek alapvető kritériuma a lokális termelést hasznosító programok és a termelőket védő hatékony törvényhozás létrehozása, továbbá a nemzetközi kereskedelmi stabilitás és igazságosság előmozdítása. A helyi termelők akkor élvezhetnek elsőbbséget, ha megteremtődik a helyi mezőgazdasági piacok jobb ismeretén és irányításán alapuló gazdasági és társadalmi környezet (technikai képzések fejlesztése, helyi jövedelmek biztosítása, a fejlődő országok közötti összehangolt munka, paraszti érdekszervezetek létrehozása stb.). A cserefolyamatoknak ugyanakkor az igazságosság mellett az emberi jogokat és kötelességeket is figyelembe kellene vennie.”⁵⁴²

Az élelmiszer-önrendelkezés elérése érdekében hazánkban az önellátás elsőbbsége alapján az élelmiszertermelésnek és forgalmazásnak a „belülről kifelé” vezető utat kell bejárnia. Az új sorrend a helyi, a regionális, az országos igények kielégítése és csak az árufelesleg kerülhet kivitelre. Mivel a kellő mennyiségű, egészséges, biztonságos élelmiszer előállítása (a föld értékével együtt) felértékelődik, a mezőgazdasági munka társadalmi presztízse, szükségképp és rohamosan

Az élelem előállítóinak értékelése. Az élelmiszer-önrendelkezés értékeli és támogatja mindazon parasztok, kistermelők munkáját és jogait, akik megtermelik és előállítják az ételt; ugyanakkor elutasítja azokat a politikákat, tevékenységeket, programokat, amelyek veszélybe sodorják megélhetésüket és fennmaradásukat. fogyasztókat, az étellel kapcsolatos döntéshozás középpontjába az élelem előállítóit és a fogyasztókat helyezi. Megvédi a termelőt az élelmiszer dömpingtől a helyi piacokon. Megvédi a fogyasztót a rossz/gyenge minőségű és az egészségtelen, valamint a génmódosított élelmiszerektől. Elutasítja az olyan kormányzati struktúrákat, egyezményeket és gyakorlatot, amelyek előtérbe helyezik a fenntarthatatlan és méltánytalan nemzetközi kereskedelmet, és hatalmat biztosítanak távoli és ellenőrizhetetlen vállalatok számára.

Az erőforrások helyi ellenőrzése. Az élelmiszer-önrendelkezés a területek, a termőföldek, a legelők, a vizek feletti ellenőrzést a helyi élelem-előállítók kezébe helyezi, és tiszteletben tartja jogaikat. Ezeket az erőforrásokat ők szociális és környezeti szempontból fenntartható módon használhatják és oszthatják meg, miközben megőrzik a sokféleséget. Elutasítja ugyanakkor a természeti erőforrások törvényeken, üzleti szerződéseken vagy szellemi tulajdonjogi rendszereken keresztüli privatizálását.

A helyi tudás és képességek szerepe. Az élelmiszer-önrendelkezés az élelem előállítóinak képességeire és helyi tudására épül. Ellenzi ugyanakkor azokat a technológiákat, amelyek mindezt fenyegetik, aláássák (pl. géntechnológia).

Együttműködés a természettel. Az élelmiszer-önrendelkezés a természet ajándékait diverz, alacsony energiaigényű agrokológiai módszerekkel használja fel, melyek maximálják az ökoszisztéma szolgáltatások hatásait, növelik a rugalmasságot (reziliencia) és az alkalmazkodó képességet, különösen az éghajlatváltozás fényében. Bolygónk gyógyítására törekszik, hogy bolygónk is gyógyítani tudjon minket. Elutasítja ugyanakkor azokat a módszereket, amelyek károsítják a hasznos ökoszisztéma szolgáltatásokat, amelyek energia-intenzív monokultúráktól, nagyüzemi állatfarmoktól és egyéb iparszerű termelési módszerektől függenek, melyek károsítják környezetünket és szerepet játszanak az éghajlatváltozásban.

http://www.mtvsz.hu/dynamic/gmo/genmodositas_elelmiszeronrendelkezespdf.pdf

⁵⁴²Éhezés a világban – Kihívás mindannyiunk számára: a szolidáris fejlődés. i.m. 52–53. p.

gyökeres értékrendi változáson megy át: a társadalom kénytelen lesz megbecsülni, anyagi-erkölcsi ellenszolgáltatásban részesíteni az őt szolgáló élelmiszer-előállítást és annak hazai termelőjét.⁵⁴³

Ennek a problémának megoldása lehet az iparszerű tömegtermeléstől való átállás a piacképes, magas minőségű, egészséges termékek előállítására, melyre csak a korszerűen gépesített, a biológiai törvényeknek és a tájegységi adottságoknak alárendelt családi kis- és középbirtok rendszer alkalmas.⁵⁴⁴

Álláspontom szerint az élelmiszer-önrendelkezés az élelemhez való jog objektív intézményvédelmi oldalának a részét képezi.⁵⁴⁵

5.3.2.2. Az élelmiszer-önrendelkezés a közvetlen demokrácia relációjában – GMO mentesség fenntartásának igénye

A közvetett demokrácia intézményrendszerén keresztül megvalósuló értékválasztásról és ennek eredményeképpen a törvényhozásban, valamint az alkotmányozásban megjelenő kifejezett döntésről a GMO-mentesség, élelemhez való jog kapcsán a korábbiakban már említést tettünk. A közvetlen demokrácia egyik legfontosabb eszközén keresztül megvalósuló népszavazások és az élelmiszer-önrendelkezés kérdése a következő alfejezetben térek ki.

A közvetlen demokrácia őshazájának is tekintett Svájcban 2005. november 27-én az Alkotmány módosításával, a genetikailag módosított növényekre és állatokra vonatkozó ötéves moratóriumot szavaztak meg. Az alkotmánymódosítási kezdeményezés népszavazása⁵⁴⁶ előtt a moratórium érdekében széleskörű nemzeti összefogás született a mezőgazdasági dolgozók érdekképviseleti szervezetei, a környezet- és természetvédő civil csoportok, tudósok, a nőmozgalmi és fogyasztóvédelmi szervezetek szoros együttműködése révén. 1000 nemzeti és kantonszintű parlamenti képviselő lobbizott az ügy érdekében minden faluban, városban és a városok minden kerületében. Érveik között az szerepelt, hogy sem a svájci parasztnak, sem a fogyasztóknak

⁵⁴³ Tanka Endre: Az értékalapú földpolitika intézményi érvényesítése. In Magyar nemzetstratégia. Püski, 2008. 428–431. p.

⁵⁴⁴ Nagy Bálint: A mezőgazdaság lehetőségei, a fosszilis energiaválság idején. ENTOR, 2006–02–19. www.entor.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=56&Itemid=74 (2010–11–01)

⁵⁴⁵ Vö. Az állam intézményvédelmi kötelezettségeivel a tiszteletben tartás, a védelmi és a biztosítási kötelezettség hármassával.

⁵⁴⁶ Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdésének b) pontja szerint az Alaptörvény módosítására irányuló kérdésről, így a GMO-mentes mezőgazdaság státuszáról, nem lehet országos népszavazást tartani.

nem érdeke a GM-fajták termesztése, valamint, hogy a moratórium jobb piaci lehetőséget fog biztosítani a biotermelőknek.⁵⁴⁷

A népszavazás kiírásához 100 000 aláírást kellett összegyűjteni. Ezt 2005. szeptember 8-án nyújtották be. Mind a Kormány, mind a Parlament megtárgyalta a kezdeményezést és a szavazás időpontját 2005. november 27.-re tűzték ki. Ahhoz, hogy Svájcban egy népszavazási kezdeményezés eredményes legyen, a választójoggal rendelkező állampolgárok többségének és minden egyes kantonban is a lakosság többségének igennel kell szavaznia. Az ilyen típusú győzelem rendkívül ritka és nagy jelentőségű. A végeredmény szerint mind a 26 kantonban a választójogosultak többsége a GMO-k ellen szavazott. A moratórium azonban nem vonatkozik a kutatásra, a GM-tartalmú élelmiszerekre és takarmányokra.

Meggyőző többség szavazott a tilalom mellett. Svájc történetében igen magas, 41,7 %-os részvétel mellett az összes szavazó 55,7 %-a tette le voksát az ország GMO-mentessége mellett. Ez 1.125.357 embert jelent. Az ellentábor 896.372 állampolgárt tudott maga mellé állítani.

A svájci példával szemben, az Amerikai Egyesült Államokban, Kaliforniában 2012. november 6-án népszavazást tartottak a genetikailag módosított élelmiszerek címkézéséről. Ez esetben közel 6,5 millió választópolgár nemmel szavazott, míg 6 millió szavazó a kérdés mellett. 2012. november 3-ig több mint 8.700.000 dollár gyűlt össze a GMO címkék feltüntetése mellett, míg az ellenkampányba több mint 45.600.000 dollár gyűlt össze.⁵⁴⁸ Ehhez kísértetiesen hasonló volt a Washington államban tartott népszavazás.⁵⁴⁹ 2013. november 5-én népszavazást tartottak arról a kérdéstről, hogy akarják-e az állam polgárai, hogy a genetikailag módosított összetevőket tartalmazó élelmiszerek címkéin feltüntetésre kerüljenek az erre vonatkozó adatok (a kampány neve I522). A válaszadók 54,84%-a szavazott nemmel a kérdésre, aminek az oka alapvetően a multinacionális cégek nagyon erőteljes ellenkampányában keresendő, ti. ezek a cégek közel 22 millió dollárt, míg a GMO összetevőt tartalmazó termékek jelölését támogatók mindösszesen 8,4 millió dollárt tudtak a kampányba fektetni.

⁵⁴⁷ Forrás: <http://www.bdarvas.hu/main.php?id=2004>

⁵⁴⁸ [http://ballotpedia.org/California_Proposition_37,_Mandatory_Labeling_of_Genetically_Engineered_Food_\(2012\)](http://ballotpedia.org/California_Proposition_37,_Mandatory_Labeling_of_Genetically_Engineered_Food_(2012))

⁵⁴⁹ [http://rt.com/usa/washington002Dno-gmo-labeling-282/;](http://rt.com/usa/washington002Dno-gmo-labeling-282/)

<http://www.usatoday.com/story/news/nation/2013/11/06/washington-state-voters-reject-gmo-labeling/3450705/>

5.3.3. A fogyasztók jogainak védelmével összefüggő rendszerkapcsolatok

Az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése értelmében „Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”

A fogyasztók jogainak alkotmányjogi védelme meglehetősen előremutató, ugyanis a korábbi Alkotmány *expressis verbis* nem tartalmazta, bár annak számos rendelkezése szoros kapcsolatban állt a fogyasztóvédelemmel.⁵⁵⁰ A fogyasztói alapjogok tekintetében Bencsik András a gazdasági és szociális jogokkal, az oktatáshoz, a tájékoztatáshoz és a jogorvoslathoz, jogvédelemhez való joggal való szoros rendszerkapcsolatokra mutat rá a korábbi Alkotmány alapján.⁵⁵¹ Álláspontja szerint az Alaptörvényben meghatározott fogyasztói jogok a művelődéshez való joghoz, a szociális biztonsághoz, az egészséghez való joghoz (különösen az egészséges étel- és ivóvíz biztosítása tekintetében),⁵⁵² valamint a közszolgáltatásokhoz való joghoz kapcsolódnak a legerősebben.

Az 1985-ben elfogadott ENSZ Fogyasztóvédelmi Irányelvek⁵⁵³ a következő fogyasztóvédelmi alapjogokat határozták meg:

- a. az alapvető szükségletek kielégítéséhez való jog;
- b. A veszélyes termékek és eljárások ellen való tiltakozás joga (biztonsághoz való jog);
- c. A megfontolt választáshoz szükséges tények ismeretének joga (tájékoztatáshoz való jog);
- d. A különféle termékek és szolgáltatások közötti választás joga (választáshoz való jog);
- e. A kormány irányelveinek meghatározásába és a végrehajtásba való beleszólás joga (képviselőihez való jog).;
- f. A jogos panaszok tisztességes rendezéséhez való jog (jogorvoslathoz való jog);

⁵⁵⁰ Lásd erről Kukorelli István párhuzamos indokolását a 1270/B/1997. AB határozathoz.

⁵⁵¹ Bencsik András: A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon. Doktori értekezés. Pécs, 2012.

⁵⁵² „Van továbbá – a fent jelzett értékek között – olyan fogyasztói alapjognak tekinthető érték, amelynek védelme – közvetve – megjelenik több alaptörvényi rendelkezésben is. A XX. cikk akként rendelkezik, hogy „mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez”, majd ezt a (2) bekezdés úgy részletezi, hogy az magában foglalja „az egészséges élelmiszerekhez és az egészséges ivóvízhez való hozzáférés” biztosítását. Ebből a rendelkezésből kiolvasható, hogy a fogyasztók egészséghez való joga (ha nem is *expressis verbis*) megjelenik a szabályozásban, amit tovább hangsúlyoz a fogyasztóvédelem talán legégetőbb problémájának, az étel- és ivóvízbiztonságnak a kiemelését.” Bencsik András: A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon. Doktori értekezés. Pécs, 2012. 77. p.

⁵⁵³ A/RES/39/248

g. A tájékozott és tudatos fogyasztóvá váláshoz szükséges ismeretek és tudás elsajátításához való jog (oktatáshoz való jog);

h. Jog az egészséges és elviselhető környezetben való élethez (tisza környezethez való jog).

E fogyasztói alapjogok egyértelműen kapcsolódnak az élelemhez való jog egyes részterületeihez. Az alapvető szükségletek kielégítése a mennyiségi oldalhoz; a biztonsághoz való jog – az élelemhez való jog minőségi oldalához kapcsolódik leginkább, de nyilvánvaló kapcsolat lelhető fel a tudatos fogyasztóvá váláshoz szükséges ismeretek és tudás elsajátításához ill. az élelemhez, valamint az oktatáshoz való joggal kapcsolatban, továbbá az egészséges környezethez való joggal összefüggésben.

A fogyasztók védelmének vonatkozásában két területen kell kiemelni az élelemhez való jogot: az oktatáshoz valamint a tájékoztatáshoz való jog kapcsolatában. Az oktatáshoz való jog a fentiekben már elemzésre került, azonban a művelődéshez való joggal összefüggésben azt szükséges megemlíteni, hogy a megfelelő táplálkozási és étrendi, valamint az élelmiszerbiztonsági ismereteket is szükséges terjeszteni ahhoz, hogy a megfelelő élelemhez való jog kellően gyakorolható legyen.⁵⁵⁴

A megfelelő tájékoztatáshoz való jog pedig az élelemhez való jogra tekintettel – a fogyasztók jogaihoz képest – még szigorúbb állami kötelezettségeket ró az államra, és ilyen esetekben szélesebb körű állami beavatkozás indokolt alkotmányosan, ugyanis a hamis vagy megtévesztő tájékoztatás akár az egyének életét vagy egészségét is veszélyeztetheti, sőt, adott esetben visszafordíthatatlan következményekkel is járhat.⁵⁵⁵ Az élelemhez való jog – illetve áttételesen a fogyasztók védelmének – érvényre juttatása érdekében tett állami beavatkozások, mint jogkorlátozó eszközök, esetében azonban – ahogy arra *Pozsár-Szentmiklós Zoltán* rámutat – figyelembe kell venni, hogy a kevésbé korlátozó megoldást kell alkalmazni.⁵⁵⁶ Így az egészségre bizonyos mennyiség felett káros adalékanyagot tartalmazó élelmiszer forgalmazásának megtiltása és a termék csomagolásán az egészségügyi kockázatra vonatkozó figyelmeztetés elhelyezésének

⁵⁵⁴ Itt kell megjegyezni, hogy az alapvető élelmiszerbiztonsági és táplálkozási alapismeretek a Nemzeti Alaptanterv részét képezik az 1-8. osztályos diákok számára.

⁵⁵⁵ Vö. Kukorelli István alkotmánybíró párhuzamos indokolása a 1270/B/1997. AB határozathoz

⁵⁵⁶ Pozsár-Szentmiklós Zoltán: Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája. HVG Orac, Budapest, 2016. 108-109. p.

előírása egyaránt alkalmasnak tekinthető a legitím jogalkotói célkitűzés elérésére, de ilyen esetben a csomagoláson elhelyezett figyelmeztetést – mint kevésbé korlátozó eszközt – kell alkalmazni.⁵⁵⁷

Érdekes kérdéseket vet fel ezzel kapcsolatban *a lejárt szavatosságú élelmiszerek*⁵⁵⁸ *karitatív célú felhasználásának* lehetősége. Amely összeütközésbe kerül az élelmiszer-pazarlás okozta környezetterheléssel és az élelmiszerbiztonsággal, illetve a biztonság mögött meghúzódó emberi méltósághoz való joggal. Külföldön több országban is van arra lehetőség, hogy azon lejárt szavatosságú élelmiszereket, amelyek még fogyaszthatóak, de már nem forgalmazhatóak, ingyenesen juttatják el a rászorulóknak részére. Ez a lehetőség egyrészt a szociálisan rászoruló személyek ellátását hivatott szolgálni, másrészt pedig az élelmiszerpazarlás hihetetlen mértékű jelenségét hivatott visszaszorítani, amely mind a rászorulóknak gazdasági szempontjai miatt, mind környezeti szempontok miatt előnyös lehet. Azonban a lejárt szavatosságú élelmiszerek karitatív célú felhasználása felveti az emberi méltóság sérelmének lehetőségét, ha ezen rászoruló személyek részére – egyéb esetben megsemmisítendő – élelmiszerek fogyasztását ajánlanák fel, másrészt pedig ez esetben a lejárt élelmiszerek fogyasztásával kapcsolatos károkért való felelősség sok esetben nem tisztázott, pl. hazánkban, amellet, hogy számos országban – köztük Angliában, Franciaországban, Svédországban, Hollandiában, Németországban – is működik ez a modell.

Az élelemhez való joggal kapcsolatban tájékoztatáshoz való jog biztosítja a fogyasztók megfelelő informáltságát az adott élelemmel kapcsolatban, ami lehetővé teszi a fogyasztók számára a választás jogát.

⁵⁵⁷ Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: Alapjogok mérlegen. i.m. 109. p.

⁵⁵⁸ Hazánkban az élelmiszerek eltarthatósági idejének jelölésére a minőség megőrzési idő és a fogyaszthatósági idő feltüntetését használják. Sajnos a magyar nyelvben a minőségmegőrzési idő megjelölés nem annyira kifejező, mint az angolban használt „best before” kifejezés, ami azt jelenti, hogy a termék ez idő lejártát követően is fogyasztható, nincsen vele probléma élelmiszerbiztonsági szempontból, csupán az érzékszervi értékei (íz, szag, fizikai megjelenés...) tekintetében csökkentek.

VI. Az élelemhez való jog garanciái

Az alapjogok érvényesüléséhez garanciák, azaz biztosítékok kellene. ⁵⁵⁹ Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése szerint az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége. Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből eredő intézményvédelmi kötelezettség egy összetett követelményrendszert támaszt az állammal szemben az alapjogok érvényesülésére. ⁵⁶⁰ Az Alkotmánybíróság a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatában kimondta, hogy „[a]z állam kötelessége az alapvető jogok »tiszteletben tartására és védelmére« a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy *gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről.*»⁵⁶¹

Ez a garanciarendszer magába foglalja *ez a szabályozási kötelezettséget* (a szervezeti és eljárási biztosítékok megteremtését), adott esetben *az anyagi támogatási kötelezettséget*, a meglévő vagy az alapjog-érvényesülés szempontjából az Alaptörvény által megkívánt intézményes formák védelmét (s egyben tartózkodást a működés tartalmi befolyásolásától), része e követelménynek azon fórumok védelme, ahol az alapjogsérelem orvosolható, de az államnak általában is kötelezettsége az alapjogi rendszer egészének (mint értékrendszernek) a védelme. Ki kell emelni azt, hogy az objektív alapjogvédelmi kötelezettség eleve feltételezi a szubjektív jog meglétét, tipikusan nem keletkeztet az egyén oldalán alanyi jogokat, így az egyén részéről közvetlenül nem is kényszeríthető ki. ⁵⁶²

Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből eredő intézményvédelmi kötelezettség egy összetett követelményrendszert támaszt az állammal szemben az alapjogok érvényesülésére: jogi, intézményi és anyagi biztosítékokat követel meg. Ki kell emelni azt, hogy az objektív alapjogvédelmi kötelezettség eleve feltételezi a szubjektív jog meglétét, tipikusan nem keletkeztet az egyén oldalán alanyi jogokat, így az egyén részéről közvetlenül nem is kényszeríthető ki. ⁵⁶³

E körben az élelemhez való jog jogi, intézményi és pénzügyi garanciái kerülnek elemzés alá.

⁵⁵⁹ Tóth Károly: Címszavak alkotmányjogi kislexikonhoz. Szeged, 2010. 22. p.

⁵⁶⁰ Hajas Barnabás: A gyülekezési jog egyes aktuális elméleti és gyakorlati kérdései. PhD értekezés. Pécs, 2012. 80. p.

⁵⁶¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat

⁵⁶² Hajas Barnabás: A gyülekezési jog egyes aktuális elméleti és gyakorlati kérdései. i.m. 2012. 78-80. p.

⁵⁶³ Uo.

6.1. Az élelemhez való jog *menyiségi* oldalának garanciái – élelmezési jog

Az élelemhez való jog *menyiségi* oldala ugyan nem jelenik meg kifejezett módon az Alaptörvényben, azonban elválaszthatatlanul kapcsolódik az élethez és emberi méltósághoz való jogból levezetett megélhetéshez szükséges ellátáshoz való joggal.

Az Általános Kommentár is rámutat, hogy az élelemhez való jog végrehajtása nemzeti stratégiák elfogadását követeli meg az élelmiszerbiztonság és az élelmezés biztonsága szempontjából is, az emberi jogok alapelveinek figyelembevételével, amelyek meghatározzák a célokat a politikák kidolgozásában, valamint a megfelelő ellenőrzési pontok kialakítását.⁵⁶⁴ A továbbiakban a hazai élelmezésbiztonságot szavatoló garanciarendszert szeretném feltérképezni.

6.1.1. Jogi garanciák

Hazánkban jelenleg nem áll rendelkezésre egységes szabályozási rendszer az élelmezés biztonsága megteremtése érdekében, annak ellenére, hogy az Általános Kommentár megköveteli a részes államoktól az élelmezésbiztonság megteremtése céljából a főbb irányvonalak kijelölését, stratégiák megalkotását. A mennyiségi oldalra vonatkozó követelmények különböző jogági szabályozásokon keresztül, széttörödezten jelennek meg, amelyeket alapvetően négy csoportba soroltam be: erkölcsi, gazdaságpolitikai, szociálpolitikai, illetve az egyéb eszközök csoportjába.

6.1.1.1. Erkölcsi kötelezettségek jogi konvertálódása

Ebben a körben olyan jogi kötelezettségekről van szó, amelyek erkölcsi jellegű kötelezettségként kerültek átültetésre a jogszabályokba és teszik lehetővé azok jogi kikényszeríthetőségét, illetve nyújtanak védelmet az állami jogérvényesítéssel szemben. *Trócsányi László* szerint ide tartozik az Alaptörvény XVI. cikkébe is foglalt szülők gyermektartási kötelezettsége, illetve a nagykorú gyermekek szülőtartási kötelezettsége.⁵⁶⁵

Az Alaptörvény szerint *a szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni*. Ez a gondoskodási kötelezettség magába foglalja a gyermekek fejlődéséhez szükséges táplálékkal való ellátását is,

⁵⁶⁴ Általános Kommentár 21. pont

⁵⁶⁵ Trócsányi László egy tudományos előadásában mutatott rá arra, hogy a szülőtartás intézménye – vagyis, hogy a gyerekeknek felelősségük van a szüleik irányába és tartásra is kötelezettek lehetnek – ugyan egy erkölcsi szabály, ám mivel a társadalom elöregedése miatt nagyon komoly problémák merülhetnek fel, úgy érezte a jogalkotó, hogy lépnie kellett, tehát egy erkölcsi szabályba lépett be a jogalkotó. Elhangzott: Trócsányi László „Élet vagy túlélés a jogszabályok dzsungelében – egy világielenség margójára” című előadásán (Szegedi Tudományegyetem József Attila Tanulmányi és Információs Központja, 2016. május 11.)

amelyet maga a Gyermek jogairól szóló New York-i egyezmény is kimond.⁵⁶⁶ Újdonságként jelenik meg az Alaptörvényben *a nagykorú gyermekek rászoruló szüleikről való gondoskodási kötelezettsége*. Ennek a gondoskodási kötelezettségnek a minimumát képezi a létszükségletek, így az élelmezés kielégítésének kötelezettsége melynek nem teljesítése büntetőjogi következményeket is maga után von(hat). Ilyen büntetőjogi tényállás a kiskorúak esetében a tartási kötelezettség elmulasztása,⁵⁶⁷ a kiskorú veszélyeztetése⁵⁶⁸ valamint a gondozási kötelezettség elmulasztása.⁵⁶⁹

Másrészről pedig szükséges említést tenni a bírósági végrehajtási eljárásban biztosított azon garanciákról, amelyek biztosítják, hogy az adós ne kerülhessen olyan helyzetbe a végrehajtás által, amely alapján ő maga és a háztartásában élők létfeltételei ne lennének biztosítottak egy minimális szinten.⁵⁷⁰ Így a végrehajtásról szóló törvény szerint *mentes a végrehajtás alól az adós és a háztartásához tartozók részére egy hónapra szükséges élelmiszer*, illetve az adós háztartásához nélkülözhetetlen konyhai és háztartási felszerelés, továbbá egy hűtőgép vagy fagyasztószelektény.⁵⁷¹

⁵⁶⁶ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény 24. cikk 2. Az Egyezményben részes államok erőfeszítéseket tesznek a fenti jog teljes körű megvalósításának biztosítására, és alkalmas intézkedéseket tesznek különösen arra, hogy

(...) c) küzdjenek a betegség és a rossz tápláltság ellen, (...);

(...)e) tájékoztassák a társadalom valamennyi csoportját és különösen a szülőket és a gyermekeket a gyermek egészségére és táplálására, a szoptatás előnyeire, (...) vonatkozó alapvető ismeretekről, továbbá megfelelő segítséget nyújtsanak ezen ismeretek hasznosításához; (...).

⁵⁶⁷ Btk. 212. § (1) Aki jogszabályon alapuló és végrehajtható hatósági határozatban előírt gyermektartási kötelezettségét önhibájából nem teljesíti, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

⁵⁶⁸ Btk. 208. § (1) A kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy - ideértve a szülői felügyeletet gyakorló szülő, illetve gyám élettársát, továbbá a szülői felügyeleti jogától megfosztott szülőt is, ha a kiskorúval közös háztartásban vagy egy lakásban él -, aki e feladatából eredő kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi, erkölcsi vagy érzelmi fejlődését veszélyezteti, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

⁵⁶⁹ Btk. 167. § Aki állapotánál vagy idős koránál fogva önmagáról gondoskodni nem tudó személlyel szemben gondozási kötelezettségét nem teljesíti, és ezáltal a gondozásra szoruló életét, testi épségét vagy egészségét veszélyezteti, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

⁵⁷⁰ Németországban az – emberi méltóságból levezetett – létminimum garantálásához való alapjog kifejezésre jutásának tekintik azt, hogy egyes vagyontárgyak mentesek a végrehajtás alól. Zivilprozessordnung [ZPO] [Civil Procedure Code] §§ 811, 850; José Martínez Soria: Das Recht auf Sicherung des Existenzminimums, 60 Juristenzeitung 2005. 652.; Andreas von Arnould: Das Existenzminimum, in: Strukturfragen des Sozialverfassungsrechts 251, 252–53 (szerk.: Andreas von Arnould – Andreas Musil) 2009. 284–85. p.; hivatkozza Stefanie Egidy: Casenote – The Fundamental Right to the Guarantee of a Subsistence Minimum in the Hartz IV Decision of the German Federal Constitutional Court. German Law Journal Vol. 12 No. 11. 1974. p. 92. l.; lásd még: Téglási András: A megélhetési minimumhoz való jog a német Alkotmánybíróság 2010. évi Hartz IV döntésében. Jogtudományi Közlöny 2016/5. szám 265-278. p., különösen a 46. lábjegyzetben.

⁵⁷¹ Lásd: a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény 90. § (1) bekezdés g) és k) pontja. Ezekhez a törvényi rendelkezésekhez azonban nem találtam bírói esetjogot, vélhetően azért, mert – ahogy azt végrehajtókkal folytatott személyes konzultációim során megtudtam – a végrehajtók a végrehajtási eljárásban nem szoktak élelmiszert lefoglalni, legfeljebb, ha valamilyen húsüzemgyárban nagy mennyiségű fagyasztott

6.1.1.2. Szociálpolitikai eszközök

Azon túlmenően, hogy erkölcsi kötelezettség és minden vallásban megjelenik a szegények és elesettek segítségének kötelezettsége, maga az állam szociális intézményrendszere is hivatott a rászorulókról való gondoskodásban részt vállalni.

Az élelmezéssel kapcsolatban a következő intézményi megoldásokat sikerült feltárnom a teljesség igénye nélkül. Álláspontom szerint ide tartozik a szociális étkeztetés, a gyermekek étkeztetése illetve azon személyek intézményekben történő ellátásának kérdése is, *akik szabad akaratukból nem hagyhatják el az adott intézmény területét* (pl. a kórházi fekvőbetegek, otthonokban élő idősek, a büntetés-végrehajtási intézményekben illetve elmeógyógyintézetekben fogvatartottak, valamint rendkívüli állapot idején szolgálatot teljesítő honvédek, rendőrök, katasztrófavédelmi szolgálatot ellátó személyek tartoznak ebbe a kategóriába).

A szociális juttatások természetbeni ellátásaként lehet felfogni a *szociális étkeztetés* kérdését. A szociális igazgatásról szóló 1993. évi III. törvény a települési önkormányzatok feladatkörébe utalja a szociális étkeztetés megszervezését, amelynek részleteit az önkormányzat rendeleti úton határozza meg. A szociális igazgatásról szóló törvény szerint az étkeztetés keretében azoknak a szociálisan rászorultaknak a legalább napi egyszeri meleg étkezéséről kell gondoskodni, akik azt önmaguk, illetve eltartottjaik részére tartósan vagy átmeneti jelleggel nem képesek biztosítani, különösen koruk, egészségi állapotuk, fogyatékoságuk, pszichiátriai betegségük, szenvedélybetegségük, vagy hajléktalanságuk miatt.

A *gyermekek étkeztetésének* a kérdése szintén kiemelt feladat, hiszen ezek a személyek egyfelől nem képesek önmagukról gondoskodni, vagy ha tudnának is, akkor lényegesen nagyobb energiáfordításba kerülne, hogy a megfelelő élelmet előállítsák, vagy beszerezzék az előállításukhoz szükséges erőforrásokat. A gyermekétkeztetést az oktatási nevelési intézményekben látják el, természetbeni ellátásként, a bölcsődékben, óvodákban, általános és középiskolákban és kollégiumokban, valamint a fogyatékos gyermekek nappali intézményében. A szünidei gyermekétkeztetést a bölcsőde és az óvoda zárva tartása, valamint az iskolában a nyári szünet és a tanítási szünetek időtartama alatt biztosítják. Ez az ellátás viszont nem feltétlenül ingyenes, leginkább a fizikai és a gazdasági hozzáférést biztosítják a gyermekek részére. A

élelmiszer már nagyobb vagyoni értéket képvisel. Magánszemélytől azonban nem szoktak élelmiszert lefoglalni, így ennek bíróság előtti kifogásolására – és ezáltal az „1 hónapra szükséges élelmiszer” kitétel bírói jogértelmezésére – sem került még ezidáig sor.

gyermeknek ingyenes, illetőleg kedvezményes étkeztetését azonban csak szociális alapon lehet igényelni.⁵⁷²

A gyermekek kapcsán szükségesnek tartom megemlíteni, hogy *a csecsemők legmegfelelőbb ételéhez való jutását*, az anyatejes táplálást segítik elő azok az anyavédelmi törvények, amelyek kellően hosszú szülési szabadságot, anyagi biztonságot, kedvező munkakörülményeket (részmunka, vagy távmunka) biztosítanak az anyáknak. Amikor egy édesanya saját maga nem tudja gyermeke számára biztosítani az anyatejes táplálást, meghatározott esetekben lehetőség van annak a társadalombiztosítási rendszeren keresztül történő igénybevételére.⁵⁷³

A fentieken túlmenően szükséges kiemelni azon személyek intézményekben történő ellátását, *akik szabad akaratukból nem hagyhatják el az adott területet*, így különösen a kórházi fekvőbetegek, otthonokban élő idősek, a büntetés-végrehajtási intézményekben illetve elmeorvosintézetekben fogvatartottak, valamint rendkívüli állapot idején szolgálatot teljesítő honvédek, rendőrök, katasztrófavédelmi szolgálatot ellátó személyek tartoznak ebbe a kategóriába.

Az időskorú személyek egészségének megőrzése érdekében kiemelten fontos a napi megfelelő mennyiségű és minőségű tápanyagbevitel, valamint az, hogy egyedi igényüket is megfelelően figyelembe vegyék. A diétás vagy cukorbeteg ellátottak részére az időskorúak bentlakásos intézményét nem csupán a megfelelő szolgáltatási, de az egészségügyi ellátás keretében tájékoztatási kötelezettség is terheli.⁵⁷⁴

Az alapvető jogok biztosa az *AJB-4469/2016. számú ügyben* az időotthonokban történő éllelmezéssel kapcsolatban rávilágított arra, hogy a megfelelő ételhez való jutás jogát a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 11. cikke mellett, a Madridi Nemzetközi Idősügyi Cselekvési Tervben is elsődlegesnek tekintették, külön kiemelve,

⁵⁷² A bölcsődei ellátásban vagy óvodai nevelésben részesülő gyermek számára akkor igényelhető ingyenesen, ha rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesül, tartósan beteg vagy fogyatékos, vagy olyan családban él, amelyben tartósan beteg vagy fogyatékos gyermeket nevelnek, olyan családban él, amelyben három vagy több gyermeket nevelnek, olyan családban él, amelyben a szülő nyilatkozata alapján az egy főre jutó havi jövedelem összege nem haladja meg a kötelező legkisebb munkabér személyi jövedelemadóval, munkavállalói, egészségbiztosítási és nyugdíjjáradékkal csökkentett összegének 130%-át vagy nevelésbe vették.

Az általános iskolai oktatásban részt vevő tanuló számára, akkor ingyenes az étkeztetés, ha rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesül, vagy nevelésbe vették. A gyermekek kedvezményes (50%-os normatív kedvezmény) étkeztetését pedig akkor lehet igénybe az általános iskolai oktatási rendszerben venni, ha a gyermek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesül, vagy ha olyan családban él, amelyben három vagy több gyermeket nevelnek, illetve a tartósan beteg vagy fogyatékos.

⁵⁷³

http://www.neak.gov.hu/felso_menu/lakossagnak/ellatas_magyarorszagon/gyogyszer_segedeszkoz_gyogyfuro_tamogatas/anyatej_es_tapszer_ellatas

⁵⁷⁴ Az alapvető jogok biztosa, mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB- 4469/2016. számú ügyben

hogy az idősekkel foglalkozó valamennyi egészségügyi vagy gondozást ellátó intézménynek kötelezettsége gondoskodni az ellátottak tekintetében a megfelelő élelemről. Az alapvető jogok biztosa így megállapította, hogy amennyiben az ilyen időskorúak bentlakásos *intézményi étrendje, minősége, valamint az étkezések gyakorisága nem igazodik az ellátottak egészségi állapotához, életkorához, úgy az az Alaptörvény XX. cikk (1) bekezdésében meghatározott testi és lelki egészséghez való joggal összefüggő visszútságot okoz.*⁵⁷⁵

Az alapvető jogok biztosa egy másik vizsgálat során, ahol az idősek otthonában a bentlakás körülményeit, így többek között a megfelelő élelmezést is vitatták, javaslatot tett az intézmény részére, hogy az *ellátottak számára a koruknak és állapotuknak megfelelő mennyiségű és minőségű élelem biztosítása – és ellenőrizhetősége – érdekében az ételek energiatartalma az étlapokon feltüntetésre kerüljön.*⁵⁷⁶

Álláspontom szerint nagyon előremutatóak az ombudsman élelemhez való joggal kapcsolatos ügyekben tett javaslatai, azonban itt ez utóbbi esetben szükséges lett volna tovább cizellálni az élelmiszerek tápanyagmennyiségének feltüntetésére vonatkozó információkat, ugyanis a napi kalória bevitel értékének rögzítése önmagában még nem elégséges biztosíték az ellátottak egészséges és megfelelő minőségű étellel való ellátására, valamint annak ellenőrzésére.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2006. január 11-én elfogadta az Európai Börtönszabályokról szóló R/2006/2 ajánlást, amelyben a fogvatartottak élelmezési követelményei is meghatározásra kerültek. Az ajánlás szerint az elítéltek életkorát, egészségi és fizikai állapotukat, vallásukat, kultúrájukat és munkájuk jellegét figyelembe kell venni, és tápláló élelmezést kell biztosítani. A nemzeti jogban elő kell írni ennek követelményét és annak minimális energia- és fehérjetartalmát. Higiénikus körülmények között kell elkészíteni és felszolgálni az ételt. Mindennap három étkezést és állandó ivóvíz-hozzáférést kell biztosítani. Az étkezési rend módosítását és a fogva tartott étrendjét az orvos vagy ápoló írhatja elő, ha az egészségügyi okok miatt szükséges.⁵⁷⁷

A büntetés-végrehajtási intézetek feletti törvényességi felügyeletet gyakorló ügyészség vizsgálatainak megállapításai szerint a fogvatartottak élelmezésével kapcsolatosan megállapítható,

⁵⁷⁵ Az alapvető jogok biztosa, mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB- 4469/2016. számú ügyben

⁵⁷⁶ Az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-4320/2016. számú ügyben

⁵⁷⁷ Csajbókné Csobod Éva – Kobolák Melinda – dr. Tátrai-Németh Katalin: Gondolatok a BVI-ről – Avagy börtönök élelmezése. <http://elelmezes.hu/hirek/reszletek/gondolatok-a-bvi-rol/>

hogy kielégítőeknek tekinthetők a hazai élelmezési normák, mivel összhangban állnak a Börtön szabályok által elvárt élelmezési rendszer elveivel.⁵⁷⁸

A fogvatartottak élelmezésével kapcsolatban folyamatosan érkeznek a panaszok mind a törvényességi felügyeletet ellátó ügyészséghez,⁵⁷⁹ mind az ombudsmanhoz. Ilyen eset volt például amikor törvényességi felügyeleti jogkörben kereste meg az ügyészséget, a bv. intézetben egy előzetes letartóztatásban levő személy, aki azt sérelmezte, hogy cukorbetegsége miatt a számára megállapított élelmezés összetétele nem megfelelő. A törvényességi felügyeleti vizsgálat során azonban megállapítást nyert, hogy a cukorbetegek diétás étrendjét szakemberek állítják össze, figyelmet fordítva a szénhidrát, az ásványi anyagok és a vitaminok bevitelére,⁵⁸⁰ biztosítva ezzel a megfelelő minőségű ételhez való jog érvényre jutását.

Az ombudsmant egy olyan esetben keresték fel, ahol a panasz szerint a fogvatartott terhes kismama a bv. intézetben való benntartózkodása alatt több kilót fogyott, mert nem adtak számára elegendő ételmet.⁵⁸¹ Az ombudsman kivizsgálta a kifogásolt élelmezési gyakorlatot, melynek során megállapításra került, hogy a fogvatartott – orvosilag dokumentált terhességére figyelemmel – a panaszolt büntetés-végrehajtási intézetekben a terhes nőket megillető ellátásban részesült.⁵⁸² Így a konkrét ügyben ugyan nem merült fel az élelmezéssel kapcsolatban alkotmányos viasszáság, azonban az ombudsman az anyák alkotmányos védelmére tekintettel felhívta az ügyben vizsgálat bv. intézetek vezetőinek a figyelmét, hogy *az anyák védelmének alkotmányos követelményére tekintettel, a hasonló esetek elkerülése érdekében folyamatosan gondoskodjanak az állapotos fogvatartottakat megillető élelmezési pótlék biztosításáról.*

Nem szabad elfeledkezni a honvédség, a rendőrség, valamint a katasztrófavédelem tagjainak az élelmezéséről sem. E kérdés leginkább a rendkívüli helyzetekben, időszakokban, feladatellátások során kerül előtérbe (pl. katasztrófa-elhárítás, háború).⁵⁸³

⁵⁷⁸ Pallo József – Törőcsik Balázs: A magyar büntetés-végrehajtás szabályozási környezete az európai elvárások tükrében (2. rész). Börtönügyi Szemle 2011/3. 4. p.

⁵⁷⁹ Székely István János: A fogvatartottakkal való bánásmód törvényessége. Egy ügyészi vizsgálat margójára. Börtönügyi Szemle 2011/3. 16-17. p.

⁵⁸⁰ Uo.

⁵⁸¹ A beadvány szerint a 17 hetes várandós kismama 8 kg-ot fogyott a benntartózkodása alatt. Az ombudsmani vizsgálat során azonban kiderült, hogy a fogvatartott testsúlya befogadásakor, 2000. december 22-én 60 kg, 2001. január 3-án 58 kg, január 22-én 59,5 kg, február 26-án 65 kg, március 10-én 67 kg volt. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának OBH 1431/2001. számú jelentése

⁵⁸² A terhes nők étrendje a napi fél liter tejpótlék mellett egyéb tejtermékeket, zöldséget, gyümölcsöt, csokoládét, nápolyit is tartalmazott, a vitaminkészítményeket a bv. intézet térítésmentesen biztosította a fogvatartott terhes nők számára.

⁵⁸³ A honvédség élelmezésének a kérdését jelenleg a Magyar Honvédség élelmezési ellátásáról szóló 22/2006. (VIII. 8.) HM rendelet szabályozza.

Carl von Clausewitz „A háborúról” című munkájában külön fejezetben értekezik az ellátás és az élelmezés megoldásának problémáiról. Álláspontja szerint az élelmezés elmaradása gyengíteni fogja az egyén fizikai és erkölcsi erejét.⁵⁸⁴ Carl von Clausewitz 1700-as években megfogalmazott gondolatai azonban nem csak a honvédség állományára, de a rendvédelem és a katasztrófavédelem állományának tagjaira is kiterjeszthetők. Ugyanis megfelelő élelmiszer ellátás hiányában sem fizikailag, sem szellemileg nem lehet elvárható, hogy a megfelelő munkákat tápanyag utánpótlás nélkül ellássák ezek a személyek, sem pedig erkölcsileg, hiszen amennyiben ezeket a személyeket rosszabb körülmények között élelmeznék (és mondjuk csak száraz kenyéren és vízen tartanák őket), úgy emiatt a szolgálatukat sem tudnák megfelelően ellátni.⁵⁸⁵

Szükséges itt megjegyezni, hogy különleges jogrend idején a honvédelmi törvény szerint a lakosság alapvető élelmiszerrel, ruházati és iparcikkkel, valamint egyéb közszükségleti cikkekkal történő ellátása érdekében rendeleti úton jegy- vagy utalványrendszer vezethető be.⁵⁸⁶

A fenti állami étkeztetéssel összefüggő szociálpolitikai intézkedések mellett azonban szükséges egyrészt az egyházak és a társadalmi szervezetek élelmiszerelosztásban vállalt szerepéről is néhány szót szólni.⁵⁸⁷ Az Európai Unió 2010-ig tartó élelmiszersegélyezési programja végrehajtásában jelentős szerep hárult az egyházakra, valamint a civil szervezetekre.⁵⁸⁸ E szervezetek segítették az élelmiszersegélyek kiosztását a rászorulóknak részére. Másfelől az egyházak, valamint a civil szervezetek saját kezdeményezésre, saját forrásokból is jelentős szerepet vállaltak fel a legrászorulóbb személyek élelmezése terén, amelyek többek között a meleg étel, a tartós élelmiszerek, valamint az élelmiszerek előállításához szükséges eszközök osztásával valósulnak meg.

A fentiekre tekintettel, hogy a hozzáférés biztosításának kötelezettsége ne csak szociális (gazdasági) szempontok szerint kerüljön kialakításra, kiemelten fontosnak tartom, hogy az állam folyamatosan felmérje, hogy melyek azok az esetek, amikor az alapjog nem érvényesül magától, és

A szabályozás áttekintése során megállapítottam, hogy az alapvető fiziológiai és élelmiszerbiztonsági követelmények megjelenésén túl az élelmezésre vonatkozó szabályozásból hiányzik a speciális étkezési igényeknek, valamint a kulturális és vallási követelményeknek való megfelelés kötelezettsége.

⁵⁸⁴ Carl von Clausewitz: *A háborúról*. Göttinger Kiadó Veszprém, 1999, 302.p

⁵⁸⁵ Nagy József: Élelmezésbiztonság jelentősége a katonák kiszolgálásában, az állomány elégedettségének elérésében, élelmezési kultúrájának fejlesztésében. *Katonai Logisztika*. 15. évf. 2. szám (2007). 262-270.

⁵⁸⁶ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 78. § (5) bekezdés

⁵⁸⁷ Az Élelmiszersegély egyezmény 2011-ben lejárt

⁵⁸⁸ A 78/2008. (VI. 16.) MVH közlemény alapján az EU Élelmiszersegély programban a következő segélyszervezetek vettek részt: Baptista Szeretetszolgálat Alapítvány (BSZA), Gyermekétkeztetési Alapítvány (GYEA), Katolikus Karitás – Caritas Hungarica (KK), Magyar Élelmiszerbank Egyesület (MÉE), Magyar Ökumenikus Segélyszervezet (MÖSZ)

hogy hol kell beavatkozni. Meg kell vizsgálnia a megfelelő élelemhez való hozzáférhetőségét és ha szükséges, akkor az élelmezés megszervezését a nagyobb létszámú létesítményekben, így pl. a felsőoktatási intézményekben, valamint a munkahelyeken. A speciális étkezési igényű személyeknek a megfelelő élelemhez való hozzáférést – pl. glutén-mentes, valamint teljes kiőrlésű pékárukhoz, termékekhez – biztosítani a mindennapokban, a kereskedelemben és a vendéglátásban egyaránt (büfékben, éttermekben, menzákon.) Jogszabály előírhatná, hogy csak úgy adjanak ki működési engedélyt, ha ezeket is árulják.

A fentiekben túlmenően pedig javaslom, hogy *a vendéglátásban az ételek energiatartalma, szénhidrát-, zsír- és fehérjetartalma az étlapokon feltüntetésre kerüljön (a kötelezően feltüntetendő allergén anyagokon túlmenően).*⁵⁸⁹

A minőségmegőrzési idő terminológia alkalmazása helyett „legideálisabb felhasználási idő” megnevezést.

Célszerűnek tartanám e jog deklarációját az Alaptörvény normaszövegébe a következők szerint:

„...§ (1) Minden embernek joga van a méltóságteljes élethez megfelelő mennyiségű és minőségű élelemhez való rendszeres hozzáféréshez.

(2) Az (1) bekezdésben meghatározottak érvényesülését Magyarország az élelmiszerbiztonsági, élelmezésbiztonsági és szociális intézmények működtetésével biztosítja.”

6.1.1.3. Gazdaságpolitikai eszközök

Amint arra már *Amartya Sen* is felhívta a figyelmet, az élelmezésbiztonságnak a legfőbb korlátja nem az élelem fizikai (mennyiségi) korlátozott hozzáféréseben, hanem a gazdasági elérhetőségében keresendő. Az élelmezésbiztonság megvalósulását, illetve elősegítését több fajta gazdaságpolitikai eszköz (ezen belül is adókedvezmény) segíti elő, így ide sorolhatóak álláspontom szerint a fogyasztás-típusú adók közül az alapvető élelmiszerek alacsonyabb áfa-kulcsa, valamint a jövedelem típusú adók közül a béren kívüli juttatásként biztosított étkezési támogatás.

Hazánkban jelenleg a 27%-os általános forgalmi adó helyett mérsékelt, 5%-os adókulcs van érvényben a húsfélékre (sertés, szarvasmarha, juh), amely amellet, hogy elősegíti a húsfélékhez való gazdasági hozzáférést, nyilvánvalóan e termékek előállításait (termelőit) is előnybe hozza a többi élelmiszer termelővel szemben. A 2017. évi költségvetés további célként tűzi ki maga elé

⁵⁸⁹ Erre példaként a „klasszikus” gyorséttermi láncokon túlmenően, már találhatunk kezdeményezéseket Magyarországon, amelyek leginkább a „fitt” vagy „egészséges” étterem néven kezdenek egyre ismertebbé válni. Ezzel csak az a gond, hogy ez leginkább csak egy „divathullámnak” tűnik, ami csak egy szűk réteget, az egészségtudatos létet központba helyező közönséget célozza meg, annak ellenére, hogy minden fogyasztó számára értékes információk lennének a fentiekben meghatározottak.

további alapvető élelmiszerek – így tej, baromfi, tojás – kedvezményes, 5%-os áfa-csökkentését, illetőleg az éttermi-szolgáltatásokra vonatkozó áfa-kulcs is 18%-ra csökken.⁵⁹⁰

A költségvetési törvényjavaslat indokolása szerint a legfontosabb élelmiszerekre vonatkozó áfa-csökkentés tulajdonképpen jelentősen csökkenti az idős emberek megélhetési költségeit. A magam részéről ehhez hozzátenném azt, hogy a megfelelő mennyiségű ételhez való jog érvényesülését ugyan elősegíti, azonban a gyakorlatban az áfa-csökkentés eredményét a kereskedők sok esetben a saját kedvezményükként tüntetik fel a fogyasztók számára, és a megfelelő ellenőrzés hiányában sok esetben „lenyelik” az áfa-csökkentés eredményét: a termékeket az áfa-csökkentés előtti árakon adják, így egy-egy terméken 9-22%-os profitnövekedésre tehetnek szert.

Az alapvető élelmiszerek áfa-csökkentése épp úgy elősegíti az élelmezésbiztonság érvényesítését, mint az alapvető élelmiszerekre meghatározott hatósági ár rendszere, azonban ez utóbbira Magyarországon csak az energiaiparban, illetve az egészségügyi szolgáltatások esetében van lehetőség, alapvető élelmiszerek esetében nincs jelenleg erre lehetőség.

Az élelmezésbiztonságot elősegítő gazdaságpolitikai eszközök például a *béren kívüli juttatásként biztosított étkezési támogatás*, amelynek hazánkban két formája létezik: a munkahelyi (üzemi) étkeztetés, valamint a készétel vásárlására jogosító Erzsébet-utalvány rendszere.⁵⁹¹ A béren kívüli juttatások adózási kötelezettsége a kifizetőt terheli, az igénybevevőt nem. Így a béren kívüli juttatásként kapott étel összegét a munkavállaló részéről mentes a közteherviselés alkotmányos kötelezettsége alól.

6.1.1.4. Egyéb eszközök az élelmezésbiztonság előmozdítása érdekében

A világon hatalmas kihívások elé állít bennünket az élelmiszer hihetetlen mértékű pazarlása, amely nem pusztán gazdaságilag, de környezetileg is rendkívüli terheket ró bolygónkra. A FAO adatai szerint évente mintegy 1,3 millió tonna élelmiszer alapanyag vagy készétel végzi hulladékként, míg

⁵⁹⁰ Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről szóló 2016. évi XC. törvény

⁵⁹¹ A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 71. § (1) Béren kívüli juttatásnak minősül – ha a juttató a munkáltató – a munkavállalónak

b) munkavállaló választása szerint

ba) munkahelyi (üzemi) étkeztetésnek minősülő szolgáltatás keretében a munkáltató telephelyén működő étkezőhelyen megvalósuló ételfogyasztás formájában juttatott jövedelemből a havi 12 ezer 500 forintot meg nem haladó rész [ideértve a kizárólag az adott munkáltató telephelyén működő munkahelyi (üzemi) étkezőhelyen az említett értékben és célra felhasználható – a munkáltató vagy az étkezőhelyet üzemeltető személy által kibocsátott – utalványt, elektronikus adathordozót is], és/vagy

bb) Erzsébet-utalvány formájában juttatott jövedelemből (az adóéven belül utólagosan adva is) a juttatás alapjául szolgáló jogviszony minden megkezdett hónapjára a havi 8 ezer forintot meg nem haladó rész;

a világon mintegy 795 millióan éheznek. Az élelmiszer-pazarlás és az éhezés kollíziójának feloldására lenne megfelelő lehetőség, azonban e szabályozás Magyarországon meglehetősen hiányos.

Számtalan európai példát találunk az élelmiszer-pazarlás felszámolására. Ilyen például a lejáratához közeli, illetve lejárt szavatosságú csomagolt élelmiszerek, valamint az éttermi-szolgáltatásból nap végén megmaradó élelmiszerek csökkent áron történő árusítása, illetve ennek karitatív célú felhasználása.⁵⁹² Franciaországban 2015-ben került elfogadásra „A zöld fejlődésért és az energetikai átmenet megvalósulásáért” elnevezésű törvény, amely szerint a 400 m² vagy annál nagyobb alapterületű kereskedelmi egység, bevásárlóközpont az eladatlan (de fogyasztásra még alkalmas) élelmiszereit – a szolidaritás és a takarékoság jegyében – köteles szétosztani az arra akkreditált szervezetek között. A törvény szerint azokat a termékeket, amelyek emberi fogyasztásra alkalmatlanok, állati eledelként vagy biomassza formájában kell hasznosítani.⁵⁹³ Az élelmiszer-pazarlás csökkentése céljából különös hangsúly kerül az iskolai nevelésben is a pazarlás megelőzésére, illetve a jótékonyági céllal, ingyenesen átadott áruk adóterhének az eltörlésére is. Így e törvény hatékony kereteket biztosít az élelmiszer-pazarlás elleni küzdelemnek.⁵⁹⁴

Az élelmiszer-pazarlás felszámolására Svédország és Hollandia már 2014 májusában megpróbálta felhívni az Európai Unió tagállamainak a figyelmét. Javaslatuk szerint az élelmiszerek „felcímkézésével” kapcsolatos rendelkezéseket szükséges felülvizsgálni annak érdekében, hogy csökkenteni lehessen a fogyasztásra alkalmas élelmiszerek kidobását. Németországban pedig létrehozta egy szabadon használható hűtőgéphálózatot, amelyen belül gazdát cserélhetnek a fogyasztásra alkalmas maradék élelmiszerek.⁵⁹⁵

6.1.2. Intézményi garanciák

Az élelmezésbiztonság intézményi garanciáját ellátó külön, ennek érvényesítésére létrehozott, szakosított szerv nem működik ma Magyarországon. Az élelmezésbiztonság egyénekre bontott megfelelőségének vizsgálatát egyes speciális, sérülékeny csoportok szociális ellátásának ellenőrzését az egyes szociális ellátásokhoz kapcsolódó, speciális intézmények látják el.

⁵⁹² A helyzet ezért kissé paradox, hiszen az élelmiszerek karitatív célú felhasználása esetén éppen az lenne a cél, hogy minél több legyen a megmaradó, felesleges élelmiszer, hiszen annál több jut karitatív célra, vagyis ezzel „látszólag” éppen a pazarlásra ösztönöznek.

⁵⁹³ Fejérdy Gergely: Franciaország az élelmiszer-pazarlás ellen. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest. 2015. 3. p.

⁵⁹⁴ Fejérdy Gergely: Franciaország az élelmiszer-pazarlás ellen. i.m. 2015. 4. p.

⁵⁹⁵ Uo.

Így egyfelől a gyermekek családon belüli megfelelő élelmezésének az intézményes védelmét a védőnői szolgálat, a házi gyermekorvos, a gyermekjóléti központ, valamint a gyámhatóság látja el.

Másfelől az élelmezésbiztonság védelme megjelenik az egyes alapjogvédelmi intézmények vizsgálatának gyakorlatában, így az ombudsman – önálló, valamint OPCAT jogkörében - az oktatási jogok biztosának gyakorlatában, valamint az ügyészség büntetés-végrehajtás felett gyakorolt törvényességi felügyeleti jogkörében.

Az Általános Kommentárban foglalt jelentéstételi kötelezettségnek megfelelően hazánk rendszeresen beszámol az élelemhez való jog megvalósulásáról a Bizottságnak.

6.1.3. Anyagi követelmények

Az élelmezésbiztonság elősegítésére vonatkozó állami gazdaságpolitikai eszközöket áttekintve megállapítható, hogy azt a költségvetésben biztosított különböző adókedvezményekkel - fogyasztási adókkal, valamint jövedelmi adókkal – illetőleg további pénzbeli és természetbeni (szociális étkeztetés, gyermekétkeztetés) szociális ellátásokkal igyekeznek az állam elősegíteni.

Álláspontom szerint éppen ezért az Alaptörvény XXX. cikkében meghatározott közteherviselésnek a korlátját képező *teherbíró képességben* benne foglaltatik az alapvető létszükségletek kielégítésére fordított összeg is. A munkabérben, a pénzbeli szociális ellátásokban, – mint pl. a táppénzben vagy a nyugdíjban – is benne foglaltatik az egyén, illetve családja élelmezésére fordított költségei [többek között erre utal a XXX. cikk (2) bekezdése, amely kimondja, hogy a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani]. A minimálbér, illetőleg a nyugdíj minimumot is annak fényében kell(ene) megállapítani, hogy az az alapvető létszükségletek kielégítése mellett – az élelemhez való jog szempontjából – a megfelelő mennyiségű és minőségű élelem költségeit is fedezze. Ehhez figyelembe lehetne/kellene venni a Központi Statisztikai Hivatal lét – illetve szegénységi minimumszámításait. Mindezt – megítélésem szerint – az Országgyűlésnek már a törvényjavaslat indokolásában is rögzítenie kellene, megfelelő statisztikai adatokkal alátámasztva. Az élelemhez való jogból tehát – álláspontom szerint – egy ilyen formai, eljárási kötelezettség is levezethető az állam részére.

6.2. Az élelemhez való jog *minőségi* oldalának garanciái – élelmiszerjog

Az élelemhez való jog minőségi oldala az Alaptörvény XX. cikkében foglalt testi- és lelki egészséghez való jog intézményvédelmi oldalaként jelenik meg, amelynek a jogrendszerbeli leképeződése voltaképpen az élelmiszerlánc-biztonság részét képező élelmiszerjog adja.⁵⁹⁶

6.2.1. Jogi garanciák

A megfelelő minőségű élelmiszer előállítása nem csupán az élelmiszerjogi szabályok betartásán múlik. A megfelelő minőségű, biztonságos élelem előállításának előfeltétele az egészséges környezetben (termőföld, víz, növények, állatok) való termelés, nevelés, előállítás; illetve az előállított termék megfelelő módon való eljuttatása a fogyasztók részére. Ennek a holisztikus, átfogó megközelítésnek megfelelően került megalkotása az uniós jogi alapokon nyugvó Élelmiszerlánc törvény, amely a szabályozási alapját adja a megfelelő minőségű élelemnek.

Hazánkban az élelmiszerláncot korábban szabályozó törvények helyett ma egy egységes törvény, az Élelmiszerlánc törvény fedi le, komplex módon.⁵⁹⁷ Ezt a megközelítést láncszemléletnek nevezzük, ami magába foglalja a „szántóföldtől az asztalig” elvet, miszerint nem választhatók szét egymástól a talajvédelem, a növény-egészségügy, a növényvédelem, a takarmányozás, az állat-egészségügy, az állatgyógyászat, az élelmiszer-biztonság, valamint az élelmiszer-minőség alapvető kérdései. Ez a holisztikus, *élelmiszerlánc-szemlélet* mind az élelmiszerlánc-biztonsági jogalkotásban, mind a hatósági ellenőrzésekben, felügyeletben mind az élelmiszerlánc-szereplők oktatásában, képzésében megjelenik.

A szabályozási eszközök kapcsán a jogalkotási hatáskörrel bíró szervek által alkotott jogszabályi rendelkezésekben található jogintézményeken túl, szükséges kitérni az élelmiszerlánc-szereplők önszabályozása során alkotott azon jogintézményekre is, amelyek még jobban elősegítik a megfelelő minőségű élelemhez való jog érvényesülését.

⁵⁹⁶ Az élelmiszerlánc-biztonság legfőbb irányait és követelményeit az Élelmiszerlánc-biztonsági stratégia 2013-2022., 1703/2013. (X. 8.) Korm. határozat fogalmazza meg.

⁵⁹⁷A törvény hatályon kívül helyezte a növényvédelemről szóló törvényt, a takarmányok előállításáról, forgalomba hozataláról és felhasználásáról szóló törvényt, az állat-egészségügyről szóló törvényt, az élelmiszerekről szóló törvényt, az egyes élelmiszer-biztonsággal kapcsolatos törvények módosításáról szóló törvényt, az egységes élelmiszer-biztonsági szervezetalkítással összefüggő törvények módosításáról szóló törvényt.

6.2.1.1. Intézmény-fejlődéstörténeti kitekintés

Az emberiséggel párhuzamosan fejlődő élelmezési igényeket a természet törvényeitől kezdve, a vallási szabályokon át, az adott társadalomszokásain és írott jogi normáin keresztül, a közösségek felett álló jogalkotók és egyéb gazdasági igények és követelmények határozzák meg. Mint arra már a korábbiakban is rámutattam, amikor az adott társadalom élelmezési szükségletein felül megtermelt javakkal elkezdtek kereskedni, ami már a konkrét élelmiszerjogi szabályok megjelenésével járt.

6.2.1.1.1. Élelmiszerjogi előzmények Európában

A kereskedelem előtérbe kerülésével az élelmiszerre vonatkozó élelmiszerbiztonsági szabályok is egyre fontosabb szerepet kaptak: Athénban ellenőrizték a sört és a bort a termékek biztonságának garantálása érdekében. Rómában élelmiszerellenőrző rendszert állítottak fel, hogy a fogyasztók védelmet élvezhessenek a rossz minőségű és hamisított áruk ellen. A törvénysértők elleni fellépés egyetlen módszere azonban a rossz élelmiszert előállítók és árusítók megbüntetése volt, és nem a megelőzés került előtérbe. Ezen hatóságok felállításának másik célja a becsületes kereskedők védelme a tisztességes kereskedelem szabályait nem alkalmazó versenytársaktól.

A középkorban csak részleges törvényalkotás alakult ki az élelmiszerbiztonsági szabályokra vonatkozólag. Ilyen volt például a kenyér méretére elfogadott törvény Angliában János király idejében (amely büntette azokat a pékeket, akik rossz minőségű vagy méreten aluli kenyeret árultak), vagy az árpasör törvény, amelyet 1269-ben hoztak XI. Lajos Franciaországában. A világ legrégebbi, ma is hatályban lévő élelmiszerjogi dokumentuma az 1516-ból származó német sör tisztasági törvény (Reinheitsgebot),⁵⁹⁸ mely megállapította a sör előállításához felhasználható alapanyagokat és eljárásokat.⁵⁹⁹ E szerint „sör az az ital, amelyet árpamaláta, komló és élesztő felhasználásával, forrásvízből erjesztés útján állítanak elő.”⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Vörös Imre: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I. Krim Bt, 2004. 72. p.

⁵⁹⁹ Csajági Éva – Andrassy István: Élelmiszerbiztonság az Európai Unióban és Magyarországon – Fogyasztóvédelem, a fogyasztók egészségének védelme. Európai Füzetek. A Miniszterelnöki Hivatal, Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa. Budapest, 2003. 1. p.

⁶⁰⁰ Ez a közel 500 éves (!) törvény olyannyira élő, hogy az Európai Unió Bírósága a 178/84. számú ügyben elmarasztalta Németországot a „sörtisztasági törvény” más tagállamokból importált sörökre történő alkalmazása tekintetében, mivel megtiltotta a más tagállamokban jogszerűen előállított és forgalmazott, a Biersteuergesetz (a söradóról szóló, 1952. március 14-i törvény, BGB1., I, 149. o.) 9. és 10. cikkében foglaltaknak meg nem felelő sörök forgalmazását, nem teljesítette a Szerződés 30. cikke alapján fennálló kötelezettségeit. <http://curia.europa.eu/arrets/TRA-DOC-HU-ARRET-C-0178-1984-200407011-05N00.html> Internetről letöltve: 2015-5-26.

A középkori alkotmányos elemek közé tartoztak a városok, melyek társadalmának a forradalmasítói a céhek voltak.⁶⁰¹ Céheket a hasonló mesterséget űzők társulása teremtett. Ez alapvetően tagjaik megsegítésére jött létre, az árutermelés megerősödésével sajátos piaci érdekképviselői formává vált.⁶⁰²

A kereskedés, majd a kézműves céhek elterjedésével szükségessé vált, hogy a céh híre, rangja védelmében maga szabályozza termékei minőségét. Így egyszerre sikerült megvédeni a fogyasztók anyagi érdekeit, egészségét, valamint a céh tagjainak jó hírét. Néhány esetben a pusztán tény, hogy a gyártó tagja volt egy szakmai társaságnak, elég garanciát nyújtott termékei megfelelőségére. A céhek életére vonatkozó szabályok a céhlevelekbe kerültek, amelyeket a folyamatosan alkotott céhszabályok egészítettek ki. Ezek betartását a mívlátó mester, illetőleg az atyamester ellenőrizte, a céhek tagjai felett a céhbíróság törvénykezett.⁶⁰³ E korszakot tehát a részleges törvényalkotás, valamint a céhek által alkotott kereskedelmi és ipari belső (ön)szabályozás jellemezte.

Az ipari fejlődés megszüntette a céheket, mellyel azonban eltörölték az általuk létesített összes ipari és kereskedelmi szabályt. Ezt követően az élelmiszerjogi előírások betartásának meghozatalát és ellenőrzését a központi vagy helyi kormányzatok adminisztratív hatóságaira ruházták Németországban, Hollandiában és Angliában. Az 1810-es francia büntető törvénykönyv büntetnék minősítette mind az egészségre káros, mind a hamisított élelmiszer árusítását. Az Egyesült Királyságban 1875-ben kiadott, élelmiszerek és gyógyszerek árusításáról szóló törvény teljes mértékben a kereskedőket tette felelőssé termékeik árusításáért. 1884-ben Németországban élelmiszerellenőrző hivatalokat állítottak fel. E különböző rendszerek elemzésekor látható, hogy a hatóságok felismerték az ellenőrző szolgálatok jelentőségét és a képzett ellenőrök szükségességét.⁶⁰⁴

A megfelelő minőségi ellenőrzések lefolytatásához elengedhetetlen egy társadalmilag és szakmailag is elfogadott közmegegyezés, ami az egyes élelmiszerekre, vagy azok összetevőire meghatározza a kötelező élelmiszer-minőségi, élelmiszer-jelölési és élelmiszer-biztonsági előírásokat. Így kezdtek létrejönni az egyes nemzeti élelmiszerkönyvek.

Az első élelmiszerkönyvet 1899-ben Svájcban, a Svájci Analitikai Kémikusok Egyesülete dolgozta ki, amely az önkéntes társadalmi jellegű szabályozás iskolapéldája. E szerv későbbi kiadásait a Svájci Államszövetség finanszírozta. A széleskörű elismertségre szert tevő kiadvány „hivatalossá

⁶⁰¹ Mezey Barna – Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 137-150. p.

⁶⁰² Mezey Barna – Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. i.m. 142-143. p.

⁶⁰³ Mezey Barna – Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. i.m. 143. p.

⁶⁰⁴ Rácz Endre: Az élelmiszer előállítás jogi szabályozása (Élelmiszer-biztonsági szakmérnök képzés segédanyaga) Budapest, 2006, 7–10. p.

tétele” 1944-ben kezdődött el, amikor a Svájci Államszövetség Tanácsa az 1944. szeptember 29-i határozatával létrehozott Élelmiszerkönyv Bizottság feladatává tette a Svájci Élelmiszerkönyv vezetését.⁶⁰⁵ A Svájci Élelmiszerkönyv 1964-ben lett a svájci jog része.

Az osztrák élelmiszerkönyv létrehozásának igénye 1891-ben merült fel először és 1898-ig már 21 termék-leírás készült el, viszont az 1897-ben hatályba lépett élelmiszertörvény még nem rendelkezett az élelmiszerkönyv szabványgyűjteményéről. Az 1975. évi osztrák élelmiszer törvény azonban már rendelkezett az Osztrák Élelmiszerkönyv élelmiszer meghatározásainak, vizsgálati módszereinek és forgalomba hozatali irányelveinek közzétételéről.⁶⁰⁶ A német élelmiszerkönyv létrehozása az osztrák és svájci példa alapján 1962-ben kezdődött, amikor a Német Élelmiszerkönyv Bizottság az akkor érvényes Élelmiszer Törvény alapján megalakult. A Bizottság és az Élelmiszerkönyv jogállását azonban csak az 1975-ben hatályba lépett élelmiszerekről és közszükségleti cikkekről szóló törvény rendezte.⁶⁰⁷

Az élelmiszerek ugrásszerűen növekvő nemzetközi kereskedelme alapján, a fogyasztói egészségvédelem céljából, az ENSZ két nagy szakosított szervezete a FAO (Élelmiszer és Mezőgazdasági Szervezet) és a WHO (Egészségügyi Szervezet) közös munkába fogott, hogy létrehozzák a közös Codex Alimentarius Bizottságot.⁶⁰⁸ A Codex Alimentarius alapvető rendeletetése, hogy irányítsa és segítse az élelmiszerekre vonatkozó követelmények kidolgozását, hozzájáruljon ezek harmonizálásához úgy, hogy ezek a dokumentumok a kereskedelmet segítsék.⁶⁰⁹ Ezen egészség-megőrzési céllal létrejövő nemzetközi törekvés mellett, számos emberi jogi egyezmény foglalkozik az élelemhez való jog mennyiségi oldalának a biztosításával, melyeket az élelemhez való jog nemzetközi jogi vonatkozásaiban részletesebben elemzünk.

6.2.1.1.2 A magyar élelmiszerjog kialakulása

Hazánkban az 1431-ből származó német nyelvű Ofner Stadtrecht (Buda város Szabályzata) című szabálygyűjtemény tartalmaz először olyan rendelkezéseket, amelyek tiltják a romlott, hamisított élelmiszerek árusítását. A magyar legendárium egyik legelső emléke a fogyasztóvédelemről Mátyás

⁶⁰⁵ Rácz Endre: A Magyar Élelmiszerkönyv múltja – jelene – jövője. Élelmiszervizsgálati közlemények, 1995/1. 8. p.

⁶⁰⁶ Rácz Endre: A Magyar Élelmiszerkönyv múltja – jelene – jövője. i.m. 9. p.

⁶⁰⁷ Rácz Endre: A Magyar Élelmiszerkönyv múltja – jelene – jövője. i.m. 11. p.

⁶⁰⁸ Rácz Endre: A Magyar Élelmiszerkönyv múltja – jelene – jövője. i.m. 14. p.

⁶⁰⁹ Rácz Endre és Szerdahelyi Károlyné: A FAO/WHO Codex Alimentarius szerepe, rendszere, dokumentumai. Élelmiszervizsgálati közlemények, 2000/ 1. 131. p.

király rendelkezése a bor kimérésére használt „itczék” űrtartalmáról.⁶¹⁰A különböző céhek szabályzataiban további speciális követelményeket is érvényesítettek, így például a mészárszékek csak folyóvíz partján állhattak, tilos volt a beteg állat húsának kimérése, továbbá vágásra szánt jószágot nem használhatták igavonásra a mészárosok, a hús minőségének védelme érdekében.

A hazai céhek 1872. évi megszüntetésükig évszázadokon keresztül önkormányzati módon működtek, és ehhez kapcsolódóan rendszeres belső ellenőrzést végeztek. A céhmester feladata volt, hogy havonta, néhol hetente két-három „vén mesterrel” együtt bejárja a műhelyeket, ellenőrizze a minőséget, hogy azokban „semmi gáncs ne legyen”. A céhmester köteles volt a jelentős, „cégéres, szarvas” vétkeket – a bűnügyeket – a városnak, a földesúrnak vagy megyének jelenteni, ilyen ügyekben már nem bíraskodhatott.

Az 1800-as évek végéig az élelmiszerekkel kapcsolatos jogi szabályozás csak eseti volt, és részterületekre terjedt ki. Az 1867. évi Kiegészítés után rohamosan megindult a fejlődés, mely szükségessége tette az állami beavatkozást. A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk tekinthető az első élelmiszereket érintő magyar szabályozásnak.⁶¹¹ Tiltotta az egészségre káros élelmiszerek előállítását és forgalomba hozatalát, viszont nem tartalmazott rendelkezéseket a végrehajtás hathatós ellenőrzéséről. Az első átfogó rendelkezés az 1893. évben kiadott bortörvény volt, amelyben a borkészítés teljes vertikuma szabályozásra került.

A következő mélyreható változásokkal járó szabályozási lépés az első magyar élelmiszertörvény, a mezőgazdasági termények, termékek és cikkek hamisításának tilalmazásáról szóló 1895. évi XLVI. törvénycikk⁶¹² megalkotása és hatálybalépése volt, mely szerint hamisítás alatt meghatározott termékek „utánzása, vagy olynemű megváltoztatása értendő, mely a fogyasztó közönséget, vagy a vevőt a termény, termék vagy cikk eredete, összetétele vagy minősége tekintetében tévedésbe ejteni alkalmas.”

A következő „élelmiszertörvény” megalkotására az élelmiszerek és az italok előállításáról és forgalmáról szóló 1958. évi 27. számú törvényerejű rendelettel került sor, amely kimondta, hogy a lakosság egészségének és munkaképességének fokozott védelme érdekében állandóan gondoskodni kell az élelmiszerellátás minőségének fejlesztéséről, az élelmezés- és táplálkozás-

⁶¹⁰ Csajági Éva — Andrassy István: Élelmiszerbiztonság az Európai Unióban és Magyarországon – Fogyasztóvédelem, a fogyasztók egészségének védelme. Európai Füzetek. A Miniszterelnöki Hivatal, Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa. Budapest, 2003. 2. p.

⁶¹¹ 1876. évi XIV. törvénycikk, a közegészségügy rendezéséről

⁶¹² 1895. évi XLVI. törvénycikk a mezőgazdasági terménye, termékek és cikkek hamisításának tilalmáról

egészségügyi színvonal emeléséről.⁶¹³ A harmadik élelmiszer törvény, az élelmiszerekről szóló 1976. évi IV. törvény, amely mai értelemben is színvonalas szabályozást tartalmazott.⁶¹⁴ Ez az élelmiszer törvény előírta a Magyar Élelmiszerkönyv létrehozását. Megalakult a Magyar Élelmiszerkönyv Bizottság, megkezdődtek a szakértői munkák azonban a nemzetközi gyakorlattal ellentétben az akkori magyar szabályozási rendszerben az élelmiszer könyv jellegű szabályozásnak nem volt helye.⁶¹⁵

Az 1990-es gazdasági-társadalmi változások az 1988-ban módosított élelmiszer törvényt és a hozzá kapcsolódó egész szabályozási rendszert is elavulttá, átdolgozandóvá tették. Ennek oka többek az volt, hogy az ország kinyilvánította, hogy az Európai Gazdasági Közösség tagjává kíván válni, és az ennek érdekében megkötött Társulási Szerződés 68. cikkelye előírta a jogrendszer, benne külön nevesítve az élelmiszerjog EGK-joghoz való igazítását. Ezt a követelményt a negyedik élelmiszer törvény, az élelmiszerekről szóló 1995. évi XC. törvény teljesítette.⁶¹⁶ A Népjóléti Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium együttes kezdeményezésére 1997 őszén megalakult az Élelmiszer-biztonsági Tanácsadó Testület,⁶¹⁷ amely 2000-ben felmérte a hazai élelmiszer-biztonsági helyzetet, mely dokumentum *Magyarország élelmiszer-biztonsági helyzete az ezredfordulón* címmel 2000-ben jelent meg és 2004-ben elkészítette a Nemzeti élelmiszer-biztonsági programot. Ez meghatározta a nemzeti élelmiszer-biztonsági politika követendő alapelveit, a fő célokat és a nemzeti prioritásokat. Az egyes prioritásokra vonatkozóan alprogramokat dolgozott ki. A program szorosan kapcsolódott az ENSZ élelmiszer-biztonsági kérdésekben érintett világszervezeteinek (FAO, WHO, OIE) a céljaihoz, valamint az Európai Unió élelmiszer-biztonsági politikájához. Az ÉBTT által készített élelmiszer-biztonsági helyzetelemzésben foglaltak szerint – az EU-elveknek megfelelően – az élelmiszer-biztonsági politika alapelvei a következők: 1. átfogó szemlélet szántóföldtől az asztalig; 2. fogyasztó- központúság; 3. átláthatóság; 4. tudományos megalapozottság; 5. integrált megközelítés; 6. saját szerepvállalás. Ezek az alapelvek a későbbiekben kifejtendő főbb stratégiai célok és programok megvalósulásán keresztül érvényesülnek.

⁶¹³ A kommunizmus élelmezés- és agrárpolitikájáról bővebben lásd: Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária: Vadhajtasok. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948-1956. Napvilág Kiadó. Budapest. 2015.

⁶¹⁴ 1976. évi IV. törvény az élelmiszerekről

⁶¹⁵ Dömölki Marianna: Élelmiszerszabályozási információk 10. <http://www.omgk.hu/magyarelelmiszerk.htm> (2015-06-09)

⁶¹⁶ 1995. évi XC. törvény az élelmiszerekről

⁶¹⁷ Az ÉBTT tagjai közt szerepeltek az élelmiszer-biztonságban érdekelt minisztériumok, élelmiszer-ellenőrző hatóságok, tudományos intézetek, szakmai szervezetek, érdekképviselői szervek és a fogyasztók képviselői

A 2003. évi LXXXII. törvény megalkotásának oka az volt, hogy Magyarország 2004. május 1-jén az Európai Unió tagjává vált, ami ismét új, a tagállami működés feltételeihez igazodó élelmiszertörvény megalkotását tette szükségessé.⁶¹⁸

A hatodik, és egyben ma hatályos élelmiszertörvényünk megalkotását az európai értelemben vett fogyasztóvédelem indokolta,⁶¹⁹ melynek biztosítására megfelelő ismeretekkel kell rendelkezni az előállítás előtti és a forgalmazás utáni tevékenységekről, nyomon kell követni az alapanyagok útját a „szántóföldtől az asztalig” a teljes élelmiszer-láncban. Ezeknek az elvárásoknak megfelelően alkották meg az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvényt.

6.2.1.1.3. Élelmiszerjog 80-as és 90-es években

A nemzetközi szervezetek közül a WHO és a FAO folyamatosan figyelmeztetnek az élelmiszer-biztonsági helyzet veszélyére. 1983-ban a FAO/WHO Élelmiszer-biztonsági Szakértői Testülete arra a következtetésre jutott, hogy a szennyezett élelmiszerek fogyasztása következtében alakul ki a világon a legtöbb megbetegedés, és ez a nemzetek gazdasági teljesítőképességének legfőbb hátráltatója is.

Az USA-ban 1997-ben indították el az új nemzeti élelmiszer-biztonsági programot Élelmiszer-biztonság a termőföldtől az asztalig: új stratégia a 21. századra címmel. A stratégia legfontosabb elemei: a hatóságok megerősítése, a laboratóriumok fejlesztése, modernizálása, az élelmiszer-eredetű megbetegedések korai észlelése, kivizsgálása, megelőzése, az élelmiszer-eredetű megbetegedések surveillance rendszerének fejlesztése, korai figyelmeztető rendszer kialakítása, az élelmiszer-szennyeződések monitorozása, nemzeti számítógépes hálózat és adatbázis létrehozása, a patogén mikrobák antibiotikum rezisztenciájának követése, a takarmányok fokozott felügyelete. A terrorcselekmények veszélyének növekedésével, az élelmiszer-terrorizmus törvényének kereteit felhasználva lényeges szigorításokat vezettek be az import- és a hazai termékek hatósági

⁶¹⁸ 2003. évi LXXXII. törvény az élelmiszerekről

⁶¹⁹ A klasszikus, hazánkban „fogyasztóvédelem”-ként emlegetett tevékenység alatt mi a fogyasztó gazdasági érdekeinek védelmét értjük. Míg az európai fogyasztók védelme alatt annak biztosítását értik, hogy a fogyasztóhoz biztonságos, az előállító által garantált összetételű élelmiszer kerülhessen. Vö. Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István: A fogyasztóvédelmi jog magyar szabályozása. Patrocinium Kiadó, 2010. és Miskolczi Bodnár Péter: A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalma. Patrocinium Kiadó, 2011.

ellenőrzésében. 2008-ban pedig megjelentették az Élelmiszer-védelmi tervet, amely további stratégiai elemeket tartalmaz.⁶²⁰

A WHO meghirdette élelmiszer-biztonsági programjának megerősítését és kiterjesztését. Ennek a programnak az alapján dolgozta ki és bocsátotta közre a WHO 2002-ben globális élelmiszer-biztonsági stratégiáját. Az európai régióban követendő élelmiszer- és táplálkozási politika megvalósítására a WHO 2008-ban új akciótervet⁶²¹ dolgozott ki.⁶²²

6.2.1.1.4. Az EU-s élelmiszerjog kialakulásának vázlata

Az Európai Unió megalakulásának egyik fő oka a közös piac létrehozása volt, mely gazdasági lehetőség a tagállamok eltérő szabályozási rendszerére figyelemmel számos kockázati tényezőt is magába foglalt. 1962-ben az Európai Gazdasági Közösség bevezette a közös mezőgazdasági politikát, amely a tagországok közös ellenőrzése alá helyezte az élelmiszer-termelést, melynek következtében a gazdák azonos árat kaptak terményükért. Ezt követően az Európai Gazdasági Közösség a szükségleteinek elegendő élelmiszert termel, a gazdák is jól keresnek, ennek nemkívánatos mellékhatása a túltermelés és az ebből származó terménytöbblet felhalmozódása.⁶²³

Az 1990-es évek óta kiemelt cél a többlet csökkentése és az élelmiszer minőségének javítása.⁶²⁴

Az élelmiszerek szabályozása kapcsán Európai Gazdasági Közösség legfőbb jogalkotási eszköze a vertikális (egy termékre illetve termékcsoporthoz vonatkozó) jellegű irányelvi szabályozás volt.⁶²⁵ Azonban az élelmiszerek teljes vertikumát leszabályozó jogalkotás nem tette hatékonyvá a jogalkalmazást, annak túlszabályozottságát eredményezte.⁶²⁶ Ma már valamennyi, a tagállamok számára egyaránt fontos élelmiszerjogi szabályok uniós szinten kerülnek megalkotásra, melyek

⁶²⁰ Csáki Csaba (szerk.): Élelmiszerbiztonság – A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. Magyar Tudományos Akadémia. http://mta.hu/data/cikk/12/70/39/cikk_127039/elelmezesebiztonsag_net.pdf. 108. p. (2015.-6-9)

⁶²¹ WHO European Action Plan for Food and Nutrition Policy 2007–2012. No. E91153. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, 2008

⁶²² Csáki Csaba (szerk.): Élelmiszerbiztonság – A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. i.m. 109. p.

⁶²³http://europa.eu/about-eu/eu-history/1960-1969/index_hu.ht

⁶²⁴http://europa.eu/about-eu/eu-history/1960-1969/index_hu.ht

⁶²⁵ Lásd például: 1.) 64/433 EGK Tanácsi Irányelv a vörös hús előállításának és forgalmazásának feltételeiről, 71/118 EGK Tanácsi Irányelv a friss baromfi hús előállításának és forgalmazásának feltételeiről 3.) 91/493 EGK Tanácsi Irányelv a hal és víziállat húsáról, 92/46 EGK Tanácsi Irányelv a tej és tejalapú termékek előállításának és forgalmazásának feltételeiről

⁶²⁶ Nyitrai Zoltán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Agrár szakjogászai képzésen elhangzott előadása az élelmiszerekre vonatkozó szabályozás rendjéről.

nagyobb része horizontális (valamennyi élelmiszerre vonatkozó) jellegű, ugyanakkor a vertikális szabályozási mód is fennmaradt a továbbiakban.⁶²⁷

1996 mérőföldkőnek tekinthető az Európai Unió élelmiszer-biztonsági politikájának alakulásában. Az Egyesült Királyságban 1986 óta emelkedő számban előforduló „kerge marha kór” (BSE) kapcsolatba hozható más hasonló emberi tünetekkel járó emberi megbetegedések, így például a Creutzfeldt-Jakob betegség kialakulásával, amely a szarvasmarhákban előforduló szivacsos agyvelőgyulladás embereknél előforduló formája.⁶²⁸

A „kerge marha-botrány” után az élelmiszerek biztonsága a politikai érdeklődés közep pontjába került, ami az európai élelmiszer-biztonsági szabályozás gyökeres reformjához vezetett, az Európai Unió ennek következtében határozta el az élelmiszer-biztonsággal és fogyasztói egészségvédelemmel kapcsolatos szervezeti átalakítást és hatékony, a fogyasztók egészségének védelmét központba helyező, a nyilvánosságot alapkövetelménynek tekintő élelmiszerbiztonsági politika kidolgozását.

1997 áprilisában az Európai Bizottság közzétette az Európai Unió élelmiszer-szabályozásának alapelveiről szóló javaslatát (Zöld könyv),⁶²⁹ amelyet élelmiszer-szabályozás általános elveinek kialakítása érdekében alkottak meg. E szakmapolitikai dokumentum már az új évezredben érvényesülő szabályozás elveit határozta meg, így az tartalmazta az élelmiszerlánc egységes, a termőföldtől a fogyasztó asztaláig történő szemléletét, integrált megközelítését (ún. láncszemlélet). A „Termőföldtől az asztalig” elv (from farm to table) lényege szerint csak akkor lehet élelmiszer-biztonságot garantálni, ha az élelmiszerjogi szabályozás és ellenőrzés megbízhatóan lefedi a teljes élelmiszer-előállítás és forgalmazás folyamatát, a mezőgazdasági alapanyagok előállításától a végső fogyasztóig, illetve az élelmiszernek a végső fogyasztóig való eljutásáig.

A Zöld könyv széleskörű konzultációját követően született meg 2000 januárjában a Fehér könyv az élelmiszerbiztonságról, mely dokumentum az Európai Unió élelmiszer-biztonsági politikájának és cselekvési tervének tekinthető, mely megerősítette a Zöld Könyvben vitára bocsátott

⁶²⁷ Kurucz Mihály: Az európai agrárjog alapjai. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest, 2003; 203-205. p.; A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal honlapján havonta kerül kiadásra az élelmiszerekre vonatkozó jogszabályok jegyzéke, mely listában szerepelnek a közvetlen hatállyal bíró közösségi rendeletek, a kötelezően alkalmazandó magyar törvények, magyar rendeletek, illetve az ezekben kiadásra került Magyar Élelmiszerkönyvek. https://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/elelmiszer_takarmanybiztonsag/jogszabalyok/hazajogszabalyok/elelm_jogsz.html

⁶²⁸ Gáspár Margit: A BSE járvány helyzete az Európai Unióban és hatása a marhahús-termelésre és fogyasztásra. <http://www.omgk.hu/pages/euag/EA9806/all.html> (2015-05-26)

⁶²⁹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1997:0176:FIN:EN:PDF>

szabályozási elveket.⁶³⁰ A Fehér Könyv meghatározta az Európai Unió élelmiszer-biztonsági és táplálkozási politikájának alapelveit, és részletes cselekvési tervet adott. Legfontosabb tartalmi vonatkozásait – beleértve az új alapelveket, az Európai Élelmiszer-biztonsági Hivatal létrehozását, a gyors veszély elhárítására és a kapcsolódó tájékoztatásokra, intézkedésekre vonatkozó teendőket – az élelmiszer-szabályozás általános elveiről szóló 178/2002/EK rendelet azóta kötelező formában is megjelentette. Az Európai Unió 2002-ben létrehozta az Európai Élelmiszer-biztonsági Hatóságot (EFSA), amelynek elsődleges feladata az élelmiszerek fogyasztásával kapcsolatos kockázatok tudományos értékelése, kockázatbecslése.

A 178/2002/EK rendelet mellett az uniós élelmiszerbiztonsági szabályozás alappilléret jelenleg is az ún. „Higiéniai csomag”⁶³¹ alkotja, mely rendeletek 2006. január 1-jén léptek hatályba.

6.2.1.2. Kötelező jogi előírások

A megfelelő minőségű élelmiszerhez való hozzáférést, az élelmiszerbiztonsági szabályok rendkívül szerteágazó szabályait alapvetően két nagy csoportra, anyagi és eljárásjogi szabályokra lehet osztani.⁶³² Míg az anyagi szabályok az adott jogviszony tartalmára összpontosítanak, addig az eljárási kérdések ezen anyagi jogi szabályok megvalósítására koncentrálnak. Az eljárásjogi szabályok magába foglalják az olyan eljárásokat, mint a termékek előzetes engedélyezésétől kezdve a hatósági ellenőrzésen keresztül egészen a kikényszerítésig, ideértve azokat a rendelkezéseket, amelyek a hatóságoknak megfelelő jogköröket biztosítanak, és a hatóságok intézkedéseivel szembeni jogvédelmet is. Az anyagi jogi szabályok – a holland jogirodalom szerint – három csoportra oszthatóak fel: így az élelmiszer összetételére vonatkozó jogszabályokra, az élelmiszer kezelésére vonatkozó szabályokra, valamint az élelmiszerrel kapcsolatos tájékoztatási szabályokra.⁶³³

⁶³⁰http://ec.europa.eu/dgs/health_consumer/library/pub/pub06_en.pdf

⁶³¹A csomagot alkotó jogi aktusok: az élelmiszer-higiénéről szóló 852/2004/EK rendelet, az állati eredetű élelmiszerek különleges higiéniai szabályainak megállapításáról szóló 853/2004/EK rendelet, az emberi fogyasztásra szánt állati eredetű termékek hatósági ellenőrzésének megszervezésére vonatkozó különleges szabályok megállapításáról szóló 854/2004/EK rendelet, a takarmány – és élelmiszerjog, valamint az állat-egészségügyi és az állatok kíméletére vonatkozó szabályok követelményeinek történő megfelelés ellenőrzésének biztosítása céljából végrehajtott hatósági ellenőrzésekről szóló 882/2004/EK rendelet.

⁶³² Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): *Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food*. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 47. p.

⁶³³ Ezek a kategóriák természetesen nem vegytiszták, bizonyos jogszabályi rendelkezések ide is és oda is bekezelhetők. Így például egy olyan rendelkezés, ami szerint egy terméknek legalább 35% kakaót kell tartalmaznia ahhoz, hogy csokoládéként árusíthassák, felfogható az összetételre vonatkozó szabályként, és tájékoztatási szabályként is. Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): *Fed up with the right to food? The*

Mint számos más jogintézmény tekintetében, hazánk előszeretettel vesz át jogintézményi megoldásokat a német precizitással megalkotott jogági szabályozásokból, így élelmiszerjogi jogintézményi megoldásokból. A német felosztás szerint az anyagi jogi szabályokon belül megkülönböztethetőek a származásra, termelésre, összetételre, minőségre, címkézésre, csomagolásra és jelölésre vonatkozó szabályok.

Ahelyett, hogy az élelmiszerjog teljes rendszerét vizsgálat alá venném, kiemelnék néhány olyan jogintézményt, amely állásponantom szerint a leginkább szolgálja az egészséghez való jog érvényesülését elősegítő élelmiszerbiztonságot. Így többek között a nyomkövetési rendszer, a sürgősségi riasztó rendszer, valamint az élelmiszervállalkozók felelősségének a kérdésével foglalkoznék.

6.2.1.2.1. Az élelmiszerjog alapelvei

Az Európai Unió politikájában *az emberi élet és egészség magas szintű védelme*⁶³⁴ kiemelt szerepet játszik.⁶³⁵ Ezért az élelmiszer-biztonság hatályos szabályozásának vizsgálata során nem szabad eltekinteni az EU által kidolgozott, tagállamokra kötelező erővel bíró átfogó élelmiszerlánc-biztonsági uniós jogi aktusoktól. Ez az élelmiszer-biztonságon túl az állat- és a növény-egészségügyi, továbbá az állatjóléti kérdésekkel is foglalkozik.⁶³⁶

Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 47. o

⁶³⁴ Bánáti Diána: Az élelmiszerek előállításának és forgalmazásának szabályozása az Európai Unióban. In Hajdu Istvánné (szerk.): Élelmiszerjog. Szent István Egyetem Élelmiszertudományi Kar, Bp. 2002. 67–69, 91–94. p.

⁶³⁵ Az EU-ban mind a tagállamok által előállított, mind a külső országokból behozott élelmiszereknek szigorú követelményeknek kell megfelelniük. Az EU élelmiszer-stratégiájának három pillére van. Az elsőt az élelmiszerek és takarmányok biztonságát célzó jogszabályok alkotják. A második pillért a tudományosan megalapozott döntéshozatal jelenti, míg a harmadikat a szabályok érvényesítését és betartásuk ellenőrzését szolgáló intézkedések képezik. Az uniós jog átfogó szabályozást biztosít, mely az élelmiszerekkel – többek között az élelmiszer-higiéniával – kapcsolatos kérdéseken túl a takarmányokra is kiterjed. Az előírások Unió-szerte egységesen szigorúak. A valamennyi élelmiszere és takarmányfélére vonatkozó általános szabályozás kiegészítéseképpen az EU különleges intézkedéseket fogantatosított azokon a területeken, ahol a fogyasztók részére célzott védelmet indokolt biztosítani. Példaként említhető a növényvédő szerek, a táplálék-kiegészítők, a színezékek, az antibiotikumok és a hormonok használata. Az EU ezen felül szabványokat léptetett életbe, amelyek meghatározzák az élelmiszerekhez adható vitaminok, ásványi anyagok stb. mennyiségét.

⁶³⁶ Szeitzné Szabó Mária: HACCP és élelmiszerbiztonsági előírások az Európai Unióban. Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft.–Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája–Budapesti Kommunikációs Főiskola, Bp. 2009. 13–16. p.

Az uniós élelmiszerjogi szabályozás alapvető jogforrása a 178/2002/EK rendelet,⁶³⁷ amely meghatározza az élelmiszerjog uniós alapelveit, amelyek között kiemelt helyen szerepel a fogyasztók egészségének és érdekeinek védelme, illetve a tisztességes kereskedelem biztosítása.

A legfontosabb élelmiszerjogi alapelvek között szerepel a *termőföldtől az asztalig* elv, amely szerint az élelmiszerjogi szabályozás és a hatósági jelenlét lefedi a teljes élelmiszer-előállítás és forgalmazás folyamatát, a mezőgazdasági alapanyagok előállításától, a feldolgozáson keresztül, az élelmiszernek a végső fogyasztóig való eljutásáig. A *fogyasztók érdekeinek* védelme, mely szerint az élelmiszerjogi szabályozásnak nemcsak az egészség védelmét kell szolgálnia, hanem biztosítania kell a fogyasztók érdekeinek védelmét is, így különösen a megkárosítások és csalások, az élelmiszer-hamisítások, a fogyasztók félrevezetésének megelőzését, kivédését. A *kötelező elővigyázatosság elve* alapján az egészségkárosítás lehetőségének fennállása esetén – még ha ennek bizonyítására kellő tudományos eredmények nem is állnak rendelkezésre – meg kell tenni minden szükséges intézkedést a veszély elhárítására. A megtett intézkedés nem korlátlan, hanem az a szükségesség és az arányosság szem előtt tartásával alkalmazandó.

A *nyomonkövethetőség elve* szerint szükséges, hogy nyomonkövethető legyen minden élelmiszer, takarmány, állat vagy olyan anyag, amelyet élelmiszer vagy takarmány előállításánál felhasználásra szánnak a termelés, a feldolgozás és a forgalmazás minden szakaszában (pl. állatok egyedi megjelölése). A *kockázat-elemzés* a szabályozásban és a hatósági munkában is érvényesülő módszer, a legkisebb költség beruházásával a legnagyobb eredmény elérésére törekszik, annak érdekében, hogy megállapítsa, az egyes élelmiszerekben jelenlévő egészségkárosító anyagok a lakosságra nézve milyen veszélyeket rejtenek.

Az *átláthatóság alapelve* két követelményt foglal magában, az *állampolgárokkal folytatott széleskörű konzultációt* az élelmiszer-jogszabályok megalkotása, módosítása, kiértékelése során, valamint az *állampolgárok széleskörű tájékoztatását* minden egészségügyi veszélyt jelentő élelmiszerlánc-eseményről. A *kockázatok kezelése*, azaz hatékony beavatkozási rendszer megteremtése az élelmiszerlánc minden pontján. Ahhoz, hogy a kockázat-kezelések beavatkozási rendszere a leghatékonyabb legyen és a célok azonosíthatóak legyenek, a veszélyek és kockázatok különféle formáit élelmiszerlánc-biztonsági szempontból vizsgálni kell.⁶³⁸

⁶³⁷ A kereskedelemre és a vendéglátás higiéniájára általános élelmiszerhigiéniai szabályozás vonatkozik (852/2004/EK rendelet). További uniós rendeletek szabályozzák az élelmiszerekben eltűrhető kémiai és mikrobiológiai szennyeződések és növényvédőszer-, állatgyógyszer-maradékanyagok mértékét, az élelmiszer-előállítás során felhasználható adalékanyagokra vonatkozó előírásokat, a hatósági ellenőrzés módját, a felhasználható csomagolóanyagok követelményeit, és még sok más egyéb kapcsolódó területet.

⁶³⁸ Nyitrai Zoltán: Az élelmiszerlánc jogi szabályozása c. előadása. Elhangzott: 2014. február 16-án a Budapesti Ügyvédi Kamarában.

Az EU annak érdekében, hogy biztosítsa a legmagasabb szintű élelmiszer-biztonságot számos jogintézmény létrehozását kezdeményezte a tagállamok részéről. Az élelmiszerbiztonság megteremtése céljából, az *egészséghez való jog, illetve a fogyasztók védelmének érvényesülése érdekében az* alábbiakban sorra vett jogintézmények bevezetését kezdeményezte.

A 178/2002/EK rendelet 18. cikke megköveteli, hogy az étel és annak összetevői *nyomonkövethetők* legyenek. Ez azt jelenti, hogy az élelmiszeripari vállalkozóknak mindenkit tudni kell azonosítani, aki bármiféle étellel, étel-előállító állattal, vagy bármilyen összetevővel látja el őket. Ezeket az információkat pedig hozzáférhetővé kell tenni a hatóságok számára. *A nyomonkövethetőség rendszere alapján* az élelmiszerek útvonalának nyomonkövethetőnek kell lenni a termelőtől egészen a fogyasztóig, még akkor is, ha az adott esetben több tagállamon keresztül jut el a fogyasztóhoz.⁶³⁹ A nyomonkövethetőség rendszerének a lényege, hogy az élelmiszerbiztonsági problémákat már a forrásnál és az élelmiszerláncon keresztül azonosítani tudják.

6.2.1.2.2. Fogyasztóvédelmi szabályok az élelmiszerjogban

Az élelmiszerlánc területén alkalmazandó fogyasztóvédelmi szabályok alapvetően két csoportba sorolhatók: a fogyasztók megkárosítása megakadályozását, valamint a fogyasztók megfelelő tájékoztatását biztosító szabályok csoportjába.

A fogyasztók megkárosításának megakadályozását célzó jogszabályok csoportjába az úgynevezett általános jellegű fogyasztóvédelmi szabályok tartoznak, melyek szerint az élelmiszerlánc szereplői nem folytathatnak a fogyasztók megtévesztését eredményező tevékenységet, valamint a jogi környezetnek biztosítani kell, hogy a fogyasztó a szabályoknak megfelelő, illetve a gyártó által garantált minőségű termékekhez jusson.

A valósághű tájékoztatás követelményébe azon fogyasztóvédelmi szabályok tartoznak, melyeknek a fő célja az, hogy az élelmiszereken valamennyi, a fogyasztó számára fontos információ a valóságnak megfelelően kerüljön feltüntetésre.

Amellett, hogy az Élelmiszerlánc törvény a céljai között kiemeli a fogyasztók egészségének védelmét, a fogyasztók és az élelmiszer-vállalkozások érdekeinek védelmét, továbbá a biztonságos, illetve a megfelelő minőségű élelmiszer előállításához, az élelmiszerek nemzetközi kereskedelméhez szükséges garanciák biztosítását. A fogyasztók védelmének követelménye megjelenik a normatív szabályozásban is, a tájékoztatási szabályok között. Ez alapján az

⁶³⁹ Mész Irén Irisz: Biztonságos élelmiszer, avagy élelmiszerbiztonság. A Falu, No. 1. (2003) 64. p.

élelmiszer csak akkor hozható forgalomba, ha jelölése magyar nyelven, közérthetően, egyértelműen, jól olvashatóan tartalmazza a törvény végrehajtására kiadott jogszabályokban, valamint az Európai Unió közvetlenül alkalmazandó jogi aktusaiban meghatározott információkat az ott meghatározottak szerint. A fogyasztó megtévesztésének tilalma akként jelenik meg az Élelmiszerlánc törvényben, hogy a jogszabály kimondja: az élelmiszer-jelölés és az alkalmazott jelölési módszer, továbbá az élelmiszerek megjelenítése formája vagy alakja, csomagolása, bemutatásának módja, kellékei nem téveszthetik meg a végső fogyasztót.

Az élelmiszer fogyaszthatósági vagy minőség-megőrzési időtartamának megállapítása az előállító felelőssége. Fogyaszthatósági idő az a gyorsan romló élelmiszereken (tej, tejtermék, hús, húspari termék) feltüntetett időpont, ameddig (megfelelően tárolva) biztonságosan elfogyaszthatók. Míg a minőség-megőrzési idő az élelmiszereken feltüntetett azon időpont, vagy időtartam, ameddig az élelmiszer (megfelelően tárolva) eredeti minőségét megőrzi. A fogyaszthatósági, illetve minőség-megőrzési idő lejártá után az élelmiszer nem hozható forgalomba, hiszen az az átcímkézés tilalmába ütközik, amely az élelmiszerhamisítás tényállását veti fel.

6.2.1.2.3. Felelősségi szabályok

Az uniós alapelv alapján az élelmiszer-biztonságért az elsődleges felelősség az élelmiszervállalkozót terheli. Ez alapján az ő kötelezettsége a belső élelmiszer-biztonsági (HACCP) rendszer megfelelő kialakítása és működtetése, és a hibás, vagy egészségre veszélyes termékek forgalomból történő visszahívása.

A *felelősségi szabályok* alapján az élelmiszer biztonságosságáért és minőségéért az élelmiszer előállítója, nem hazai előállítású élelmiszer esetében pedig az első magyarországi forgalomba hozó a fogyaszthatósági, illetve a minőségmegőrzési időtartam lejártáig felelős, kivéve, ha a hibát az előállító által javasolt tárolási és raktározási feltételek be nem tartásával más okozta. Ez alapján tehát bármelyik élelmiszeripari- vagy takarmányipari-vállalkozás felelősségre vonható, ha a hibát ő okozta, vagy nyilvánvalóan észrevehette volna. A jogalkotó nem terjeszti ki a felelősségre vonást az élelmiszer nem-hazai előállítójára. Eszerint a minőségért csak a hazai előállító felel, a külföldön előállított élelmiszernél pedig az első magyarországi forgalomba hozó. A forgalomba hozó felelőssége akkor is fennáll, ha a forgalomba hozatalt kizáró hibát nem ő okozta, és az a hazai első forgalomba hozatalt megelőzően keletkezett.⁶⁴⁰ A hatóság azt vélelmezi, hogy tudott a vállalkozó a hibáról, hiszen az előírt dokumentáció hiányában nem is vehette volna át a terméket. *E*

⁶⁴⁰ Tanka Endre: A nemzeti megmaradás programja földügyben. In Magyar nemzetstratégia 2. Püski, 2009. 636–641. p.

termékszelelősségi intézmény kritikája, hogy elveti a megelőzés és az elővigyázatosság elvét, ami azt jelenti, hogy forgalmazás előtt nem ellenőrzi az élelmiszert, hanem utóellenőrzést végez. Amennyiben a fogyasztás során rendellenesség mutatkozik, a termékpályán próbálják visszakövetni a felelőst.

Az élelmiszer-előállítás és -forgalmazással kapcsolatos adatszolgáltatásról és nyomomonkövethetőségről szóló 3/2010. (VII. 5.) VM rendelettel 2010-ben az agrártárca bevezette a *másodlagos élelmiszervizsgálatot*, amely minden raktárt, hűtőházat és szállítmányt érint. Ennek értelmében nemcsak az előállítás helyén, de a kereskedelmi láncok állomásain is átvizsgálják az élelmiszereket.

A dupla ellenőrzés dupla biztonságot jelent, hiszen a termékeket nemcsak az előállítás helyén (elsődleges élelmiszervizsgálat), hanem a kereskedelmi láncok állomásain is vizsgálják az ellenőrök. A jogalkotó várakozása az volt, hogy az új rendszer segítségével kiküszöbölhetővé válik a dátum-átcímkezés, -átírás és az élelmiszerhamisítás.

A rendszer lényege, hogy a hűtőházak és a raktárak üzemeltetőinek a nagy kockázatú élelmiszerek⁶⁴¹ esetében, két nappal a szállítmány érkezése előtt bejelentést kell tenniük a felügyeleti szervek felé a szállítmány mennyiségéről, a beszerzési árról, a származási helyről, a termékek fogyaszthatósági vagy minőségmegőrzési idejéről, valamint az első magyarországi tárolási helyszínről. A többi tételről pedig minden hónap 10. napjáig összesített jelentést küldeniük a hatóságnak. A hatóság a beérkezett adatok alapján kockázatalapú ellenőrzést végez.

A vizsgálatok azonban nem kizárólag a külföldi árukra vonatkoznak, a felügyelet megkülönböztetés nélkül a magyar élelmiszereket is rendszeresen átvizsgálja. Az eddigi húsárunknál alkalmazott szűrőpróbaszerű vizsgálatok helyett azonban a hatóság ma már a kockázatosnak ítélt szállítmányok (vagyis nem kizárólag a húsárunk) 100 százalékát ellenőrzi.⁶⁴²

Az agrártárca szerint az új rendszer segítségével kiküszöbölhetővé válik a dátum átcímkezése, átírása és az élelmiszerhamisítás. A rossz minőségű élelmiszerek kiszorítása továbbá lehetővé teszi, hogy a magyar kistermelők eladhassák termékeiket a kereskedelembe. A másodlagos élelmiszerellenőrzés eljárása egyébként Európa több országában működik, a magyar szabályozás pedig az európai uniós normákkal összhangban került kialakításra.⁶⁴³

⁶⁴¹ Az élelmiszer-biztonsági szempontból kiemelt élelmiszereket a rendelet melléklete taxatív felsorolja: 1. Nyers, hűtött vagy fagyasztott állati belsőség; 2. Nyers, hűtött vagy fagyasztott nyeseadék hús; 3. Nyers, hűtött vagy fagyasztott fej vagy fejhús; 4. Nyers, hűtött vagy fagyasztott baromfi far-hát; 5. Kezelt vagy kezeletlen gyomor, hólyag és belek, amely nem előrecsomagolt...

⁶⁴²Turiné Szanyi Kinga: Hatályba lépett a másodlagos élelmiszervizsgálatról szóló rendeletmódosítás 2010. augusztus 12. <http://www.hkik.hu/index.php?id=3850&term=&print=1> (2012-02-16.)

⁶⁴³Kelemen Zoltán: Importált élelmiszerek vizsgálata: virslipróba. HVG 2010. (32. évf.) 33. sz. 50-51. p.

A jogszabályváltozással a minisztérium teljesíti a kormány másodlagos élelmiszervizsgálatokra vonatkozó vállalásait, amelyek a rossz minőségű import visszaszorítását célozzák. A vállalkozásoknak a szállítmányokról nyilvántartást is kell vezetniük, és a fogyaszthatósági vagy minőség-megőrzési időt követő egy évig meg kell őrizniük a nyomonkövethetőséget biztosító dokumentumokat. Mindenképpen üdvözlendő az újítás, hiszen a forgalomban lévő élelmiszerek biztonságának növelése a célja.

6.2.1.2.4. Sürgősségi riasztórendszer

Az élelmiszer-biztonsággal szembeni veszélyek elhárítása, megelőzése céljából az EU *sürgősségi riasztórendszer* is működött.⁶⁴⁴ A rendszer célja, hogy a fogyasztókat megóvja az ételmérgezéstől, de a rendszer akkor is figyelmeztet, ha az élelmiszerek vagy a takarmányok tiltott vagy a megengedettnél magasabb koncentrációjú veszélyes anyagokat⁶⁴⁵ tartalmaznak. Veszély észlelése esetén a rendszer mindegyik tagországot riasztja. Egyes esetekben elegendő pusztán egyetlen árutétel szállítását leállítani. Máskor szükségesnek bizonyulhat a szárazföldi vagy légikikötőkbe beérkező, illetve gazdaságokban, gyárakban előállított termék valamennyi szállítmányát feltartóztatni. Előfordulhat, hogy a már áruházakba és üzletekbe került termékeket is ki kell vonni a forgalomból. Azokat a rendelkezéseket, amelyek hatással lehetnek a közegészségügyre, az *Európai Élelmiszer-biztonsági Hatósággal* (European Food Safety Agency, rövidítve: EFSA) folytatott konzultációt követően lehet csak elfogadni. A hatóság e mellett javaslatokkal látja el a szakpolitikai döntéshozókat azokban az esetekben, amikor egyes élelmiszereket érintően fogyasztói pánik tör ki.⁶⁴⁶

Hazánkban a NÉBIH a kijelölt kapcsolattartó pont az Európai Unió élelmiszerekre és takarmányokra vonatkozó gyors vészjelző rendszerének hálózatában.⁶⁴⁷ A rendszer kiterjed a tagállamokra, a Bizottságra és az Európai Élelmiszer-biztonsági Hatóságra, az EFSA-ra. Amennyiben a hálózat valamelyik tagja élelmiszerekből és takarmányokból eredő, az emberi egészséget veszélyeztető, súlyos, közvetlen vagy közvetett kockázatról szerez tudomást, ezt az

⁶⁴⁴Uzsonyi Györgyné: Az agrártermékek- és élelmiszer-szabályozási rendszere, előírásai In Halmai Péter (szerk.): Az Európai Unió agrárrendszere. Budapesti Agrárkamara és Mezőgazda Kiadó közös kiadása, Bp. 2002. 241–254. p.

⁶⁴⁵ Ebbe a körbe tartoznak például az állatgyógyászati készítmények maradékanyagai a húsfélékben, illetve az élelmiszerekben előforduló rákkeltő színezékek.

⁶⁴⁶Uzsonyi Györgyné: Az agrártermékek- és élelmiszer-szabályozási rendszere, előírásai In Halmai Péter (szerk.): Az Európai Unió agrárrendszere. Budapesti Agrárkamara és Mezőgazda Kiadó közös kiadása, Bp. 2002. 241–254. p.250. p.

⁶⁴⁷ Magyar Köztársaság Kormánya a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatalról szóló 22/2012. (II. 29.) Korm. rendeletének 9. § (2) d) pontja szerint

információt a sürgősségi riasztórendszer keretében haladéktalanul jelenti a Bizottságnak, amely haladéktalanul továbbítja az információt a hálózat tagjainak.

A RASFF rendszerében a beérkező bejelentések, az élelmiszer-biztonsági kockázat mértéke alapján három kategóriába sorolhatók: *riasztás*, *felhívás* és *határ visszautasítás*. A *riasztás* kategóriája olyan kockázatról szóló értesítést jelent, amely gyors intézkedést tesz szükségessé egy másik tagországban. A *felhívás* kategóriájába tartozik minden olyan kockázatról szóló értesítés, amely nem tesz szükségessé gyors fellépést egy másik tagországban (például a termék még nem érte el a piacukat, termék szavatossága lejárt, a termék nem jutott a piacra). A felhívásoknak három formáját különbözteti meg a rendszer. A *nyomonkövetésre* szóló felhívást, ami az olyan termékkel kapcsolatos felhívást foglalja magába, amelyet egy másik tagországban hoztak vagy hozhatnak forgalomba. A *figyelemfelhívó* felhívást, amely olyan termékkel kapcsolatos felhívást jelent, amelyet csak az értesítő tagországban forgalmaznak, vagy nem hoztak forgalomba, vagy már nem forgalmaznak. A *határ visszautasítás a határátkelőhelyen* történt visszafordításról szóló értesítést jelenti, amely egy élelmiszer- vagy takarmánytétel, -szállítótartály vagy -szállítmány visszafordításáról szóló értesítés a 178/2002/EK rendelet 50. cikke (3) bekezdésének c) pontja szerint.

6.2.1.2. Önszabályozás – az ún. nem kötelező jellegű szabályok

Az élelmiszerjogban igen nagy azon szabályok száma, amelyeket nem az állam, hanem a kialakult gazdasági-piaci gyakorlat, a piaci verseny résztvevői maguk írnak elő.⁶⁴⁸ Az ilyen nem kötelező szabályok nemzetközi, nemzeti vagy szakmai egyetértéssel születnek, különböző szervezetek bocsátják ki, nevük, formájuk változó, ám lényegük közös. Ezek a szabályok a magasabb minőségi követelményeknek való megfelelést biztosítják, amelyeket a piacon maradás érdekében éppoly szigorúan be kell tartani, mint az állami előírásokat.⁶⁴⁹ Jogalkalmazási szempontból a jogszabályokon túl az élelmiszerjoghoz soroljuk az ezen széles körű konszenzuson alapuló nem kötelező jellegű szabályokat is.

Ezen nem kötelező jellegű előírásokat két csoportba sorolhatjuk, a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (International Organization for Standardization) által kiadott nemzetközi szabványok,⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ Az önszabályozás más ágazatokra is jellemző, így például a hírközlésre, a médiára vagy a sportra is. Az önszabályozásról lásd átfogóan: Csink Lóránt – Mayer Annamária: Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban. Médiatudományi Intézet 2012. különösen: 35-60. p.

⁶⁴⁹ Nyitrai Zoltán: Az élelmiszerlánc nemzeti szabályrendszere c. előadás. Elhangzott: 2015. február 26-án.

⁶⁵⁰ A következő szabványok tartoznak ide. Az ISO 9001: Minőségirányítási rendszer; az ISO 14001: Környezetirányítási rendszer; valamint az ISO 22000: Élelmiszer-biztonsági szabvány.

illetve a multinacionális cégek által kialakított és alkalmazott belső ellenőrzési rendszerek csoportjába.⁶⁵¹

Az élelmiszerlánc területén ilyen kötelező előírásokat és ajánlott szakmai irányelveket tartalmazó gyűjteményei a Magyar Élelmiszerkönyv, a Magyar Takarmánykódex, a Szárazföldi és Vízi állatok Állat-egészségügyi Kódexe, valamint a Növényvédelmi Módszertani Gyűjtemény.

Az Élelmiszerlánc törvény. meghatározása szerint a Magyar Élelmiszerkönyv az egyes élelmiszerekre, illetve az élelmiszerek vagy élelmiszer-összetevők egyes csoportjaira vonatkozó élelmiszer-minőségi, élelmiszer-jelölési és élelmiszer-biztonsági (élelmiszer-higiéniai), valamint az élelmiszerek vizsgálata során alkalmazandó módszerekre vonatkozó, az e törvény végrehajtására kiadott jogszabályokban meghatározott kötelező előírások, valamint irányelvek gyűjteménye. A miniszter a Magyar Élelmiszerkönyvet az általa vezetett minisztérium hivatalos lapjában és honlapján közzéteszi.⁶⁵² Az élelmiszerkönyvi irányelvek alkalmazása nem kötelező, azonban az élelmiszerkönyvi irányelvben szereplő megnevezés használata esetén az élelmiszernek az irányelvben foglaltaknak meg kell felelnie. Az élelmiszerkönyvi irányelveknek való megfelelés esetén az ellenkező bizonyításáig - az adott irányelvben szabályozott tárgykörben - vélelmezni kell e törvény előírásainak betartását.

A Magyar Élelmiszerkönyv I. kötete az egyes élelmiszerekre, illetve az élelmiszerek vagy élelmiszer-összetevők egyes csoportjaira vonatkozó élelmiszer-minőségi, élelmiszer-jelölési és élelmiszer-biztonsági (élelmiszer-higiéniai), az Európai Unió kötelező jogi aktusainak átvételével készült, illetve nemzeti termék-előírásokra és rendelkezésekre vonatkozó kötelező előírásokat tartalmazza.⁶⁵³

Míg a Magyar Élelmiszerkönyv II. kötete a nemzetközi szervezetek ajánlásai és a hazai adottságok figyelembevételével készült ajánlott irányelveket, III. kötete - a Hivatalos Élelmiszer-vizsgálati Módszergyűjtemény - az Európai Közösség irányelveinek átvételével készült vizsgálati módszer előírásokat, továbbá ajánlott vizsgálati módszer irányelveket tartalmazza.⁶⁵⁴ Ez utóbbi két kötet az élelmiszerlánc-felügyeletért felelős miniszter által vezetett minisztérium honlapján kerül megjelentetésre.

⁶⁵¹ A következő szabványok tartoznak ide: BRC, amely a TESCO által alkalmazott minőség-irányítási rendszer, az IFS, amelyet a SPAR, METRO által alkalmazott minőség-irányítási rendszer, illetve a GlobalGAP: zöldség, gyümölcs nagykereskedelem területén alkalmazott minőség-irányítási rendszer.

⁶⁵² Élelmiszerlánc törvény 66. § (1) bekezdése

⁶⁵³ Az I. kötet rendelkezései a Magyar Élelmiszerkönyv kötelező előírásairól szóló 152/2009. (XI. 12.) FVM rendeletben kerültek kihirdetésre.

⁶⁵⁴ Az élelmiszerlánc területén kötelező előírások és ajánlott szakmai irányelvek gyűjteményei kiadásának rendjéről szóló 220/2008. (VIII. 30.) Korm. rendelet

6.2.2. Intézményi garanciák

Bár a közigazgatás sajátossága, hogy az mindig újra és újra átalakításra kerül, újrászerveződik, érdemes mégis egy pillanatra megállni és a „teljes kép” kedvéért az élelmiszerbiztonság intézményrendszerére egy pillantást vetni. Az egységes hatósági felügyelet 2008-ban, az Élelmiszerlánc törvény megalkotásával egyidejűleg jött létre. Az állami élelmiszerlánc-felügyeleti feladatokat a törvény szerint az élelmiszerlánc-felügyeletért felelős miniszter, az élelmiszerlánc-felügyelettel kapcsolatos vizsgálatot végző laboratóriumok, az élelmiszerlánc-felügyeleti szerv (NÉBIH, Kormányhivatalok illetékes főosztályai), valamint az országos főállatorvos látja el.

Az élelmiszerekkel kapcsolatos élelmezés- és táplálkozás-egészségügyi hatósági feladatokat az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat végzi. A megtévesztő állítások, megtévesztő jelölés, csomagolás, reklám vizsgálatát a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló törvény szerint a fogyasztóvédelmi hatóság látja el.⁶⁵⁵

6.2.3. Anyagi követelmények

Az élelemhez való jog minőségi oldalának anyagi garanciái legfeljebb az élelmiszerbiztonságot ellenőrző intézmények fenntartási költségei kapcsán merülhetnek fel. Kifejezetten a minőségi oldalt szavatoló anyagi támogatások jelenleg nincsenek jelen a hazai élelmezési rendszerben.⁶⁵⁶

⁶⁵⁵2016. december 31. előtt a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság látta el ezt a feladatot, majd 2017. január 1. után az NFH általános jogutódja a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, valamint a másodfokú ügyekben országos illetékességgel a Pest Megyei Kormányhivatal jár el. A Nemzeti Fejlesztési Minisztériumhoz kerültek a stratégiai feladatok, például az ellenőrzések szakmai felügyelete, illetve a két fogyasztóvédelmi laboratórium, továbbá a magyarországi Európai Fogyasztói Központ felügyelete. Ezzel egyidejűleg 197 eljárásban jelent meg a fogyasztóvédelmi elsőfokú hatósági feladatkör, így a fogyasztók 2017. január 1-től panaszukkal elsősorban a területileg illetékes járási hivatalokhoz fordulhatnak.

⁶⁵⁶ Ez esetben legfeljebb „negatív” anyagi garanciákról beszélhetünk abban az esetben, ha a népegészségügyi termékadó (közismertebb nevén chips-adó) olyan pénzügyi eszközökként fogjuk fel, amely a nem egészséges élelmiszerek vásárlását, illetve fogyasztását többletköltséggel terheli, így terelvé a fogyasztót a jobb minőségű élelmiszer fogyasztásának irányába. A másik oldalról azonban már felmerülhet az élelemhez való jog anyagi garanciájának a sérelme, amennyiben az egészségre jó hatást gyakorló élelmiszereket az állam olyan különadóval sújtaná, amely szinte ellehetetleníti az élelemhez való gazdasági hozzájárulást.

VII. Összegzés

Az emberi jogok fejlődése tekintetében megfigyelhető tendencia, hogy az alapjogok megjelenését mindig valamiféle társadalmi igény hívja elő. Korunkban az emberiség biológiai fennmaradásának feltétele az egészséges és biztonságos környezetben, a megfelelő víz- és élelmezésbiztonság szavatolása. Jelen évezred külön kihívása, hogy mindezen létfeltételeket biztosító jogokat a környezetben elért védelmi szintet fenntartva, a jelen és jövő nemzedékek érdekeit szem előtt tartva kell biztosítani az államnak az emberek részére. Bár az ún. „harmadik generációs jogok” a nemzetközi jogban már a XX. században megjelentek, jelentőségük és ezzel egyidejűleg a nemzeti szintű alkotmányjogi elismerésük az új évezredben kezd felértékelődni.

Világunk tele van ellentétetekkel: míg a világ egyik fele az éhínségtől szenved, addig a másik felét a modern, jóléti társadalmak megnövekedett élelmiszerigényét kiszolgáló élelmiszerbiztonsági kockázatok, valamint a túlsúly okozta betegségek fenyegetik. A minőségi éhezés az élelmiszerek tápanyagértékének csökkenésével is összefügg, amely az élelmiszeripar környezetre gyakorolt hatásával is szoros kapcsolatba hozható.⁶⁵⁷ A tudománynak újabb kihívásokkal kell szembenéznie a jóléti társadalmak fejlődésével párhuzamosan megjelenő civilizációs betegségek (cukorbetegség, a gluténérzékenység, laktózérzékenység, további élelmiszer intoleranciák, valamint az ételallergiák miatt) tömeges megjelenése kapcsán, amelyek mind a nem megfelelő élelmezésre vezethetőek vissza.⁶⁵⁸

Míndezekre tekintettel a mennyiségi és minőségi értelemben vett éhezés problémája az alapjogi megközelítést egyáltalán nem nélkülözheti, mivel az éhezés kérdése nemcsak a fejlődő országok népeit érinti, hanem relatív értelemben, a fejlett országokat is komoly kihívás elé állítja a megfelelő *minőségű* élelemhez való hozzáférés. A dolgozatban arra kerestem a választ, hogy e

⁶⁵⁷ Így például míg 1942-ben egy kilogramm burgonya vastartalma 110 mg körül mozgott, ez tápanyagtartalom ma 5(!) mg-ra csökkent. További mezőgazdasági termékek ásványi-anyag és vitamin kiürülésére vonatkozó eredményeket összefoglalóan lásd: Márai Géza: A termőföld minősége és a táplálék értéke. In: Tanka Endre (szerk.): A magyar föld sorsa. Agroinform Kiadó, Budapest, 2014, 230-239. p.; valamint a <http://www.boraszportal.hu/borvilag/minosegi-ehezes-szemetet-eszik-a-lakossag-2424> linken.

⁶⁵⁸ Így például világszinten 2000-ben a cukorbetegségben szenvedők száma 171 millió volt, addig ez a szám egyes jóslatok szerint 2030-ra elérheti a 366 millió főt is. Sarah Wild – Gojka Roglic – Anders Green – Richard Sicree – Hilary King: Global Prevalence of Diabetes. Estimates for the year 2000 and projections for 2030. 1051. p. Diabetes Care, Vol. 27, N. 5, May 2004. 1047-1053. p.

2014-ben Magyarországon a 2-es és 1-es típusú cukorbetegék összesített prevalenciája 2001-ben 423 000+52 000 fő (475000 beteg), 2014-ben pedig 727000+45 000 fő (772 000 beteg) volt, azaz 2014-ben az összes nyilvántartott cukorbeteg 94%-a 2-es típusú, 6%-a pedig 1-es típusú diabetesben szenvedett. Kempler Péter – Putz Zsuzsanna dr. – Kiss Zoltán–Wittmann István–Abonyi–Tóth Zsolt–Rokszin György – Jermendy György: A 2-es típusú diabetes előfordulása és költségterheinek alakulása Magyarországon 2001-2014 között. In: Diabetologia Hungarica. XXIV. évfolyam 3. szám 177-187. 180. p.

kihívások miből fakadnak, illetve ezeknek az orvoslására a jogtudomány milyen eszközöket tud felmutatni, és egyáltalán van-e lehetőség az élelmezés alapjogi jellegű megfogalmazására.

A választ keresvén, először a fogalmi- és rendszerkapcsolati tisztázásokkal kezdtem, majd megvizsgáltam a nem megfelelő élelmezés különböző dimenzióit. Ennek során megállapítottam, hogy az élelemhez való jognak két oldala van: a mennyiségi és a minőségi oldal, amelyek nem választhatóak el egymástól. Az éhezők számának meghatározása a világban és hazánkban egyáltalán nem egy egyszerű fogalom, mást ért a mindennapi köznyelv az éhezésen és mást a tudomány. Különböző felmérések, egymásnak teljesen ellentmondó eredményre jutnak, azonban a számszerűsítés és a statisztikai mérések problémája mögött az EMBER áll, akinek így vagy úgy, de problémái akadnak a megfelelő élelemhez való hozzáféréssel. Az éhség, éhínség, éhezés kategóriáinak vizsgálata után, az éhezés különféle dimenzióit vizsgáltam meg. Az abszolút éhezéssel kapcsolatban rámutattam, hogy az élelemhez való jog mennyiségi oldalának sérelme kapcsán következik be, amely egyszerre mennyiségi és minőségi éhezést idéz elő, és ennek következtében az alultápláltsággal kapcsolatos egészségügyi problémák kerülnek előtérbe. Míg a relatív (minőségi) értelemben vett éhezés jelensége az élelmiszer- és élelmiszerlánc-biztonsági követelmények előtérbe helyezését igényli, hiszen ennek elmaradása súlyos élelmiszer okozta megbetegedéseket, valamint elhízást tud eredményezni, amelyeknek következményei súlyos terhet rónak az állami egészségügyi ellátórendszerre, valamint a gazdaságra. Míg a mennyiségi éhezés problémája leginkább a gazdaságilag fejlődő országok lakosságát érinti, addig a minőségi éhezés a jóléti társadalmak, nem csak az anyagilag, vagy egészségügyileg rászorultabb rétegeit érinti, hanem az egészét. Megállapítható, hogy az élelemhez való jog mennyiségi és minőségi oldala nem választható el egymástól: az élelmezésbiztonság élelmiszerbiztonság nélkül, az élelmiszerbiztonság az élelmezésbiztonság nélkül nem eredményezheti az élelemhez való jog kiteljesedését.

A fogalmak tisztázása kapcsán kifejtettem, hogy az élelemhez való jog terminológiai alkalmazását azért tartom célszerűbbnek, mert már ez önmagában, fogalmi szinten is irányadó az alapjog tartalmának meghatározása tekintetében, vagyis arra, hogy nem a feldolgozott, adalékanyagokkal dúsított, „üres” élelmiszerre van joga az embernek, hanem a valódi tápértékkel rendelkező életelemeire, az élelemre.

Az élelemhez való jog megjelenése kapcsán vizsgáltam, hogy az élelmezés kérdésének jogi jellegű megközelítését milyen tényezők hívták életre. Mivel az élelem megszerzése, illetve megtermelése ősidőktől kezdve az ember életének fenntartását jelentő alapfeladat volt, az élelmezés társadalmi központiségét nem szükséges külön bizonyítani, azonban néhány rendszerszintű összefüggésre mégis rámutattam. Például arra, hogy az állam létrejöttének egyik indoka a külső- és belső biztonság megteremtésének követelménye volt, amely többek között magába foglalja az

élelmezés- és élelmiszerbiztonság megteremtésének az igényét is. Ezeknek az igényeknek megfelelően már az ókorban megjelentek a különböző élelmezésbiztonságot szavatoló intézmények, úgy, mint a közraktárak, illetve az élelmiszerbiztonságot szavatoló szabályrendszerek (amelyeket a vallási szabályokban meghatározott „proto-élelmiszerbiztonsági” szabályok tovább erősítettek.) Az emberiség élelmezéstörténetét három nagy korszakra osztottam: az állam és az írott jog előtti korszakra, a készletgazdálkodás (közraktárak) időszakára, és az élelmiszerbiztonsági szabályok megjelenésének korára.

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett társadalmi, gazdasági és környezeti változások és az ezekhez kapcsolódó társadalmi igények életre hívták az élelemhez való jog emberi jogi megközelítésének a szükségességét. Az élelemhez való jog megjelenésének kapcsán két részre, úgymint a mennyiségi és a minőségi oldalra bontva kerültek bemutatásra az élelemhez való jogot életre hívó tényezők, ezeket külön ábrával is szemléltettem a dolgozatban. Az élelemhez való jog mennyiségi oldalát, az élelmezésbiztonságot fenyegető kihívások kapcsán a legfőbb társadalmi tényezők között a népességrobbanás, a táplálkozási tabuk, a nők szociális helyzete, valamint az egészségügyi problémák kerültek megemlítésre. A gazdasági-politikai tényezők között a neoliberais gazdaságpolitika, az adósságszpirálok, a korrupció, a mezőgazdasági inputok, és a beszerzéshez szükséges eszközök hiánya lelkhetőek fel; míg a környezeti tényezők közül a klímaváltozás problémája, a kiszámíthatatlan aszályok és árvizek, a biodiverzitás csökkenése, a termőterületek sorvadása indukálja tovább az élelmezés bizonytalanságát világszinten.

A fentiekhez képest az élelem minőségi oldalának felértékelődését a környezeti kihívások közül a fokozódó környezet-szennyeződés, a növényvédő szerek hatására megváltozott mikroorganizmusok, génmódosított szervezetek környezetbe kerülése, valamint a klímaváltozás hívták életre. A gazdasági tényezők közül a nagyipari élelmiszeripari és mezőgazdasági technológiák, a globalizált élelmiszer-kereskedelem (bonyolult és hosszú értékesítési lánc), a tömeges és uniformizált élelmiszer-előállítás, míg társadalmi oldalról az urbanizálódott fogyasztói társadalom, a nagy nemzetközi személyforgalom, valamint a csökkent ellenálló képességű fogyasztók indukálják az élelmiszerbiztonság felértékelődését. Ezek a tényezők mind hatással vannak az élelem minőségére, amelyek egymást is egyre csak generálják, kumulálják a megfelelő minőség, a környezet és a társadalom kárára, egyúttal a gazdaság javára. Megállapítható, hogy ezek a tényezők egymásnak okai és okozatai is egyben, egymást is egyre csak generálják, a környezet és a társadalom kárára. Ezek a társadalmi tényezők pedig egyre erőteljesebben igénylik az élelmezés kérdésének alapjogi jellegű megjelenítését, egyre jobban igénylik az állami beavatkozást.

E fejezet második felében az éhezés problémakörének elméleti megközelítéseit mutattam be. Így Thomas Malthus populációs elméletét, illetve Amartya Sen jogosultsági elméletét. A jogosultsági

elmélet tagadja, hogy az élelmezés kérdése pusztán a népesség rohamos növekedésével hozható összefüggésbe, Amartya Sen jogosultsági paradigmája szerint az egyén akkor éhezik vagy hal éhen, ha egyidőben mind a négy – kereskedelmen, termelésen, saját munkavégzésen, valamint az átruházáson alapuló – jogosultsága valamilyen hiba következtében elvész, ami egy rendkívül összetett agrárgazdálkodási, szociológiai, közgazdaságtani, politikai és jogi probléma.⁶⁵⁹ A jogosultsági paradigmához kapcsolódik a nemzetközi segélyezési paradigma, illetőleg az emberi jogi alapú megközelítés. Az előbbi megközelítés a humanitárius segítségnyújtás alapjain nyugszik, a nemzetközi segélyszervezetek közreműködésével. A humanitárius élelmiszer-segélyezés fő célkitűzése az élelmiszerválságokkal szembenező népek ellenálló képességének javítása, az élet megmentése és megőrzése, az életfenntartás eszközeinek védelme. E megközelítés legfőbb kritikusai, Alex de Waal és Daniell Rieff szerint ez a segélyrekszim nem szolgálja az államok szuverenitását, másrészt pedig komoly terhet jelent a segélyező országok számára is, azonban ezen megállapításoktól eltekintve fontos ez a humanitárius segítség, ugyanakkor nem lehet a problémát kizárólag ezzel kezelni. Az élelemhez való jog emberi jogi paradigma tekintetében kétféle megközelítés van jelen az éhezéseméleti diskurzusban. Az egyik irányzat tükrözi a Sen-féle paradigmaváltást, és azt hangoztatja, hogy a jogosultsági megközelítés jól illeszkedik az emberi jogi felfogásba, mivel gondolkodásbeli váltást követel: a fókusz áthelyezését arról, hogy mi van, vagyis mi áll rendelkezésre, arra, hogy ki mivel rendelkezhet.⁶⁶⁰ Az élelemhez való jog bíróság előtti hivatkozhatóságának és érvényesíthetőségének a nehézsége indukálta az élelemhez való joggal foglalkozó diskurzus másik irányzatát, amelynek célja a nem megfelelő élelmezés nemzetközi jogi kriminalizálása. Álláspontom szerint a vizsgált éhezéseméletek legnagyobb hiányossága, hogy azok középpontjában az élelmezésbiztonság, az alultápláltsággal összefüggő abszolút éhezés problémája áll, az élelmezés kérdésének rosszultápláltsági vonatkozásaival, a relatív éhezés problémájával a vizsgált elméletek nem foglalkoznak, pedig a relatív éhezés is olyan súlyos egészségügyi és nemzetgazdasági következményekkel járhat, mint maga az abszolút éhezés problémája.

Az élelemhez való jog megjelenése kapcsán elkerülhetetlen annak nemzetközi jogi vizsgálata, hiszen az élelemhez való jog, mint emberi jog előbb jelent meg a nemzetközi szinten, mint a nemzeti alkotmányokban. Az élelemhez való jog a nemzetközi jogban három pilléren nyugszik.

⁶⁵⁹Amartya Sen: *Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation*. Clarendon Press, Oxford, 1981. 2 p.

⁶⁶⁰ A lezajlott paradigmaváltás jól érzékelhető az 1974-es és az 1996-os Világélelmezési Konferenciák deklarációiban is: míg az első úgy definiálja az élelmezési biztonságot, mint „az alapvető élelmiszerek elérhetősége világszinten”, addig 1996-ban már minden ember elégséges élelemhez való „gazdasági és tényleges hozzáféréséről” van szó.

Az első pillért képező általános emberi jogi dokumentumok során megvizsgáltam az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának és a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányának az élelemhez való jogot deklaráló rendelkezéseit. Ez utóbbi dokumentum először tesz különbséget az élelemhez való jog, illetve az éhezéstől való mentesség joga között. Megvizsgáltam továbbá a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának tevékenységét, ide sorolva a tematikus általános kommentárokat.

Az általános egyezményeken túl áttekintettem az egyes speciális alanyok jogainak a védelmére létrejött egyezmények élelemhez való jogot *expressis verbis* deklaráló rendelkezéseit is: a Gyermek Jogairól Szóló New York-i Egyezményt, a fogyatékkal élők jogairól szóló egyezményt, a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezményt, a menekültek helyzetére vonatkozó egyezményt, a hontalan személyek jogállásáról szóló egyezményt, illetőleg az egyes humanitáriusjogi genfi egyezményeket. Majd az első pillér negyedik pontjaként a globális egyezményeken túlmenően vizsgálat alá kerültek az egyes regionális emberi jogi egyezmények is. Az ötödik alfejezetben pedig az élelemhez való jogot nemzetközi szinten is érvényesítő nemzetközi szervezetek – így a FAO, FAO/WHO Codex Alimentarius Bizottság és a WFP – munkája került röviden bemutatásra. A második pillért a FAO tevékenysége során 1944 óta tartott világelelmezési konferenciákon elfogadott nyilatkozatok, valamint az ezek hatására elfogadott Önkéntes irányelvek képezik. Így a második pillér első felében a világelelmezési konferenciákon elért eredmények kerültek bemutatásra, míg a második felében az Önkéntes irányelvek elnevezésű dokumentum sajátosságai. A harmadik pillér pedig az élelemhez való jog külön megbízottjainak tevékenységén alapul, melynek során a dolgozatban áttekintésre került a különleges megbízottak jogállása és feladatköre, illetőleg az élelemhez való jog terén általuk elért eredmények is összesítésre kerültek.

A dolgozat IV. fejezetében rámutattam arra, hogy az élelmezés kérdését a mai kor kihívásai közepette – amikor több milliárdra rúg az alul- és a túltápláltsági problémákkal küzdő egyének (és társadalmak) száma szerte a világban – nem lehet azt pusztán méltányolható emberi igényként felfogni, ugyanis az élelemhez való jog „szükséges alkotóeleme” az méltóságteljes emberi élet kiteljesedéséhez, amely nem nélkülözheti az alapjogi megközelítést. Az élelmezés emberi joggá való transzformálódása mind a természet jogi felfogás, mind pedig a pozitív jogi iskola alapján is alapján igazolható. Erre tekintettel megvizsgáltam, hogy az élelmezés kérdése mennyiben feleltethető meg az alapjogképző kritériumoknak, így a fundamentalitás, univerzalitás, mind a jogi megvalósíthatóság követelményének.

~~Az élelemhez való jog hazai alapjogdogmatikai besorolását tekintve feltétlenül emberi jogként kezelendő, melynek minőségi oldala az Alaptörvény XX. cikkében expressis verbis is megjelenik, mint a testi- és lelki egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldala.~~

Megállapítható, hogy míg az élelemhez való jog megjelenésének időbeliségét tekintve ugyan az emberi jogok harmadik generációjába sorolandó, azonban tartalmát tekintve az emberi jogok első két generációjának több jellemzője is egyszerre jelen van: első generációs jogokat jellemző passzív állami magatartás, ami a be nem avatkozás és a tiszteletben tartás kötelezettségét foglalja magába; és a második generációs jogokat jellemző aktív állami szerepvállalás (a mennyiségi és minőségi oldal pozitívjogi szabályozása, az anyagi garanciák biztosítása kapcsán). Ezen túlmenően a dolgozatban megállapítottam, hogy az élelemhez való jog kapcsán ugyan elsősorban az egyén élelmezésének, mint biológiai szükségleteinek a kielégítéséről van szó, és erre tekintettel egyéni jog, azonban véleményem szerint az élelmezésbiztonság állapotának közösségi jellegre, illetőleg az étkezés társadalmi és kulturális jelentőségre tekintettel megállapítható, hogy az kollektívan is gyakorolható egyéni jog is felfogható

Az alanyok meghatározása kapcsán, az élelemhez való jog fundamentalitásából és univerzalitásából fakad, hogy az élelemhez való jog minden embert megillető alapjog, amely az élelem ellátására tekintettel mind a nemzetközi egyezmények szövegei, mind az alkotmányok szövegei alanyát általánosan, minden embert megillető jogként, míg más alkotmányok, amelyek az élelemhez való jogot szociális jogként fogták fel és nem mint az emberi lét alapvető feltételét, azt állampolgári jogként határozták meg. A dolgozat e részében pedig felhívtam a figyelmet arra, hogy az élelem megfelelősége tekintetében lényeges különbségek vannak az egyes egyének fiziológiai, kulturális és egészségügyi igényei között, melyre tekintettel szükséges volt megvizsgálni az egyes speciális, sérülékeny társadalmi csoportok élelmezési igényeinek a biztosítására vonatkozó követelményeket. Erre tekintettel a FAO négyes csoportosítását - vidéki és városi szegénység, az őslakosok, gyermekek és nők -, további három személyi kör vizsgálatával egészítettem ki: a fogyatékossgal élő személyek csoportjára, a hontalan és menekült személyek csoportjára, valamint a zárt intézményekben élők csoportjára (börtönök, nevelőotthonok, árvaházak, idősek otthona, kórházak, elmeegógyintézetek). Az élelemhez való jog elsődleges címzettjén, az államon túl, a társadalmi, a gazdasági és a nemzetközi közjogi szektor szereplőinek is jelentős szerepe van az élelemhez való jog érvényesülése kapcsán.

E fejezet ötödik részben, az élelemhez való jog tartalmának vizsgálata során kimutattam, hogy *az élelemhez való jog lényeges tartalma a megfelelő élelemhez való rendszeres hozzáférés. Az élelemhez való jog legszűkebb értelemben vett minimális magja, esszenciális lényege pedig az éhezéstől való mentesség*, ugyanis az éhező emberek esetében semmiképpen sem beszélhetünk az emberi méltóság érvényesüléséről

(bár a dualista felfogás szerint két külön jogról beszélhetünk az éhezéstől való mentesség és a megfelelő étellel való jog kapcsán). Az étellel való jog megfelelése alapvetően három kritériumon alapul: az adott étellel való jog objektív és két szubjektív kritériumnak kell megfelelnie, így az adott tápláléknak biztonságosnak, illetve káros anyagoktól mentesnek kell lennie (objektív); míg az egyén oldaláról lényeges különbségek vannak a fiziológiai és kulturális értelemben vett megfelelésnek (szubjektív). Az étellel való hozzáférhetőség magába foglalja a gazdasági és a fizikai értelemben vett hozzáférhetőséget, míg az étellel való hozzáférés rendszeressége azonban már egy relatív fogalom, amelyen azt kell érteni, hogy az egyénnek lehetősége legyen a napi többszöri étkezés igénybevételére, de teljesen másképp alakul a rendszeresség kérdése a közétkeztetésben és a magánfogyasztásban. Míg a közétkeztetésben az intézmény feladata a napi többszöri étkezés hozzáféréseinek a biztosítása, addig magánfogyasztás esetében az étellel való hozzáférések a figyelembevételével kell megszerveznie ezt az államnak.

Tekintettel arra, hogy az alapjogok alkotmányjogi lényegükből fakadóan az egyén és az állam relációjában hivatottak meghatározni jogokat az egyén részére és ezzel szemben az állam részéről aktív és passzív kötelezettségek teljesítését – a dogmatikai fejezet ötödik részében megvizsgáltam, hogy milyen kötelezettségek kerülnek előtérbe az étellel való jog érvényesülése kapcsán. Így megállapítottam, hogy az étellel való jog objektív intézményvédelmi oldalát az állam tiszteletben tartási és védelmi kötelezettségén túlmenően a teljesítés kötelezettsége is képezi, amely intézményvédelmi-triász egészen átível az étellel való rendelkezés (food sovereignty) koncepciója.

Egy alapjog megfelelő érvényesüléséhez, a jogrendszer húrjain lévő számos alapjognak és alkotmányos értéknek mozgásba kell lendülnie, ahhoz, hogy azok hozzásegítsék az embert személyiségének kiteljesedéséhez. Ennek a kiteljesedéshez az emberi létezéshez szükséges biológiai feltételek (élet, környezet, étellel, ivóvíz...stb.), mind az emberi minőséget kiteljesítő feltételek (méltóság, diszkrimináció tilalom, gondolat- és lelkiismereti szabadság... stb.), mind az emberi együttélést segítő feltételek (véleménynyilvánítás, tulajdon, választójog, békéhez való jog, közteherviselés...), mind a megfelelő állami berendezkedést biztosító alkotmányos alapkövetelmények (demokrácia, jogállamiság... stb.) együttes biztosítására van szükség. A dolgozat V. fejezetében ezeket az alapjogi kapcsolatokat vettem vizsgálat alá.

Az étellel való jog objektív oldala az első generációs jogok közül az élethez és emberi méltósághoz való joggal, a kínzás és embertelen bánásmód tilalmával, a diszkrimináció tilalmával

és az egyenlő bánásmód követelményével áll legszorosabban kapcsolatban.⁶⁶¹ Míg az élelemhez való jog szubjektív oldala az élethez és emberi méltósághoz való joggal, valamint a vallásszabadsággal áll különböző erősségű kapcsolatban.⁶⁶²

Az élelemhez való jog mennyiségi oldala a második generációs, szociális jogok közül, az egészséghez való joggal, a szociális biztonsággal, valamint a megfelelő életszínvonalhoz való joggal áll tartalmi összefüggésbe; a kulturális jogok kapcsán, pedig az oktatáshoz való joggal, a gazdasági jogok közül egyrészt a tisztességes gazdasági verseny követelményével (az élelmiszer gazdasági hozzáféréseinek biztosítása, dömping jellegű kereskedelmi politika visszaszorítása) áll fenn szorosabb rendszerkapcsolata, illetve konkurál azokkal. Míg az élelemhez való jog minőségi oldala a második generációs gazdasági jogok közül egyrészt a vállalkozás szabadságával a kérdéseit, a fogyasztók védelmével, valamint a tulajdonhoz való joggal vethető össze rendszerszinten; a szociális jogok közül az egészséghez való joggal, míg a kulturális jogok közül pedig az oktatáshoz való joggal hozható kapcsolatba.

Az élelemhez való jog a harmadik generációs jogok közül az élethez való jog objektív intézményvédelmi oldalát meghatározó „zöld jogokkal”, mint a környezethez való joggal és vízhez való joggal – hiszen biztonságos és egészséges környezet nélkül nem lehet megfelelő minőségű élelmiszert előállítani – és az olyan környezeti államcélokkal függ össze, mint a biológiai sokféleség védelme, a GMO mentes mezőgazdaság, a fenntartható fejlődés alapelveinek érvényesítése a jövő generációk érdekeinek érvényesítése érdekében, valamint a csoport jogokat képező fogyasztók, gyermekek, fogyatékos személyek jogai.⁶⁶³ A népek önrendelkezési joga

⁶⁶¹ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 6. cikke – az Emberi Jogi Bizottság szerint – magában foglalja a részes államok azon kötelezettségét, hogy megtegyenek minden lehetséges intézkedést annak érdekében, hogy csökkentsék a kiskorúak halálozását és növeljék a várható élettartamot, különösen olyan intézkedésekkel, amelyek megakadályozzák az alultápláltságot és a járványokat. „Take all possible measures to reduce infant mortality and to increase life expectancy, especially in adopting measures to eliminate malnutrition and epidemics.” UN Human Rights Committee, 30 April 1982, General Comment 6: Article 6, Right to Life, Section 5.

⁶⁶² Másfelől az első generációs jogok második nagy csoportjának, a politikai jogoknak a kapcsolata sem elhanyagolható az élelemhez való joggal összefüggésben. Így néhány gondolat erejéig szükséges az egyes első generációs szabadságjogok vizsgálatát követően áttekinteni a politikai jogokkal (gyülekezési joghoz, valamint a népszavazáshoz való joghoz) való rendszerkapcsolatokat. Álláspontom szerint a gyülekezési jog gyakorlásának legitim korlátját képezheti az élelemhez való jog érvényesítésének az ellehetetlenítése, oly módon, hogy a gyülekezés maga ellehetetlenítheti az élelmiszerhez való hozzáférést. Így amennyiben a taxisblokádn idején a tüntetők nem biztosították volna az élelmiszerszállítást végző gépjárművek áthaladását a blokádon, felmerülhetett volna az élelemhez való jog sérelme. (A népszuverenitást biztosító közvetlen hatalomgyakorlás kérdéseinek élelemhez való joggal való összefüggéseit az élelmiszer-önrendelkezésről szóló alfejezetben vettem vizsgálat alá).

⁶⁶³ A gyermekek és fogyatékos személyek jogainak élelemhez való jogával kapcsolatos elemzését lásd az élelemhez való jog speciális alanyaira vonatkozó fejezetben.

kapcsán, megvizsgáltam az élelmiszer-önrendelkezés fogalmát és jelenlétét az egyes jogrendszerekben.

Lévén, hogy egy alapjog érvényesülése leginkább a garanciákon keresztül biztosított, a dolgozat utolsó felében az élelmezési jogi, majd az élelmiszerjogi biztosítékrendszert vettem vizsgálat alá. Az élelmezési követelményekkel kapcsolatban rámutattam, hogy az emberiséggel párhuzamosan fejlődő élelmezési igényeket a természet törvényeitől kezdve, a vallási szabályokon át, az adott társadalom szokásain és írott jogi normáin keresztül, a közösségek felett álló jogalkotók és egyéb gazdasági igények és követelmények határozzák meg. Az emberiség élelmezéstörténete három nagy korszakra osztható: az állam és az írott jog előtti korszakra, amikor az ember az élelmezési szükségleteit azzal elégítette ki, amit talált, majd azzal, amit háziasított, illetőleg azzal amit megtermelt. A mezőgazdaság megjelenésével egyidőben kialakult szervezett közösségekben (amelyek már nem csak a családi köteléken alapultak) elsődleges feladat volt az adott nép megfelelő élelemmel való ellátása. Az élelmezéstörténet harmadik nagy korszaka, amikor az adott társadalom élelmezési szükségletein felül megtermelt javakkal elkezdtek kereskedni, ami már a konkrét élelmiszerjogi szabályok megjelenésével járt, voltaképpen innen számíthatjuk az élelmiszerjog megjelenését.

Az élelmiszerjog szabályozásának tendenciáit megvizsgálván megállapítható, hogy voltaképpen kétféle megközelítési mód az irányadó e jogterülettel kapcsolatban. Egyrészt megjelenik az önszabályozás⁶⁶⁴ lehetősége, amikor egy adott termék tekintetében maguk a termelők, vagy az előállítók (céhek) határozzák meg a termék minőségére vonatkozó alapvető követelményeket, másrészt pedig megjelenik az állam felelősségvállalása kapcsán a külső állami szabályozás, amelyet mindenkinek – akire a törvény hatálya kiterjedt – be kellett tartania. A két szabályozási mód a mai napig is sok esetben párhuzamosan létezik egymás mellett, ugyanis míg az állami szabályozás a minimum követelményeket fogalmazza meg, addig az önszabályozó szabványok, és minőségi követelmények sokkal magasabb minőséget és biztonságot követelnek meg az adott termékkel kapcsolatban.⁶⁶⁵

⁶⁶⁴ Az önszabályozásról bővebben lásd: Csink Lóránt, Mayer Annamária: Variációk a szabályozásra: Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóságok a médiajogban. Budapest. Médiatudományi Intézet, 2012. 11. p.

⁶⁶⁵ Ilyenek például a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (International Organization for Standardization) által kiadott nemzetközi szabványok: (a) ISO 9001: Minőségirányítási rendszer; (b) ISO 14001: Környezetirányítási rendszer; (c) ISO 22000: Élelmiszer-biztonsági szabvány. Ide tartoznak továbbá a multinacionális cégek által kialakított és alkalmazott belső ellenőrzési rendszerek: (a) BRC: TESCO által alkalmazott minőség-irányítási rendszer; (b) IFS: SPAR, METRO által alkalmazott minőség-irányítási rendszer; (c) Global GAP: zöldség, gyümölcs nagykereskedeleme területén alkalmazott minőség-irányítási rendszer. A szabványokról bővebben: Kurucz Mihály: Az európai agrárjog alapjai. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest, 2003; 205-206. p.

Mára az élelmiszerek a nemzetközi kereskedelem jelentős részét képezik. Ezért a fogyasztók, termelők, a kereskedők számára egyaránt fontos, hogy a szabályok átlépjék az országhatárokat. E természetes igény kielégítésére a múlt század második felétől a nemzeti szintű szabályozások mellett regionális és világméretű szabályozási rendszerek is létrejöttek, melynek eredményeképpen mára az élelmiszerekre vonatkozó jogi szabályozás három egymásra épülő szintjéről beszélhetünk. Egyrészt a nemzetközi szabályozási szintről, másrészt a regionális, harmadrészt a nemzeti szabályozási szintről. Az élelmiszerekre vonatkozó szabályozás történeti áttekintését követően megállapítható, hogy az élelmiszerekkel kapcsolatos szabályozás kérdésében a minőségi kérdések szabályozása sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a történelem írott jogalkotása során, mint az élelmezésbiztonság kérdése, mely leginkább a második világháborút követően került a nemzetközi közösség látókörébe.

Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből eredő intézményvédelmi kötelezettség egy összetett követelményrendszert támaszt az állammal szemben az alapjogok érvényesülésére: jogi, intézményi és anyagi biztosítékokat követel meg. Ezen a hármas garanciarendszeren keresztül került vizsgálat alá az élelemhez való jog mennyiségi és minőségi oldala, melynek során megállapítottam, hogy a magyar jogrendszerben implicit módon és széttöredezve jelennek meg az élelmezésbiztonságot szavatoló jogintézmények. *A mennyiségi oldal jogi garanciái* kapcsán számos olyan jogi rendelkezés található a hazai jogrendszerben, amely az élelemhez való jog érvényesülését szolgálja, amelyeket összefoglalóan élelmezési jogi rendelkezéseknek is nevezhetjük. Ezeket a jogi garanciákat négy csoportba soroltam: az első csoportot az egyébként meglévő *erkölcsi kötelezettségek jogszabályi leképeződését* vizsgáltam meg, így ide soroltam a gyermeknevelésben és a szülőtartásban foglalt élelmezési kötelezettséget, illetve a végrehajtás alól mentes egy hónapra szükséges élelmet. A második csoportot a *szociálpolitikai intézkedések* képezik, ezen belül is a szociális étkeztetés, a gyermekétkeztetés, illetve azon személyek intézményekben történő ellátását, akik szabad akaratukból nem hagyhatják el az adott területet, így különösen a kórházi fekvőbetegek, otthonokban élő idősek, a büntetés-végrehajtási intézményekben illetve elmeógyógyintézetekben fogvatartottak, valamint rendkívüli állapot idején szolgálatot teljesítő honvédek, rendőrök, katasztrófavédelmi szolgálatot ellátó személyek élelmezésének kérdését. A harmadik jogi garancia csoportot képező *gazdaságpolitikai eszközök* közé sorolhatóak a fogyasztás-típusú adók közül az alapvető élelmiszerek alacsonyabb áfa-kulcsa, valamint a jövedelem típusú adók közül a béren kívüli juttatásként biztosított étkezési támogatás. Míg a negyedik csoportba az *egyéb eszközök* közé soroltam például az élelmiszer-pazarlás csökkentését szorgalmazó jogalkotási termékeket, így a karitatív élelmezést és a lejáráthoz közeli élelmiszerek felcímkezésének a követelményét. Az élelemhez való jog mennyiségi oldalának egyénekre bontott megfelelésségének

intézményi garanciáját az egyes speciális, sérülékeny csoportok szociális ellátásának ellenőrzését az egyes szociális ellátásokhoz kapcsolódó, speciális intézmények látják el, így az ombudsman – önálló, valamint OPCAT jogkörében – az oktatási jogok biztosa, valamint az ügyészség (büntetés-végrehajtás felett gyakorolt törvényességi felügyeleti jogkörében.), valamint a gyermekek esetében a védőnői szolgálat, a házi gyermekorvos, a gyermekjóléti központ, valamint a gyámhatóság látja el. A mennyiségi oldal *anyagi garanciájaként* is felfogható gazdaságpolitikai eszközök kapcsán megállapításra került, hogy az élelmezésbiztonságot az állam adókedvezmények pénzbeli és természetbeni (szociális étkeztetés, gyermekétkeztetés) szociális ellátásokkal igyekszik elősegíteni. Az anyagi garanciák kapcsán megállapítható, hogy az Alaptörvény XXX. cikkében meghatározott közteherviselésnek a korlátját képező *teherbíró képességben* benne foglaltatik az alapvető létszükségletek kielégítésére fordított összeg is, így a munkabérben, a pénzbeli szociális ellátásokban, – mint pl. a táppénzben vagy a nyugdíjban – is benne foglaltatik az egyén, illetve családja élelmezésére fordított költségei.

Az élelemhez való jog minőségi oldalának a jogrendszerbeli leképeződése voltaképpen az élelmiszerlánc-biztonság részét képező élelmiszerjog adja. A jogi garanciák áttekintése kapcsán a jogalkotási hatáskörrel bíró szervek által alkotott jogszabályi rendelkezésekben található jogintézményeken túl, az élelmiszerlánc-szereplők önszabályozása során alkotott jogintézmények is áttekintésre kerültek. A kötelező jogi előírások kapcsán áttekintettem az élelmiszerjog alapelveit, a fogyasztóvédelmi és felelősségi szabályokat, legvégül pedig az unió-szerte alkalmazott sürgősségi riasztórendszert. Az *intézményi garanciák* kapcsán az élelmiszerbiztonság, valamint a fogyasztók védelmére létrejött speciális szerveket emeltem ki. Az *anyagi garanciák* vizsgálata során arra a megállapításra jutottam, hogy az intézmények fenntartási költségein túlmenően a biztonságos és egészséges élelmiszerekhez való gazdasági hozzáférést elősegítő anyagi támogatásokról nem jelennek meg a hazai jogrendszerben.

Az élelemhez való jog elismertsége kapcsán felmerülhetnek olyan gondolatok, amelyek feleslegesen tartják az élethez szükséges lételemelek külön alapjogi címkézését. Amennyiben ezt a gondolati kört folytatnánk, úgy az élethez- és emberi méltósághoz való jogon kívül más jogok nevesítése is feleslegesnek bizonyulna. Őszintén bízom abban, hogy a dolgozatomban írottakkal megfelelő alapot és bizonyítékot szolgáltattam az élelemhez való jog létigazolására, és elősegíthetem az élelemhez való jog hazai elismerését és ami a legfontosabb: annak érvényesülését.

VIII. Tézisek

A) Államképző tényező az élelmezés- és élelmiszerbiztonság megteremtésének társadalmi igénye.

Az élelem megszerzése, illetve megtermelése már ósidóktól kezdve az emberi élet fenntartását jelentő alapfeladat. Az állam létrejöttének több más államképző indok mellett a külső- és belső biztonság megteremtésének követelménye volt, amely többek között magába foglalja az élelmezés- és élelmiszerbiztonság megteremtésének az igényét is (II és III. fejezet). Ezeknek az igényeknek megfelelően már az ókorban megjelentek a különböző élelmezésbiztonságot szavatoló intézmények, úgymint a közraktárak, illetve az élelmiszerbiztonságot szavatoló szabályrendszerek (III. és VI. fejezet).

B) Az élelmezés alapjogi jellegű megjelenésének igényét számos társadalmi, gazdasági és környezeti tényező hívta életre.

Az elmúlt évtizedek társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatai és az ezekhez kapcsolódó társadalmi igények életre hívták az élelemhez való jog emberi jogi megközelítésének a szükségességét, egymást generálják az élelemhez való jogot életre hívó tényezők (III. fejezet).

Az élelemhez való jog mennyiségi oldalát, az *élelmezésbiztonságot fenyegető kihívások* kapcsán a legfőbb társadalmi tényezők között a népességrobbanás, a táplálkozási tabuk, a nők szociális helyzete, valamint az egészségügyi problémák kerültek megemlítésre. A gazdasági-politikai tényezők között a neoliberais gazdaságpolitika, az adósságszpirálok, a korrupció, és a mezőgazdasági inputok, a beszerzéshez szükséges eszközök hiánya lelhetőek fel; míg a környezeti tényezők közül a klímaváltozás problémája, a kiszámíthatatlan aszályok és árvizek, a biodiverzitás csökkenése, a termőterületek sorvadása indukálja tovább az élelmezés bizonytalanságát világszinten.

Az *élelem minőségi oldalának felértékelődését* a környezeti kihívások közül a fokozódó környezet-szennyeződés, a növényvédő szerek hatására megváltozott mikroorganizmusok, génmódosított szervezetek környezetbe kerülése, valamint a klímaváltozás hívták életre. Az élelem minőségét befolyásoló gazdasági tényezők közül a nagyipari élelmiszeripari és mezőgazdasági technológiák, a globalizált élelmiszer-kereskedelem, a tömeges és uniformizált élelmiszer-előállítás, míg társadalmi

oldalról az urbanizálódott fogyasztói társadalom, a nagy nemzetközi személyforgalom, csökkent ellenálló képességű fogyasztók indukálják az élelmiszerbiztonság felértékelődését. Ezek a tényezők mind hatással vannak az élelem minőségére, amelyek egymást is egyre csak generálják, kumulálják a megfelelő minőségű élelem kárára.

C) Az élelemhez való jog alapjogi jellegét tekintve a következő megállapításokra jutottam.

a) A megfelelő mennyiségű és minőségű élelemhez való jognak két oldala van, amelyek nem választhatóak el egymástól.

A megfelelő mennyiségű és minőségű élelemhez való jognak két oldala van: míg mennyiségi jelző az élelmezésbiztonság (foodsecurity) kérdéskörét öleli fel, amely arra összpontosít, hogy legyen megfelelő mennyiségű élelmiszer, az élelmiszerbiztonság (foodsafety) pedig arra, hogy ez az élelmiszer biztonságos is legyen, így az az élelemhez való jog minőségi oldalának a részét képezi. Az élelemhez való jog mennyiségi oldalának sérelme abszolút (mennyiségi) éhezést idéz elő, melynek következtében az alultápláltsággal kapcsolatos egészségügyi problémák kerülnek előtérbe; míg ezzel szemben a relatív (minőségi) értelemben vett éhezés jelensége az élelmiszer- és élelmiszerlánc-biztonsági követelmények előtérbe helyezését igényli, hiszen ennek elmaradása súlyos élelmiszer okozta megbetegedéseket, valamint elhízást tud eredményezni, amelyeknek következményei súlyos terhet rónak az állami egészségügyi ellátórendszerre, valamint a gazdaságra. Megállapítható továbbá, hogy az élelemhez való jog mennyiségi és minőségi oldala nem választható el egymástól: az élelmezésbiztonság élelmiszer-biztonság nélkül, az élelmiszer-biztonság az élelmezésbiztonság nélkül nem eredményezheti az élelemhez való jog kiteljesedését, teljes körű érvényesülését (II. fejezet).

b) Az élelemhez való jog alapjogi generációs besorolása nem egységes, megjelenését, illetve tartalmát tekintve mindhárom alapjogi generációs csoportba besorolható.

Az élelemhez való jog, mint emberi jog *megjelenését tekintve* magán hordozza a harmadik generációs emberi jogok jellegzetességeit: miszerint ez a jog is előbb jelent meg a nemzetközi szinten, mint a nemzeti alkotmányokban (IV. fejezet). Csoportosítván a XX.

században megjelent harmadik generációs jogokat, melyeket a sérülékeny csoportok jogaira, a technológiai kihívásokra adott válaszként megjelent jogokra, valamint a biológiai léthez szükséges jogokra osztottam fel, az élelemhez való jog e jogok harmadik csoportjába, a biológiai léthez szükséges jogok csoportjába soroltam.

Másfelől az élelemhez való jogban az emberi jogok első két generációjának több jellemzője is egyszerre jelen van. Benne foglaltatik mind az első generációs jogokat jellemző *tartózkodó állami magatartás*, ami a be nem avatkozás és a tiszteletben tartás kötelezettségét foglalja magába; mind a második generációs jogokat jellemző *tevőleges állami szerepvállalás* (a mennyiségi és minőségi oldal pozitív jogi szabályozása, az anyagi garanciák biztosítása révén).

c) Az élelemhez való jog önálló alkotmányos jog

Az Alaptörvény XX. cikk (2) bekezdésében megjelenő egészséges ételmiszerhez való hozzáférés biztosítása a testi és lelki egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldalaként jelenik meg, amely voltaképpen az élelemhez való jog minőségi oldalát képezi. Az egészséghez való jogon kívül azonban az élelemhez való jog érvényesülését még számos alapjoghoz lehet közvetlenül kapcsolni (V. fejezet), azonban e jog egyes részlemeinek a specialitására; fundamentalitására, univerzalitására, valamint legáldefiníciójára tekintettel önálló alkotmányos jogként „kihasználható” a többi alapjogból (IV. fejezet).

A megfelelő minőségű (biztonságos, valamint kulturálisan megfelelő) és mennyiségű (fiziológiai szükségleteinek megfelelő) élelemhez való rendszeres hozzáférésnek a joga, illetőleg az ehhez kapcsolódó garanciarendszer (VI. fejezet) meglehetősen speciális ahhoz, hogy – annak ellenére, hogy az Alaptörvény rendszerében önállóan nevesített alapjogként nem jelenik meg, mégis – önálló alkotmányos jogként az Alaptörvény védelmét élvezze, és olyan, Alaptörvényben biztosított jognak minősítsük, amelynek sérelmére – megítélésem szerint – akár még alkotmányjogi panasz is alapítható lenne,⁶⁶⁶ biztosítva ezzel e jog megfelelő szintű alkotmányos védelmét.

⁶⁶⁶ Hasonlóan pl. a szerződési szabadsághoz, amelyet az Alkotmánybíróság önálló (nevesítetlen) alkotmányos jognak tekint. Lásd: 33/2015. (XII. 3.) AB határozat, Indokolás [26]

d) *Az élelemhez való jog alanyi oldalát a megfelelő élelemhez való rendszeres hozzáférés képezi, melynek lényeges tartalma az éhezéstől való mentesség.*

Az *élelem megfelelősége* szempontjából mind a mennyiségi, mind a minőségi oldalra más kritériumok vonatkoznak. A táplálék megfelelő mennyisége alapvetően az adott egyén fiziológiai szükségleteitől függ, míg a megfelelőség minőségi oldalához az élelem biztonságának és kulturális megfelelőségének a követelménye kapcsolódik. Másfelől ezeknek a kritériumoknak azonban van egy objektív és egy szubjektív oldala is. Az objektív oldalhoz kapcsolódik az adott élelem *biztonságának*, káros anyagoktól való mentességének követelménye, míg szubjektív oldalról lényeges különbségek vannak az egyének *fiziológiai* és *kulturális* értelemben vett megfelelősége tekintetében. *Élelem* alatt az élethez szükséges elemi táplálékokat, feldolgozatlan alapanyagokat kell érteni, melyek az egyén létfenntartásához szükséges ásványi anyagokat, vitaminokat és tápanyagokat tartalmazzák.

Az *élelem hozzáférhetősége* magába foglalja a gazdasági és a fizikai értelemben vett hozzáférhetőséget. Az *élelem rendszeressége* azonban már objektíve kevésbé meghatározható követelmény. Ez alatt – álláspontom szerint – alapvetően azt kell érteni, hogy az egyének lehetősége legyen a napi többszöri étkezésre.

e) *Az élelemhez való jog objektív intézményvédelmi oldalát az állam tiszteletben tartási és védelmi kötelezettségén túlmenően a teljesítés kötelezettsége is képezi, amely intézményvédelmi-triászon egészen átível az élelmiszer-önrendelkezés (food sovereignty) koncepciója.*

Az élelemhez való joggal kapcsolatos *tiszteletben tartás (be nem avatkozás) kötelezettsége* alapján, egy passzív hozzáállást követel meg, amely szerint az állam a már meglévő élelmiszer-hozzáférési csatornákat nem korlátozhatja, illetve az élelmiszer-önrendelkezés koncepciója alapján nem határozhat meg olyan mezőgazdasági és élelmiszerpolitikát, amely más államok piacát dömpingáruval árasztana el.

A *védelmi kötelezettség* alapján – már aktív szerepvállalással – olyan jogi intézkedések meghozatalát követeli meg, amelyekkel az állam meghatározza az élelmiszerbiztonsági és élelmiszerbiztonsági követelményeket és azoknak az érvényesülését (különös tekintettel a sérülékeny csoportokra). Az élelmiszer-önrendelkezés érvényesülése végett, a védelmi kötelezettségbe beletartozik továbbá, hogy az államnak olyan jogi környezetet kell

kialakítania, amellyel biztosítja, hogy a joghatósága alá tartozó személyek ne sérthessék meg más államok élelmezés- és élelmiszerbiztonságát.

A *teljesítés kötelezettsége* pedig magába foglalja az állam élelemhez való hozzáférés elősegítésének és a hozzáférés biztosításának a kötelezettségét is. Az *élelemhez való hozzáférés elősegítése* alapján az élelmiszer beszerzéséhez és előállításához szükséges erőforrásokhoz való hozzáférést kell elősegítenie az államnak. Az *élelemhez való hozzáférés biztosításának* kötelezettsége alapján az államnak a rászorulókról természetbeni vagy anyagi segélyekkel kell gondoskodnia (az extraterritoriális humanitárius élelmiszersegély is ide tartozik).

IX. Rövidítések jegyzéke

Általános Kommentár – a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának 12. számú általános kommentára az élelemhez való jogról

Egyezségokmány – Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

Élelmiszerjogi Rendelet – az élelmiszerjog általános elveiről és követelményeiről, az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság létrehozásáról és az élelmiszerbiztonságra vonatkozó eljárások megállapításáról szóló 178/2002/EK rendelet

Élelmiszerlánc törvény – az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletről szóló 2008. évi XLVI. törvény

Nyilatkozat – Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

X. Bibliográfia

1. Tanulmányok, cikkek, monográfiák

Adam Smith: A nemzetek gazdagsága, Akadémia Kiadó, Bp. 1959.

Ádány Róza: Megelőző orvostan és népegészségtan. Medicina Könyvkiadó Zrt. 2011.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_524_Megelozo_orvostan_nepegeszsegtan/ch10s03.html

Alex de Waal: Famine Crimes. Politics and the Disaster Relief Industry in Africa. Indiana Univ Press, 1997.

Amartya Sen: Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség.
http://www.esely.org/kiadvanyok/1992_1/azegyeni_szabadsag.pdf

Amartya Sen: Ingredients of Famine Anaysis: Availability and Entitlements. The Quarterly Journal of Economics, Vol. 96, No. 3. (Aug., 1981), 433-464. p.

Amartya Sen: Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation. Clarendon Press, Oxford, 1981.

Antal Attila: Az új Alaptörvény környezetvédelmi filozófiája. Közjogi szemle 2010/3. 43-51. p.

Arun Gupta, Chapter 5, International Obligations for Infants' Right to food, in: G. Kent (ed.), Global obligations for the right to food, Lanham: Rowman and Littlefield Publishers Inc, 2008.

Az ENSZ kisebbségi kézikönyve, Fordította és a magyar kiadást szerkesztette Böszörményi Jenő, Budapest, 2004 pp. 8. <http://docplayer.hu/979674-Az-ensz-kisebbségi-kezikonyve.html> (2015-10-15)

Bács Zoltán – Kozár László: Amit a közraktározásról tudni kell. Szaktudás Kiadó Ház. Budapest, 2002.

Balogh Zsolt: A diszkrimináció tilalma. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány press, Budapest, 2015.

Bánáti Diána – Gelencsér Éva (szerk.): A modern biotechnológia agrár- és élelmiszeripari alkalmazása. Központi Élelmiszer-tudományi Kutatóintézet, Budapest, 2007.

Bánáti Diána: Az élelmiszerek előállításának és forgalmazásának szabályozása az Európai Unióban. In Hajdu Istvánné (szerk.): Élelmiszerjog. Szent István Egyetem Élelmiszertudományi Kar, Bp. 2002.

Bándi Gyula: A fenntartható fejlődés jogáról. Pro Futuro, 2013/1, 11–30. p.

Bándi Gyula: Környezethez való jog. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt: Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány Press. Budapest

Bándi Gyula: Környezetjog. Szent István Társulat. Budapest, 2011.

Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): A magyar nyelv értelmező szótára. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1959-1962.

Bart Wernaart: *The Enforceability of the Human Right to Adequate Food*. Wageningen Academic Publishers, 2013.

Bernd van der Meulen – Otto Hospes: Introduction: what is there to celebrate in the Netherlands on World Food Day? In: *Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food* (edited by: Otto Hospes – Bernd van der Meulen) Wageningen Academic Publishers The Netherlands, 2009.

Borvendég Zsuzsanna és Palasik Mária: *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948-1956*. Napvilág Kiadó. Budapest. 2015.

Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

Bruhács János: *Nemzetközi jog III. Dialóg* Campus Kiadó, Bp – Pécs, 2001.

Bukovics István – Bessenyei Mónika – Szakács Gábor – Rakonczai Éva: *Fenntarthatóság*. In: Kaiser Tamás, Kis Norbert (szerk.): *A jó állam mérhetősége*. NKE, Budapest, 2014.

Carl von Clausewitz: *A háborúról*. Göttinger Kiadó Veszprém, 1999.

Chronowski Nóra: *Szolidaritás az Alkotmányban és azon túl?* *Közjogi Szemle*, 2010/1, 15-23. p.

Claire de Menezes – Susan Thurstans – Pamela Fergusson – Nynke Nutma: *Hunger and HIV- From Food Crisis to Integrated Care*, ACF International Network, London, 2007.

Csajági Éva – Andrassy István: *Élelmiszerbiztonság az Európai Unióban és Magyarországon – Fogasztóvédelem, a fogyasztók egészségének védelme*. Európai Füzetek. A Miniszterelnöki Hivatal, Kormányzati Stratégiai Elemző Központ és a Külügyminisztérium közös kiadványa. Budapest, 2003.

Csajbókné Csobod Éva - Kobolák Melinda - dr. Tátrai-Németh Katalin: *Gondolatok a BVI-ről - Avagy börtönök élelmezése*. <http://elelmezes.hu/hirek/reszletek/gondolatok-a-bvi-rol/>

Csáki Csaba (szerk.): *Élelmezésbiztonság - A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai*. Magyar Tudományos Akadémia. http://mta.hu/data/cikk/12/70/39/cikk_127039/elelmezesbiztonsag_net.pdf. (Internetről letöltve: 2015-06-09)

Csató Gábor: *Közeledik az élelmezési világnap*. http://kitekinto.hu/global/2012/10/07/kozeledik_az_elelmezési_vilagnap/#.VWR7N7ntlHw (Internetről letöltve: 2015-05-26)

Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban*. Médiatudományi Intézet 2012.

Csink Lóránt – T. Kovács Júlia: *Paradigma váltás a környezet alapjogi jellegében? Jogelméleti Szemle* 2013/4. szám 42-54. p.

David Marcus: *Famine Crimes in International Law*. *American Journal of International Law*, No. 2. (2003)

Diagnostic criteria for malnutrition. An ESPEN Consensus Statement. *Clinical Nutrition*. 2015.

Dömölki Marianna: *Élelmiszerszabályozási információk* 10. <http://www.omgk.hu/magyarelelmeszerk.htm> (Internetről letöltve: 2015-06-09)

Drinóczi Tímea – Csink Lóránt – Sabjanics István: A biztonság alkotmányjogi szabályozása Magyarországon. In: Agnieszka Bien-Kacala, Jiří Jirásek, Lubor Cibulka, Tímea Drinóczi (szerk.) *Kategoria bezpieczeństwa w regulacjach konstytucyjnych i praktyce ustrojowej państw grupy wyszehradzkiej*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Torun, 2016.

Drinóczi Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Dialog Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2007.

Dunay Pál – Hoffmann Tamás – Jeney Petra – Kajtár Gábor – Kardos Gábor – Kende Tamás – Lattmann Tamás – Mink Júlia – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László: *Nemzetközi jog*, Szerkesztette: Kende Tamás - Nagy Boldizsár - Sonnevend Pál - Valki László, Complex, Budapest, 2014.

Éhezünk és pazarolunk. Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal. <http://portal.nebih.gov.hu/web/guest/-/ehезunk-es-pazarolunk> (Internetről letöltve: 2016-11-20)

Élelmiszerbiztonság – A magyar élelmiszer- gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. MTA. 2010. http://mta.hu/data/cikk/12/70/39/cikk_127039/elelmezesebiztonsag_net.pdf (Internetről letöltve: 2016-06-29)

Élelmiszerbiztonság – A magyar élelmiszer- gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai. MTA. 2010. http://mta.hu/data/cikk/12/70/39/cikk_127039/elelmezesebiztonsag_net.pdf (Internetről letöltve: 2016-06-29)

EureAlert: Higher temperatures to slow Asian rice production https://www.eurekalert.org/pub_releases/2010-08/uoc--htt080610.php Internetről letöltve: 2016-11-27).

Falus Gabriella: *Napjaink prioritása: az élelmiszer-biztonság*. Agrárágazat. 2002. 8. sz. 49-56.p.

Fejérdy Gergely: *Franciaország az élelmiszer-pazarlás ellen*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest. 2015.

Fiegler Mária: *Éhezés és elhízás a XXI. század küszöbén*. LAM Lege Artis Medicinae. 19. évf. 3. sz. / 2009. 174-176.

Fodor László: *A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében*. Miskolci Jogi Szemle. 2007/1. szám 5-19. p

Fodor László: *Környezetjog*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2014.

Fodor László: *Víz az alaptörvény környezeti értékrendjében*. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Tom. XXXI. (2013), pp. 329–345.

Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.

Frank Vlemminx: *Dutch schizophrenic constitutional law and enlightening practices of the European Court of Human rights*. In Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): *Fed up with*

the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009.

Gács Gábor: A csecsemőkori éhezés késői következményei (Bo Vahlquist előadása) Magyar tudomány, 1973. [(18. (80.) köt.)] 1. sz.

Gárdos-Orosz Fruzsina: 8. § [Alapjogok korlátozása]. In: Jakab András (szerk.): Az Alkotmány Kommentárja I. Századvég Kiadó. Budapest, 2009.

Gáspár Margit: A BSE járvány helyzete az Európai Unióban és hatása a marhahús-termelésre és fogyasztásra. <http://www.omgk.hu/pages/euag/EA9806/all.html> (Internetről letöltve: 2015-05-26)

Greguss Ditta - Gyulai Iván - Bertrand Sansonnens - Friedrich Wulf: A biológiai sokféleség megőrzése. Az élet sokszínűsége. Magyar Természetvédők Szövetsége, Budapest. 2012.

H.E. Carlo Azeglio Ciampi, az Olasz Köztársaság Elnöke, 2002. június 10., az Élelmezési Világkonferencia nyitóünnepsége, 5 évvel később, elérhető: <http://www.fao.org/DOCREP/MEETING/005/Y7106E/Y7106E02.htm> (Internetről letöltve: 2015-10-13)

Halmai Gábor – Tóth Attila: Emberi jogok. Budapest, Osiris Kiadó 2008.

Haraszti M. Katalin: A lelkiismereti és vallásszabadság az általános ombudsman vizsgálatának tükrében.

<https://www.ajbh.hu/documents/10180/125038/Dr+Haraszti+Margit+Katalin+A+lelkiismereti+%C3%A9s+vall%C3%A1sszabads%C3%A1g+az+%C3%A1ltal%C3%A1nos+ombudsman+vizsg%C3%A1latainak+t%C3%BCkr%C3%A9ben/676f7376-ed29-415f-b22f-89642aff431e?version=1.1> (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Hartyányi Jaroslava: „Az 1932-1933-as Ukrajnai Éhínség. Az ukránok ellen elkövetett népirtás.” <http://www.mfa.gov.ua/hungary/hun/publication/content/20720.htm>, (Internetről letöltve: 2012-02-09.)

Hayim Halevy Donin: Zsidónak lenni. Göncöl Kiadó, Budapest 2004.

Heim Tibor – Szelényi Zoltán: A szüléstől tartó éhezés hatása a fejlődő szervezet hősabályozására. Gyermekgyógyászat: gyermek- és ifjúság-egészségügyi szaklap, 1965. (16. évf.) 7. sz. 212–220. p.

Herman Schwartz: Van-e helyük a gazdasági és szociális jogoknak az alkotmányban? Fundamentum. 1998. 3. szám.

Hetesi Zsolt: A felélt jövő. <http://www.geosolar.net/pages/123321/contents/static/28/jovokep.pdf> (Internetről letöltve: 2016-11-27)

Hetesi Zsolt: Általános válság, avagy a rendszerek és rendszerszerveződési szintek ütközése (Kézirat).

Hoffmann Tamás – Kajtár Gábor – Kardos Gábor – Kende Tamás – Lattmann Tamás – Mink Júlia – Molnár Tamás – Nagy Boldizsár – Schenk Borbála – Sonnevend Pál: Nemzetközi jog, szerkesztette: Kardos Gábor – Lattmann Tamás, ELTE Eötvös kiadó, Budapest, 2010.

Hoffmann Tamás: Vázlat élelmezésünk történetéről. Agrártörténeti Szemle. 2001. 43. 1/2. 1-38.p.

Horváth Gergely: Környezetvédelem. NKE VTKI. Budapest 2014.

Husz Ildikó – Marozsán Csilla: Szociális nyári gyermekétkeztetés – egy rendelet tanulságai. *Esély*. 2014/5. 55-78. p

Isabella D. Bunn: The Right to Development. *American University of International Law Review*. Vol. 15. (1999-2000), 1425-1467.p.,

Isabella Rae: Women and the Right to Food. FAO, Róma, 2008. <http://www.fao.org/docrep/016/ap549e/ap549e.pdf> (Internetről letöltve: 2017-01-07)

J. Ziegler, C. Golay, C. Mahon és S.-A. Way, *The fight for the right to food, lessons learned*, Geneva: The graduate institute, 2011.

Jack Donnelly: *Universal Human Right in Theory and Practice*. Cornell University Press, Ithaca and London. 2013.

Jacques Diouf: ENSZ reformmal az éhezés enyhítéséért. *Az Európai Unió agrárgazdasága* 2005. 10. évf. 10. sz.

Jakab András – Menyhárd Attila: A magyar jogtudomány helyzete és kilátásai. In. Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya – Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2015.

Jakab András: A jogforrási rendszer. In Trócsányi László - Schanda Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2015.

Jenny Edkins: *Whose Hunger? Concepts of Famine, Practices of Aid*. University of Minnesota Press, 2000.

Jobbágyi Gábor: *A méhmagzat Életjoga*. Szent István Társulat, Bp. 1997; Hámori Antal: *A magzat élethez való joga*. Logod, Bp. 2000.

John Carey: „A common link among fire, floods, food riots: extreme weather”. <http://www.greenjustice.org.gr/en/environment/view/a-common-link-among-fire-floods-food-riots-extreme-weather.html>, Internetről letöltve: 2016-11-27.)

Juhász Gábor: A gazdasági és szociális jogok védelme az alkotmányban és az alaptörvényben. 43. p. *Fundamentum* 2012/1. szám, 35-49. p.

Juhász Gábor: Államcélok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. *Esély – Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*. 2015/1. 3-31. p. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_1/2015-1_1-1_juhasz_allamcelok_paradigmavaltas.pdf

Juhász Gábor: Gazdasági globalizáció, a jóléti államok modernizációja és a szociális jogok védelme. *Állam-és Jogtudomány*. 2009/3. szám, 307-327. p.

Juhász Gábor: *Szociális alapjogok? (kézirat)* 2014. 12. p

Julesz Máté: GMO-mentes alkotmány. *Orvosi Hetilap*, 2011/31. 1255-1257. p.

Kálmán Zoltán: „Az Élelmezési Világnap ünnepe a FAO Központjában”. *Vidékfejlesztési Minisztérium*, 2007–10–17.

www.vm.gov.hu/main.php?folderID=847&articleID=11199&ctag=articlelist&iid=1 (Internetről letöltve: 2010–10–18.)

Kardos Gábor: Üres kagylóhéj? A szociális jogok nemzetközi jogi védelmének egyes kérdései. Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.

Karel Vasak: Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights, UNESCO Courier, United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, Paris, November 1977.

Karsai Gábor: Az élelmiszer-kereskedelem privatizációja. Közgazdasági Szemle, 2000/július–augusztus 565–584. p.

Katona László – Rácz Endre: Szabványosítás és a Magyar Élelmiszerkönyv. Mezőgazda Kiadó, 2000.

Kecskés Gábor: A vízhez való jog nemzetközi koncepciója. Állam- és jogtudomány. 2009/4. szám

Kelemen Zoltán: Importált élelmiszerek vizsgálata: virslipróba. HVG 2010. (32. évf.) 33. sz. 50–51. p.

Kempler Péter – Putz Zsuzsanna – Kiss Zoltán – Wittmann István Abonyi–Tóth Zsolt–Rokszin György – Jermendy György: A 2-es típusú diabetes előfordulása és költségterheinek alakulása Magyarországon 2001-2014 között. In: Diabetologia Hungarica. XXIV. évfolyam 3. szám 177-187.

Kerstin Sundseth: Natura 2000 a pannon régióban. Az Európai Unió Kiadóhivatala, Luxembourg, 2010.
http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/docs/biogeos/Pannonian/KH7809609HUC_002.pdf (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Kis János: Az abortuszról. Érvek és ellenérvek. Cserépfalvi Kiadó, Bp. 1992.

Kiss György: Alapjogok kollíziója a munkajogban. Justis Bt., Pécs, 2010.

Kitta Gergely–Schultz Gábor: Agrárpolitika az élelmiszer árak szorításában. In: G. Fodor Gábor és Stumpf István (szerk.) Végjáték – A 2. Gyurcsány-kormány második éve. Századvég Kiadó, 2008.

Kondor Zsuzsanna: A kultúra fogalmának és tartalmának változása Cicerótól Carey-ig. <http://www.phil-inst.hu/uniworld/kkk/crosscul/kondor/1.htm>. (Internetről letöltve: 2015-05-26.)

Kondorosi Ferenc: A klímaváltozás emberi jogi aspektusai: In Debreceni Jogi Műhely 2012/4. szám,
http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2012/a_klimavaltozas_emberi_jogi_aspektusai/ (Internetről letöltve: 2015-03-31.)

Kovács Péter: Nemzetközi közjog, 2., átdolgozott kiadás, Osiris kiadó, Budapest, 2011.

Kurucz Mihály: Az európai agrárjog alapjai. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest, 2003.

Lacza Péter: Élelmiszer-higiéniá, élelmiszerlánc-biztonság, Mezőgazda Kiadó, 2008.

- Láng János: Az őstársadalmak. Gondolat Kiadó. Budapest, 1978.
- Lenila Samuel: Alapvető szociális jogok. Az Európai Szociális Karta esetjoga. [ford.: Ottlik György] Strasbourg Európa Tanács, 1997.
- Levels & Trends in Child Malnutrition. UNICEF – WHO – Világ Bank közös kiadványa. http://www.who.int/nutgrowthdb/jme_unicef_who_wb.pdf (Internetről letöltve: 2017-01-07)
- Lidija Knuth – Margret Vidar: Constitutional and Legal Protection of the Right to Food around the World. FAO, (Róma) 2010.
- Lidija Knuth: The right to adequate food and indigenous peoples. How can the right to food benefit indigenous peoples? FAO, Róma, 2009. <http://www.fao.org/docrep/016/ap552e/ap552e.pdf> (Internetről letöltve: 2017-01-07)
- Lőkös László: Egyetemes Agrártörténet. Mezőgazda Kiadó. Budapest, 1998.
- M. Amin Al-Midani, M. Cabanettes (translation) and S.M. Akram (revision), Arab Charter on Human Rights 2004, Boston University International Law Journal, Volume 24, Fall 2006, Number 2, 147-164.p.
- Magyar Zsidó Lexikon. Zsidó étkezési törvények (1306. címszó): <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/11306.htm> (Internetről letöltve: 2015-06-08.)
- Majtényi Balázs: 18.§ Az egészséges környezethez való jog. In: Jakab András: Az Alkotmány kommentárja I. Századvég Kiadó, Budapest, 2009.
- Márai Géza: A termőföld minősége és a táplálék értéke. In: Tanka Endre (szerk.): A magyar föld sorsa. Agroinform Kiadó, Budapest, 2014.
- Maurice Cranston: Human Rights: Real and Supposed,' In: D. D. Raphael (ed.): Political Theory and the Rights of Man, Indiana University Press, Bloomington, 1967, pp. 43-51
- Mavi Viktor: Szolidaritási jogok, avagy az emberi jogok harmadik nemzedéke? Állam- és Jogtudomány, 1987-1988. No. 1-2. 151-173. p.
- Medvéne Szabad Katalin: A fenntartható fejlődés gazdaságtana. Budapesti Gazdasági Főiskola - Budapest, 2010. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/0007_a4_1049_1051_fenntarthatofejl_2/a_fogyasztói_tarsadalom_es_a_pazarlo_fogyasztas_XbuHKsp5rgRyz7ne.html (Internetről letöltve: 2017-01-07)
- Mezey Barna – Sente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Miskolczi Bodnár Péter – Sándor István: A fogyasztóvédelmi jog magyar szabályozása. Patrocinium Kiadó, 2010.
- Miskolczi Bodnár Péter: A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalma. Patrocinium Kiadó, 2011.
- Misz Irén Irisz: Biztonságos élelmiszer, avagy élelmiszerbiztonság. A Falu, 2003/1.
- Montanari, Massimo: Éhség és bőség. Atlantis Kiadó, Budapest, 1996.
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat: A törvények szelleméről. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Nagy Attila: Az élelmiszer-biztonság szerepe a népegészségügyi programban. Magyar Tudomány, 2002/9. szám 1161-1166. p.

Nagy József: Élelmiszerbiztonság jelentősége a katonák kiszolgálásában, az állomány elégedettségének elérésében, élelmiszeri kultúrájának fejlesztésében. Katonai Logisztika. 2007/2. szám

Nyeléni Nyilatkozat, 2007. Február 27. Nyéléni falu, Sélingué, Mali; Nyéléni 2007 - Forum for Food Sovereignty. 23rd - 27th February 2007. Sélingué. Mali <http://www.nyeleni.org/spip.php?article344> (Internetről letöltve 2017-01-07).

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights and the World Health Organisation, factsheet no. 31, The right to health, Geneva: UN, 2008. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet31.pdf> (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Seventeen Frequently Asked Questions about United Nations Special Rapporteurs. No. 27. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet27en.pdf> (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights: The Right to Adequate Food. Fact Sheet No. 34. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf> (Internetről utoljára letöltve: 2017-01-07)

Oláh János: Környezetgazdálkodás. IV. Erőforrásgazdálkodás. Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas, 2006.

Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009.

Palásti Gábor: A környezet védelme a termékek forgalmának globális szabályozási rendszerében In: Fazekas Judit – Palásti Gábor (szerk.): Globalizáció – Piacliberalizáció: A világméretű globalizáció megvalósításának jogi eszközrendszere, a piacliberalizációs szabályozás korlátai. Novotni Kiadó. 2004.

Pálfi György: Mindennapi kenyereink megteremtése a kezdetektől napjainkig: Az ember élelemszerző - és termelő - tevékenységének történeti áttekintése 2,5 millió év tükrében. Gödöllő. Gödöllői Agrártudományi Egyetem. 1996.

Pallaga Viktória: Konferencia az Élelmiszeri Világnap alkalmából Vidékfejlesztési Minisztérium, 2008-11-04.

www.vm.gov.hu/main.php?folderID=2327&articleID=13315&ctag=articlelist&iid=1 (Internetről letöltve: 2010-09-13.)

Pallo József – Törőcsik Balázs: A magyar büntetés-végrehajtás szabályozási környezete az európai elvárások tükrében (2. rész). Börtönügyi Szemle 2011/3. 1-12. oldal.

Patyi András: Protecting the Constitution (The Characteristics of Constitutional and Judicial Review in Hungary 1990-2010), Passau: Schenk Verlag, 2011

Pedro Sanchez – M.S. Swaminathan – Philip Dobie – Nalan Yuksel: Halving hunger: it can be done. Achieving the Millennium Development Goals. 2005. http://www.unmillenniumproject.org/documents/HTF-SumVers_FINAL.pdf (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Peter Garsney: Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis. Cambridge University Press, 1993.

Plósz János: Kóros és káros – az éhezés biológiája. <http://www.webbeteg.hu/cikkek/emesztorendszer/2262/az-ehezes-koros-es-karos-kovetkezmeneirol> (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Popp József: Újabb feszültség a láthatáron az élelmiszer – és bioüzemanyag-ipar között? Gazdálkodás 54. évfolyam 6. szám 2010. 592-603. p.

Pozsár-Szentmiklós Zoltán: Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája. HVG Orac, Budapest, 2016.

Rácz Endre – Szerdahelyi Károlyné: A FAO/WHO Codex Alimentarius szerepe, rendszere, dokumentumai. Élelmiszervizsgálati közlemények, 2000/3. szám 131-154. p.

Rácz Endre: A Magyar Élelmiszerkönyv múltja - jelene – jövője. Élelmiszervizsgálati közlemények, 1995/1. 7-33. oldal

Rácz Endre: Az élelmiszer előállítás jogi szabályozása (Élelmiszer-biztonsági szakmérnök képzés segédanyaga) Budapest, 2006.

Rixer Ádám: A magyar jogrendszer jellegzetességei 2010 után. Patrocinium, Budapest, 2012.

Rixer Ádám: Jog és válság. A mai jog válsága – a válság joga és az új természetjog. De iurisprudencia et iure publico. Jog- és politikatudományi folyóirat. www.dieip.hu. 2010/3–4. szám.

Rurik Imre - Ungvári Tímea - Szidor Judit - Torzsa Péter - Móczár Csaba - Jancsó Zoltán - Sándor János: Elhízó Magyarország. A túlsúly és az elhízás trendje és prevalenciája Magyarországon, 2015. 1249. p. Orvosi hetilap 2016.157. évfolyam, 31. szám. 1248–1255. p.

Sajó András: Szegényjogot – szegényjogon. Világosság 1997/3. szám 70-79. p.

Sajó András: Szociális jog és kölcsönös öngyilkossági ígéret. 1995/10. szám. 5-12. p.

Sarah Wild – Gojka Roglic – Anders Green – Richard Sicree – Hilary King: Global Prevalence of Diabetes. Estimates for the year 2000 and projections for 2030. Diabetes Care, Vol. 27, N. 5, May 2004. 1047-1053. p.

Sári János – Somody Bernadett: Alapjogok. Alkotmánytan II. Osiris, Bp. 2008.

Schanda Balázs: A vallásszabadság, a lelkiismeret szabadsága. In. Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. Pázmány press, Budapest, 2015.

Schanda Balázs-Balogh Zsolt: Alapjogok - Általános rész. In. Alkotmányjog – Alapjogok. (Szerk. Schanda Balázs- Balogh Zsolt) Pázmány Press, Budapest 2014.

Selmezi Anna: Az éhezéelméleti diskurzus alakulása. Kül-Világ. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata. 2006/3-4. 21-39. p.

Simonyi Borbála – Varga Géza: Élelmiszer-önrendelkezés. Védegyelet, Bp. 2008.

Sólyom László: A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselője a jelenben. In: Jávor Benedek (szerk.): A jövő nemzedékek jogai. Védjegyet, Budapest, 2000. 37-46. p.

Statisztikai Tükör. Népesedési világnap, 2015. július 11. <https://www.ksh.hu/docs/h1un/xftp/stattukor/nepesedesi15.pdf> (Internetről letöltve: 2015-11-11)

Stefanie Egidy: Casenote – The Fundamental Right to the Guarantee of a Subsistence Minimum in the Hartz IV Decision of the German Federal Constitutional Court. German Law Journal Vol. 12 No. 11. 1961-1982. p.

Stephen Devereux: Theories of Famine. Harvester Wheatsheaf, 1993.

Stephen Devereux: Famine in the twentieth Century, IDS working paper 2000. <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/wp105.pdf> (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Sulyok Katalin: A természetvédelem védelmében – a nemzeti park igazgatóságok vagyongazdálkodását érintő törvény előzetes normakontrolljának margójára. Arsboni elektronikus folyóirat 2015/2. 88-97. p.

Szabó Marcel: A fenntartható fejlődés: nemzetközi jogi elmélet és szerződéses gyakorlat. In: Raisz Anikó (szerk.): A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012, 161–174. p.

Szappanyos Melinda: Víz és jog. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2013.

Szeitzné Szabó Mária: HACCP és élelmiszerbiztonsági előírások az Európai Unióban. Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft.–Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája–Budapesti Kommunikációs Főiskola, Bp. 2009.

Székely István János: A fogvatartottakkal való bánásmód törvényessége. Egy ügyészi vizsgálat margójára. Börtönügyi Szemle 2011/3. 16-17. p.

Szemesi Sándor: Az élelemhez való jog koncepciója a nemzetközi jogban. Pro Futuro – a jövő nemzedékek joga. 2013/2. szám 86-99. p.

Szerdahelyi Károlyné: FAO/WHO Codex Alimentarius szerepe, rendszere, dokumentumai. Vidékfejlesztési Minisztérium, 2000–02–01.

84.206.43.91/main.php?folderID=847&articleID=4130&ctag=articlelist&iid=1, 2010-09-10.

Szilágyi János Ede: Közraktári Szerződés. In: Csák Csilla (szerk.): Agrárjog. I. kötet. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004.

Szilágyi János Ede: Vízhez való jog – ábránd vagy immáron valóság? Igényből az alapvető emberi jogként elismerés útján. 2015. (<http://kozjavak.hu/vizhez-valo-jog-abrand-vagy-immaron-valosag-igenybol-az-alapveto-emberi-jogkent-elismeres-utjan>) Letöltés ideje: 2017. március 22.

Szilágyi János Ede: Vízhez való jog – ábránd vagy immáron valóság? II. 2015. (<http://kozjavak.hu/vizhez-valo-jog-abrand-vagy-immaron-valosag-ii>) Letöltés ideje: 2017. március 22.

Szilágyi Péter: Jogi alaptan. Osiris Kiadó. Budapest, 2003.

Takács Péter: Az emberi jogok jogelméleti kérdései. http://jog.unideb.hu/documents/tanszekek/jogbolcseleti/tansegdletek/2011-12/2011-12-2/takacs_p_-_az_emberi_jogok_jogelmleti_krdsei__a_jogok.pdf (Internetről utoljára letöltve: 2017-01-07-)

Tanka Endre: A Közös Agrárpolitika várható reformja és az élelmiszer önrendelkezés. *Gazdaság és jog*. 25. évf. 3. sz. / 2017. 3-9. p.

Tanka Endre: A nemzeti megmaradás programja földügyben. In *Magyar nemzetstratégia 2*. Püski, 2009. 636–641. p.

Tanka Endre: Az EU közös birtokpolitikája, ma és a jövő évtizedben – Az értékalapú magyar birtokpolitika uniós jogkeretei. Barankovics István Alapítvány, Van megoldás sorozat, Bp., 2007.

Tanka Endre: Föld és elsajátítás. Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében. Budapest, Agroinform, 1999.

Tanka Endre: Középkori földviszonyaink rendszere és az újkorra hagyományozódott, modernitási fejlődésjegyei. Budapest, 2010. (Kézirat)

Téglási András: A földtulajdon alaptörvényi védelme a 2014-ben lejáró moratórium tükrében. *Jogtudományi Közlöny* 2012/11. szám. 449–460. p.

Téglási András: A megélhetési minimumhoz való jog a német Alkotmánybíróság 2010. évi Hartz IV döntésében. *Jogtudományi Közlöny* 2016/5. szám 265-278. p.

Téglási András: A termőföldtulajdon alkotmányjogi aspektusai. In: Szécsi Gábor (szerk.): *De iuris peritorum meritis 7. Studia in honorem Endre Tanka*. Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Budapest, 2010.

Téglási András: A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2014.

Téglási András: Termőföldvédelem az Alkotmánybíróság gyakorlatában és az Alaptörvényben. in: Korom Ágoston (szerk.): *Az új magyar földforgalmi szabályozás az uniós jogban*. Konferenciakötet. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest, 2013.

Téglási András: The constitutional protection of agricultural land in Hungary with special respect to the expiring moratorium of land acquisition in 2014. *Jogelméleti Szemle* 2014/1. szám, 155 – 175. p.

The State of Food Insecurity in the World. FAO. Rome, 2015. <http://www.fao.org/3/a4ef2d16-70a7-460a-a9ac-2a65a533269a/i4646e.pdf> (Internetről utoljára letöltve: 2017-01-07)

The State of the World's Children 2008. United Nations Children's Fund (UNICEF) December 2007 <http://www.unicef.org/sowc08/docs/sowc08.pdf> (Internetről utoljára letöltve: 2017-01-07)

The World at Six Billion. United Nations. ESA/P/WP.154, 1999. <http://www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbillion.htm> (Internetről letöltve: 2016-11-20)

Thomas Buergenthal: *Nemzetközi emberi jogok*. Helikon Kiadó, 2001.

Thomas Hobbes: *Leviatán*. Polis, Kolozsvár, 2001. 159-160. p.

Tiba Zoltán: Az „éhezéshez való jog” a nemzetközi jogban. *Acta Humana*, No. 4. (2003) 44-58. p.

Tiba Zoltán: Éhezés és éhínségek. Elméletek, hipotézisek és a nemzetközi jog összefüggései. *Acta Humana*, No. 3–4 (2006) 89–104. p.

Tiba Zoltán: Éhínség Malawiban 2001–2002. In: Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára, Publikon Könyvek – ELTE-BTK, Afrikaisztikai Oktatási Program, Pécs, 2006.

Tóth Károly: A szuverenitás. In: Összehasonlító alkotmányjog. Szerk. Tóth Judit – Legény Krisztián. Complex, Budapest, 2006.

Tóth Károly: Címzavak alkotmányjogi kislexikonhoz. Szeged, 2010.

Tunyoginé Nechay Veronika (szerk.) Hazai és nemzetközi élelmiszerárak összehasonlítása néhány fontosabb termékpályán. Agrárgazdasági Kutató Intézet (2006).

Turiné Szanyi Kinga: Hatályba lépett a másodlagos élelmiszervizsgálatról szóló rendeletmódosítás 2010. augusztus 12. <http://www.hkik.hu/index.php?id=3850&term=&print=1> (Internetről letöltve: 2012–02–16.)

Tusor András: Gasztonómia. Vallási étkezési előírások. <http://mek.niif.hu/00100/00129/html/4fejezet.htm#A> fejezet tartalma. (Internetről letöltve: 2015-09-01)

Ute Hausmann: The hungry challenging the global elite. Extraterritorial state obligations under the Human Right to Food. In: Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): *Fed up with the right to food? The Netherlands’ policies and practices regarding the human right to adequate food.* Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. 137-147.o.

Uzsonyi Györgyné: Az agrártermékek- és élelmiszer-szabályozási rendszere, előírásai In: Halmai Péter (szerk.): *Az Európai Unió agrárrendszere.* Budapesti Agrárkamara és Mezőgazda Kiadó közös kiadása, Bp. 2002. 241–254. p.

Vass Csaba: Hungária, az Archiregnum. in: *A magyar nemzet. A nemzet új meghatározása, avagy a nemzet új, magyar meghatározása. Jövő a Szent Korona jegyében. Magyarok Világszövetsége.* Budapest, 2012.

Vörös Imre: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* I. Krim Bt, 2004.

Wernaart, B.F.W.: The right to food and its three pillars The plural wells of the right to food. In: Hospes, O. and Hadiprayitno, I. (eds.) *Governing food security, law, policies and the right to food.* Wageningen Academic Publishers, Wageningen, the Netherlands, 2010.

Zaicz Gábor (főszerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* Tinta Könyvkiadó. Budapest, 2006. 727. p.

Zakariás Kinga: Az élethez és emberi méltósághoz való jog. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog – Alapfogok.* Pázmány press, Budapest, 2015. 73-114. p.

2. Doktori értekezések, szakdolgozatok

Balogh-Békesi Nóra: Közösségi jog és szuverenitás-transzfer a csatlakozási klauzulák és a hatáskör megosztás mentén. PhD-értekezést. Budapest, 2008.

Bencsik András: A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon. Doktori értekezés. Pécs, 2012.

Berényi Máttyás: A haszonállatok halal vágása, a rituális vágás élelmiszer-biztonsági kérdései, hatása a húsminőségre. Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Kar. Szakdolgozat. 2014.

Csapó Orsolya: A környezeti felelősség határai. A közösségi jog hatása a magyar szabályozásra az irányelvek tükrében. PhD értekezés. Piliscsaba. 2015.

Fliegau Gergely: A börtön és a kábítószer kapcsolata: európai és hazai kriminológiai helyzetelemzés. PhD értekezés. Miskolc, 2010.

Hajas Barnabás: A gyülekezési jog egyes aktuális elméleti és gyakorlati kérdései. PhD értekezés. Pécs, 2012.

Kecskés Gábor: A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban. Doktori értekezés. Győr. 2012.

Szappanyos Melinda: A vízhez való jog érvényesíthetősége az ENSZ keretében. Doktori értekezés. Pécs 2012.

Tahyné dr. Kovács Ágnes: A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó európai és magyar jogi szabályozásról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében. Doktori értekezés. PPKE, 2013.

Tiba Zoltán Gábor: Az élelmiszersegélyek változó környezete és élelmiszerbiztonsági hatásának mérése. PhD értekezés. BCE. Budapest, 2006.

3. Tudományos előadások

Ádám Veronika: Mindennapi kenyérünk, mindennapi kalóriánk. Mindentudás Egyeteme. 2004. április 26-i előadása.
<http://mindentudas.hu/el%C5%91ad%C3%A1sok/tudom%C3%A1nyter%C3%BCletek/term%C3%A9szettudom%C3%A1ny/106-biol%C3%B3giai-tudom%C3%A1nyok/6001-mindennapi-kenyeruenk-mindennapi-kaloriank.html> (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Nyitrai Zoltán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Agrár szakjogászai képzésen elhangzott előadása az élelmiszerekre vonatkozó szabályozás rendjéről.

Nyitrai Zoltán: Az élelmiszerlánc jogi szabályozása c. előadása. Elhangzott: 2014. február 16-án a Budapesti Ügyvédi Kamarában.

Nyitrai Zoltán: Az élelmiszerlánc nemzeti szabályrendszere c. előadás. Elhangzott: 2015. február 26-án.

Oravecz Márton: „Az élelmiszerlánc-biztonság jövőjét meghatározó tényezők” című előadásában a Nemzeti Közszerológáti Egyetem, Magyarország geopolitikai helyzete az éghajlatváltozás és a migráció tükrében elnevezésű konferencián, 2015. november 26-án.

Trócsányi László „Élet vagy túlélés a jogszabályok dzsungelében – egy világlenség margójára” című előadásán (Szegeði Tudományegyetem József Attila Tanulmányi és Információs Központja, 2016. május 11.)

4. Internetes források

[http://ballotpedia.org/California_Proposition_37,_Mandatory_Labeling_of_Genetically_Engineered_Food_\(2012\)](http://ballotpedia.org/California_Proposition_37,_Mandatory_Labeling_of_Genetically_Engineered_Food_(2012))

http://ec.europa.eu/dgs/health_consumer/library/pub/pub06_en.pdf

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1997:0176:FIN:EN:PDF>

http://europa.eu/about-eu/eu-history/1960-1969/index_hu.ht

http://hvg.hu/itthon/20151112_Hegedus_Zsuzsa_Nem_letezik_az_ehezo_gyere

http://mtvsz.blog.hu/2014/07/03/a_jovo_kiarusitasa_az_eu-usa_szabad_kereskedelmi_targyalasok_veszelyei Internetről letöltve: 2015.05. 27.

[http://rt.com/usa/washington002Dno-gmo-labeling-282/;](http://rt.com/usa/washington002Dno-gmo-labeling-282/)

<http://www.usatoday.com/story/news/nation/2013/11/06/washington-state-voters-reject-gmo-labeing/3450705/>

<http://www.bdarvas.hu/main.php?id=2004>

<http://www.foodallergy.org/file/facts-stats.pdf>

[http://www.europarl.europa.eu/news/hu/top-stories/content/20150202TST18313/html/Transzatlanti-kereskedelmi-%C3%A9s-beruh%C3%A1z%C3%A1si-partners%C3%A9g-\(TTIP\)](http://www.europarl.europa.eu/news/hu/top-stories/content/20150202TST18313/html/Transzatlanti-kereskedelmi-%C3%A9s-beruh%C3%A1z%C3%A1si-partners%C3%A9g-(TTIP)) Internetről letöltve: 2015.05. 27.

<http://www.fao.org/docrep/016/ap552e/ap552e.pdf>

http://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2016/08/2_Why-it-Matters_ZeroHunger_2p.pdf

<http://www.worldometers.info/hu/>

<https://www.foodbanking.org/>

www.african.court.org

X. Felhasznált jogforrások

1. Jogszabályok, közjogi szervezetszabályozó eszközök

1.1 Már nem hatályos jogszabályok

1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről

1895. évi XLVI. törvénycikk a mezőgazdasági terménye, termékek és czikkek hamisításának tilalmáról

1976. évi IV. törvény az élelmiszerekről

1995. évi XC. törvény az élelmiszerekről

1.2. Hatályos jogszabályok

1.2.1. Törvények

1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról

1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól

1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról szóló

1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról

1998. évi XXVIII. törvény Az állatok védelméről és kíméletéről

2003. évi LXXXII. törvény az élelmiszerekről

2007. évi CXXIX. törvény a termőföld védelméről

2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről

2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról

2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről

2011. évi CCIX. törvény a víziközmű-szolgáltatásról

2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

2016. évi L. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleknek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről

2016. évi XC. törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről

1.2.2. Rendeletek

32/2004. (IV. 26.) ESzCsM rendelet a betegek köréből kiemelte a cukorbetegek körét, és meghatározott gyógyszerrel történő kezelésük folytatásának támogatását feltételhez kötötte

22/2006. (VIII. 8.) HM rendelet a honvédség élelmezésének a kérdését jelenleg a Magyar Honvédség élelmezési ellátásáról

220/2008. (VIII. 30.) Korm. rendelet Az élelmiszerlánc területén kötelező előírások és ajánlott szakmai irányelvek gyűjteményei kiadásának rendjéről

152/2009. (XI. 12.) FVM rendelet a Magyar Élelmiszerkönyv kötelező előírásairól

22/2012. (II. 29.) Korm. rendelet a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatalról

1.2.3. Közjogi szervezetszabályozó eszközök

1703/2013. (X. 8.) Korm. határozat az Élelmiszerlánc-biztonsági Stratégia (2013–2022) elfogadásáról

2. Alkotmánybírósági határozatok

64/1991. (XII. 17.) AB határozat

28/1994. (V. 20.) AB határozat

56/1995. (IX. 15.) AB határozat

54/1996. (XI. 30.) AB határozat

1270/B/1997. AB határozat

32/1998. (VI. 25.) AB határozat

42/2000. (XI. 8.) AB határozat

84/2011. (XI. 10.) AB határozat

176/2011. (XII. 29.) AB határozat

22/2012. (V. 11.) AB határozat

45/2012. (XII. 29.) AB határozat

13/2013. (VI. 17.) AB határozat

27/2013. (X. 9.) AB határozat

3068/2013. (III. 14.) AB határozat

3132/2013. (VII. 2.) AB határozat

8/2014. (III. 20.) AB határozat

16/2015. (VI. 5.) AB határozat

3. Nemzetközi jogi dokumentumok

A Fogytékossággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény

A hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezmény (harmadik genfi egyezmény, 1949. augusztus 12., Magyarországon kihirdette: 1954. évi 32. tvr.)

A hadrakelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javításáról szóló egyezmény (első genfi egyezmény, 1949. augusztus 12., Magyarországon kihirdette: 1954. évi 32. tvr.)

A polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény (negyedik genfi egyezmény, 1949. augusztus 12., Magyarországon kihirdette: 1954. évi 32. tvr.)

Additional Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights and the Rights of Women in Africa, 11 July 2003, Article 15. Hatályba lépett 2005-ben.

Additional Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the establishment of an African Court on Human and Peoples' Rights, 10 June 1998.

African Charter on Human and Peoples' Rights. OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58, June 1981.

African Charter on the Rights and Welfare of the Child. OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49, July 1990. Hatályba lépett 1999-ben.

African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention), 22 October 2009.

Arab Charter on Human Rights, May 22, 2004, League of Arab States.

Asian Human Rights Charter, a peoples' Charter, declared in Kwangju, South Korea, 17 May 1998, preface.

Az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv (I. jegyzőkönyv, 1977. június 8., Magyarországon kihirdette: 1989. évi 20. tvr.)

Az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv (II. jegyzőkönyv)

Az Európa Tanács környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezménye (Lugano, 1993)

Cairo Declaration on Human Rights in Islam, 1990. augusztus 5., elfogadva a külügyminiszterek 19. iszlám konferenciáján.

Consumer protection, UN General Assembly, A/RES/39/248; 16 April 1985,

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women; A/RES/34/180, 18 December 1979, Magyarországon kihirdette: 1982. évi 10. törvényerejű rendelet.

Convention on the Rights of the Child. A/RES/44/25, 20 November 1989, New York, Magyarországon kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény A Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

Első Genfi Jegyzőkönyv 54. cikk, második Genfi Jegyzőkönyv 14. cikk.

Emberi Jogok Arab Kartája

European Social Charter (revised), Strassbourg, 3.V.1996,

International Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. A/RES/260 (III) (A), 9 December 1948, Magyarországon kihirdette: 1955. évi 16. tvr.

The American Convention on Human Rights, 1969. november 22., elfogadva az Emberi Jogok Amerikaközi Szakosított Konferenciáján.

The Convention on the Rights of Persons with Disabilities; A/RES/61/106, 24 January 2007, Magyarországon kihirdette: 2007. évi XCII. törvény

Universal declaration on the eradication of hunger and malnutrition, adopted on 16 November 1974 by the World Food Conference convened under General Assembly resolution A/RES/3180 (XXVIII) of 17 December 1973; endorsed by General Assembly resolution A/RES/3348 (XXIX) of 17 December 1974.

Universal Islamic Declaration of Human Rights, 1981. szeptember 19., elfogadta az Iszlám Tanács (Islamic Council)

Vágóállatok védelméről szóló, Strasbourgban, 1979. május 10-én aláírt Európai Egyezmény. Kihirdetve Magyarországon a 8/2009. (I. 23.) Korm. rendelettel.

4. Uniós jogforrások

80/778/EGK tanácsi irányelv az emberi fogyasztásra szánt víz minőségéről

852/2004/EK rendelet, az élelmiszer-higiéniáról

853/2004/EK rendelet, az állati eredetű élelmiszerek különleges higiéniai szabályainak megállapításáról

854/2004/EK rendelet, az emberi fogyasztásra szánt állati eredetű termékek hatósági ellenőrzésének megszervezésére vonatkozó különleges szabályok megállapításáról

882/2004/EK rendelet, a takarmány- és élelmiszerjog, valamint az állat-egészségügyi és az állatok kíméletére vonatkozó szabályok követelményeinek történő megfelelés ellenőrzésének biztosítása céljából végrehajtott hatósági ellenőrzésekről

98/83/EK irányelv az emberi fogyasztásra szánt víz minőségéről

5. Egyéb jogforrások (kommentárok, határozatok, nyilatkozatok, közlemények, jelentések, állásfoglalások)

Rome declaration on world food security, 13 November 1996.

UN Committee on ESCr, E/C.12/1989/Sr.20 (discussion of Asbjorn Eide's report), 26.

UN Human Rights Committee, 30 April 1982, General Comment 6: Article 6, Right to Life, Section 5.

The voluntary guidelines to support the progressive realisation of the right to adequate food in the context of national food security, elfogadva a FAO Tanácsának 127. ülésén, 2004

novemberében. <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/009/y7937e/y7937e00.pdf> (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Emberi Jogi Tanács 7/14. számú állásfoglalása az élelemhez való jogról. http://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_14.pdf (Internetről letöltve: 2017-01-07)

Az Európai Parlament 2008. május 22-i állásfoglalása az élelmiszeráraknak az EU-ban és a fejlődő országokban tapasztalt növekedéséről.

Az Európai Parlament 2011. január 18-i állásfoglalása az élelmezésbiztonsággal összefüggésben a mezőgazdaság stratégiai ágazatként történő elismeréséről [2010/2112(INI)] (2012/C 136 E/02)

A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: Az anyai és a gyermektáplálkozás előtérbe helyezése a külső támogatásokban: uniós szakpolitikai keret /* COM/2013/0141 final */

A/57/356, 27 August 2002. J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, Section.

A/58/330, 28 August 2003. J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, különösen: Section 22;

A/59/385, 27 September 2004. J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food to the General Assembly, Chapter III,

A/CONF.177/20, Beijing, China, 4-15 September 1995. Report of the fourth world conference of women;

A/HRC/RES/13/4, 14 April 2010, Human Rights Council Resolution.

A/HRC/RES/6/2, 27 September 2007, Human Rights Council Resolution., Section 2, Mandate of the Special Rapporteur on the right to food

A/HRC/RES/7/14, 27 March 2008, Human Rights Council Resolution.

A/res/60/251, 3 April 2006, 3 April 2006, Human Rights Council

Commission on Human Rights Resolutions 2000/10, 17 April 2000, Sections 8-12, and 2001/25, 20 April 2001,

Declaration of the World Food Summit: five years later, 10-13 June 2002, Section 10.

E/C.12/2000/4, 11 August 2000, CESCR, General Comment 14, The right to the highest attainable standard of health, Section 4.

E/CN.4/2002/58, 10 January 2002. J. Ziegler, Report of the Special Rapporteur on the right to food

Updated study on the right to food, submitted by Mr A. Eide in accordance with Sub-Commission decision 1998/106.; E/CN.4/Sub.2/1999/12, 28 June 1999.

Economic and Social Council Resolution 1985/17, 28 May 1985

Európai Parlament 2008. május 22-i állásfoglalása az Aarhusi egyezményben részes felek a letterszági Rigában tartandó harmadik tanácskozásán követendő EU stratégiáról (2009/C 279 E/21)

Declaration of the world food summit on food security; FAO Doc. WSFS 2009/2, Rome, 16-18 November 2009.

Fenntartható Fejlődési Célokról (Sustainable Development Goals, rövidítve: SDG), elfogadta az ENSZ 2015. szeptember 25-i Közgyűlésén, A/70/L.1. számú határozattal

A/CONF.177/20, Beijing, China, 4-15 September 1995, Report of the fourth world conference on women, különösen Chapter IV C.

Millenium Development Goals: elfogadva az ENSZ 2000. évi Közgyűlésén, A/55/L.2., 18 September 2000, General Assembly Resolution.

E/CN.4/Sub.2/1998/7, 10 June 1998;

E/CN.4/Sub2/2004/20, 14 July 2004;

E/CN.4/Sub.2/2005/25, 11 July 2005.

Éhezés a világban – Kihívás mindannyiunk számára: a szolidáris fejlődés. (Ford. Somorjai Ádám OSB) Római Dokumentumok XVII, Cor Unum Pápai Tanács. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2002.

WFP STRATEGIC PLAN (2014-2017). WFP/EB.A/2013/5-A/1, 8 May 2013. http://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/eb/wfpdoc062522.pdf?_ga=1.183342886.1878914415.1469105176

WHO European Action Plan for Food and Nutrition Policy 2007–2012. No. E91153. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, 2008

XVI. Benedek pápa enciklikája a püspököknek, papoknak és diakónusoknak az Istennek szentelt személyeknek, a krisztushívó laikusoknak és minden jóakarató embernek. Az ember teljes értékű fejlődéséről a szeretetben és az igazságban.. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397>

5. Ombudsmani jelentések, állásfoglalások

AJB-3378/2017.számú ügyben az alapvető jogok biztosának jelentése

AJB-4320/2016. számú ügyben az alapvető jogok biztosa mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése

AJB-4469/2016. számú ügyben az alapvető jogok biztosa, mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése

A jövő nemzedékek szószólójának a talaj védelméről szóló elvi állásfoglalása. 2016. november 29.

AJB-560/2011. számú ügyben az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése

OBH 1431/2001. számú jelentése az állampolgári jogok országgyűlési biztosának

OBH 6670/2004. sz. ügyben az állampolgári jogok országgyűlési biztosa általános helyettesének jelentése

Az oktatási jogok biztosának beszámolója 2011. évi tevékenységéről.

6. Bírósági döntések

Bitiyeva and X v. Russia (No 57953/00 és 37392/03) Judgement 21.6.2007

Ciorap v. Moldova (12066/02) Judgment 19.6.2007.

Kúria Knk.IV.37.456/2015/3. számú határozata

K 52/13. számú lengyel alkotmánybírósági ügy. <http://trybunal.gov.pl/en/news/press-releases/after-the-hearing/art/7278-uboj-rytualny/>

Nevmerzhitsky v. Ukrajna (54825/0